Kokand University

Ш.МУСТАФАКУЛОВ, А.ИСЛАМОВ
Қ.ИСАЕВ, О.РАХИМБЕРДИЕВ

ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

ДАЙЖЕСТ

QO‘QON UNIVERSITETI

Ўзбекистон Республикаси
давлат мустақиллигининг
30 йиллигига бағишланади!

Ш.МУСТАФАКУЛОВ, А.ИСЛАМОВ
Қ.ИСАЕВ, О.РАХИМБЕРДИЕВ

ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

(Дайжест)

ТОШКЕНТ – 2022

УЎК: 339(075)
КБК 65.5(9).
М 56

Ш.И.Мустафакулов, А.А.Исламов, Қ.А.Исаев, О. А. Рахимбердиев. Халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотлар. – [Матн] / – Т.: «Илм-фан ва инновация», 2022, 332 бет.

ISBN: 978-9943-7965-8-4

Мазкур дайжест халқаро иқтисодий-молиявий ташкилотлар тарихи, уларнинг бугунги кундаги фаолият кўлами, устувор йўналиш ва вазифалари тўғрисида қисқача ахборот беради. Дайжестнинг афзаллиги шундаки, унда ривожланган давлатларни глобал муаммоларни ҳал этиш йўлида бирлаштираётган, халқаро иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга кўмаклашаётган ва иқтисодий ҳамкорликни кўп томонлама тартибга солиб келаётган 100 дан ортиқ ҳукуматлараро даражадаги ташкилотлар ҳамда нодавлат ташкилот ва бирлашмалар профили, уларнинг фаолият мақсадлари, ҳаракат траекторияси аниқ таснифланган.

Шунингдек, интеграциялашувни мақсад қилган миллий ташкилотларнинг давлатлар саъй-ҳаракатларини бирлаштиришдаги аҳамияти аниқ рақамлар ва далиллар асосида ёритилган. Дайжест иқтисодиёт, молия таълим йўналишлари талабалари, илмий тадқиқотчилар ва ёш изланувчилар учун мўлжалланган бўлиб, жами 22 боб ҳажмида ўрин олган мавзулар хронологик нуқтаи назардан очиб берилган.

УЎК: 339(075)
КБК 65.5(9)

Масъул муҳаррир:

Адхам Бекмуродов – Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси ректори, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар:

Бахтиёр Исламов – Плеханов номидаги Россия иқтисодиёт университети Тошкент филиали профессори, иқтисодиёт фанлари доктори;

Низомиддин Урмонов – Тошкент давлат иқтисодиёт университети "Корпоратив бошқарув" кафедраси доценти, иқтисодиёт фанлари номзоди.

Ўқув қўлланма Кўқон университети Кенгашининг 2022 йил 15 мартдаги 7-сон қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилган.

ISBN: 978-9943-7965-8-4

© «Илм-фан ва инновация», 2022.

МУНДАРИЖА

I БЎЛИМ.
ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

1-БОБ. ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИ АЛОҚАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

1.1. Жаҳон хўжалик алоқалари ва унинг ривожланишидаги замонавий тенденциялар 10
1.2. Жаҳон хўжалиги тизимида халқаро иқтисодий ташкилотларнинг вужудга келиши 13
1.3. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг ривожланиш босқичлари 17

2-БОБ. ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИДА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

2.1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг замонавий классификацияси 21
2.2. Жаҳон хўжалиги алоқаларини тартибга солиш тизимида халқаро иқтисодий ташкилотларнинг ўрни 26
2.3. Халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолияти ривожланишининг замонавий тенденциялари 29

II БЎЛИМ
БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ АЛОҚАЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ АҲАМИЯТИ

3-БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДАГИ ЎРНИ

3.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятининг ривожланиш эволюцияси 32
3.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таркибий тузилиши ва бошқарув жараёни 36
3.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги халқаро конвенцияларда тинчлик ва иқтисодий хавфсизлик масалалари 39

4-БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ ИҚТИСОДИЙ КОМИССИЯЛАРИ ФАОЛИЯТИ

4.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиялари 43
4.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиясининг ташкилий тузилмаси, тараққиёт дастурлари ва минтақавий комиссиялари 44
4.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиялари ва Ўзбекистон ҳамкорлигининг асосий шартлари ва ривожланиш тенденциялари 47

5-БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ ТАРАҚҚИЁТ ДАСТУРЛАРИНИНГ АҲОЛИ ТУРМУШ ФАРОВОНЛИГИДА ТУТГАН ЎРНИ

5.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тараққиёт дастурининг халқаро иқтисодиётдаги роли 53
5.2. Аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлашда Инсон тараққиёт индексининг тутган ўрни 57

III БЎЛИМ
ЖАҲОН МИҚЁСИДАГИ КЕНГ ҚАМРОВЛИ ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

6-БОБ. ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ВА ТАРАҚҚИЁТ ТАШКИЛОТИ

6.1. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг мақсади ва вазифалари 60
6.2. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг ташкилий тузилмаси ва молиялаштириш йўналишлари 62
6.3. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг ҳамкорлик шартлари ва лойиҳаларининг асосий хусусиятлари 64

7-БОБ. ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИ

7.1. Жаҳон савдо ташкилотининг ривожланиш босқичлари 66
7.2. Жаҳон савдо ташкилотининг ташкилий тузилмаси, ҳамкорлик шартлари ва аъзо мамлакатларнинг умумий имтиёзлари 68
7.3. Жаҳон савдо ташкилоти ва Ўзбекистон 71

8-БОБ. ХАЛҚАРО МЕҲНАТ ТАШКИЛОТИ

8.1. Халқаро меҳнат ташкилотининг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни 78
8.2. Халқаро меҳнат ташкилоти фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий асослари 83
8.3. Халқаро меҳнат ташкилоти ва Ўзбекистон ҳамкорлигининг ривожланиш истиқболлари 89

9-БОБ. ХАЛҚАРО ТУРИЗМ ТАШКИЛОТИ

9.1. Жаҳон хўжалигида Халқаро туризм ташкилотининг ўрни 92
9.2. Халқаро туризм ташкилоти фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари 94
9.3. Ўзбекистон ва Халқаро туризм ташкилоти ҳамкорлигининг туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти 102

10-БОБ. ЖАҲОН ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ТАШКИЛОТИ

10.1. Интеллектуал салоҳият ва унинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни 106
10.2. Жаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг таркибий тузилиши ва асосий тамойиллари 109
10.3. Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти билан Ўзбекистоннинг ҳамкорлик истиқболлари 112

11-БОБ. НОРАСМИЙ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР, КЛУБЛАР ВА КЕНГАШЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

11.1. Жаҳон иқтисодий форуми 115
11.2. Молиявий-иқтисодий аҳамиятга молик клублар фаолияти 117
11.3. Иқтисодий етакчиликка даъвогар гуруҳлар фаолияти 121
11.4. Жаҳон хўжалиги алоқаларида халқаро институционал жамиятлар фаолиятининг тутган ўрни 123

IV БЎЛИМ
ХАЛҚАРО БАНК ВА МОЛИЯ ТАШКИЛОТЛАРИ

12-БОБ. ЖАҲОН БАНКИ ГУРУҲИ

12.1. Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки 136
12.2. Халқаро тараққиёт ассоциацияси 140
12.3. Халқаро молия корпорацияси 143
12.4. Инвестицион кафолат масалалари бўйича агентлик 144
12.5. Инвестицион муаммоларни тартибга солиш бўйича халқаро марказ 145
12.6. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда Жаҳон банки лойиҳаларидан фойдаланишнинг самарали йўналишлари 147

13-БОБ. ХАЛҚАРО ВАЛЮТА ФОНДИНИНГ ЖАҲОН ВАЛЮТА-МОЛИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ ЎРНИ

13.1. Жаҳон молия-валюта тизимида Халқаро валюта фондининг ўрни 151
13.2. Халқаро валюта фонди ривожланишининг замонавий тенденциялари 153
13.3. Ўзбекистон ва Халқаро валюта фонди ҳамкорлигининг истиқболли жиҳатлари 156

14-БОБ. ХАЛҚАРО ҲИСОБ-КИТОБЛАР БАНКИ

14.1. Халқаро ҳисоб-китоблар банки ривожланиш тарихи ва бошқарув тузилмаси 163
14.2. Халқаро ҳисоб-китоблар банки фаолиятининг асосий йўналишлари ва молиялаштириш манбалари 170

15-БОБ. ИСЛОМ МОЛИЯСИ ВА ИСЛОМ ТАРАҚҚИЁТ БАНКИ

15.1. Ислом молиясининг ўзига хос хусусиятлари ва жаҳон иқтисодиётидаги ўрни 177
15.2 Ислом молиясига асосланган халқаро ташкилотлар тавсифи 186
15.3. Ислом Тараққиёт банкининг шаклланиш ва ривожланиш хусусиятлари 188

V БЎЛИМ
МИНТАҚАЛАР ДОИРАСИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

16-БОБ. ҒАРБИЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИНИНГ ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИОН ГУРУҲЛАРИ

16.1. Жаҳон хўжалигининг ҳудудий тартибга солиниши 191
16.2. Европа Иттифоқи 196
16.3. Европа валюта иттифоқи 207
16.4. Европа инвестиция ҳамда Европа тикланиш ва тараққиёт банклари фаолияти 209
16.5. Европа эркин савдо ассоциацияси 213
16.6. Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти 215

17-БОБ. АМЕРИКА ҚИТЪАСИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

17.1. Америка штатлари ташкилоти (ОАС) ва Шимолий Америка эркин савдо шартномаси (НАФТА) 218
17.2. Америка мамлакатлараро инвестиция корпорацияси 223
17.3. Лотин Америкаси Кариб денгизи ҳавзасидаги халқаро ташкилотлар 223
17.4. Америка марказий иқтисодий интеграция банки 227

18-БОБ. ОСИЁ ВА ТИНЧ ОКЕАНИ МИНТАҚАСИНИНГ ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

18.1.Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти 229
18.2. Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлар ассоциацияси 232
18.3. Жанубий Тинч океани форуми 234
18.4. Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилоти 236
18.5. Осиё Тараққиёт банки 237
18.6. Осиё Тараққиёт банкининг Ўзбекистон Республикаси билан ҳамкорлик йўналишлари 242

19-БОБ. АРАБ ВА АФРИКА МИНТАҚАСИДАГИ МАМЛАКАТЛАР РИВОЖЛАНИШИДА ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ РОЛИ

19.1. Араб мамлакатларининг интеграцион бирлашмалари 246
19.2. Араб иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт жамғармаси 248
19.3. Араб валюта фонди 251
19.4. Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгаши 252
19.5. Африка бирлиги ташкилоти 255
19.6. Марказий Африка божхона ва иқтисодий иттифоқи 257
19.7. Африка мамлакатларидаги молиявий ташкилотлар 259
19.8. Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти 261
19.9. Жанубий Африка тараққиёт ҳамжамияти ҳамда Жанубий ва Шарқий Африка умумий бозори 263

20-БОБ. КЎП МИНТАҚАВИЙ ҲАРАКТЕРГА ЭГА ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

20.1. БРИКС фаолиятининг умумий тавсифи ва аъзо мамлакатлар иқтисодиётига таъсири ... 264
20.2. Марказий ва Шарқий Европа минтақасидаги халқаро молиявий ташкилотлар ... 269
20.3. Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти ... 274
20.4. Евроосиё иқтисодий иттифоқи ... 277
20.5. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ва унда Ўзбекистоннинг тутган ўрни ... 282
20.6. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги ... 298

VI БЎЛИМ
АЛОҲИДА ТАРМОҚЛАР ВА ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА ҲУКУМАТЛАРАРО ТАШКИЛОТЛАР

21-БОБ. ЖАҲОН ТОВАРЛАР БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

21. 1. Нефть маҳсулотлари бозорини тартибга солиш бўйича халқаро ташкилотлар ... 302
21.2. Озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича халқаро ташкилотлар ... 306
21. 3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорини тартибга солувчи ташкилотлар ... 308

22-БОБ. БИЗНЕС ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

22. 1. Товарларни сертификатлаш ва стандартлаштириш тизимида халқаро ва ҳукуматлараро ташкилотлар фаолияти ... 310
22.2. Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот (ИСО) ... 315
22. 3. Патентлар бўйича Европа ташкилоти (ЕПО) ... 317
22.4. Фуқаролик ҳуқуқларини унификациялаш халқаро институти ... 319

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ ... 322
ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚАРОРГОҲЛАРИ РЎЙХАТИ ... 324

"Мен илм марказиман, марҳамат, келинг. Ким бўлишни истасангиз, шунга эришасиз. Обрў-эътибор қозонасиз, олим бўласиз. Билимларни тартибга солинг, уларни бошқалар билан баҳам кўринг, уларни авайлаб сақланг. Илмда саботли ва ҳалим бўлинг".

Абу Инония мадрасаси пештоқида
ёзилган битик.

МУҚАДДИМА

Президентимиз ташаббуси билан сўнгги беш йилда мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштиришга қаратилган лойиҳаларни амалга оширишда халқаро ва хорижий молия институтлари билан ҳамкорлик изчил ривожланиб бормоқда. Ўзбекистоннинг Халқаро валюта фонди, Жаҳон банки ва бошқа халқаро молиявий-иқтисодий институтлар билан ҳамкорлик алоқалари янги тарихий босқичга кўтарилди.

Ўз навбатида, олий таълим муассасаларида тайёрланаётган кадрларни бу борадаги энг янги маълумотлар ва билимлар билан "қуроллантириш", ўқув адабиётларининг замонавий авлодини яратиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Қўқон университети олимлари, педагог-ўқитувчилари томонидан Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг 30 йиллиги муносабати билан ана шундай янги замонавий дарслик ва ўқув қўлланмалар тайёрлашга алоҳида урғу бериляпти.

Эътиборингизга тақдим этилган ушбу дайжестни яратишда муаллифлар Ўзбекистонда қулай, шаффоф ва конструктив ишбилармонлик муҳитини янада ривожлантириш, иқтисодий ислоҳотларни фаоллаштириш ва шу орқали аҳоли турмуш фаровонлигини оширишга ҳисса қўшувчи замонавий мутахассис-кадрларни тайёрлашни бош мақсад қилиб олишган. Дайжестда халқаро иқтисодий ташкилотларнинг вужудга келиши ҳамда ривожланиш тенденциялари, генезиси босқичлари, замонавий классификацияси ва жаҳон хўжалиги алоқаларининг ривожланишидаги аҳамияти ёритилган.

Дайжестни ўқир экансиз, жаҳон хўжалиги алоқаларида халқаро институционал жамиятларнинг тутган ўрни ҳақида билимлар олиш билан бирга Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон савдо ташкилоти, Халқаро туризм ташкилоти, Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти ва бошқа юзлаб давлат ва нодавлат ташкилотлар, клублар ва кенгашлар билан Ўзбекистоннинг ҳамкорлик истиқболлари хусусида маълумотларга эга бўлишингиз мумкин.

Шунингдек, Ғарбий ва Шарқий Европа, Америка, Осиё ва Тинч океани, Араб ва Африка минтақаларидаги мамлакатларда ташкил этилган бизнес фаолиятини тартибга солувчи халқаро ташкилотлар фаолияти билан танишиш имкониятига эга бўласиз.

Халқаро молиявий-иқтисодий ташкилотларнинг барча хусусиятлари ҳақида маълумотлар жамланган ва таҳлил этилган, ушбу дайжест иқтисодиёт, молия таълим йўналишларида таълим олаётган талаба-ёшлар ҳамда мустақил изланувчилар учун муҳим манба вазифасини ўташи, шубҳасиз.

1-БОБ. ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИ АЛОҚАЛАРИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

1.1. Жаҳон хўжалик алоқалари ва унинг ривожланишидаги замонавий тенденциялар

XX асрнинг иккинчи ярмидан жаҳон хўжалиги фаолиятида янгиланиш, халқаро иқтисодий алоқаларнинг кенгайиши ва халқаро меҳнат тақсимотининг чуқурлашиб бориши кузатила бошлади. Ушбу жараёнлар натижасида жаҳон иқтисодиётида бир-бирига боғлиқ бўлмаган хўжаликлар ёки ўзаро иқтисодий муносабатларга киришмаган мамлакатлар жадаллик билан қисқара бошлади. Бугунги кунда жаҳон хўжалигининг ривожланиши инсонларнинг ўзаро иқтисодий фаолияти натижаси сифатида ўзининг юқори поғонасига кўтарилди.

Иқтисодиётга оид бир қатор адабиётлар, шунингдек кундалик ҳаётимизда "Жаҳон хўжалиги", "Жаҳон иқтисодиёти" тушунчалари кўп ишлатилади. Ҳақиқатан ҳам жаҳон хўжалиги ўзининг мураккаблиги, зиддиятларга бойлиги ва иқтисодий муносабатларнинг такомиллашуви билан бутун бир тизимни ҳосил қилади. Бироқ, шундай бўлса-да, иқтисодий адабиётларда "Жаҳон хўжалиги", "Жаҳон иқтисодиёти" ибораларига аниқ тавсиф берилмаган. Аммо бу ибораларнинг иқтисодий ҳаётимиздаги ўрни ва унга бўлган концептуал ёндашувлар қуйидагилар орқали ифода этилади:

ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИ ўзаро меҳнат тақсимотига асосланган иқтисодий ва сиёсий муносабатларни ўрнатган миллий хўжаликлар йиғиндиси;	**ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИ** халқаро иқтисодий муносабатлар тизимига эга бўлиб, савдо-сотиқ, молиявий муносабатларни ўз ичига олган капитал ресурслар ва ишчи кучидан турлича фойдаланувчи жамият;	**ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИ** глобал иқтисодий тизим – бу тизим ишлаб чиқаришни ўзида ташкил этиб, ишлаб чиқариш муносабатларининг ҳуқуқий ва сиёсий чегараларини ўрнатувчи хўжаликдир

Жаҳон хўжалиги бир бутун, яхлит тизим сифатида намоён бўлади. Ушбу бутунлик орқали ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар жаҳон хўжалигининг ташқи ва ички бозорларига чиқарилади ва товар-пул муносабатлари шаклида фаолият юритади.

Жаҳон иқтисодиёти жуда мураккаб, иерархияси кўп поғонали, айни пайтда тузилиши ниҳоятда нотекис тизимдир. Масалан, АҚШ, Германия ва Япония давлатлари бутун ер шари аҳолисининг 8 фоизини ташкил этиб, жаҳонда сотиб олинаётган маҳсулотларнинг 1/3 қисми ушбу давлатлар улушига тўғри келади.

Жаҳон иқтисодиётида тизим тушунчаси – кенг маъноли ва ҳаракатланувчи куч бўлиб, у умумий мақсадлар сари интилади. Бу тизимга кирувчи ички тизимлар эса махсус характерга эга бўлган секторлардир. Сектор кичик тизим сифатида аниқ мақсадга йўналтирилган, бироқ бу тизимлар бир-бири билан чамбарчас боғланган ҳолда иш юритиб, ўзаро таъсир кўрсатиш характерига эга бўлади. Акс ҳолда тизим тарқалиб кетиши ҳам мумкин.

Жаҳон иқтисодиёти тизими юридик ва ноюридик шахслар томонидан давлатлараро иқтисодий алоқаларни йўлга қўювчи, халқаро нормаларда иш юритувчи, якка тартибда фаолият кўрсатишга асосланган.

Жаҳон хўжалиги – тарихий ва сиёсий категория. Ушбу категория ижтимоий-иқтисодий структура бўлиб, ҳар бир даврда ўзининг ишлаб чиқариш тарихига ва сиёсатига эгадир.

Жаҳон хўжалиги тизими алоҳида элемент ва субъектлардан иборат бўлиб, уларнинг ўзаро муносабатлари поғонали ривожланиб боради. Давлатлараро муносабатларда халқаро поғонани ташкил этиб, халқаро меъёр ва қоидаларни бошқаради. Миллий чегарадан ташқарида фаолият юритувчи муносабатлар – трансмиллий поғонани ташкил этади. Бунга ўзининг ахборотига ва тизимига эга бўлган ташкилотлар киради. Ушбу поғона алоҳида бир автоном тизимга эга бўлиб, бошқарув назоратидан четда фаолият кўрсатади.

Жаҳон хўжалиги тизими ижтимоий-иқтисодий соҳада турлича ривожланиб бормоқда. Ушбу соҳада юқори поғонани ривожланган мамлакатлар эгаллаган ва шу боис, унда ижтимоий-иқтисодий соҳада рўй бераётган жуда кучли рақобат ва қарама-қаршиликларни кўриш мумкин.

Жаҳон хўжалигида фаолият маълум бир мақсадлар сари интилувчи хўжалик субъектлари орқали амалга оширилади. Субъектлар ишлаб чиқариш омилларини, ривожланиш жараёнларини йўлга қўяди. Жаҳон хўжалик тизимининг субъектлари керакли капиталга эга бўлиб, ишлаб чиқаришни ташкил эта оладиган, халқаро хўжалик муҳитида фаолият юрита оладиган, халқаро ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлган гуруҳлардир. Унга трансмиллий корпорациялар, миллий давлатларнинг хўжалик тизимлари, ҳудудий интеграция бирлашмалари, халқаро иқтисодий ташкилотлар киради.

Давлат – жаҳон хўжалик тизимининг асосий субъекти ҳисобланади. Давлат сиёсий ва иқтисодий жамиятнинг органи (синф ва гуруҳларнинг) бўлиб,

аҳоли эҳтиёжларини қондирадиган субъектдир. Кишилик жамиятида синф ва гуруҳлардан иборат субъектлар ўз қизиқишларини давлат миқёсидаги қизиқишларга айлантиради. Ўз навбатида давлат маълум манфаат йўлида улар билан бирлашади ва ўзаро иқтисодий муносабатларни йўлга қўяди.

Жаҳон иқтисодиётида давлатнинг ривожланиши миллий хўжаликларнинг ривожланиши билан боғлиқдир. Миллий иқтисодиётда эса аниқ хўжалик комплекслари фаолиятига асосланганлиги боис давлат ушбу комплексларни четдаги салбий аралашувлардан ҳимоя қилади. Иқтисодиётда давлат миллий чегарадан бозорга чиқишда, капитал жамғаришда, умуммиллий алоқаларни тиклаш мақсадида ички ва ташқи алоқаларни назорат қилади, ички маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ёрдам беради. У асосан, миллий даромаднинг давлат томонидан тақсимланиши орқали амалга оширилади.

Давлат хўжалик фаолиятида фаол қатнашиб товар, маҳсулот, хизмат кўрсатиш соҳалари орқали капитал жамғариб боради ҳамда ички маҳсулотлардан олинадиган улуш ҳисобига хусусий даромад ортиб боради.

Умумдавлат сарф-харажатларига ҳокимият органларининг сарф-харажатлари ҳам киради. Давлат капитал-маблағ кўпайтириш ҳажмига ички ва ташқи таъсирини ҳам кўрсата олади. Ички ишлаб чиқариш маҳсулотдан олинадиган капитал-даромад 0,7-14% ни ташкил этади. Саноат тармоқларининг ривожланиши давлатнинг капитал жамғармалари ва субсидияларига боғлиқдир. Бунга мисол қилиб ривожланган мамлакатларда қишлоқ хўжалиги ва илмий-тадқиқот соҳаларини кўрсатиш мумкин.

Давлат иш билан таъминловчи йирик орган сифатида тўғридан-тўғри тадбиркорлик фаолияти билан ҳам шуғулланади. Ушбу ишбилармонлик фаолияти иқтисодий тангликнинг олдини олади, ижтимоий-иқтисодий масалаларни ечишда ёрдам беради. Масалан, ўтган асрнинг охирги чорагида давлат ички ишлаб чиқариш маҳсулотларини 20 % гача ошириш, миллий даромадни қайта тақсимлаш орқали ишлаб чиқаришни бошқарган.

Давлат ўз ҳокимият монополияси ёрдамида миллий стратегияни амалга оширади. Жамиятнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб, пул-кредит муносабатларини бошқаради, инфратузилмани ривожлантириб, ижтимоий соҳани ташқи хавф-хатардан ҳимоя қилади.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон хўжалиги йирик тизим бўлиб, у турли тизимлардан таркиб топган. Тизимлар ўзининг ривожланиш жиҳатлари билан биргина ўзига хос вазифаларни эмас, балки умумий глобал тизимнинг муаммоларини ҳам ҳал этишга қодир.

Жаҳон хўжалиги тизимида тизимости соҳаларининг ажралиб чиқиш сабабларига қуйидагилар киради:

- ижтимоий хўжалик структурасининг характери;
- иқтисодий ривожланиш режаси;
- иқтисодий ўсишнинг тури;
- ташқи иқтисодий алоқаларнинг даражаси ва характери.

Жаҳон хўжалиги тизимидан тизимости соҳалари ажралиб чиқишининг асосий сабабларидан бири – хўжалик ижтимоий-иқтисодий тузилмасини хусусийлаштириш ҳисобланади. Хусусийлаштиришни амалга оширилиши жаҳон ҳамжамияти ривожланишига, шунингдек жамият муносабатлари ўзаро ўрнатилишига таъсир кўрсатади.

1.2. Жаҳон хўжалиги тизимида халқаро иқтисодий ташкилотларнинг вужудга келиши

Жаҳон хўжалиги тизимида амалга ошаётган товар айирбошлаш жараёни халқаро иқтисодий муносабатларни тартибга солиш, соҳада ўзаро ҳамкорлик қарорларини ишлаб чиқиш, ижросини назорат қилиш, келишув қарорларини бирхиллаштириш (унификациялаш) заруриятини келтириб чиқаради.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин халқаро иқтисодий муносабатларни давлатлараро тартибга солишнинг объектив зарурияти халқаро иқтисодий ташкилотлар шаклланишига замин ҳозирлади.

Халқаро ташкилотлар пайдо бўлишининг дастлабки манбалари Қадимги Юнонистонда қабилалар иттифоқлари даврига (давлатгача бўлган давр) тўғри келади. Ўрта асрларда Гансесат лигаси ва Германия Божхона иттифоқи замонавий халқаро ташкилотларнинг прототипини намойиш этган. Бироқ, том маънодаги замонавий халқаро муносабатлар тизимининг шаклланишига Вестфаль конгресси томонидан давлатларни миллийлаштириш концепциясига асос солинган.

Халқаро муносабатлар ривожланишида давлатчилик мақомини мустаҳкамлаш, ишлаб чиқаришни жадал саноатлаштиришга асос солган Франция, илк бор жамиятни демократлаштиришга таъмал тошини қўйган АҚШ муҳим роль ўйнади. Бу давлатлараро муносабатларни муқаррар кучайишига олиб келган иқтисодиёт, фан ва технологияларни ривожлантириш иттифоқи эди ва бунинг учун қонун билан мустаҳкамланган янги стратегия ва ҳаракатларга эҳтиёж туғилди. Давлатлар томонидан ташкилий-ҳуқуқий тузилмаларни яратишга қаратилган ҳаракатлар натижасида дунё сиёсатининг, иштирокчилари сифатида бир-бири билан ўзаро алоқа қилиш имконияти яратилди.

Замонавий биринчи халқаро ташкилотлар XIX асрда жаҳон саҳнасида пайдо бўлган. Халқаро савдонинг кенгайиши ва жаҳон бозорининг шаклланиши Рейннинг Навигация бўйича Марказий Комиссияси (1815 й.), Халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича Гаага конференцияси (1893 й.), Халқаро оғирлик ва ўлчовлар бюроси (1875 й.) кабиларга асос солди.

Ушбу давр учун халқаро конференциялар ривожланишининг қуйидаги белгилари характерли бўлган:

а) мақомига кўра ташкилотлар ҳукуматлараро даражада эканлиги;

б) замонавий халқаро ташкилотлар прототипларининг шаклланиши;

в) конференция чақирилишининг вақтинчалик хусусиятга эга эканлиги;

г) ташкилотлар фаолиятининг тор доирада бўлиши;

д) халқаро шартноманинг йўқлиги;

е) муаммоли масалалар фақат унинг ичида, ёпиқ тизимда ҳал қилинганлиги ва бошқалар.

Бундай ташкилотлар учун давлатлараро конференцияларнинг ўтказилиши ташкилотларнинг ҳар томонлама ривожланиши ва мавжуд бозор позицияларини мустаҳкамлаш учун хизмат қилган. Биринчи халқаро ташкилотларнинг ўзига хос хусусияти денгиз ва дипломатия ҳуқуқи нормаларининг кодификацияси, глобал характердаги муаммолар билан боғлиқ.

Тарихан биринчи халқаро ташкилотларни ташкил қилишнинг бир неча йўли мавжуд. Биринчи усул – жаҳон конференциясининг резолюцияси асосида халқаро ташкилотлар органини ёки давлатлар ўртасидаги келишувни яратиш. Бу халқаро шартномадан фойдаланган ҳолда комиссиялар ва қўмиталарни шакллантиришга хизмат қилади.

Иккинчи усул, бир томондан, ташкилотлар комиссиялари ва қўмиталарининг ажралиб турадиган белгиси, бошқа томондан – яратилишнинг устун услубидир. Бундай комиссиялар ўзига хос бошқарув механизми ва ўзига хос хусусиятга эга, бироқ, ҳуқуқий субъектлик барча органларга тааллуқли бўлмайди.

Бу даврда халқаро конференциялар, халқаро комиссиялар ва қўмиталар, алоҳида халқаро органларнинг вакиллари, халқаро ташкилотларнинг ташаббускорлари сифатида тарихга кирди. Бироқ, улар ҳали халқаро иқтисодий муносабатларни тартибга солиш даражасида шаклланмаган.

Халқаро иқтисодий муносабатларни давлатлараро тартибга солиш – бу турли мамлакатлар томонидан жаҳон хўжалик алоқалари соҳасида ихтиёрий равишда қабул қилинадиган умумий мажбуриятлар ва қоидалар йиғиндисидан иборат.

Бу заруриятнинг шакллантириш шарт-шароитлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- божхона таъриф ставкаларини пасайтириш орқали халқаро савдони эркинлаштириш;
- жаҳон мустамлака тизимининг парчаланишини ва мустақил бўлган мамлакатларнинг ривожланишини таъминлаш;
- XX асрнинг 70-80-йилларидаги нефть экспорт қилувчи мамлакатлар сиёсати туфайли содир бўлган хомашё ва энергетик инқирозлар таъсирини юмшатиш;
- жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви, мамлакатлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва алоқаларнинг чуқурлашуви, миллий иқтисодий тизимларни жаҳон хўжалигида рўй бераётган ўзгаришларга мослашувини таъминлаш;
- халқаро иқтисодий интеграция жараёнларини интенсив ривожланишига замин яратиш;
- формацион ўзгаришларни мувофиқлаштириш;

▶ глобал муаммоларни юмшатиш ва бошқалар.

Халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолиятининг асосини аъзо бўлган мамлакатларнинг фикр-мулоҳазалари, ўзаро келиштириш, манфаатларни бир мақсадга айлантириш, шунингдек, вазифаларидан келиб чиққан ҳамда уларни ҳал этиш, чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ташкил қилади.

1.2.1- расм. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг функциялари

Ташкилотларнинг асосий фаолияти муҳокама, қарор қабул қилиш ва уларни амалга ошириш, ижросини назорат қилиш кабиларни ўз ичига олади.

Тартибга солишнинг асосий вазифаси қарор қабул қилиш, аъзо мамлакатлар фаолиятини, мақсадини аниқлашдан иборат. Халқаро ташкилотлар резолюцияси бевосита халқаро ҳуқуқ меъёрларига зид келмайди, лекин ҳуқуқни амалга ошириш жараёнларида ўз таъсирини ўтказади. Халқаро ҳуқуқнинг кўпгина қоида ва меъёрлари дастлаб резолюцияларда ифодаланган ўз ифодасини топган.

Назорат қилиш вазифаси мамлакатларнинг халқаро ҳуқуқ нормаларига, резолюцияларга бўлган муносабатини назорат қилишдан иборат. Шу мақсадда ташкилотлар тегишли ахборотномаларни йиғиш, текшириш, муҳокама қилиш ва резолюцияларда ўз фикр-мулоҳазаларини билдиришга ҳақлидирлар. Кўп ҳолатларда мамлакатлар маълум бир миқёсга доир бажарилаётган вазифалари ҳақида доимий равишда маърузалар топшириш шарт.

Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг тезкор вазифалари ташкилотларнинг ўз мақсадларига хусусий маблағлари ҳисобига эришишдан иборат. Кўпгина ҳолатларда ташкилотларнинг аниқ бир мақсадга етишишида мустақил аъзо мамлакатлардан фойдаланилади.

Ташкилотлар иқтисодий, илмий-техник ва консультацион ёрдам кўрсатадилар. Халқаро иқтисодий ташкилотларни турли мезонлар асосида таснифлаш мумкин.

1. Халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолият йўналишлари бўйича универсал ва ихтисослашган ташкилотларга бўлинади.

Универсал халқаро иқтисодий ташкилотлар барча мамлакатларнинг иштирок этиши учун мўжалланган бўлиб уларга БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши (ЕКОSOS), Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ), Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИҲТТ), Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги (АТЕS), Жануби-Шарқий Осиё давлатлари ассоциацияси (ASEAN), БМТнинг Европа иқтисодий комиссияси, Халқаро савдо палатаси ва бошқалар киради.

Ихтисослашган халқаро ташкилотларга эса, фаолият соҳаси тор иқтисодий муносабатларни тартибга солишга ихтисослашган қуйидаги ташкилотлар киради: ЮНИДО (БМТ-СТТ- Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Саноат тараққиёт ташкилоти/UNIDO-United Nations Industrial Development Organization), ФАО (ОҚҲТ – Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти/FAO-Food and Agriculture Organization), ВОИС (Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти/WIPO-World Intellectual Property Organisation), МАГАТЭ (Халқаро Атом Энергияси Агентлиги/ IAEA-Internetional Atomic Energy Agency), ИЛО (ХМТ – Халқаро меҳнат ташкилоти/ILO – International Labour Organization),

Халқаро ташкилотлар ташкилий белгиларига қараб бўлинади:

- БМТ тизимидаги халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- БМТ тизимига кирмайдиган халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- Минтақавий иқтисодий ташкилотлар.

Халқаро ташкилотлар халқаро тартибга солиш доирасига қараб қуйидаги тартибда таснифланади:

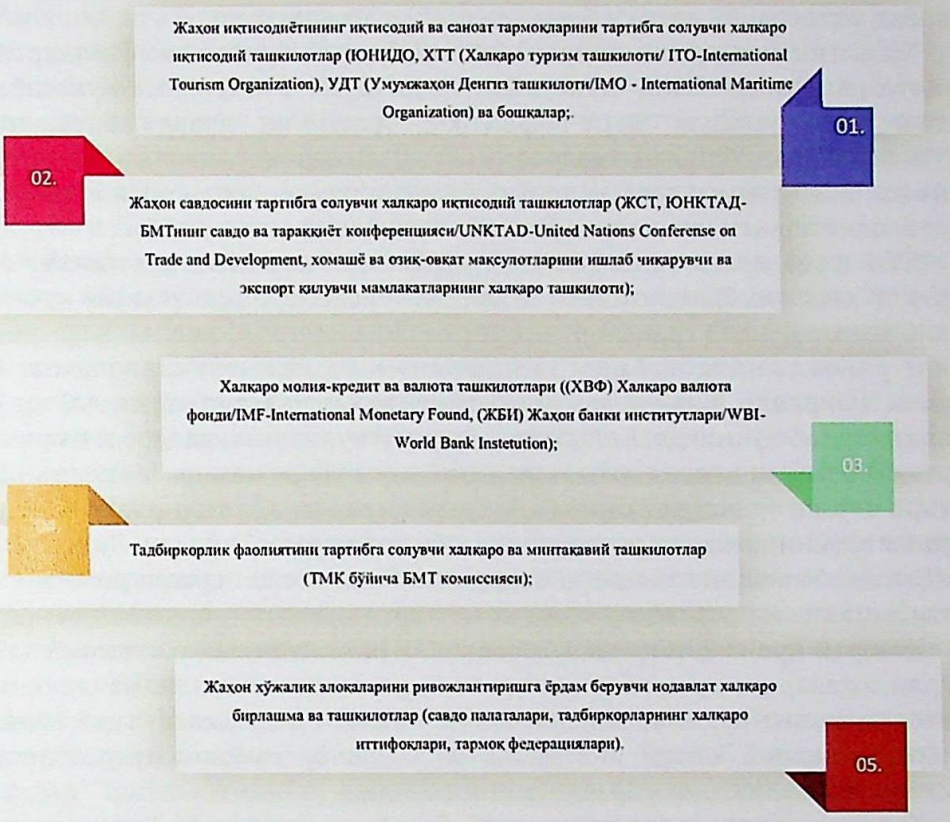

Халқаро ташкилотлар аъзолигига фақат мустақил давлатлар аъзо бўла олади, шу билан бирга мамлакатларнинг бир қисми халқаро ташкилот аъзоси бўла олмайди. Ташкилотнинг ҳамма аъзолари тенг ҳуқуқли ва унинг фаолияти учун жавобгардирлар. Улар ташкилот бюджетига аъзолик тўловлари ўтказишади ва ушбу тўловлар миқдори ҳар хил тақсимланиши мумкин.

Халқаро ташкилотларда кузатувчи мавқеи мавжуд бўлиб, у ташкилот органига кирмаган мамлакатлар учун берилади. БМТ Бош Ассамблеясининг кўпгина сессияларида Швейцария кузатувчи сифатида иштирок этган. БМТ нинг кўпгина аъзолари Хавфсизлик Иттифоқи мажлисларига ўз кузатувчиларини йўллайдилар.

1.3. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг ривожланиш босқичлари

Замонавий дунёда ёпиқ тизим мавжуд бўлмаганидек, давлатнинг халқаро алоқаларда иштирокисиз этмай ривожланиши ҳам мумкин эмас. Ҳар қандай мамлакатнинг ривожланиши ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари ҳамда унинг даражаси билан белгиланади. Бу жараён халқаро

ҳамкорлик натижаси бўлиб, ривожланишнинг бир неча босқичларидан ўтган глобал иқтисодиёт орқали бошқарилади.

Жаҳон иқтисодиётининг шаклланиши буюк географик кашфиётлар даврида, минтақавий иқтисодий муносабатлардан дунё миқёсидаги муносабатларга ўтиш учун маълум шарт-шароитлар яратилган даврда бошланди. XV-XVII асрлардан бошлаб географик кашфиётлар натижасида халқаро савдо ривожланиши жадаллашди, денгиз транспортининг роли ортиб бориб, жаҳон иқтисодиёти янги шаклларга ўтишни бошлади.

XVII асрда мустамлака давлатлар ўртасида юк ташиш ҳажмининг ортиши Ўрта ер денгизи, Ҳиндистон ва Атлантика океанларининг ролини кучайишига олиб келди. Денгиз транспортининг ривожланиши нафақат халқаро алоқаларнинг ривожланишига, балки халқаро меҳнат тақсимотининг шаклланишига замин ҳозирлади. Мавжуд вазият айни кунда ҳам халқаро иқтисодиётда ўз мавқеини сақлаб келмоқда, Бинобарин, бугунги кунда ҳам халқаро юк ташишнинг ўртача 80 фоизи денгиз транспорти ҳиссасига тўғри келади. Маълумки, XIX аср охири чораги транспорт саноати, хусусан қитъалараро темир йўллар ва денгиз транспортининг жадал ривожланиши билан ажралиб туради. Бу эса ўз навбатида ишлаб чиқариш алоқалари ва капиталнинг концентрациясига таъсир кўрсатиб, етакчи мамлакатлар капитал экспортини кенгайишига замин яратади.

Ҳозирги кунда ҳар қандай давлатнинг ривожланиши ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларини қамраб оладиган халқаро ташкилотсиз қатнашиши мумкин эмас. Аммо, энг муҳими, халқаро ташкилотларга аъзо давлатлар – иқтисодий, сиёсий, маданий ҳаётда бирлашиш жараёни, бу халқаро муносабатларнинг институционализация жараёнига асос солади.

Халқаро савдо ва унинг таркибий тузилмасидаги ўзгаришлар халқаро ташкилотларнинг ривожланиши ўзига хос таъсир кўрсатди. Шу боис, Халқаро ташкилотларнинг шаклланиши ва ривожланишининг генезиси тўрт босқичга ажратилади.

Биринчи босқичда, фан ва технологиянинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда амалга ошириб, XIX асрнинг ўрталаридан Биринчи Жаҳон уруши бошланишигача бўлган вақтни қамраб олади. Бу даврда халқаро маъмурий бирлашмалар транспорт, алоқа сингари халқаро муносабатларнинг тор тармоқларини тартибга солиш орқали халқаро ҳукуматлараро ташкилотларнинг шаклланишига замин яратилди. Глобал иқтисодий бозорнинг пайдо бўлиши, халқаро транспорт, халқаро алоқа воситаларини ривожлантириш, ташқи савдо алоқаларини кенгайиши, халқаро ҳуқуқнинг ролини ошиши халқаро ҳукуматлараро ташкилотларнинг пайдо бўлишидаги асосий шарт-шароит сифатида намоён бўлади.

Халқаро ташкилотларнинг шаклланиши ва ривожланишининг биринчи босқичи қуйидаги ташкилотлар билан характерланади:

1. Ерни ўлчаш бўйича халқаро иттифоқ (1864 й.).
2. Саноат мулкини ҳимоя қилиш халқаро иттифоқи (1883 й.).;

3. Оғирлик ва ўлчовлар бўйича халқаро қўмита (1875 й.).

4. Америка штатлари ташкилоти (1890 й.).

5. Халқаро Қизил Хоч қўмитаси (1863 й.).

Биринчи Жаҳон уруши бошланиши арафасида 212 та, шу жумладан, 20 таси ҳукуматлараро ташкилотлар фаолият юритган. Бироқ, шу ўринда таъкидлаш жоизки, халқаро, ҳукуматлараро ва нодавлат ташкилотлар халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида тавсифланмаган, балки халқаро муносабатларнинг иштирокчиси сифатида маълум бўлган.

1919 йилда умумий ваколатларга эга бўлган биринчи халқаро универсал ташкилот – Миллатлар Лигасининг ташкил этилиши халқаро муносабатларда тенглик принципини ҳаётга татбиқ этилиши билан халқаро иқтисодий ташкилотлар ривожланишининг иккинчи босқичига асос солди.

Бу даврнинг ўзига хос хусусияти низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш амалиётининг қўлланилиши, халқаро муносабатларда куч ишлатишни чеклаш ва тақиқлаш амалиётига ўтилиши, умумий юрисдикциянинг биринчи халқаро суд органини (Халқаро суднинг доимий суди) яратилиши, махсус ваколатларга эга универсал ташкилотлар, бирлашмаларининг шаклланиши билан характерланади. Иккинчи Жаҳон уруши бошланишидан олдин 618 та халқаро ташкилот, шу жумладан 48 та ҳукуматлараро ташкилотлар мавжуд бўлган, бироқ, ушбу босқичда ташкил этилган барча ташкилотлар юридик шахс мақомига эга бўлмаган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ташкил этилиши халқаро ташкилотлар ривожланишининг Учинчи босқичини бошлаб берди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг амалдаги тизими 46 та универсал халқаро ташкилотларни ўз таркибига олганлиги билан тавсифланади.

Учинчи босқичнинг характерли жиҳати БМТ тизимига кирмайдиган ихтисослашган универсал ташкилотларнинг шаклланишидир. Улар жумласига дунёнинг йирик минтақаларида фаолият юритишга ихтисослашган Америка давлатлари ташкилоти, Ислом ҳамкорлик ташкилоти, Араб давлатлари лигаси, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотиларини киритиш мумкин.

Бу босқич халқаро ҳуқуқ талабларига риоя этилишини мониторинг қилиш ва бунинг учун нодавлат халқаро ташкилотларни шакллантиришга эътибор қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Ушбу босқич халқаро ҳукуматлараро муносабатларнинг сифат жиҳатидан янги турларини (IMO-International Maritime Organization/ХДТ-Халқаро денгиз ташкилоти) – Европа Кенгаши, ГАТТ (Таърифлар ва савдо бўйича бош келишув/GATT-General Agreement on Tariffs and Trade)ЖСТни шаклланиши билан ҳам ажралиб туради.

Социалистик тузумнинг емирилиши, халқаро муносабатлардаги икки қутблиликнинг оммавий барҳам топиши Халқаро ташкилотларнинг шаклланиши ва ривожланишидаги тўртинчи босқичга асос солди.

Социалистик халқаро ташкилотлар тармоғи, шу жумладан, собиқ СССРнинг парчаланиши халқаро муносабатларнинг ўзгариши ва ЖСТ, ЕИ (Европа Иттифоқи) фаолият доираларини кенгайишига олиб келди. Ушбу босқичнинг муҳим хусусияти – кўплаб халқаро ва минтақавий ташкилотлар сингари Европа тикланиш ва тараққиёт банки фаолиятининг кенгайиши (ЕТТБ-Европа тикланиш ва тараққиёт банки/EBRD-European Bank for Reconstruction and Development) замин ҳозирлади. Ташкилотнинг мақсади янги ташкил этилган ва мустақилликка эришган мамлакатлар мақсадига ҳамоҳанг бўлиб, у бозор иқтисодиётига ўтиш, хусусий ва тадбиркорлик ташаббусларини ривожлантиришга қаратилгандир. Европа тикланиш ва тараққиёт банки уставига биноан, Марказий Осиё ва Шарқий Европада банк ресурсларининг 60 фоиздан ортиғи иқтисодиётнинг хусусий секторини ривожлантиришга йўналтирилиши керак. Бошқа ҳар қандай банк сингари, ЕТТБ ўзининг тарихий фаолиятида демократия, плюрализм принципларига асосланади, ўз фаолиятида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва ядровий хавфсизликни таъминлаш каби глобал муаммоларни ҳал этишда ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Банк тасарруфидаги 11 та махсус жамғармалар уни йирик инвестор сифатида фаолият олиб боришига имкон беради. Унинг фаолияти инвестиция мақсадлари учун самарадорликнинг ўзига хос барометри ҳисобланади. Тарихан ушбу ташкилот минтақавий характерга эга бўлса-да, ўз фаолиятини халқаро даражада амалга оширади ва халқаро иқтисодий муносабатларга таъсир қилади, лекин бошқа томондан, бу АҚШ ва Европа ҳамжамияти ўртасидаги тафовутларни кучайтиради.

Халқаро иқтисодий ташкилотлар жаҳон саҳнасида давлатларнинг ривожланишида муҳим роль ўйнади. Халқаро ташкилотларнинг ташкил этилиши халқаро бозор муносабатларининг ривожланиши ва жаҳон бозорининг шаклланиши билан белгиланади.

Халқаро ташкилотлар инқироз, уруш ва урушдан кейинги жаҳон иқтисодиёти мувозанатсиз бўлган даврда давлатларга ёрдам кўрсатдилар. Тасдиқланган бошқариш механизми, мунозарали масалаларни мувофиқлаштириш ва инқирозни ҳал қилиш усуллари туфайли халқаро ташкилотлар иштирокчи давлатларнинг молиявий тикланишига ҳисса қўшди. Ушбу ташкилотлар ҳамкорлик, очиқ иқтисодиёт, эркин савдо ва бошқа ўрнатилган тамойиллар асосида иш олиб борди.

Халқаро ташкилотлар ўзига хос хусусиятларга ташкилот, жамғарма, банк, бирлашма, агентлик каби турли номларга эга бўлса-да, бу уларнинг мақомига таъсир қилмайди, чунки уларни мақсади глобал аҳамиятга эга муаммоларни ҳал этиш ва глобал иқтисодиётни тартибга солиш функциясини бажаришдир. Жаҳон иқтисодиётининг ҳозирги ривожланиш босқичи глобаллашув ва давлатлар ўртасидаги иқтисодий муносабатларнинг умумий интеграцияси билан тавсифланганлиги сабабли, халқаро иқтисодий ташкилотларга алоҳида ўрин ва аҳамият берилмоқда.

2-БОБ. ЖАҲОН ХЎЖАЛИГИДА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

2.1. Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг замонавий классификацияси

Жаҳон иқтисодиётини тартибга солувчи халқаро иқтисодий ташкилотларни иккита асосий тамойил-ташкилий ва кўп томонлама тартибга солиш бўйича таснифлаш кенг тарқалган.

Халқаро иқтисодий ташкилотларни ташкилий тамойили бўйича таснифланиши уларнинг БМТ тизимида иштирок этиши ёки этмаслигини назарда тутади, шунингдек ташкилотларнинг профилини ва уларнинг фаолият мақсадларини ҳисобга олади. Ушбу ёндашувга кўра, халқаро иқтисодий ташкилотлар қуйидаги гуруҳларга ажратилади:

- БМТ тизимидаги халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- БМТ тизимига кирмайдиган халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- Минтақавий иқтисодий ташкилотлар.

Халқаро иқтисодий ташкилотларнинг кўп қиррали тартибга солиш соҳасидаги таснифи уларни қуйидаги гуруҳларга ажратишга асос бўлади:

- Жаҳон иқтисодиётини тартибга солиш тизимидаги минтақавий иқтисодий ташкилотлар;
- Иқтисодий ва саноат ҳамкорлигини ҳамда жаҳон иқтисодиёти тармоқларини тартибга солувчи халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- Халқаро савдони тартибга солиш тизимидаги халқаро иқтисодий ташкилотлар;
- Бизнес фаолиятини тартибга солувчи халқаро ва минтақавий иқтисодий ташкилотлар;
- Халқаро иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга ёрдам берадиган халқаро нодавлат ташкилотлар ва бирлашмалари.

Юқорида санаб ўтилган биринчи тўрт тоифага киритилган барча халқаро ва минтақавий иқтисодий ташкилотлар ҳукуматлараро даражасидаги ташкилотлар бўлиб, улар кўп томонлама ҳаракат траекториясига эга. Таснифга кўра ҳукуматлараро ташкилотлар билан бир қаторда жаҳон иқтисодий муносабатларининг ривожланишига ёрдам берувчи халқаро нодавлат иқтисодий ташкилотлар ва уюшмалар киритилади.

Замонавий шароитда иқтисодий ҳамкорликни кўп томонлама тартибга солиш зарурияти мавжуд бўлиб, унинг асосий йўналишлари қуйидагилар орқали намоён бўлади:

• Манфаатдор давлатлар томонидан энг муҳим тамойиллар ва нормаларни ўз ичига олган савдо-иқтисодий муносабатларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш;

• Жаҳон миқёсидаги иқтисодий муносабатларга таъсир этувчи савдо-иқтисодий ва сиёсий воситалар мажмуини миллий даражада қўллаш, иқтисодий сиёсатнинг индивидуал воситаларини қўллаш асослари ва имкониятларини белгилаш бўйича келишувларни ишлаб чиқиш;

• Иштирокчи давлатлар, уларнинг бирлашмалари ва гуруҳлари ўртасида юзага келадиган баҳсли муаммоларни ҳал қилишда ёрдам берадиган халқаро институтларни шакллантириш ва ривожлантириш;

• Савдо-иқтисодий алоқаларни ташкил этиш бўйича маълумот ва тажриба алмашиш.

Дунёда мавжуд бўлган 100 дан ортиқ халқаро ташкилотларнинг иқтисодий муаммоларни муҳокама қилиш ва тартибга солишдаги ўрни ҳамда иштироки уларнинг мавқеи, функциялари, жаҳон иқтисодий жараёнлари таъсирига боғлиқ ҳолда турлича намоён бўлади. Қолаверса, халқаро ташкилотларни таснифлаш турли мезонларга кўра амалга оширилади.

Аксарият манбаларда замонавий халқаро ташкилотлар иккита асосий таркибга – ҳукуматлараро ва нодавлат турларга ажратилади. Бироқ, ҳар иккаласининг ҳам аҳамияти катта, уларнинг барчаси ҳаётнинг турли соҳаларида давлатлар ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш, интеграция ва ҳамкорлик қилишда ёрдам беради.

Ҳукуматлараро ташкилот халқаро характерга мувофиқ тузилиши ҳамда алоҳида давлат ва умуман халқаро ҳамжамият манфаатларига зид бўлмаслиги керак. Унинг яратилишида халқаро шартнома (конвенция, битим, протокол ва бошқалар) асосий ўрин тутади. Бундай шартноманинг иштирокчилари суверен давлатлардир.

Ҳар қандай халқаро ташкилотни тузишдан мақсад муайян соҳадаги давлатларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришдан иборат. Баъзида давлатлар халқаро муносабатларнинг энг мураккаб масалаларини муҳокама қилиш ва ҳал этиш учун шундай ташкилотларга мурожаат қиладилар. Ҳар бир халқаро ташкилот тегишли ташкилий тузилмага эга бўлиб, у ташкилотнинг доимий хусусиятини тасдиқлайди ва шу билан уни халқаро ҳамкорликнинг бошқа шаклларидан ажратиб туради. Халқаро ташкилотнинг муҳим хусусияти унинг таъсис актида мустаҳкамланган ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг мавжудлигидир. Халқаро ташкилот ўз ваколатлари доираси фаолият олиб боришга ҳақли.

Халқаро ташкилотларнинг яна бир тури ҳукуматлараро битимлар билан белгиланмаган нодавлат нотижорат ташкилотлар ҳисобланади. Бундай ташкилотлар таъсис ҳужжати асосида ташкил этилади ва камида битта давлат томонидан тан олиниши ҳамда фаолиятини камида иккита давлатда амалга ошириши керак. Ҳозирги кунда замонавий халқаро муносабатларнинг барча

жабҳаларида фаол роль ўйнаётган 8000 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлар мавжуд.

Ҳар йили иқтисодий ва бошқа муаммоларни ҳал этиш мақсадида 1000 дан ортиқ халқаро конференциялар ўтказилади ва уларнинг натижасида халқаро шартномалар ишлаб чиқилади, актлар тузилади ҳамда халқаро муносабатларнинг муайян соҳасидаги ҳамкорлик тамойиллари ўрнатилади.

Йил сайин ташкил этилган халқаро ташкилотлар ўз ваколатининг даражаси ва тузилманинг мураккаблиги билан бир-биридан ажралиб туради. Бугунги кунда 4000 дан ортиқ халқаро ташкилотлар мавжуд бўлиб, уларнинг 300 дан ортиғи ҳукуматлараро ташкилот сифатида фаолият юритмоқда.

Аъзолик хусусияти бўйича халқаро ташкилотлар давлатлар ва нодавлат турларга бўлинади. Иштирокчилар доирасига кўра эса халқаро ташкилотлар универсал (БМТ, унинг ихтисослашган муассасалари) ва минтақавий (Африка бирлиги ташкилоти, Америка штатлари ташкилоти)га бўлинади. Халқаро ташкилотлар, шунингдек, умумий ваколатларга эга бўлган ташкилотларга (БМТ, АШТ-Америка штатлари ташкилоти/OAS- Organization of American States, Умумжаҳон почта иттифоқи, Халқаро меҳнат ташкилоти) бўлинади. Ҳокимият табиати бўйича таснифлаш давлатлараро ва миллатлараро ташкилотларни фарқлашга имкон беради.

Биринчи гуруҳга халқаро ташкилотларнинг аксарияти киради. Миллий ташкилотларнинг мақсади – интеграциялашувга қаратилганлиги билан фарқланади. Масалан, Европа Иттифоқи бунга типик мисол бўлади.

Аъзолик ва қўшилиш тартиби нуқтаи назаридан ташкилотлар очиқ (ҳар қандай давлат ўз хоҳишига кўра аъзо бўлиши мумкин) ва ёпиқ (муассисларнинг розилиги билан қабул қилинади) турга бўлинади. Шунингдек, халқаро иқтисодий ташкилотлар ҳукуматлараро ва нодавлат бўлиши мумкин. Бу жиҳатдан нодавлат ташкилотлар сони ҳукуматлараро ташкилотларга нисбатан қарийб икки баравар кўп. Бироқ, Жаҳон банки, Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон савдо ташкилоти сингари ҳукуматлараро ташкилотлар халқаро иқтисодий муносабатлар тизимида устувор аҳамиятга эга бўлган. Шунингдек, ҳукуматлараро халқаро ташкилотларга Европа Иттифоқи, Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги, АСЕАН (ЖШОДУ-Жануби-Шарқий Осиё давлатлари уюшмаси/ASAN-Association of Southeast Asian Nations) сингари йирик минтақавий иқтисодий ташкилотлар ҳам киритилади.

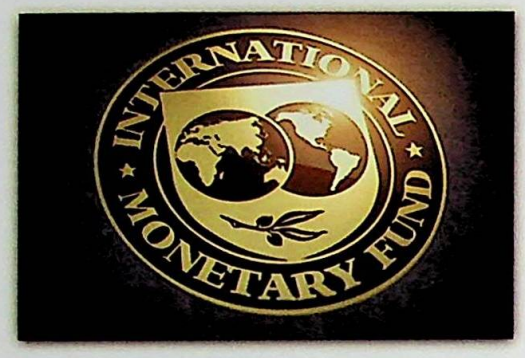

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тинчлик ва халқаро хавфсизликни сақлаш ҳамда мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш учун яратилган универсал халқаро ташкилотдир. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми 1945 йил 26 июнда имзоланди. Сан-Францискода бўлиб ўтган конференцияда 1945 йил 24 октябрда кучга кирди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низоми барча давлатлар учун мажбурий бўлган ягона халқаро ҳужжатдир.

Жаҳон банки халқаро иқтисодий муносабатларда ўз ўрни ва мавқеига эга бўлган йирик ташкилот ҳисобланади. У Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ), Халқаро молия корпорацияси (ХМК), Халқаро ривожланиш ассоциацияси (ХРА), Халқаро инвестицияларни кафолатлаш агентлиги (MIGA) ва Инвестициялар бўйича низоларни ҳал этиш халқаро маркази (ISSID) сингари 5 та йирик ташкилотдан иборат.

Ушбу тузилманинг асосий институти Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки ҳисобланади. Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки ихтисослашган ҳукуматлараро агентлик мақомига эга бўлса-да, ўзининг филиаллари билан биргаликда (Халқаро ривожланиш ассоциацияси, Халқаро инвестицияларни кафолатлаш бўйича молиявий агентлик ва Халқаро молия корпорацияси) Жаҳон банки сифатида танилган.

Жаҳон банки Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган молиявий институтидир. ХТТБ расман 1945 йилда урушдан кейинги тикланишни молиялаштириш ва ривожланаётган мамлакатларда турмуш даражасини яхшилашга ёрдам бериш учун ташкил этилган бўлса ҳам мустақил равишда ишлайди.

Банк ҳукуматларга кредитлар ёки бошқа манбалардан олинган кредитлар учун кафолатлар беради. Кредитлар кенг тижорат асосида махсус лойиҳалар учун ёки ижтимоий ривожланишнинг умумий мақсадлари учун тақдим этилади. Аксарият кредитлар тахминан 20 йил муддатга 10 фоиз ставка билан берилади. Кредит маблағлари халқаро пул бозорларида жалб қилинади. Банк 160 мамлакатга тегишли. Ушбу давлатлар бир вақтнинг ўзида Халқаро валюта жамғармасининг аъзоси бўлиши шарт. Банкнинг бош қароргоҳи Вашингтонда жойлашган. Анъанага кўра, АҚШ вакили, шунингдек ХТТБ президенти этиб сайланади, чунки бу мамлакат банкда энг кўп овозга эга. Банкнинг Парижда Европа бўлими ва Токиода филиали бор.

Халқаро валюта жамғармаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган органи сифатида 1944 йилда Бреттон-Вудсда бўлиб ўтган халқаро пул-молиявий конференцияда ташкил этилган. Ўз фаолиятини 1947 йилда бошлаган, бош қароргоҳи Вашингтонда жойлашган.

Халқаро валюта жамғармасининг фаолияти халқаро савдо ва валюта ҳамкорлигини ривожлантиришга қаратилган. Жамғарма жаҳон иқтисодиётида халқаро пул ташкилоти сифатида муҳим роль ўйнайди. У валюта курсларини тартибга солиш нормаларини белгилайди ва уларнинг бажарилишини назорат қилади, кўп томонлама тўлов тизимининг барқарорлигини таъминлайди ва валюта чекловларини бекор қилади.

ХВФ ўз аъзоларига тўлов баланси ва у билан боғлиқ валюта қийинчиликлари бўлган тақдирда қарз беради.

Жамғарма капитали ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий потенциали, жаҳон иқтисодиётидаги ва халқаро савдодаги ўрни билан белгиланадиган квотага мувофиқ белгиланган бадаллар ҳисобидан шакллантирилади. Халқаро валюта жамғармасига аъзо давлатлар сони 179 тани ташкил этади. Энг муҳим масалалар бўйича қарорлар қабул қилишда берилган овозларнинг камида 85 фоизи талаб қилинади[1]. Халқаро валюта жамғармасига тўловлар миллий валютада амалга оширилади ва квотанинг 25 фоизи СДР ёки жамғарма томонидан белгиланган айрим аъзо давлатлар валюталарида амалга оширилади.

Кредит операциялари фақат аъзо давлатларнинг расмий органлари-ғазналар, марказий банклар, валютани барқарорлаштириш фондлари билан амалга оширилади. Кредитлар қарз олувчи мамлакатнинг миллий валютасига чет эл валютасини сотиш ва миллий валютани сотиб олиш йўли билан тўланади. Кредитлар ташқи тўловлардаги номутаносиблик сабабига қараб бир неча турларга бўлинади. Тақдим этилган маблағларнинг максимал миқдори қарз олаётган мамлакат квотаси миқдорига боғлиқ. Аъзолар IMF маблағларини бошқа манбалардан олишлари мумкин. Булар фонд билан келишилган мақсадлар учун захира кредитлари ҳисобланади.

Товарлар балансининг пасайиши билан боғлиқ тўлов баланси тақчиллигини қоплаш учун компенсацион молиялаштириш амалга оширилмоқда. Кенгайтирилган кредитлаш тизими иқтисодиётнинг тўлов балансини жиддий ва узоқ вақт давомида бузган мамлакатлар учун амал қилади. Қарз бериш, одатда, қарз олувчи мамлакат фондининг муайян молиявий-иқтисодий фаолиятини амалга ошириши шарти билан боғлиқ. Агар мамлакат ўз мажбуриятларини бажармаса (одатда миллий валютанинг девальвацияси, ижтимоий эҳтиёжлар учун ажратмаларнинг камайиши ва бошқалар), IMF мамлакатни ўз ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқини чеклаши ёки маҳрум қилиши мумкин.

Халқаро меҳнат ташкилоти Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасаси бўлиб, унинг фаолият соҳаси ишчиларнинг ижтимоий ва иқтисодий муаммолари ҳисобланади. У 1919 йилда Версал шартномасига мувофиқ ташкил этилган.

[1] Аъзолик бадалидан келиб чиқиб АҚШ (19,4 фоиз) ва ЕИ (28,62 фоиз) энг овозга эга. Шунинг учун улар қабул қилинган қарорларнинг кўпига вето қўйишга ҳақлидирлар.

Халқаро меҳнат ташкилоти:

◊ иш вақтини тартибга солиш;

◊ ишчиларни ёллашни тартибга солиш; ишсизликка қарши курашиш;

◊ нормал яшаш шароитини таъминлайдиган иш ҳақи кафолати; ишчиларни касбий касалликлар ва ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалардан ҳимоя қилиш;

◊ болалар, ўсмирлар ва аёлларни ҳимоя қилиш;

◊ ижтимоий суғурта ва ижтимоий таъминот масалаларини тартибга солиш;

◊ касбий тайёргарликни ташкил этиш вазифаларини амалга оширади.

ХМТ фаолияти хилма-хил. У меҳнат шароитлари ва ҳаёти масалалари бўйича меъёрий ҳужжатларни (конвенциялар ва тавсиялар) ишлаб чиқиш ва қабул қилиш орқали меҳнатни халқаро ҳуқуқий тартибга солишда иштирок этади. Ташкилот ижтимоий ва меҳнат муаммоларини (бандлик, меҳнат шароитлари ва бошқалар) ҳал этишга қаратилган халқаро мақсадли дастурларни ишлаб чиқади ва амалга оширади.

ХМТнинг ўзига хос хусусиятларидан бири, бу унинг органларида уч томонлама вакиллик принципларининг мавжудлигидир. ХМТ Конституциясига мувофиқ, томонларнинг ҳар бири қолган иккисидан мустақил.

ХМТни бош директор бошқаради ва унинг асосий органлари – ҳар йили бўлиб ўтадиган Бош конференция, Бошқарув Кенгаши, уч йилга сайланадиган, Халқаро меҳнат бюроси (ХМТ котибияти), ҳисобланади. ХМТнинг бош қароргоҳи Женевада (Швейцария) жойлашган.

ХМТ фаолиятида саноатнинг айрим тармоқларида, қурилишда, транспортда ва ҳоказоларда меҳнат шароити билан боғлиқ масалаларни ҳал қиладиган саноат қўмиталари ва техник йиғилишлар муҳим ўрин тутади. ХМТ шафелигида Ижтимоий ва меҳнат муаммоларини ўрганиш халқаро институти (Женева) ва Халқаро марказ фаолият юритади.

ХМТ тегишли масалалар бўйича ЮНЕСКО, FAO ва бошқа кўплаб ташкилотлар билан тузилган шартномалар асосида яқиндан ҳамкорлик қилади.

2.2. Жаҳон хўжалиги алоқаларини тартибга солиш тизимида халқаро иқтисодий ташкилотларнинг ўрни

Глобаллашув даврида халқаро иқтисодий ташкилотлар глобал муаммоларни ҳал қилиш йўлида давлатларни бирлаштирмоқда. Ушбу ҳолат мамлакат ёки мамлакатлар бирлашмалари учун мавжуд муаммолага ечим топиш ва кенг қамровли фаолият юритишда қуйидаги имкониятлар яратади.

Биринчидан, маълум бир мамлакатнинг ресурс салоҳияти ва ишлаб чиқариш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда мамлакатларнинг барқарор иқтисодий ривожланишига замин ҳозирдайди. Савдо ва технология соҳасида ҳамкорликнинг ўзига хос шаклини топиш орқали муаммо ечимини топишга кўмаклашади

Иккинчидан, ривожланаётган мамлакатларда атроф-муҳитга зарар келтирадиган чиқиндиларни қайта ишлаш корхоналари қуриш, трансмиллий

корпорациялар учун бизнес юритиш қоидаларини кучайтириш ва атроф-муҳитни ҳимоя қилишади;

Учинчидан, мамлакатларнинг табақаланишида («камбағал» ва «бой»га бўлиниши) барҳам беради, иқтисодиётининг ижтимоий таркиби, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлайди;

Тўртинчидан, ижтимоий кафолатлар (меҳнат қилиш, таълим олиш ҳуқуқи ва бошқалар), меҳнат муҳожирлари ва аҳолини қўллаб-қувватлаш (мослашув чоралари) механизми шаклланади;

Бешинчидан, мамлакатларнинг энергия ва иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда ҳамкорликнинг янги шаклларини йўлга қўяди.

Ҳамкорлик йўлларини излаш ва халқаро ташкилотлар билан алоқаларни такомиллаштириш мамлакатларнинг барқарор иқтисодий ривожланиши учун зарур бўлган минтақалараро ҳамда глобал муаммоларни ҳал этишда алоҳида аҳамият касб этади. Гарчи муаммоларни ҳал этиш қийинчиликларни биргаликда енгиш мақсадида давлатлар бирлаштирилса-да, бу жараён ҳам ижобий, ҳам салбий хусусиятларни намоён қилади. Халқаро иқтисодий ташкилотлар муҳим аҳамият касб этган долзарб масалаларни, қўшма глобал ҳамкорлик шаклларини ҳал этишда янги йўналишларни излашни ташкил этиш юқоридаги жараённинг ижобий жиҳати ҳисобланади.

Мамлакатлар иқтисодий тизимини йўқ қилиш ёки уларнинг маълум бир ташкилотга аъзо сифатида барча давлатлар учун белгиланган иқтисодий ривожланиш даражасини ушлаб тура олмасликлари салбий ҳолат сифатида талқин қилинади.

Ушбу муаммоларни ҳал этишда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг таркибий бўлинмалари – биринчи навбатда ГАТТ, ЖСТ ва унинг ўрнини босувчи ташкилотлар улкан аҳамиятга эга. Жаҳон савдо ташкилоти халқаро савдони тартибга солишда ва барқарор иқтисодий ривожланишни таъминлашда муҳим роль ўйнайдиган халқаро иқтисодий ташкилот сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таркибига кириши алоҳида эътиборга лойиқдир.

ЖСТ ташкил этилишининг асосий сабаби, бу халқаро алмашинув асосида халқаро ривожланиш учун қулай шарт-шароитлар (жаҳон нархлари тўғрисидаги келишув, жаҳон антитрест қонунларини яратиш, меҳнат шароитлари стандартлари ва бошқалар) яратишдан иборат.

ГАТТ халқаро жараёнлар – савдо ва иқтисодий ривожланишни кузатиб бориш учун ташкил этилган. ГАТТ 1930 йилларда импортни тартибга солиш (чекловларни енгиллаштириш) ва импорт таърифларини пасайтиришда энг катта аҳамиятга эга. Бу давр адабиётда «глобаллашувнинг олтин даври» деб номланади.1948-1990 йилларда дунё савдосининг йилига 7 фоизга ўсишини мисол қилиш мумкин, ишлаб чиқаришнинг тез суръатларда ўсиши ва унинг ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ҳам кузатилди[2].

[2] Дралин, А. И. Международные экономические отношения: учебное пособие / А. И. Дралин, С. Г. Михнева. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Пенза: Информационно-издательский центр ПГУ, 2006. – 162. с.46

<table>
<tr><td rowspan="2">Халқаро тартибга солиш ва назорат</td><td colspan="5">Иқтисодий</td><td colspan="5">Молиявий</td></tr>
<tr><td colspan="10">Халқаро ташкилотлар</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Халқаро иқтисодий муносабатлар шакллари</td><td>Товарлар</td><td>Хизматлар</td><td>Пойтахт</td><td>Иш кучи</td><td>Технология</td><td>Пул бирлиги</td><td>Қимматли қоғозлар</td><td>Деривативлар</td><td>Кредитлар</td><td>Ҳисоб-китоблар</td></tr>
<tr><td colspan="2">Халқаро савдо</td><td colspan="3">Ишлаб чиқариш омилларининг халқаро ҳаракати</td><td colspan="5">Молиявий воситаларнинг халқаро савдоси</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Давлат томонидан тартибга солиш</td><td colspan="2">Ташқи савдони тартибга солиш</td><td colspan="3">Ишлаб чиқариш омилларининг ҳаракатини тартибга солиш</td><td colspan="5">Валюта ва банкни тартибга солиш</td></tr>
<tr><td colspan="5">Микроиқтисодий сиёсат</td><td colspan="5">Макроиқтисодий сиёсат</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Асосий тушунчалар</td><td></td><td></td><td></td><td colspan="3">Жаҳон иқтисодиёти</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td colspan="3">Жаҳон бозори</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td colspan="5">Халқаро меҳнат тақсимоти</td><td></td><td></td></tr>
</table>

2.2.1-расм. Халқаро иқтисодиётнинг таркиби ва ундаги халқаро ташкилотларнинг роли

ГАТТ ўз фаолиятининг дастлабки йилларида саноат товарларининг халқаро савдосида савдо соҳаларининг (масалан, тўқимачилик саноати, қишлоқ хўжалиги, кредит ҳамда қурилиш соҳалари ва бошқалар) транзакцион харажатларини эркинлаштиришда бир қатор ўзгаришларни амалга оширади.

ЖСТ ваколатлари кенгайтириш зарурияти келтириб чиқарди. Унга кўра ЖСТ янги ваколатларга кўра савдо-сотиқни либераллаштириш, иқтисодий ва ижтимоий характердаги муаммоларни халқаро ҳамкорлик доирасида мустақил равишда ҳал қилиш ваколатига эга бўлади. Шундай қилиб, халқаро даражада низоларни ҳал этишнинг янги тартиби вужудга келди.

Мамлакатларга ўз қонунларини халқаро стандартларга мувофиқлаштиришга мажбур қиладиган янги патент талаблари жорий этилмоқда. Бу тиббиёт, таълим, меҳнатни муҳофаза қилиш, давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ва бошқа соҳаларга ҳам тегишли. Импортни эркинлаштириш ва таърифларни тартибга солиш қуйидагиларга имкон беради:

- таърифларни тартибга солиш иқтисодий восита сифатида самарали натижа беради;
- таърифлар деярли барча мамлакатлар томонидан қўлланиши, халқаро товар оқимларига ва иқтисодиётнинг тузилишига таъсир кўрсатади;
- миллий таърифларни тартибга солиниши, назоратга олинадиган импортга нисбатан сиёсатнинг барча турларини қамраб олади[3].

Ҳозирги даврда мамлакатларнинг иқтисодий сиёсати нафақат ички жараёнларга, балки халқаро ташкилотларнинг ҳаракатларига ҳам боғлиқ ҳолда шаклланмоқда. Шу боис халқаро иқтисодий ташкилотларнинг ташқи сиёсатда тутган ўрни қуйидагича:

- Халқаро иқтисодий ташкилотлар кўп томонлама ҳамкорлик натижасида глобал иқтисодиётнинг ривожланиш йўналишини, шунингдек, аъзо мамлакатларнинг миллий иқтисодиётини ривожлантирадилар;
- Халқаро ташкилотлар аъзо мамлакатларни глобал муаммолар ва таҳдидлардан тенг даражада ҳимоя қилади;
- Халқаро ташкилотлар ўзларининг аъзо мамлакатлари учун халқаро ҳамкорликни баҳолашда ўлчовлар ва кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқадилар ва қўллайдилар.

Халқаро иқтисодий ташкилотлар доимий равишда ўзларининг ишлаш қоидалари ва тамойилларини такомиллаштирмоқдалар, бу жаҳон иқтисодий жараёнларини тартибга солишни кучайтириш ва савдони кескинлаштиришда намоён бўлади. Нуфузли (йирик) иқтисодиётларнинг халқаро ташкилотлар фаолиятида ҳал қилувчи роли сақланиб қолмоқда.

2.3. Халқаро иқтисодий ташкилотлар фаолияти ривожланишининг замонавий тенденциялари

Глобаллашув жараёнларининг ривожланиши ҳар бир мамлакатнинг миллий иқтисодиётига, минтақавий интеграция ҳамжамиятларининг иқтисодий ривожланишига таъсир қилади. Охирги ўн йилликда дунё иқтисодиёти ва сиёсатида туб ўзгаришлар рўй берди. Олимлар ва сиёсатчилар томонидан дунё тараққиёти, шунингдек, сиёсий, ижтимоий, институционал тизимнинг иқтисодий асосларини ўзгартиришга олиб келадиган ривожланишнинг янги босқичи тўғрисида ижобий фикр билдирилмоқда.

[3] Пискулов Ю.В. Международная торговля товарами и услугами. Россия в ВТО. М.: ГОУВПО ВАВТ Минэкономразвития России, – 2013, 104 с.

Ушбу ўзгаришларнинг ривожланган (АҚШ, Европа Иттифоқи мамлакатлари) ва ўтиш иқтисодиёти мамлакатларига таъсир кўрсатиб, туб ислоҳотларни амалга ошириш, миллий иқтисодиётнинг замонавий талабларга мувофиқ рақобатдошлигини оширишга интилиши орқали намоён бўлмоқда. Шунингдек «неопротекционизм» ёки «очиқ» иқтисодиёт, яъни миллий йўналтирилган иқтисодиётни қуриш тарафдорлари ва глобаллашув тарафдорлари ўртасидаги мунозараларга сабаб бўлмоқда.

Ушбу мунозараларнинг назарий асоси «давлат қурилиши» тушунчасига асосланади. Унинг негизида миллий ватанпарварликни, миллатлараро бирликни шакллантиришни талаб қилиш ғояси ётади, бу ташқи хавф ва таҳдидлар таъсирига, глобаллашувни келтириб чиқарадиган атроф-муҳит таъсирига жавобдир.

Жаҳон иқтисодиётининг трансмиллий корпорациялар ва трансмиллий банкларнинг ишлаб чиқариш ва маркетинг тармоғини қамраб олишига асосланиб глобал ишлаб чиқариш шаклланди. Бу давлатлараро узоқ муддатли ишлаб чиқариш алоқаларини ривожлантириш, стратегик, ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар, кластерларни шакллантиришни ўз ичига олади.

Глобаллашув таъсири остида жаҳон иқтисодий алоқалари ва жараёнларининг таркибини ўзгариши қуйидагилар орқали намоён бўлмоқда:

1. халқаро савдонинг ўсиш суръатлари ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатларидан юқори, хизматлар ҳажми ЯИМдан ошиб кетмоқда;

2. XXI асрда халқаро савдонинг йўналиши ва тузилиши ўзгармоқда, дунё миқёсида илмий интенсив ва юқори технологияли маҳсулотларни, муаллифлик ҳуқуқларини, «ноу-хау» лицензияларини ва бошқаларни савдоси жадаллашмоқда;

3. халқаро савдо таркибида молиявий, суғурта, интеллектуал, ахборот, ижодий хизматларнинг ўзига хослиги тобора ўсиб бормоқда.

Молиявий соҳадаги тезкор ўзгаришлар йўналиш сифатида молиявий глобаллашувга асос солди. Бу эса ўз навбатида пул маблағлари, кредит бозорлари ва уларнинг операцияларини, шунингдек, жаҳон иқтисодиётининг ҳаётий фаолиятини изчил ўсишига олиб келди.

Глобаллашув, дунё давлатларининг қарз муносабатларида, қарздор мамлакат учун ҳам, бутун молия тизими учун ҳам кутилмаган ижтимоий-иқтисодий оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган қарз мажбуриятлари муаммосини янада кучайтиради. Халқаро валюта жамғармаси маълумотларига асосан, 2016 йил октябрь ҳолатига кўра, дунё иқтисодиётида ҳукуматлар, уй хўжаликлари ва молиявий бўлмаган корпорацияларнинг қўшма қарзи даражаси 152 трлн. АҚШ долларига етди, бу дунё ялпи ички маҳсулотининг 225 фоизини ташкил этади. Қарзларни тўлаш учун дунё мамлакатлари икки йил дам олишсиз ишлашлари керак бўлади.

Давлат қарзининг агар мавжудлиги, ҳеч қандай ҳалокатли оқибатларга олиб келмайди, балки иқтисодий ўсишни рағбатлантириш воситаси сифатида

хизмат қилади. Шу билан бирга, қарз пулининг анъанавий равишда озиқ-овқат ёки ижтимоий соҳа учун ишлатилиши кенг тарқалган.

Жаҳон молиявий инқирози ва ташқи қарзлар муаммоси анъанавий шакли иқтисодий инқирозларнинг ўзгариш циклига таъсир қилади. XXI асрда кўп қиррали инқирозларнинг янги турларини (молиявий, таркибий, энергетик, миграцион, сиёсий ва ҳ.к).

Юзага келиши кузатилиб, у бир вақтнинг ўзида миллий ва халқаро миқёсда инқирозга қарши ягона чораларни кўришни талаб қилади. Амалиёт шуни кўрсатадики, инқироздан чиқиш глобаллашган миқёсда ўнлаб йилларни талаб этади. Масалан, Жаҳон молиявий инқирози 2008 йилда содир бўлган, аммо ҳозирги кунга қадар (миллий ва жаҳон иқтисодиётининг айрим соҳаларида) инқирозга қарши тизимли чоралар кўрилмоқда. Хусусан кейинги 2016-2017 йиллар давомида кўплаб дунё мамлакатлари пенсия тизимини ислоҳ қилишни, пенсия ёшини ошириш, пенсия таъминоти хизматларини кўпайтириш ёки анъанавий талаблар тизимини бекор қилиш ва нафақага чиққанларга давлат томонидан минимал ёрдам кўрсатиш тизимини тўлашни қонунийлаштириш йўли билан амалга оширмоқдалар. Бундай ҳолат демографик инқироз, иш ўринларининг қисқариши, барча даражадаги пенсия жамғармаларига расмий солиқ тўловларини камайтириш орқали изоҳланди. XXI аср халқаро миграция масаласини кескинлаштирди.

3-БОБ.
БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИНИНГ ЖАҲОН ИҚТИСОДИЁТИДАГИ ЎРНИ

3.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолиятининг ривожланиш эволюцияси

БМТнинг ташкил этилишида "Биз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти халқлари, келгуси авлодларни ҳаётимизда икки маротаба одамзодга азоб-уқубатлар келтирган уруш азобидан халос этишга қарор қилдик" шиори муҳим аҳамият касб этди. Ушбу сўзлар билан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг устави бошланади: – "ташкилотнинг ташкил этилиши Иккинчи жаҳон урушининг асосий натижаларидан биридир. Дастлаб глобал халқаро можароларнинг олдини олиш БМТнинг асосий вазифаси этиб белгиланган.

1942 йил 1 январда Гитлер коалицияси мамлакатларига қарши курашган 26 иттифоқчи давлатларнинг вакиллари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Декларациясини имзолаш орқали Атлантика Хартиясини қўллаб-қувватлашларини эълон қилдилар. Президент Рузвелт таклиф қилган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти номи ушбу ҳужжатда биринчи марта расмий равишда ишлатилган. Ҳар бир инсон янги ташкилот тузиш ғоясини қўллаб-қувватлади, аммо унинг тузилиши, вазифалари ва ваколатлари бўйича келишмовчиликлар мавжуд эди. Натижада, 1943 йил октябрь ойининг охирида собиқ СССР, АҚШ ва Буюк Британия ташқи ишлар вазирларининг Москва конференциясида (Вячеслав Молотов, Корделл Хулл ва Энтони Эден) халқаро ташкилотни имкон қадар тезроқ ташкил этиш тўғрисида биринчи ҳужжат имзоланди. Учрашувда, шунингдек, Хитойнинг Москвадаги элчиси Фу Бинг-Чан ҳам иштирок этди. Анжуманда қатнашиш учун АҚШ Давлат котиби Кордел Хулл ҳаётининг биринчи парвозини амалга оширди ва Москвадан тўғридан-тўғри аэропортда қайтганида уни Президент Рузвелт шахсан кутиб олди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотини ташкил этиш бўйича якуний келишувга 1945 йил Ялтада Гитлерга қарши коалициянинг уч мамлакат раҳбарлари – Иосиф Сталин, Франклин Рузвелт ва Уинстон Черчилл учрашувида эришилди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти фаолияти катта кучларнинг – Хавфсизлик Кенгашининг вето ҳуқуқига эга доимий аъзоларининг бир овоздан қабул қилиш принципига асосланиши тўғрисида келишиб олинди. Бироқ, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тузилмаси кучлар бўйича муаммо ва келишмовчиликлар ташкилот Уставини қабул қилишдан олдин бошланган эди. Президент Рузвелт вафотидан кейин АҚШнинг позициясида катта ўзгаришлар рўй берди. Унинг ўрнини эгаллаган Гарри Труман СССР билан зиддиятларни кучайишига сабаб бўлди.

Труманга Ялтада Хавфсизлик Кенгашидаги катта кучларнинг бир овоздан келишуви принципи бўйича эришилган келишувлар, шунингдек ветодан фойдаланиш имконияти ёқмади. Келгуси халқаро ташкилотда ўша пайтда бирлашган кучларнинг мувофиқлигига кўра, АҚШ Хавфсизлик Кенгаши ва Бош Ассамблеяда мутлақ устуворликка эга эди. Труман Сан-Францискода бўлиб ўтадиган конференцияда ўзгаришларга умид билдирди, унда БМТ низоми муҳокама қилинди. Американинг Москвадаги элчиси Аверелл Харриманнинг маълумотлари коммунистик тузумга душманлик муносабатларини кескинлаштирди.

1945 йил 26 июнда Сан-Францискода 50 та давлат вакиллари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низомига имзо чекдилар. Конференцияда қатнашмаган Польша кейинчалик Низомга имзо қўйди ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таъсисчи давлатларидан бирига айланди. 1945 йил 24 октябрда собиқ Совет Иттифоқи ратификация ёрлиғини топширган 29 – давлат бўлди. Айнан ўша куни БМТ низоми кучга кириши учун зарур миқдордаги ратификациялар таъминланди.

БМТ Бош Ассамблеясининг биринчи сессияси 1946 йил 10 январда Лондонда Вестминстер саройининг залида очилди. Унинг биринчи резолюцияси атом энергиясидан тинч мақсадларда фойдаланиш ҳамда атом ва бошқа турдаги оммавий қирғин қуролларини йўқ қилишга бағишланди. Бир ҳафта ўтгач, БМТ Хавфсизлик Кенгашининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди.

Дастлаб, у 11 мамлакатдан, шу жумладан бешта доимий аъзодан: (СССР, АҚШ, Буюк Британия, Франция ва Хитой Республикаси) иборат бўлган. Хавфсизлик Кенгашининг Лондонда қабул қилинган биринчи резолюцияси БМТ Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари ва уларнинг вакилларини ўз ичига олган ҳарбий штаб қўмитасини ташкил этиш, унинг вазифаси эса Хавфсизлик Кенгаши томонидан бошланган ҳарбий операцияларни режалаштиришни қўллаб-қувватлаш ва ҳарбий дастурларда иштирок этишга бағишланди. Бироқ, Совуқ Уруш туфайли ушбу тузилма деярли ишламади.

Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотидаги умумий сиёсий мунозараларда чиқишларнинг тартиби ҳам белгиланди. Бош Ассамблеянинг Лондондаги биринчи сессиясида, шунингдек, БМТнинг штаб-квартирасини Нью-Йоркда жойлаштириш тўғрисида келишувга эришилди. Сталин бу қарорни қўллаб-қувватлаган деган версия мавжуд. У шу йўл билан Американи БМТга боғлаб, шу орқали Вашингтоннинг халқаро майдондаги хатти-ҳаракатларига таъсир қилишига ишонган. 1946 йил 16 августдан бошлаб БМТнинг бош қароргоҳи Лонг-Айленддаги Сакс кўлида вақтинча жойлашган. 1946 йил 14 декабрда Бош Ассамблея Жон Д. Рокфеллернинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг доимий штаб-квартирасини қуриш учун мавжуд участкани сотиб олиш юзасидан 8,5 миллион доллар ажратиш тўғрисидаги таклифини қабул қилди. 1947 йил ноябрь ойида бўлажак штаб-квартиранинг меъморий режаси тасдиқланди. Пойдевор қўйиш маросими 1949 йил 24 октябрда бўлиб ўтди ва бош офиснинг расмий очилиши 1951 йил 10 январда ўтказилди.

1945 йил октябрдан 1946 йил февралгача (ташкилотнинг ташкил этилиши даврида) Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибининг вазифасини Буюк Британиянинг вакили Гладвин Жебб бажарган. 1946 йилдан буён Бирлашган Миллатлар Ташкилотига етти киши раҳбарлик қилмоқда. Ҳозирги кунда дунёнинг 193 мамлакати БМТга аъзо. Ташкилот тузилган пайтда аъзо мамлакатлар сони 51 тани ташкил этган, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига 1945 йилдан буён, олдин мустамлака ҳукмронлиги остида бўлган ўнлаб давлатлар суверен мустақил давлатлар сифатида аъзо бўлишди.

1960 йилда «Африка йили» деб номланган бурилиш даври бўлди. Ушбу йил дунёнинг сиёсий харитасида 17 янги мустақил давлатлар пайдо бўлиши билан эсда қолди. Улар Буюк Британия, Франция, Италия ва Бельгиянинг собиқ мустамлакалари эдилар. 1965 йилда дунё харитасида янги давлатлар пайдо бўлиши муносабати билан Хавфсизлик Кенгаши аъзолар сони 15 нафаргача кенгайса-да, доимий аъзолари сони ўзгармади.

АҚШ ва СССР ўртасидаги рақобат дунёда жуда кўп қизиқарли вазиятларни келтириб чиқарди. Баъзи ривожланаётган давлатлар ушбу икки буюк давлатнинг қарама-қарши томонларида моҳирлик билан дипломатик муносабатларни олиб боришди. Аъзоларни қабул қилишнинг янги тўлқини СССР ва Шарқий Европадаги социалистик блок қулаганидан кейин юзага келди. Бирлашган Миллатлар Ташкилотига охирги бўлиб Шарқий Тимор, Швейцария (2002 йилда), Черногория (2006) ва Жанубий Судан (2011) кирган. БМТда кузатувчи мақоми 1946 йилда, Швейцария Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг доимий кузатувчиси бўлганида жорий этилган. 1965 йилда Индонезия БМТни ихтиёрий равишда тарк этган ва 1966 йилда аъзолигини янгилаган ягона мамлакатдир. БМТ тарихида икки марта давлатлар Бош Ассамблеянинг ишида қатнашиш ҳуқуқидан маҳрум бўлишди: булар 1974-1994 йилларда – Жанубий Африка (апартеид сиёсати муносабати билан) ва 1992-2000 йилларда – ўзини Югославия Социалистик Федерал Республикасининг

вориси деб ҳисоблаган Югославия Федератив Республикасидир. 1946 йилдан 2015 йилгача Хавфсизлик Кенгашининг доимий аъзолари очиқ йиғилишларда 237 марта вето ҳуқуқидан фойдаланган, аксарият ҳолларда Яқин Шарқ ва Жанубий Африкадаги вазиятлар кўриб чиқилган.

Баъзи ҳолларда Хавфсизлик Кенгашининг бир неча доимий аъзолари дарҳол резолюция лойиҳасига вето қўйишди. СССР 1970 йилларнинг бошларига қадар вето ҳуқуқидан фаол фойдаланган. Шундай қилиб, 1946-1970 йилларда СССР 80 та резолюцияни, бошқа давлатлар эса фақат учтасини блоклади. СССР вориси сифатида Россия 1991 йилдан буён 13 марта вето ҳуқуқидан фойдаланган. Шулардан 10 таси Россия Федерациясининг БМТдаги доимий вакили Виталий Чуркинга тегишли. Сўнгги икки марта Россия Федерацияси 2015 йил июль ойида ветога мурожаат қилиши керак эди. 1995 йилда Босния ва Герцоговинадаги воқеаларни геноцид сифатида тўсиб қўйганлигини тавсифловчи резолюция, шунингдек, Малайзия авиакомпаниясининг Боеинг-777 самолётини ҳалокати учун жиноий жавобгарликка тортиш юзасидан суд ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинди. 1991 йилдан буён АҚШ 14 та резолюция лойиҳасига қарши овоз берди. 77 йиллик фаолияти давомида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 23 та мамлакатга қарши санкциялар режимини жорий қилди, шунинг иккитаси 1990 йилгача, (1966 йилда Жанубий Родезияга (ҳозирги Зимбабве), 1977 йилда Жанубий Африкага) жорий қилган бўлса, 1991-2021 йиллар давомида 21 та давлат санкция рўйхатига тушди.

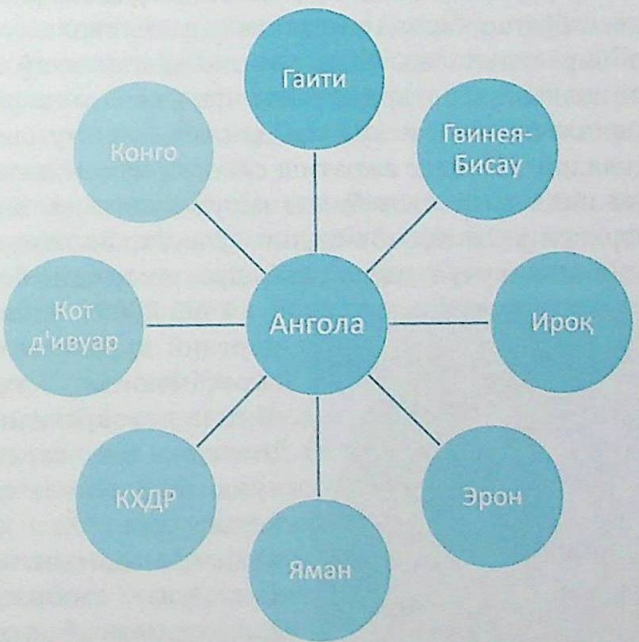

3.1.1-расм. 1991 йилдан буён Хавфсизлик Кенгаши томонидан санкция қилинган давлатлар

Ҳозирда 14 та мамлакатга, хусусан Эрон, Яман, Сомали, Шимолий Корея, шунингдек, Ал-Қоида ва Толибон террор ташкилотига қарши санкциялар қўлланилади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликпарварлиги 1948 йилда Яқин Шарқда сулҳни назорат қилувчи орган ташкил этилиши билан бошланган. Биринчи халқаро фавқулодда кучлар 1956 йилда Сувайш каналидан (Миср) чет эл қўшинларининг олиб чиқилишини кузатиб бориш учун тузилган. Кейин, биринчи марта тинчликпарварларнинг тимсолига айланган кўк беретлар ва дубулғалар ишлатилган. 1948 йилдан буён Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 71 та тинчликни сақлаш операциясини ўтказди. Бир миллиондан ортиқ ҳарбий, полиция ва фуқаро ходимлар БМТнинг тинчликпарвар кучларида хизмат қилишган.

3.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таркибий тузилиши ва бошқарув жараёни

Бирлашган Миллатлар Ташкилотида олтита бош орган мавжуд. Улардан бештаси – Бош Ассамблея, Хавфсизлик Кенгаши, Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш, Васийлик Кенгаши ва Котибият – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йоркдаги Марказий қароргоҳида, олтинчи орган – Халқаро Суд эса Нидерландиянинг Гаага шаҳрида фаолият кўрсатади[4].

Бош Ассамблея – ўзига хос бутунжаҳон парламентининг инсониятнинг энг долзарб муаммолари кўриб чиқилаётган мажлисларида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аъзоси бўлган барча мамлакатлар вакиллари қатнашади. Ҳар бир аъзо мамлакат бир овозга эга. Халқаро тинчлик ва хавфсизликни муайян даражада сақлаб қолиш тавсиялари янги аъзоларни қабул қилиш ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бюджетини тасдиқлаш, шу жумладан, тинчликни сақлаш операцияларига маблағ ажратиш сингари муҳим масалалар кўпчилик, аниқроғи, учдан икки қисм овоз билан қабул қилинади. Кейинги йилларда Ассамблея қарорлари расмий овоз бериш йўли билан эмас, балки консенсус асосида қабул қилиниши учун махсус саъй-ҳаракатлар олиб борилмоқда.

1999-2000 йилги сессияларда ядровий қуролсизланиш, тараққиёт, атроф-муҳитни муҳофаза этиш ва янгича демократияни мустаҳкамлаш сингари кун тартибидаги турли-туман 173 масала кўриб чиқилиши керак эди. Ўз қарорлари ғоят муҳим аҳамиятга эга бўлса ҳам, улар жаҳон жамоатчилиги фикрларини ифодаласа ва халқаро жамоатчиликнинг ахлоқий талаби ҳисобланса ҳам Ассамблея ўз

[4] https://uz.wikipedia.org/wiki/Birlashgan_millatlar_tashkiloti

қарорларини мажбуран қабул қилдирмайди. Ассамблеянинг ҳар йилги навбатдаги сессияси сентябрдан декабрга қадар бўлган муддат давомида ўтказилади. Ассамблея зарурат туғилганда ўз ишини қайта чақирилган сессияда давом эттириши ёки жиддий ташвиш туғдирган масалалар бўйича махсус ёки фавқулодда сессиялар ўтказиши мумкин. Ассамблеялар орасидаги муддат давомида унинг ишлари БМТнинг олтита бош қўмиталарида, бошқа органларида ва Котибиятда давом этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомига мувофиқ халқаро тинчлик ва хавфсизликни барқарорлаштириш борасида Хавфсизлик Кенгаши бош жавобгарликни ўз зиммасига олади.

Кенгаш 15 та аъзодан ташкил топган. Уларнинг бештаси – Хитой, Россия Федерацияси, Бирлашган Қироллик, Америка Қўшма Штатлари ва Франция – доимий аъзолар ҳисобланади.

Кенгашнинг қолган ўн аъзоси Бош Ассамблея томонидан икки йил муддатга сайланадилар. Кейинги йилларда Бирлашган Миллатлар Ташкилотида Кенгашнинг аъзолар таркибини ўзгартириш, замонавий ва иқтисодий воқеликни янада ёрқинроқ акс эттириш масаласи муҳокама қилинаяпти. Кенгашнинг қарорлари унинг тўққиз аъзоси овоз берган тақдирдагина қабул қилинган ҳисобланади. Кун тартибидаги масалага Кенгашнинг доимий аъзоларидан бирортаси қарши овоз берса, шунингдек, вето ҳуқуқидан фойдаланса қарор қабул қилинмайди. Балки, Кенгаш бартараф этиш тамойилларини ишлаб чиқади ёки ҳакам вазифасини ўтайди. Шунингдек, у томонларни яраштириш ёки низоларни бартараф этишда ёрдам берадиган, тинчликни барқарорлаштирувчи миссия юбориши мумкин. Кенгаш ўзи қабул қилган қарорларнинг бажарилишини таъминлаш бўйича тадбирлар қабул қилиши мумкин. У иқтисодий жазо чоралари қўллаши ёки қуролларни етказиб беришга эмбарго қўйиши мумкин.

Жуда камдан-кам ҳолларда Кенгаш ўзи қабул қилган қарорни бажариш учун аъзо-мамлакатга биргаликдаги ҳарбий ҳаракатларга қадар бўлган «барча зарур воситаларни» қўллашга ваколат беради. Шунингдек, Кенгаш Бош котиб лавозимига муайян номзодни ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотига янги аъзоларни тавсия этади.

Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш Бош Ассамблеянинг умумий раҳбарлиги остида ҳаракат қилиб Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва унинг тизимидаги муассасалар фаолиятини ижтимоий ва иқтисодий соҳада мувофиқлаштириб туради. Халқаро иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни муҳокама этиш ва шу соҳадаги сиёсат борасида тавсиялар ишлаб чиқиш учун, тараққиёт мақсадларида халқаро ҳамкорликни мустаҳкамлашда кенгаш муҳим аҳамиятга эга. Кенгаш таркибига Бош Ассамблея томонидан уч йилга сайланадиган 54 нафар аъзо киради. Кенгаш ҳар йили – Нью-Йорк ва Женевада, галма-галдан – ўзининг бир ой муддатга чўзиладиган сессиясини ўтказади. Сессия давомида муҳим иқтисодий ва ижтимоий масалалар вазирлар даражасида чиқилади.

Кенгашнинг ишлари йил мобайнида ўз йиғилишларини мунтазам ўтказиб турадиган ва Кенгашга ҳисобот берадиган ёрдамчи ташкилотлар томонидан олиб борилади. Масалан, инсон ҳуқуқлари комиссияси дунёнинг барча мамлакатларида инсон ҳуқуқларига қандай риоя этилаётганлигини назорат қилади. Бошқа ташкилотлар ижтимоий тараққиёт, хотин-қизларнинг аҳволи, жиноятчиликдан огоҳ этиш, гиёҳвандликка қарши кураш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалалари билан шуғулланадилар. Бешта ҳудудий комиссия иқтисодий тараққиёт ва ўз ҳудудларида иқтисодий муносабатларни ривожлантиришга ёрдам беради.

Васийлик Кенгаши 7 та аъзо мамлакат қўл остидаги 11 васийлик ҳудудида халқаро назоратни таъминлаш, шунингдек, уларнинг ҳукуматлари бу ҳудудларда ўз-ўзини бошқариш ёки мустақилликнинг зарур чора-тадбирларини кўришлари учун халқаро назоратни таъминлаш мақсадида ташкил этилган. 1994 йилга келиб, васийлик ҳудудларининг барчаси ўзларини бошқара бошладилар ёки алоҳида давлатга айланиб мустақилликка эришдилар, ёхуд мустақил қўшни давлатлар билан қўшилишди. Энг охири бўлиб, бундай тадбирни Қўшма Штатлар қўл остида бўлган Тинч океан ороллари (Палау) васийлик ҳудуди амалга оширди ва 185-аъзо давлат бўлиб қолди. Ҳозирги пайтда, таркибига Хавфсизлик Кенгашининг беш доимий аъзоси киргани сабабли Васийлик Кенгаши ишлари, унинг иш тартиби қоидаларига тегишли ўзгартиришлар киритилди, яъни у ўзининг йиғилишларини фақат шарт-шароит тақозо этган ҳолларгагина ўтказадиган бўлди.

Халқаро Суд – Бутунжаҳон суди сифатида ҳаммага маълум бўлиб, у Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бош суд органидир. Бош Ассамблея ва Хавфсизлик Кенгаши томонидан сайланган 15 судядан ташкил топган Халқаро Суд давлатлар ўртасидаги можароларни бартараф этиш билан шуғулланади.

Давлатларнинг суд муҳокамасида қатнашишлари ихтиёрий, бироқ қатнашчи давлатлар Суд қарорига бўйсунишлари шарт. Шунингдек, Бош Ассамблея ва Хавфсизлик Кенгаши илтимослари билан Суд консултатив хулосалар чиқариш ишлари билан ҳам шуғулланади.

Котибият Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси, Хавфсизлик Кенгаши ва бошқа ташкилотлар кўрсатмаларига мувофиқ тезкор тадбирлар ва маъмурий ишларни амалга оширади. Уни умумий маъмурий раҳбарликни олиб борадиган Бош котиб бошқаради. Котибият дунёнинг қарийб 160 мамлакатидан бўлган 8900 киши ишлайдиган еттита департамент ва турли бошқармалардан ташкил топган. Бундан ташқари, Нью-Йорк, Женева, Вена ва Найробида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бўлимлари мавжуд.

3.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги халқаро конвенцияларда тинчлик ва иқтисодий хавфсизлик масалалари

Қурол-яроғлар тарқалишига чек қўйиш, шунингдек, ялпи қирғин қуролларининг қисқартириш, пировардида, уларнинг барча захираларини йўқотилишига эришиш энг муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қуролсизланиш бўйича музокаралар ўтказиш, шу соҳада тавсиялар ишлаб чиқиш ва тадқиқотлар ташаббускори бўлиш учун доимий форум вазифасини ўтайди. У қуролсизланиш бўйича Конференция ва бошқа халқаро ташкилотлар доирасида олиб бориладиган кўп қиррали музокараларни қўллаб-қувватлайди. Бу музокаралар натижасида Ядро қуролини тарқатмаслик ҳақидаги кенг қамровли шартнома (1996 йил) ва ядро қуролидан холи зона тўғрисидаги шартнома каби халқаро келишувлар рўёбга чиқди.

Шунингдек, кимёвий (1992 йил ва бактериологик 1972 й.) қуролларнинг захираларини тайёрлаш, ишлаб чиқиш ва тўплашни тақиқловчи, денгиз ва океанлар тубига (1971 й.) ва космик фазога (1967 й.) ядро қуролини жойлаштиришни тақиқловчи шартномалар, шу сингари яна бошқа турдаги қуролларни тақиқловчи ёки чегараловчи шартномалар имзоланди.

1977 йилда ер усти миналаридан фойдаланишни тақиқловчи конвенцияга 100 дан ортиқ давлат имзо чекди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мана шу конвенцияга ва вайрон қилувчи турдаги қуроллардан фойдаланишни тақиқловчи бошқа халқаро шартномаларга барча давлатларни қўшилишга чақирди. БМТ шунингдек, ўқ отар ва енгил қуроллар устидан назоратни кучайтиришнинг ҳам тарафдоридир. Бош Ассамблея қарорига биноан 2001 йилда ўқ отиш қуроллари билан ноқонуний савдо қилиш масалаларига бағишланган халқаро конференция ўтказилди.

Венада жойлашган атом энергияси бўйича халқаро агентлик, кафолатлар борасидаги битимлар тизими асосида фаолият кўрсатиб, тинчлик мақсадларида фойдаланиш учун мўлжалланган атом ашёлари ва жиҳозларидан ҳарбий мақсадларда фойдаланилмаслигини таъминлашга жавоб беради.

Гаагада жойлашган кимёвий қурольларни тақиқлаш бўйича ташкилот жаҳоннинг барча мамлакатлари кимёвий объектлари ҳақида маълумот йиғиш билан шуғулланади ва кимёвий қуроллар бўйича Конвенцияга амал қилиш учун назоратни таъминлаш мақсадида доимий кузатув олиб боради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ўзининг тинчликни таъминлаш фаолияти доирасида дипломатик механизмлардан фойдаланган ҳолда қарама-қарши бўлиб қолган томонларнинг ярашишларига ёрдам беради. Тинчликни таъминлаш ишида Бош котиб муҳим роль ўйнайди. У Хавфсизлик Кенгаши эътиборига ўз фикри бўйича халқаро тинчлик ва хавфсизликка таҳдид солаётган ҳар қандай муаммони ҳавола этиши мумкин. Бош котиб «беминнат хизмат»дан, воситачилик функциясидан фойдаланиши ёки саҳна ортида бевосита ўзи ёки махсус вакил орқали «тинч дипломатия» билан иш олиб бориши керак. Бош котиб, шунингдек, ҳолат кескинлашгунига қадар жанжалнинг олдини олиш учун «огоҳлантирувчи дипломатия» механизмидан ҳам фойдаланиши мумкин.

Бундан ташқари, фактларни аниқлаш, ҳудудий доирада шуғулланаётган тинчлик ўрнатувчиларни қўллаб-қувватлаш, мамлакатларда – томонларга ишончни мустаҳкамлашга ёрдам кўрсатадиган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг сиёсий бўлимларини очиш учун миссия жўнатиши мумкин.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг фаолияти – жабр-зулмнинг туб сабабларини имкон қадар кўпроқ бартараф этишга қаратилган. Шунинг учун ҳам тинч қурилишнинг энг муҳим унсурларидан бири – тараққиёт учун ёрдамни аямаслик унинг асосий вазифаси.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимнинг бошқа ташкилотлари билан ҳамкорликда ва донор мамлакатлар ҳамда ноҳукумат ташкилотлар иштирокида бутун жамиятнинг бахт-саодати учун, қонун-қоидалар устуворлигини барқарор этиш учун можаролар оқибатларини бошдан кечираётган мамлакатларда сайловлар ўтказиш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтирилган, бошқаришни такомиллаштиришни қўллаб-қувватлашга ёрдам кўрсатади. Айни пайтда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бу мамлакатларга можаролар оқибатида издан чиққан маъмурий тизимни, соғлиқни сақлаш, халқ таълими ва ижтимоий инфратузилманинг бошқа унсурларини тиклашга ёрдам беради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни ўрнатиш бўйича операциялари доирасида 1989 йилда Намибияда сайловларнинг ўтказилишини, Мозамбикда миналардан тозалаш дастурини ва Гаитида фуқаро полицияси ходимларини тайёрлашни кузатиш каби тадбирлар амалга оширилди. Ушбу фаолиятнинг баъзи жиҳатлари тинчликни ўрнатиш операциясидан кейин ҳам давом этиши мумкин. Фаолиятнинг бошқа, масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Либуёняда тинч қурилиш жараёнини қўллаб-қувватлаш бўйича ўз бўлимини очиши, Камбоджада Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари бўйича бўлимининг фаолият кўрсатиб туриши ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Гватемалада мамлакат ҳаётининг қарийб барча жабҳаларига таъсир кўрсатиб, тинчлик битимлари тузилишига ёрдам бераётгани ҳукуматларнинг илтимосига биноан амалга оширилди. Хавфсизлик Кенгаши ўзининг тинчликни сақлаш ва халқаро хавфсизлик борасидаги саъй-ҳаракатлари доирасида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни сақлаш бўйича операцияларининг ваколат ва мандат доираларини тасдиқлаб

беради. Музокаралар даврасида узоқ муддатга мўлжалланган қарорлар устида изланишлар олиб борилаётган пайтда, бундай операцияларнинг кўпчилигида ўт очишни тўхтатиш режимини кузатаётган ёки оралиқ зона ташкил этган ҳарбий хизматчилар иштироки кўзда тутилади. Бошқа операцияларда сайловларни ташкил этишга ёрдамлашадиган ёки инсон ҳуқуқлари ҳимоя этилишини назорат қиладиган фуқаро полициячилар ва мутахассислар иштирок этишлари мумкин.

Собиқ Югославия Республикасининг Македониясида амалга оширилган операциялар эҳтиёт чораси амалга оширилиб ҳарбий ҳаракатларни кенгайиб кетишининг олдини олди. Кўпгина ҳолларда операциялар тинч музокараларга амал қилинишини назорат этишга йўналтирилди ва ҳудудий ташкилотнинг тинчлик ўрнатувчи кучлари билан ҳамкорликда амалга оширилди. Тинчлик ўрнатиш операциялари бир неча йилга қадар жалб этилиши мумкин.

Масалан, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ҳиндистон ва Покистоннинг Жамму ва Кашмир штатлари ўртасидаги ўт очиш тўхтатилиши лозим бўлган линия бўйлаб фаолият кўрсатаётган операцияси 1949 йилдан буён давом этади, Кипрда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни барқарор этувчилари 1964 йилдан буён посбонлик қилмоқдалар. Бошқа бир томондан, 1994 йил Ливия ва Чад ўртасидаги Аозу минтақасида операция ўтказиш учун бир ойдан ортиқроқ муддат зарур бўлди.

1948 йил Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчлик ўрнатувчи энг биринчи миссияси шаклланган сониялардаоқ Ташкилотга 118 та мамлакат ихтиёрий равишда 750000 нафар ҳарбий хизматчи ва фуқаро полициячиларини ажратдилар. Улар минглаб фуқаро мутахассислар билан биргаликда тинчлик ўрнатиш борасида амалга оширилган 53 та операцияда иштирок этдилар. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Камбоджа мамлакатида 1992-1993 йиллардаги кенг кўламли операцияси тугалланганидан кейин Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими муассаса ва ташкилотлари фуқаролик жамияти, инсон ҳуқуқлари ва демократияни мустаҳкамлаш борасидаги саъй-ҳаракатларини давом эттирмоқдалар. Афғонистонда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг махсус миссияси 1993 йилдан буён фаолият кўрсатмоқда. Бош котиб ва унинг махсус вакилларининг қатъий дипломатик саъй-ҳаракатларига қарамасдан мамлакатда жуда катта инсонпарварлик харажатларини талаб қилаётган ҳарбий ҳаракатлар давом этмоқда, бу – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг афғон халқига ёрдам кўрсатиш тизими фаолиятига жиддий таъсир кўрсатмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қарийб 4 миллион кишига фавқулодда инсонпарварлик ёрдами кўрсатиб собиқ Югославиядаги можароларни бартараф этишга астойдил ҳаракат қилган.

1991 йил Бирлашган Миллатлар Ташкилоти қурол-яроғ етказиб бершга чек қўйди, айни пайтда Бош котиб ва унинг вакили қон тўкишни тўхтатиш учун йўналтирилган дипломатик саъй-ҳаракатлар билан ёрдам қила бошлади.

1992-1995 йилларда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни барқарор этувчи кучлари Хорватияда тинчлик ва хавфсизликни тиклашга ҳаракат қилдилар, Босния ва Герцоговиня аҳолисининг хавфсизлигини таъминлашга ёрдам бердилар, шунингдек, собиқ Югославиянинг Македония Республикаси уруш гирдобига тортиб кетилмаслигига кўмаклашдилар.

1995 йилдаги Дейтон (Париж) тинчлик битими тузилганидан кейин Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тўртта миссияси бу ҳудудда тинчлик ва хавфсизликни таъминлашга кўмаклашишда муҳим аҳамият касб этди. Уларнинг нисбатан йириги ҳисобланган – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Шарқий Словения учун муваққат маъмурияти Хорватия таркибидаги бу ҳудуднинг реинтеграция жараёнини кузатиб турди. Косовода (Югославия Федератив Республикаси) НАТОнинг қуролли ҳаракатлари тўхтатилганидан ва Югославия армияси кучлари чиқарилганидан сўнг, 1999 йил бу ерда БМТ муваққат халқаро маъмурияти ташкил этди.

Ушбу маъмуриятга Косово ҳудуди ва халқига нисбатан барча қонуний, ижроий ва ҳуқуқий жиҳатдан фавқулодда ваколатлар яратиб берилди. Европа Иттифоқи, Европа хавфсизлиги ва ҳамкорлиги ташкилоти, БМТнинг қочоқлар иши бўйича Олий комиссари ва Бирлашаган Миллатлар Ташкилоти демократик жамият ҳамда барқарор автономия ташкил этишда Косово халқи билан иш олиб борди.

4-БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ ИҚТИСОДИЙ КОМИССИЯЛАРИ ФАОЛИЯТИ

4.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиялари

Иқтисодий ва ижтимоий муаммолар бўйича мувофиқлаштириш, сиёсатни қайта кўриб чиқиш, сиёсий мулоқотлар ва тавсияларни амалга ошириш, шунингдек халқаро миқёсда келишилган мақсадларни амалга ошириш зарурияти-нинг келиб чиқиши махсус орган ЭКОСОС ни ташкил этилишига замин ҳозирлади[5]. ЭКОСОС Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низомига (1945 й) мувофиқ тузилган. 1965 ва 1974 йилларда низом юритилган ишларга кўра, аъзолар сонини 18 тадан 54 тагача кўпайтирди ва ҳар йили аъзоларининг учдан бир қисмини янгилаш тартиби белгиланди.

Аъзолар Бош Ассамблея томонидан уч йиллик муддатга сайланади. Хавфсизлик Кенгашининг доимий беш аъзосидан тўрттаси доимий равишда қайта сайланадилар, чунки улар БМТнинг ёрдамчи органларининг энг каттаси бўлган ЭКОСОС бюджетининг катта қисмини молиялаштирадилар.

Қарорлар оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади. ЭКОСОС раислиги ҳар йили ўзгариб туради. ЭКОСОС Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими ва унинг ихтисослашган муассасалари фаолиятининг марказий механизми бўлиб хизмат қилади ва иқтисодий, ижтимоий, экологик соҳаларда ёрдамчи ҳамда эксперт идораларни назорат қилади. Ривожланиш сегменти бўйича йиллик операцион тадбирлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маблағлари ва дастурларини тизим асосида умумий мувофиқлаштириш ва йўналтиришни таъминлайди. ЭКОСОСнинг асосий вазифалари Бош Ассамблеянинг раҳбарлиги остида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқаро иқтисодий ва ижтимоий ҳамкорлик соҳасидаги аниқ функцияларини бажаришдир. Шу мақсадда ЭКОСОС тадқиқот ўтказиш, Ҳисоботлар тайёрлаш ва Бош Ассамблеяга, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти аъзолари, БМТнинг ихтисослашган муассасаларига тавсиялар бериш, халқаро конференциялар чақириш ва Бош Ассамблеяга ўз ваколатига кирадиган масалалар бўйича конвенциялар лойиҳаларини тузиш ваколатига эга. ЭКОСОСнинг асосий вазифаларидан бири – БМТнинг Мингйиллик ривожланиш мақсадларига киритилган аниқ масалаларга қаратилган икки йиллик юқори даражадаги ҳамкорлик бўйича форумни ўтказишдан иборат. ЭКОСОС етакчи олимлар, ишбилармонлик дунёси вакиллари ва 3200 дан ортиқ рўйхатдан ўтган нодавлат ташкилотлар аъзолари билан маслаҳатлашувлар ўтказади.

[5] ЭКОСОС – Research Centre on Economics and Sustainability – ECO-SOS

Кенгаш гуманитар фавқулодда вазиятлар бўйича махсус йиғилишларни чақириш ҳуқуқига эга. ЭКОСОС ташкилотнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳаларини мувофиқлаштириш учун жавобгардир. ЭКОСОС 15 та ихтисослашган муассасалар, саккизта функционал комиссия ва ўз ваколати остидаги бешта минтақавий комиссиялардан иборат ҳисобланади. Кенгашга аъзо 54 та мамлакат ҳукуматлари Бош Ассамблея томонидан уч йиллик муддатга сайланади. Кенгашдаги жойлар географик вакиллик асосида тақсимланади: ўн тўртта Африка давлатларига, ўнтаси Осиё давлатларига, олтита Шарқий Европа давлатларига, ўнтаси Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси мамлакатларига, ўн учтаси Ғарбий Европа ва бошқа давлатларга ажратилади.

4.2. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиясининг ташкилий тузилмаси, тараққиёт дастурлари ва минтақавий комиссиялари

ЭКОСОСнинг минтақавий ташкилотлари 5 тани ташкил қилади. Булар:

• Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа Иқтисодий Комиссияси (Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа Иқтисодий Комиссияси / UNECE-United Nations Economic Commission for Europe)

• Осиё ва Тинч океани иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (Осиё ва Тинч океанининг иқтисодий ва ижтимоий комиссияси/ESCAP- Economic and Social Commission for Asia and the Pacific)

• Лотин Америкаси ва Кариб денгизи бўйича иқтисодий комиссияси (ЛАКҲБИК-Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси бўйича иқтисодий комиссия / ECLAC-Economic Commission for Latin Americaand the Caribbean)

• Ғарбий Осиё учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (Ғарбий Осиё учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия/ ESCWA – Economic and Social Commission for Western Asia)

• Африка учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа Иқтисодий Комиссияси (УНЕСЕ) 1947 йилда ушбу комиссияга аъзо давлатлар ўртасида иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш учун ташкил этилган. Бу Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Тараққиёт Ташкилотининг (ЭКОСОС) бешта минтақавий комиссияларидан биридир. Ташкилотга аъзо давлатлар 56 та. Ушбу ташкилотга Европа мамлакатлари билан бир қаторда Америка Қўшма Штатлари, Канада, Туркия, Исроил ва Марказий Осиёнинг собиқ Совет республикалари киради. Қароргоҳи Женева шаҳрида. Ташкилотнинг йиллик бюджети қарийб 50 миллион АҚШ долларини ташкил этади.

Осиё ва Тинч океани иқтисодий ва ижтимоий комиссияси 1947 йилда иштирокчи мамлакатларнинг иқтисодий ҳамкорлигини рағбатлантириш учун ташкил этилган. Ташкилот 53 та аъзо давлат ва 9 та ассоциацияга эга бўлиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашига

(ЭКОСОС) ҳисобот беради. Штаб квартираси Бангкокда жойлашган бўлса-да, минтақа мамлакатларидан ташқари Франция, Голландия, Буюк Британия ва АҚШ унинг аъзолари ҳисобланади. 2014 йилдан буён ташкилотни покистонлик Шамшад Ахтар бошқариб келмоқда. У ЭССАПни бошқарган иккинчи аёл бўлиб, бу лавозимда ўз ўрнини сингапурлик Ноелин Ҳеизердан кейин эгаллади. ЭССАП БМТнинг ҳудудлар бўйича ва минтақа аҳолисининг бешта минтақавий комиссиялари ичида энг каттаси.

Африка Иқтисодий Комиссияси (ECA) 1958 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши (ЭКОСОС) томонидан бешта минтақавий комиссиялардан бири сифатида ташкил этилган. Аъзолари 54 та. Штаб-квартираси Аддис Абабада жойлашган ЭСАнинг фаолияти аъзо давлатларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига кўмаклашиш, минтақалараро интеграцияни кучайтириш ва Африка тараққиёти учун халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган[6].

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Лотин Америкаси ва Кариб денгизи бўйича иқтисодий комиссияси (Economic Commission for Latin Amerika and the Carribean – ECLAC) 1948 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши (ЭКОСОС) томонидан ташкил этилган минтақавий органи. 1984 йилгача у Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Лотин Америкаси Иқтисодий Комиссияси (ECLAC) деб номланган. ЭСЛАСга Лотин Америкаси ва Кариб денгизидаги 33 мамлакат, шунингдек, АҚШ, Буюк Британия, Франция, Голландия ва Канада сингари Европа, Осиё ва Шимолий Америкадаги 11 та мамлакат аъзо. 2008 йил 1 июлдан бошлаб инглиз ва испан тилларида иш олиб бормоқда. Минтақавий орган сифатида ECLAC Лотин Америкаси ва Кариб денгизининг иқтисодий ривожланишига ёрдам берадиган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга, ўзаро иқтисодий ҳамкорликни, шунингдек, бошқа қитъалар давлатлари билан ҳамкорликни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ғарбий Осиё учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси (United Nations Economic and Social Commission for Western Asia – ESCWA) 1973 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашининг (ЭКОСОС) қарори асосида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Байрутдаги иқтисодий ва ижтимоий бюросининг (УНЕСОБ) вориси сифатида ташкил этилган. 1985 йилда Комиссия Ғарбий Осиё учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия деб номланди. ESCWA фаолияти минтақавий характерга эга бўлиб, унга 17 та Араб давлатлари (Баҳрайн, Миср, Ироқ, Иордания, Яман, Қатар, Қувайт, Ливан, Ливия, Марокаш, БАА, Уммон, Фаластин, Саудия Арабистони, Сурия, Судан, Тунис) киради. ESCWA фаолияти Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бюджети ва аъзо давлатлар ҳиссаси ҳисобидан молиялаштирилади. Расмий тили араб ва инглиз.

ЕКОСОС тузилмасининг асосини кенгаш деб аталадиган ёрдамчи органлар ташкил этади. Кенгаш ўз ваколатларини функционал комиссиялар орқали

[6] https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Economic_and_Social_Council

амалга оширади. 1946 йилдан бошлаб ЭКОСОС қошида уруш қурбонлари бўлган болаларга ёрдам бериш ва болаларнинг соғлиғини сақлаш бўйича чоралар кўриш, ривожланмаган мамлакатлар учун техник ёрдам фондлари, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Болалар жамғармаси, ўз-ўзини бошқармайдиган ҳудудлар аҳолисининг манфаатларини ҳимоя қилиш кенгаши ва бошқалар фаолият кўрсатмоқда.

Эксперт идоралари давлат экспертларидан иборат:

◊ Хавфли юкларни ташиш ва кимёвий моддаларни таснифлаш ва этикеткалаш бўйича глобал уйғунлаштирилган тизим бўйича экспертлар қўмитаси;

◊ Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботининг халқаро стандартлари бўйича экспертлараро ҳукуматлараро ишчи гуруҳи;

◊ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг географик номлар бўйича экспертлар гуруҳи;

◊ Шахсий таркибда ишлайдиган аъзолардан иборат эксперт идоралари:

◊ Тараққиёт сиёсати қўмитаси;

◊ Давлат бошқаруви бўйича экспертлар қўмитаси;

◊ Халқаро солиқ ҳамкорлиги бўйича экспертлар қўмитаси;

◊ Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича қўмита;

◊ Маҳаллий муаммолар бўйича доимий форум.

ЭКОСОС БМТ тизимининг барқарор ривожланишдаги ҳар уч устун – иқтисодий, ижтимоий ва экологик соҳаларда ишлайди. Бу интеграция, барқарор ривожланиш бўйича ҳаракатлар ва кузатув ҳамда кўриб чиқишни бирлаштирадиган майдончадир. БМТ ЭКОСОС орқали бутун жаҳон ва унинг минтақалари доирасидаги иқтисодий, ижтимоий ва экологик вазият ҳақида маълумотларга эга бўлади, салбий ҳолатларни бартараф этиш борасида изланишлар олиб боради, тегишли ҳудудлар учун ёрдам дастурлари ташкил этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг функционал ва минтақавий комиссиялари тезкор ва ихтисослашган муассасалари учун глобал нормаларнинг ўрнатилиши ва уларнинг бажарилишини таъминлайди. Турли хил форумларда барқарор ривожланишга жалб қилинган барча одамларни ва шерикларни бирлаштиради, ўзларининг кенг билимлари ва тажрибаларини баҳам кўриш орқали кенг кўламли ҳаракатларга ёрдам беради.

ЭКОСОС барқарор ривожланишнинг учта устуни билан боғлиқ бўлган барча халқаро конференцияларни ўтказиш учун асосий жавобгарликни ўз зиммасига олади.

4.3. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти иқтисодий комиссиялари ва Ўзбекистон ҳамкорлигининг асосий шартлари ва ривожланиш тенденциялари

Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотига 1992 йил янги суверен, мустақил давлат сифатида аъзо бўлди. Бир йилдан сўнг Тошкентда БМТ ваколатхонаси очилди. Ўзбекистонда БМТ Тараққиёт дастури (БМТ ТД/ UNDP-United Nations Development Programme), Аҳолишунослик жамғармаси (БМТАЖ-UNPFA-United Nations Population Fund), Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ), Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ), Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО), ОИВ/ОИТС бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти дастури (ЮНЕЙДС/ UNAEC- United Nations Atomic Energy Commission), Гендер тенглиги ҳамда аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш масалалари бўйича тузилмаси (БМТ – аёллар), Марказий Осиёда Превентив дипломатия минтақавий маркази, Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), БМТнинг озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда БМТ Тараққиёт дастури раҳбарлиги остида БМТ кўнгиллилар дастури ваколатхоналаридан ташкил топган.

Ташкилот фаолиятига, шунингдек, мамлакатда ваколатхоналари бўлмаган агентликлар, жумладан БМТнинг Саноатни ривожлантириш ташкилоти, Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури ва БМТнинг Европа иқтисодий комиссияси кўмак бермоқда. Жаҳон банки ҳам мустақил ихтисослашган муассаса сифатида БМТнинг Ўзбекистондаги фаолиятига муҳим ҳисса қўшиб келмоқда.

БМТ Тараққиёт дастурининг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ва БМТ тизимининг бошқа агентликлари Ўзбекистон Ҳукуматига ижтимоий-иқтисодий ривожланиш билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда кўмак бериш учун ишлайди. Ўзбекистонда жамоаси (ҳозирги вақтда 11 та агентликни ўз ичига олган БМТ мамлакат жамоаси) ривожланишга кўмак дастури доирасида фаолиятини олиб боради.

ЮНДАФ дастури миллий ҳамкорлар ва БМТ ўртасидаги 2016 йилдан 2020 йилгача бўлган даврни ўз ичига камраб олувчи стратегик ҳужжат ҳисобланади. Ушбу дастур БМТ агентликларининг билим ва техник ёрдам маблағларини тараққиёт мақсадларига эришиш йўлида сарфлашга қуйидаги тематик йўналишларда амалга оширилган:

◊ иш билан таъминлаш, ижтимоий ҳимоя ва инклюзив иқтисодий ривожланишни таъминлаш;

◊ соғлиқни сақлаш ва таълим соҳаларини сифатли хизматлар билан янада кенгроқ таъминлаш орқали инсон салоҳиятини ошириш;

◊ барқарор ривожланишни таъминлаш йўлида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш;

◊ ижтимоий хизматларни яхшилаш ва ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган самарали бошқарув;

◊ БМТ Тараққиёт дастури БМТнинг мамлакат жамоасининг мақсадларига эришишида ўз ҳиссасини қўшди, шунингдек, ЮНДАФни амалга оширишда ишчи гуруҳлари (шу жумладан, самарали бошқарув, қонуннинг устуворлиги ва иқлим ўзгаришига мослашиш масалалари бўйича гуруҳлар)нинг бир қатор учрашувларида ташкилотчи-агентлик вазифасида қатнашди. БМТ Тараққиёт дастури шунингдек, тезкор ишлаб чиқариш гуруҳи аъзоси ҳисобланиб, у БМТ агентликларига тезкор ишлаб чиқариш ва Ўзбекистонда ишлаётган барча норезидент агентликлар учун маъмурий хизматлар мазмунидаги хизматларни кўрсатади[7].

БМТ Ўзбекистоннинг миллий устувор вазифаларини самарали қўллаб-қувватлаш ва талабларини қаноатлантиришига яқиндан кўмак бериб келмоқда. Ташкилотнинг Ўзбекистон билан ҳамкорлиги БМТнинг маълум даврлар учун умумий стратегик режаси, Мингйиллик декларацияси, аҳоли фаровонлигини ошириш Миллий стратегияси ва бошқа ҳужжатларга асосланади.

ЮНДАФда БМТнинг Ўзбекистондаги стратегияси баён этилади, ривожланиш соҳасида миллий устувор вазифаларни амалга оширишда кўмак бериш мақсадида БМТнинг турли агентликлари билан ҳамкорлик қилиш механизми батафсил баён этилади. Шунингдек, ЮНДАФда ҳар бир агентликнинг ваколати батафсил ифодалаб берилган. ЮНДАФнинг деярли ҳар бир кутилган натижаси/индикатори БМТнинг икки ёки ундан кўп агентликлари учун умумий ҳисобланиб, улар ўртасида яқиндан ҳамкорликни таъминлайди ва агентликлар ҳаракатларида бир-бирини такрорлаш эҳтимолини кескин камайтиради.

БМТнинг Доимий мувофиқлаштирувчиси Бошқаруви инсон ҳуқуқлари ва гендер тенглик муаммоларини бирлаштиради ҳамда ЮНДАФнинг тўртта устувор йўналишлари бўйича БМТ дастурларини ишлаб чиқиш жараёнида унинг устуворлигини таъминлайди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими, шунингдек, миллий ҳамкорларга Мингйиллик ривожланиш мақсадлари (МРМ) га эришишга қаратилган жараёнда мамлакатда эришилган МРМ ютуқларини мониторинг қилишда ёрдам беради[8].

Ўзбекистонда ЮНЕЙДС(Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ОИВ / ОИТС бўйича дастур/UNAIDS- United Nations Program on HIV / AIDS) БМТнинг 11 та агентлиги билан ҳамкорликдаги дастур ҳисобланиб, ОИВ/ОИТСга қарши кураш соҳасида БМТ агентликларининг ишини мувофиқлаштиради. ЮНЕЙДС фаолияти ОИВ инфекциялари тарқалишини концентрацияланган босқичида ушлаб туришда миллий мақсадларга эришиш бўйича чора-тадбирларни қўллаб-қувватлашга қаратилган. Бунга барчанинг профилактика, ОИВни даволаш ва қўллаб-қувватлаш бўйича хизматлардан фойдаланишга эга бўлиш ҳисобига эришилади. Миллий ҳамкорлар билан тузилган шартномага кўра, "уч қисмли тамойиллар"га, яъни ягона идоралараро ҳаракатлар асоси, ягона мувофиқлаштирувчи орган ҳамда мониторинг ва баҳолашнинг ягона

[7] http://www.un.uz/ozb/pages/display/un-in-uzbekistan

[8] Қўшимча маълумотларни доимий мувофиқлаштирувчининг йиллик ҳисоботида, бошқа стратегик ҳужжатларда ва БМТТД Ўзбекистондаги веб-сайтида топиш мумкин.

механизми тамойилларига риоя этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Барча йўналишлар бўйича ҳамкорлик муносабатларини мустаҳкамлаш, салоҳиятни ошириш, фуқаролик жамиятлари ва ҳамжамиятларда, ОИВ билан касалланган инсонларни қўшган ҳолда, иштирок этиш йўли орқали, шунингдек, ички ва ташқи ресурсларни сафарбар этиш ҳисобига эришиш мумкин.

ЮНФПА (Аҳолишунослик жамғармаси) Ўзбекистонда 1993 йилдан буён миллий ҳамкорлар билан яқиндан ҳамкорликда ишлаб келмоқда. ЮНФПАнинг кўмаги барчанинг жинсий ва репродуктив саломатлик (шу жумладан, оилани режалаштириш) соҳасидаги хизматларга эга бўлиши, репродуктив ҳуқуқларни амалга ошириш ва оналар ўлимининг қисқаришини таъминлашга қаратилган. ЮНФПА, шунингдек, гендер тенглик учун курашиб, ёшлар ва аёлларнинг турмуш даражасини ошириш масалаларига алоҳида эътибор қаратади.

ЮНИСЕФ Ўзбекистон Ҳукуматига болалар ва аёлларнинг уларга ғамхўрлик кўрсатиладиган дўстона ва ҳимоя қилинган муҳитда яшаш, ўсиш ва ривожланиш ҳуқуқлари бўйича ўзининг мажбуриятларини бажаришда кўмак беради. ЮНИСЕФнинг мамлакат бўйича дастури, шунингдек, овқатланиш, таълим, гендер тенгликни таъминлаш ва оналар саломатлигининг муҳофазаси ҳамда болалар ўлимининг камайиши, ОИВ/ОИТСнинг тарқалишига қарши кураш ва болалар қашшоқлиги билан боғлиқ мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришишга йўналтирилган.

БМТнинг гиёҳвандлик ва жиноятчиликка қарши кураш бошқармасининг Марказий Осиёдаги минтақавий ваколатхонаси Марказий Осиёдаги бешта давлатга гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний савдоси ва уларни қисқартириш, уюшган жиноятчиликка қарши кураш, терроризмни олдини олиш ва террорчиларни таъқиб қилиш соҳасида ёрдам кўрсатади. 1993 йилдан буён БМТнинг гиёҳвандлик ва жиноятчиликка қарши кураш бошқармасининг Марказий Осиёдаги минтақавий ваколатхонаси Ўзбекистонга хавфсизлик, мамлакат аҳолиси, айниқса, ёшларнинг саломатлигига оид муаммоларни ҳал этиш йўли билан ривожланишда кўмак бериб келмоқда. Гиёҳванд моддаларнинг ноқонуний айланиши ва уларни суиистеъмол қилиш, уюшган жиноятчилик, коррупция ва терроризмга қарши кураш муаммоларини ҳал этмай туриб барқарор ривожланишни таъминлаб бўлмайди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ўзбекистондаги агентлиги томонидан ёш кўнгиллилар фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, улар зиммасига ижимоий-иқтисодий тараққиётнинг турли соҳа ва йўналишларида амалга ошириладиган тадбирларни мувофиқлаштириш вазифаси юкланган. Агентлик ёш кўнгиллилар билан ҳамкорликда бир қатор миллий ташаббуслар, шу жумладан, Орол денгизи оқибатларини камайтириш бўйича ташаббусларда муҳим роль ўйнамоқда.

ЮНЕСКО таълим, фан, маданият ҳамда халқаро алмашув ва мулоқот масалаларини амалга ошириш ва бу жараёнда Ўзбекистондаги фаолиятни БМТ билан мувофиқлаштириш вазифасини бажаради, шунингдек, ЮНЕСКОнинг Ўзбекистондаги ишлари Миллий комиссияси билан ҳамкорликда ўзининг

дастурий тадбирларини амалга ошириш ва уларни молиялаштириш билан шуғулланади.

БМТ Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитасининг мамлакат қишлоқ аёлларининг ижтимоий-иқтисодий аҳволини яхшилашга қаратилган икки асосий йўналишдаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Биринчи йўналиш – қишлоқ аҳолисининг иқтисодий ва ижтимоий муаммоларини ҳал этиш, шунингдек, Инсон ҳуқуқларига риоя этиш тамойилларига асосланган ва гендер жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда ривожланишни таъминлаш учун уринишларини сафарбар этиш ҳамда қишлоқ аёлларининг турмуш даражасини оширишдан иборат. Иккинчи йўналиш эса қишлоқ аёллари учун маслаҳат ва улар учун ёрдам кўрсатишда ижтимоий-ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш марказлари имкониятларини кенгайтириш, уларнинг иқтисодий ва молиявий ресурсларга эга бўлишини таъминлашдан иборат.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 2015 йилнинг сентябрида Барқарор ривожланиш бўйича ўтказилган саммитида қабул қилинган 70-сон резолюциясига мувофиқ, шунингдек, 2030 йилгача бўлган даврда БМТ Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси "2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" қарор қабул қилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон Барқарор ривожланишнинг Бешинчи мақсадини амалга ошириш доирасида "Гендер тенгликни таъминлаш ҳамда барча хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш"га оид тўққизта вазифани ишлаб чиқди.

Гендер тенглигига мувофиқ, 2030 йилга келиб барча хотин-қизларга нисбатан камситишларнинг ҳар қандай шаклига барҳам бериш, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишнинг барча даражаларида аёлларнинг тўлиқ ҳамда самарали иштирокини ва етакчилик қилиш учун тенг имкониятларни таъминлаш зарур. Бундан ташқари, ушбу мақсад турли даражаларда Давлат дастурларини қабул қилиш жараёнида гендер тенглик тамойилларини жорий қилишни ўз ичига олади.

Сўнгги йилларда гендер тенглигини таъминлаш, аёлларнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётдаги ролини ошириш бўйича бир неча йўналишларда ишлар олиб борилмоқда.

Хусусан:

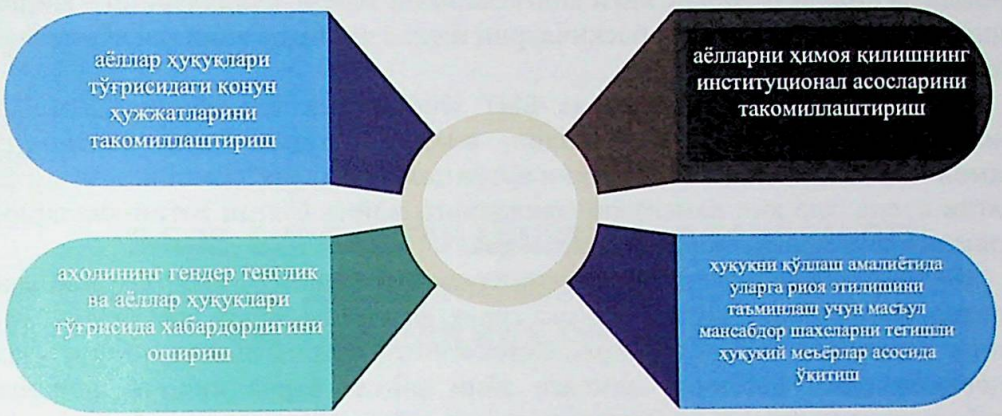

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати таркибида аёллар ҳуқуқларини таъминлаш ва камситишнинг ҳар қандай шаклига барҳам бериш бўйича миллий қонунчиликда халқаро стандартларни уйғунлаштириш билан шуғулланувчи янги Хотин-қизлар ва гендер тенглик масалалари қўмитаси ташкил қилинди. Бундан ташқари, меҳнатга оид ҳуқуқларнинг кафолатлари ва қўллаб-қувватлашни янада кучайтириш, уйдаги зўравонлик қурбонларига ёрдам бериш мақсадида зўрлик ишлатишдан жабр кўрган шахсларни реабилитация қилиш ва мослаштириш ҳамда ўз жонига қасд қилишнинг олдини олиш Республика маркази ва Хотин-қизлар тадбиркорлиги маркази, Ҳукумат ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази каби янги тузилмалар ташкил топди. Мазкур янги ташкил этилган барча институционал механизмлар Ўзбекистон Хотин-қизлар қўмитаси билан биргаликда БМТ Конвенциясига мувофиқ аёллар ҳуқуқлари, гендер тенглиги ва хотин-қизларга нисбатан камситишларга барҳам беришнинг ягона яхлит механизмига айланиши масаланинг муҳим томонидир. Таъкидлаш жоиз, қабул қилинган норматив-меъёрий ҳужжатлар ва амалий чора-тадбирлар Ўзбекистоннинг гендер сиёсати соҳасидаги муҳим қадамидир ва у қонунчилик ҳамда амалиётнинг халқаро меъёр ва стандартларига тўлиқ мос келади, шу билан бирга, уларнинг бир қисми БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича идоралари тавсияларига асосланган.

Гендер сиёсатининг мониторинги ва самарадорлигини баҳолаш соҳасида www.gender.stat.uz сайтида қўшимча 54 та гендер кўрсаткичлари киритилди. Шу билан бирга, ушбу йўналишда давомий изчил ишларни амалга ошириш талаб этилади. Бу ерда нафақат қабул қилинган кўрсатмалар, балки уларнинг халқаро мажбурият ва стандартларга мувофиқлиги, жойларда ўз вақтида ва аниқ бажарилиши ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шу маънода, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда қарорлар қабул қилишнинг барча даражаларида аёлларнинг тўлиқ ва самарали иштирок этишини таъминлаш бўйича ишларни изчил давом эттириш зарур. БМТ агентликлари гендер тенглик ва камситмаслик

масалаларида, шу жумладан махсус ҳужжатларни режалаштириш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, янги кодексларнинг махсус қоидаларини – жиноий, процессуал ва ижро этувчи босқичларни ишлаб чиқишда яқиндан кўмак бериб келмоқда.

2030 йилгача бўлган даврда БМТ Глобал кун тартибининг Барқарор ривожланиш мақсадларини изчил амалга ошириш кун тартибидаги тамойилларни, айниқса, "ҳеч кимни ортда қолдирмаслик" тамойилини ҳисобга олган ҳолда, ҳар хил камситиш шаклларига мойил бўлган хотин-қизларнинг ҳолатига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

БМТнинг Ўзбекистондаги агентликлари ўртасидаги ҳамкорлик доирасида гендер масалалари бўйича махсус гуруҳ фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, унинг таркибига БМТнинг деярли барча агентликлари вакиллари киритилган. Ўзбекистондаги БМТнинг жамоаси айни пайтда барча миллий ҳамкорлар ва бошқа манфаатдор томонларнинг кенг маслаҳатлашувлари билан ишлаб чиқилаётган "2021-2025 йилларга мўлжалланган Барқарор ривожланиш ҳамкорлик дастури" доирасида гендер тенгликни таъминлаш учун мамлакатга ҳар томонлама ёрдам бериб келмоқда.

БМТнинг Марказий Осиё учун огоҳлантирувчи дипломатия бўйича Минтақавий 22 марказининг мақсади Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистон ҳукуматларига Марказий Осиё минтақасида таҳдидлар ва янги хатарларнинг келиб чиқишига адекват жавоб чоралари қўллаш мақсадида, музокараларни яхшилаш йўли орқали можароларнинг олдини олиш, ўзаро ишончга ҳамда соф, очиқ ҳамкорлик муносабатларига эришиш чораларини амалга ошириш соҳасида ушбу мамлакатларнинг салоҳиятини оширишда кўмак беришдан иборат.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Ахборот Маркази миллий ҳамкорларнинг вакиллари, нодавлат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари ва кенг жамоатчилик учун Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳам Ўзбекистондаги, ҳам дунё бўйлаб фаолиятини ёритади. БМТ Ахборот маркази Ўзбекистондаги матбуот ва ОАВдаги боғланиш учун шахсларнинг рўйхатини юритади.

Бутунжаҳон Соғлиқни сақлаш ташкилоти (БССТ) – миллий тизимни такомиллаштириш, инновацион сиёсатни ишлаб чиқиш ва техник ёрдам дастурлари доирасида турли даражаларда тиббий ёрдам сифатини ошириш ҳисобига Ўзбекистон Республикасининг Соғлиқни сақлаш вазирлиги салоҳиятини мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди.

Бутунжаҳон банки – Жаҳон банкининг республика фуқаролари турмуш даражасини ошириш бўйича Ўзбекистондаги миссиясидир. Банк ижтимоий хизматлар сифатини ошириш ва мамлакат инфратузилмасини модернизациялаш соҳасида маслаҳат ва молиявий томондан қўллаб-қувватлайди. Бутунжаҳон банки Ўзбекистон ҳукумати ва фуқаролари билан ҳамкорлик қилади, улар билан бутун дунё бўйлаб орттирилган билим ва тажрибасини алмашади.

5-БОБ. БИРЛАШГАН МИЛЛАТЛАР ТАШКИЛОТИ ТАРАҚҚИЁТ ДАСТУРЛАРИНИНГ АҲОЛИ ТУРМУШ ФАРОВОНЛИГИДА ТУТГАН ЎРНИ

5.1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тараққиёт дастурининг халқаро иқтисодиётдаги роли

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ривожланиш дастури Бирлашган Миллатлар ташкилотининг ривожланиш бўйича аъзо давлатларга беғараз ёрдам кўрсатиш бўйича глобал тармоғи ҳисобланади. Ушбу дастур жаҳоннинг 177 та мамлакат ва ҳудудларда ўз фаолиятини қуйидаги учта асосий соҳада амалга оширади:

- барқарор ривожланиш;
- демократик бошқарув ва тинчлик;
- иқлим ва табиий офатларга қаршилик.

Дастур шунингдек, ривожланишни самарали ташкил этиш, бунинг учун моддий маблағларни жалб қилиш ва улардан фойдаланишга ёрдам беради.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тараққиёт дастури (БМТТД) БМТнинг кўнгиллилар дастурини бошқаради, ҳар йили 130 та мамлакатда кўнгиллилар орқали тинчликни мустаҳкамлаш ва барқарор ривожланишни рағбатлантириш мақсадида фаолият олиб боради. БМТ кўнгиллилар дастури 1970 йил 7 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг A/PE/2659 (XXB) қарори билан ташкил этилган ва тегишли қарорга мувофиқ икки томонлама мандатни амалга оширади:

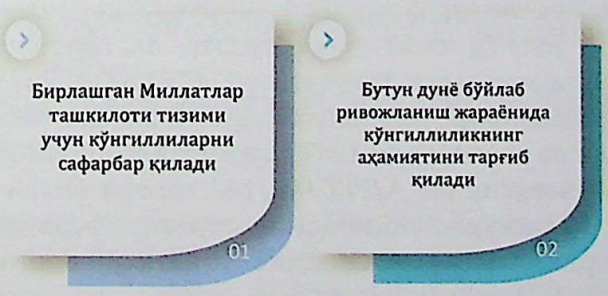

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти лойиҳалари ва операцияларини молиялаштиришда БМТга аъзо давлатлар, кузатувчилар, кўп томонлама институтлар, хусусий сектор ва бошқа манбалардан ихтиёрий равишда муайян минтақа, лойиҳа ёки ривожланиш соҳаларига мўлжалланган мунтазам бадаллар ёки хайр-эҳсонлардан фойдаланилади. Охирги йилларда БМТТД бюджетининг 66 фоиз аъзо давлатлар бадаллари, 33 фоизи кўп томонлама ва халқаро институтлар маблағлари, 1фоизи хусусий сектор маблағлари ҳисобидан шаклланмоқда.

Ҳар йили БМТТДга бадаллар ва хайр-эҳсонлар ҳисобидан 5 миллиард доллар шаклланади ва у Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизимидаги барча бадаллар ва хайр-эҳсонларнинг 1/5 қисмига тенгдир. Мунтазам бадаллар БМТТД бюджетининг асосини ташкил этади ва дастур самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Улар БМТТДга аҳолининг энг заиф қатламларини қўллаб-қувватлашга, инқирозларга тез ва самарали мослашувчан жавоб беришга имкон беради.

5.1.1-жадвал

БМТ тараққиёт дастурининг асосий донорлари[9]

№	Донор мамлакатлар	Доллар
1	АҚШ	79 804 287
2	Бирлашган Қироллик	72 559 367
3	Швеция	70 525 392
4	Япония	66 301 590
5	Норвегия	64 241 114

БМТ тараққиёт дастурининг 2018-2021 йилларга мўлжалланган стратегик режаси доирасида БМТТД Ижроия Кенгаши, шунингдек, ресурсларни тақсимлашни ва БМТТДнинг эришган натижаларини очиқдан-очиқ намойиш этадиган ресурслар ва натижаларни баҳолаш учун янги дастурини тасдиқлади. Бу манфаатдор томонларга дастурнинг самарадорлигини назорат қилиш, йўл қўйилган камчиликларни ўрганиш ва ташкилотга берилган маблағларни нотўғри сарфлаган тақдирда жавобгарликка тортиш имконини беради.

2011 йилда БМТТД очиқ маълумотлар платформасини яратди, унинг доирасида 155 та мамлакат ҳудудларида 4743 та лойиҳа ва операцияларни қамраб олган бюджет ва дастур натижалари тўғрисидаги маълумотлар ҳар куни эълон қилинади ва янгиланади. БМТТД ижроия Кенгаши 1993 йил 20 декабрда БМТ Бош Ассамблеясининг A/PEC/48/162 қарори билан ташкил этилган ва қарорга мувофиқ дастур ва унинг администратори фаолиятини назорат қилиб, аъзо давлатларнинг ўзгарувчан эҳтиёжларига ўз вақтида жавоб беришни

[9] Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ҳисоботи

таъминлайди. Ижроия кенгаши аъзолари ҳар йили БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий Кенгаши томонидан уч йил муддатга сайланади, Ғарбий Европа давлатлари гуруҳи бундан мустасно.

A/PEC/48/162 қарорга асосан Ижроия кенгаши аъзоларининг географик тақсимоти қуйидаги тартибда амага оширилади: Африка давлатларидан 8 та аъзо, Осиё-Тинч океани минтақасидан 7 та аъзо, Шарқий Европа давлатларидан 4 та аъзо, Лотин Америкаси ва Кариб денгизи давлатларидан 5 та аъзо ва Ғарбий Европа давлатларидан 12 та аъзо. Ижроия Кенгашнинг ҳужжатлари, одатда, аниқ ҳаракатларга қаратилган, қисқа шаклга эга ва преамбулани ўз ичига олмайди. 1994 йилдан буён БМТТД Ижроия Кенгашининг барча қарорлари консенсус билан қабул қилиниб келмоқда.

5.1.2-жадвал

Ижроия Кенгаши раислигига раҳбарлик қилган географик минтақалар

№	Йил	Минтақа
1	2001	Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси
2	2002	Ғарбий Европа
3	2003	Африка
4	2004	Осиё-Тинч океани
5	2005	Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси
6	2006	Шарқий Европа
7	2007	Ғарбий Европа
8	2008	Африка
9	2009	Осиё-Тинч океани
10	2010	Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси
11	2011	Шарқий Европа
12	2012	Ғарбий Европа
13	2013	Африка
14	2014	Осиё-Тинч океани
15	2015	Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси
16	2016	Шарқий Европа
17	2017	Ғарбий Европа
18	2018	Африка

2018 йилда Ижроия Кенгаши раиси Жагдиш Кунжул (Маврикий), раис ўринбосарлари: Чул-Джо Парк (Корея Республикаси), Бесяна Кадаре (Албания), Тумаси Блаир (Антигуа ва Барбуда) ва Доминик Фавре (Швейцария). Кенгаш

Президентининг асосий вазифалари Ижроия Кенгаш мажлисларини тайёрлаш ва ташкил этиш, қарорларни қабул қилишда шаффофликни таъминлаш ва қарорларни қабул қилиш жараёнида мулоқотни ривожлантиришдан иборат.

Ижроия Кенгаш Котибияти Кенгаш ишининг барча жиҳатларини, шу жумладан унинг аъзоларига ўз вақтида маълумот ва бошқа ёрдам хизматларини тақдим этиш, учта расмий сессияларни ташкил этиш, норасмий маслаҳатлашувлар ва брифинглар, Кенгаш Бюроси учрашувларини режалаштириш ва ташкил этиш, ташрифларни мувофиқлаштириш ва БМТТДнинг тегишли тузилмалари билан самарали алоқаларни таъминлаш вазифаларини бажаради. Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Аҳолишунослик фонди (УНФПА) ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Назорат бюроси (УНОПС), Ижроия Кенгаш Котибияти Кенгаш мажлислари билан боғлиқ барча ҳужжатлар учун таҳририят хизматларини тақдим этади ва веб-сайтини юритади. Халқаро миқёсда БМТТД ривожланаётган мамлакатларга турли грантлар ва кредитлар билан молиявий ёрдам кўрсатиш ва унинг молиявий манбаларини тўлдириш, иқтисодиётни рағбатлантиришга ёрдам берадиган ривожланиш инвестициялари учун БМТ жамғармаси томонидан маблағ ажратиш вазифалари билан шуғулланади. БМТ тараққиёт дастурининг ижроия Кенгаши бир вақтнинг ўзида БМТ жамғармасининг ривожланиш инвестициялари бўйича Ижроия Кенгаши ҳисобланади.

Бутунжаҳон озиқ-овқат дастури 1963 йилда БМТ тизимида озиқ-овқат ёрдами органи сифатида ташкил этилиб, унга ривожланаётган мамлакатлардаги очлик ва қашшоқликка қарши курашда ёрдам бериш масъулияти юкланган. Иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни рағбатлантириш учун озиқ-овқат ёрдамидан фойдаланади. Ташкилот томонидан мактабларни озиқ-овқат ва таълим билан таъминлаш дастури ишлаб чиқилган бўлиб, у ҳар йили бутун дунё бўйлаб 300 миллион болани қамраб олади. Шунингдек, ташкилот фавқулодда вазиятлар содир бўлганда, ҳарбий ҳаракатлар, табиий ва техноген фалокатлар қурбонлари ҳаётини сақлаб қолиш учун шошилинч ёрдам кўрсатади.

БМТ агентликлари ва ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорликда амалга оширилаётган тезкор ва тарғибот тадбирларида (World Food Program – WFP) қочқинлар ва озиқ-овқатга муҳтож бошқа кишиларнинг эҳтиёжларини қондириш, фавқулодда ёрдам кўрсатиш, овқатланишни яхшилаш, ОИВ/ОИТС даволашга қаратилган.

WFP 36 аъзолари таркибида ижроия кенгаши томонидан бошқарилади, улар ЭКОСОС ва FAO томонидан танланади. У йилига тўрт марта йиғилади, инсонпарварлик ва озиқ-овқат ёрдами кўрсатиш бўйича WFP фаолиятини назорат қилади. Ташкилотни Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ва FAO бош директори томонидан беш йил муддатга тайинланган ижрочи директор бошқаради ва у WFP Котибиятига раҳбарлик қилади. Европа Иттифоқи WFP да доимий кузатувчи бўлиб, унинг ижроия кенгаши ишида катта донор сифатида иштирок этади.

WFP 2013 йилда 75 мамлакатдан 80,9 миллион кишини қамраб олган бўлса, охирги йилларда мамлакатлар сони 76 та, қамраб олинган аҳоли сони 81 миллиондан ортиб кетди. Фавқулодда вазиятларда озиқ-овқат хавфсизлигини яхшилаш учун 50 миллиондан ортиқ киши, мактабларда болаларнинг сақланиши ва таълимда узлуксизликни таъминлаш мақсадида 17,4 миллион болага мактаб овқатлари берилди. WFP озиқ-овқат ёрдами воситаси сифатида нақд пул ва ваучерлардан фойдаланиш кўламини кенгайтирди. 2017 йилда WFP Иордания суриялик қочқинларга озиқ-овқат ёрдамига пул тақсимлашни мақсад қилган дастурини ишга туширди. Лойиҳа идентификаторларни рақамлаштириш учун блокни қабул қилади ва қочқинларга кўзни сканерлаш орқали озиқ-овқат олиш имконини беради. WFP Африка, Осиё ва Лотин Америкасининг 20 дан ортиқ давлатларини қамраб олган "Тараққиёт учун харидлар" беш йиллик экспериментал лойиҳасига старт берди ва ушбу давлатлар фаолиятини мувофиқлаштирди.

5.2. Аҳоли турмуш фаровонлигини таъминлашда Инсон тараққиёт индексининг тутган ўрни

Инсон тараққиёти ўз моҳиятига кўра инсон эркинликлари қаторига одамларнинг узоқ, соғлом ва ижодкор ҳаётга бўлган ҳуқуқларини ҳамда уларнинг фикри бўйича қадрлашга арзигулик мақсадларга эришиш, дунёда адолат ва ривожланишни барқарорлигини таъминлашда фаол иштирок этишдан иборат.

Инсон тараққиёти индекси ҳудудлар инсон потенциалининг асосий белгиси сифатида аҳолининг турмуш даражаси, саводхонлиги, ўқиши ва умр давомийлигини таққослаш ва ўлчаш учун ҳисобланадиган интеграл кўрсаткич бўлиб, турли мамлакатлар ва минтақаларнинг турмуш даражасини умумий таққослаш учун стандарт восита сифатида қабул қилинган.

Индекс ҳинд иқтисодчиси, 1998 йилги Нобель мукофоти лауреати Амартья Кумар Сен ва покистонлик машҳур иқтисодчи Маҳбуб ул-Ҳақ томонидан ишлаб чиқилган. Бир неча ўн йил давомида Инсон тараққиёти концепцияси нафақат назария, балки жамият ривожланишининг комплекс моделига айланди. Инсон тараққиёт концепциясига кўра, жамият ривожланиши марказида фақатгина оддий иқтисодий кўрсаткичлар эмас, балки аввало инсон туриши керак. Тараққиётнинг пировард мақсади ва унинг самарадорлигида бош мезон – одамларнинг имкониятларини кенгайтириш, уларнинг, жамиятда умум эътироф этилган қадриятларга мос келадиган маънавий ва моддий эҳтиёжларини сифатлироқ қондириш, янада юқори турмуш даражасига эришиши ҳисобланади.

У саломатлик ва узоқ умр кўриш, моддий фаровонлик, таълим даражаси, меҳнатдан маънавий қониқиш, хавфсизлик, маданий ҳордиқ каби тушунчаларни қамраб олади. Инсон тараққиёти концепциясини дунё миқёсида қўллашнинг

бутун даври давомида муайян мамлакатдаги инсон тараққиёти даражасини ифодаловчи ва уларни бошқа давлатлардаги ҳолат билан таққослашга имкон берувчи кўрсаткичлар ишлаб чиқилган. Асосий кўрсаткич сифатида "Инсон тараққиёти индекси" (Human Development Index – HDI) қабул қилинган. У йиғма индекс бўлиб, мамлакат ютуқларининг ўртача даражасини уч йўналиш: саломатлик ва узоқ умр кўриш (умр давомийлиги), таълим сифати ва даражаси (таълим олиш давомийлиги) ҳамда муносиб ва фаровон ҳаёт кечириш даражаси (аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад) бўйича баҳоланади. Бундан ташқари, муайян мамлакатда инсон тараққиёти даражасини ўлчашда ва давлатлараро таққослашда "Тенгсизликни ҳисобга олган ҳолда инсон тараққиёти индекси" (Inequality-adjusted Human Development Index – IHDI), "Гендер ривожланиши индекси" (Gender Development Index – GDI) ҳамда "Гендер тенгсизлиги индекси" (Gender Inequality Index – GII) каби кўрсаткичлар ҳам қўлланилади. Индекс БМТ Тараққиёт Дастури доирасида 1990 йилдан буён инсон ривожланиши тўғрисидаги йиллик ҳисоботларда эълон қилинади. Инсон тараққиёти индексини ҳисоблашда кўрсаткичларнинг 3 тури ҳисобга олинади:

- Кутилаётган умр – узоқ умр кўриш;
- Мамлакат аҳолисининг саводхонлик даражаси (ўқишга сарфланган ўртача йил миқдори) ва кутилаётган таълим давомийлиги;
- АҚШ долларида харид қобилияти паритети (ППП) бўйича аҳоли жон бошига Ялпи миллий даромад орқали ҳисобланган турмуш даражаси.

Бугунги кунда ижтимоий ривожланиш кўрсаткичларини аниқлашда ижтимоий-иқтисодий табақаланишининг миқдорий ва сифат хусусиятларини тавсифловчи кўрсаткичларнинг умумлаштирилган тизими ишлаб чиқилган.

Унга кўра қуйидагиларга асосий эътибор қаратилади:

- таҳлил қилинадиган мамлакатлар, мамлакат ичидаги ҳудудлар, ижтимоий гуруҳларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги тафовут даражасини тавсифловчи инсон тараққиёти индексининг фарқланиш коэффициенти;
- соғлиқни сақлаш индексининг табақаланиш коэффициенти (узоқ умр кўриш);
- таълим индексини фарқлаш коэффициенти;
- таҳлил қилинаётган мамлакатлар ёки минтақаларнинг иқтисодий фарқланиш даражасини белгилайдиган даромадлар индексини фарқлаш коэффициенти;
- таққосланган мамлакатлар ёки минтақаларнинг соғлиқ ҳолатидаги тафовутлар кўрсаткичи сифатида ўлим кўрсаткичини фарқлаш коэффициенти;
- ўрганилаётган мамлакатлар ёки минтақалардаги иккинчи ва учинчи даражадаги таълимга кириш даражасидаги тафовутларни акс эттирувчи касб-ҳунар таълими даражасининг тафовут коэффициенти.

Инсон тараққиёти индекси одамлар ва уларнинг имкониятлари фақат иқтисодий ўсишни эмас, балки мамлакат ривожланишини баҳолашнинг асосий мезонлари бўлиши кераклигини таъкидлаш учун яратилган. Инсон

имкониятларини ривожлантириш индексидан миллий сиёсатни танлашда ҳам фойдаланиш мумкин, бунда аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад даражаси бир хил бўлган икки мамлакат инсон ривожланишининг турли хил натижаларига қандай эришиш мумкинлиги ҳақида савол ўрганилади. Ушбу қарама-қаршиликлар давлат сиёсатининг устуворликлари тўғрисида мунозараларни кучайтириши мумкин.

Инсон тараққиёти индекси инсон ривожланишининг муҳим йўналишларида ўртача ютуқларнинг йиғиндиси: – билимдон ва муносиб турмуш даражасига эга бўлган узоқ ва соғлом ҳаётни ифодалайди. Инсон тараққиёти индекси уч ўлчовнинг ҳар бири учун нормализация қилинган индексларнинг геометрик ўртача кўрсаткичидир. Саломатлик ўлчови туғилишда кутилаётган умр кўриш давомийлиги, 25 ёш ва ундан катта ёшдаги катталар учун ўқиш йиллари ва мактаб ёшига кирган болалар учун кутилаётган ўқув йиллари билан баҳоланади.

Турмуш даражаси аҳоли жон бошига ялпи миллий даромад билан ўлчанади. Инсон тараққиёти индекси даромаднинг логарифмидан фойдаланиб, даромаднинг камайиб бораётган аҳамиятини Ялпи миллий даромадни ошириш билан акс эттиради. Инсон тараққиёти индекси инсон ривожланиши билан боғлиқ бўлган нарсаларнинг фақат бир қисмини соддалаштиради ва қамраб олади. У тенгсизлик, қашшоқлик, инсон хавфсизлиги, имкониятларнинг кенгайиши ва ҳоказоларни акс эттирмайди. Мамлакатнинг инсон ривожланиши даражаси тўғрисида тўлиқроқ тасаввур ҳисоботнинг статистик иловасида келтирилган бошқа кўрсаткичлар ва маълумотларни таҳлил қилишни талаб қилади.

6-БОБ. ИҚТИСОДИЙ ҲАМКОРЛИК ВА ТАРАҚҚИЁТ ТАШКИЛОТИ

6.1. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг мақсади ва вазифалари

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти 1961 йилда Европа Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилотининг вориси сифатида ташкил этилган. Ташкилот олдига Иккинчи Жаҳон урушидан кейин Маршалл режасини амалга ошириш вазифаси қўйилган. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИҲТТ) бозор иқтисодиётига эга бўлган 36 та аъзо давлатдан иборат халқаро ташкилотдир. Биргаликдаги мақсадлар "барқарор иқтисодий ўсишга эришиш" бандлик даражаси ва аъзо мамлакатларда турмуш даражасини ошириш, аъзо бўлмаганлар билан жаҳон иқтисодиётининг ривожланишига ҳисса қўшишдан иборат. Бош қароргоҳи Парижда (Франция) жойлашган.

Бугунги кунда ташкилот ҳукуматларга сиёсий тажрибаларни таққослаш, умумий муаммоларга жавоб излаш, яхши амалиётни аниқлаш ички ва халқаро сиёсатни мувофиқлаштириш учун шароит яратади. ИҲТТнинг ишлаш усули маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилишдан бошланиб, сиёсатни жамоавий муҳокама қилиш, қарорлар қабул қилиш ва амалга оширишгача бўлган самарали жараёнлардан иборат.

ИҲТТга аъзо давлатлар жаҳон ялпи ички маҳсулотининг 63 фоизини, дунё савдосининг тўртдан уч қисмини, ривожланиш бўйича расмий ёрдамнинг 95 фоизини, дунёдаги энергия истеъмолининг ярмидан кўпини ва дунё аҳолисининг 18 фоизини ташкил қилади. Ўзининг асосий агентликлари, Халқаро энергия Агентлиги (ХЭА-Халқаро энергия Агентлиги/IEA-International

Energy Agency) билан биргаликда ташкилотга аъзо ва аъзо бўлмаган мамлакатларга фойда келтириш, глобал иқтисодиётнинг қийинчиликларига қарши туриш, иқтисодий ўсишни таъминлаш, энергия хавфсизлиги ва атроф-муҳитга таъсирни камайтириш, ресурслардан хавфсиз, тоза ва самарали фойдаланиш ҳамда фан-техника янгиликларини ривожлантиришга ёрдам беради.

ИҲТТ мамлакатлар ўртасида солиққа оид ҳуқуқларни тақсимлаш учун андоза бўлиб хизмат қиладиган намунавий солиқ конвенциясини нашр этади ва янгилайди. Ушбу моделга ИҲТТ даражасида намунавий конвенция қоидаларининг талқинини акс эттирадиган бир қатор шарҳлар эълон қилинади. Бундан ташқари, ИҲТТ 1995 йилдан буён Трансферлар учун нархларни аниқлаш бўйича йўриқномани нашр этиб келмоқда. Трансферни нархлаш бўйича кўрсатмалар давлатлараро операцияларда фойдани тақсимлашда шаблон бўлиб хизмат қилади.

ИҲТТ китоблар, ҳисоботлар, статистика, иш ҳужжатлари ва маълумотномаларни нашр этади. 1998 йилдан буён нашр қилинган барча сарлавҳалар ва маълумотлар базасига эга.

ИҲТТ ҳар йили 300 дан 500 тагача китоб чиқаради. Нашрлар тегишли равишда ИҲТТ томонидан янгиланади. Кўпгина китоблар инглиз ва француз тилларида нашр этилган. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг Economic Outlook нашри бир йилда икки марта чиқарилади. Унда ИҲТТга аъзо мамлакатларнинг иқтисодий аҳволи ва таҳлили келтирилади.

ИҲТТ Фактномаси ҳар йили нашр этилади, фактлар китобида 100 дан ортиқ иқтисодий, экологик ва ижтимоий кўрсаткичлар мавжуд, уларнинг ҳар бири аниқ таърифлар ва жадваллар билан таъминланган. Факт дафтари асосан унинг аъзо мамлакатлари ва баъзан бошқа йирик давлатлар статистикаларига бағишланган. У онлайн тарзда барча маълумотларни Stat Links орқали Excel форматида етказиб беради.

ИҲТТ статистика агентлиги сифатида танилган, чунки у кўплаб субъектлар бўйича таққосланадиган статистикани эълон қилади. ИҲТТ ўзининг асосий статистик маълумотлар базалари ИҲТТ маълумотлар портали орқали, оммавий ташриф буюрувчиларга ИҲТТнинг расмий кўрсаткичлари асосида махсус жадвалларни яратишга имкон берадиган очиқ платформада эълон қилади.

ИҲТТ статистикаси бир неча шаклларда тақдим этилади:

- ИҲТТ маълумотлар порталидаги интерфаол жадваллар сифатида;
- iLibrary нинг интерактив маълумотлар базаси ва асосий таққослаш ҳамда мамлакат жадваллари билан;
- статик файллар ёки ИҲТТ Статистика порталидаги маълумотлар базасининг динамик кўриниши сифатида;
- Stat Links сифатида.

6.2. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг ташкилий тузилмаси ва молиялаштириш йўналишлари

ИҲТТ ташкилий тузилмаси учта асосий қисмдан иборат:

ИҲТТга аъзо давлатларнинг ҳар бирида элчи бошчилигидаги делегация иштирокида ИҲТТ Кенгаши тузилади. Аъзо давлатлар Кенгаш (ва унинг доимий комиссиялари) орқали ташкилот ишига раҳбарлик қилишади.

ИҲТТнинг асосий ишчи қўмиталари, ИҲТТнинг ҳар бир иш соҳасига биттадан ишчи қўмиталари мавжуд. Қўмита аъзолари одатда аъзолар ва аъзо бўлмаган ҳукуматларнинг мутахассислари ҳисобланади. Қўмиталар барча ишларни (нашрлар, топшириқ гуруҳлари, конференциялар ва бошқалар) назорат қилади.

Бош котиб бошчилигидаги ИҲТТ Котибияти доимий ва муҳим қўмиталарга ёрдам беради. Бу дирекцияларда ташкил этилган бўлиб, унинг таркибига 2500 ходим фаолият олиб боради.

ИҲТТ турли муҳим учрашувлар ўтказиб туради улар жумласига:

Ҳар йили аъзо мамлакатларнинг иқтисодиёт вазирлари ва мамлакатлар ўртасидаги алоқаларни ривожлантириш учун номзодлар билан бўлиб ўтадиган вазирлар кенгашининг йиллик йиғилиши;

Ҳар йили бўлиб ўтаган ИҲТТ форуми, унда бизнес, ҳукумат, меҳнат, фуқаролик жамияти ва халқаро ташкилот етакчилари иштирок этади. 2000 йил июндан буён ҳар йили ўтказиладиган ИҲТТ Форуми конференциялар ва мунозаралар кўринишида, жамоатчилик иштирокида очиқ тарзда ташкил этилади.

Муайян соҳа меҳнат, атроф-муҳит вазирлари ва бошқалар вазирлар ўртасида бўлиб ўтадиган тематик вазирлар учрашувлари;

Икки йиллик Умумжаҳон статистика, билимлар ва сиёсат форуми, у жамиятда тараққиётни ўлчаш ва рағбатлантириш мақсадларида амалга оширилади;

ИҲТТ Евросиё Ҳафталиги, Евросиёда умумий ривожланиш ва иқтисодий муаммоларни ҳал этишда илғор тажрибаларни алмашиш учун бир нечта юқори даражадаги сиёсий муҳокамаларини ўз ичига олади.

ИҲТТ котибияти маълумот йиғади тенденцияларни кузатиб боради ва иқтисодий ривожланишни таҳлил ва прогноз қилади. Аъзо мамлакатлар раҳбарлиги остида, савдо, атроф-муҳит, таълим, қишлоқ хўжалиги, технология, солиққа тортиш ва бошқа соҳалардаги ижтимоий ўзгаришларни ёки ривожланаётган ўзгаришларни тадқиқ қилади.

- Котибият Дирекцияларда ташкил этилган:
- Тадбиркорлик маркази;
- Солиқ сиёсати ва маъмурияти маркази;
- Тараққиёт бўйича ҳамкорлик бошқармаси;
- Таълим ва малака бошқармаси;
- Бандлик, меҳнат ва ижтимоий масалалар бўйича директорлик;

- Молия ва тадбиркорлик масалалари бўйича директорлик;
- Фан, технологиялар ва инновациялар бўйича директорлик;
- Иқтисодиёт бўлими;
- Атроф-муҳит дирекцияси;
- Давлат бошқаруви;
- Статистика бошқармаси;
- Савдо ва қишлоқ хўжалиги дирекцияси;
- Бош котибият;
- Ижро дирекцияси;
- Жамоатчилик ва алоқа бошқармаси.

6.2.1-расм. Аъзо давлатлар номлари.

ИҲТТга аъзо ва кузатувчи давлатлар вакиллари иқтисодиёт, савдо, фан, бандлик, таълим ёки молия бозорлари каби махсус соҳалар бўйича ихтисослашган қўмиталарда йиғилишади. 200 га яқин қўмиталар, ишчи ва эксперт гуруҳлари мавжуд. Қўмиталар сиёсатни муҳокама қиладилар ва ушбу соҳада эришилган ютуқларни кўриб чиқадилар.

Ташкилотга Шимолий ва Жанубий Америкадан Европа ва Осиё-Тинч океанигача бўлган ҳудудда жойлашган 35 та мамлакат аъзо. ИҲТТ унга аъзо давлатлар томонидан молиялаштирилади. Миллий бадаллар ҳар бир аъзонинг иқтисодиёти ҳажмини ҳисобга оладиган формулага асосланади. Шунингдек, давлатлар ИҲТТ иш дастуридаги маҳсулотларни молиявий қўллаб-қувватлаш учун ихтиёрий бадаллар киритиши мумкин.

ИҲТТ бюджети ва унинг иш дастури икки йиллик асосда аъзо давлатлар томонидан белгиланади. Ташкилотни режалаштириш, бюджетини шакллантириш ва бошқарган ҳолда буларнинг барчаси натижаларга асосланган тизимда ташкил этилган. Ташкилотнинг ҳисобварақлари ва молиявий менежментининг мустақил ташқи аудити Кенгаш томонидан тайинланган, ИҲТТ аъзоси бўлган мамлакатнинг Олий Тафтиш институти томонидан амалга оширилади.

Жаҳон банки ёки Халқаро валюта жамғармасидан фарқли ўлароқ, ИҲТТ грант бермайди ва қарз бермайди.

Барча аъзоларнинг бадаллари ИҲТТ биринчи қисм харажатларининг учдан икки қисмини ташкил этади. Ҳисоб-китоблар аъзо давлатлар ўртасида тенг тақсимланган улушига ва уларнинг иқтисодиётни нисбий миқдорига нисбатан белгиланади.

I қисмнинг охирги йиллардаги бюджети 200,1 миллион еврони ташкил этган. Шу билан бирга, II қисм бюджетлари чекланган миқдордаги аъзолар учун қизиқиш уйғотадиган ва иштирокчи давлатлар ўртасидаги бадаллар ёки бошқа келишувлар асосида молиялаштириладиган дастурларни ўз ичига

олади. II қисмнинг консолидацияланган бюджетлари 97,7 миллион, жамланма бюджети эса 374 миллион еврони ташкил этади.

6.3. Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг ҳамкорлик шартлари ва лойиҳаларининг асосий хусусиятлари

ИҲТТ аъзоси бўлиш мураккаб процедура бўлиб, унинг таъсис этувчи конвенциясини имзолаш билан чекланиб қолмайди. ИҲТТ аъзоси бўлишни истаган давлатлар иккита асосий талабга риоя қилишга тайёрлигини ва қуйидаги мажбуриятларини зиммасига олишлари керак:

- қонун устуворлиги ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга содиқ бўлган демократик жамият;
- очиқ, шаффоф ва эркин бозор иқтисодиёти.

ИҲТТ аъзолик мезонлари бир қатор ИҲТТ вазирлар кенгашининг йиғилишларида кўриб чиқилган. Шу жумладан 2017 йилда ИҲТТ бўлажак аъзоларни кўриб чиқиш учун МСМ дастурини қабул қилинди. Дастур қатъийлик, «тараққиётга эришиш» ва ИҲТТнинг ўнлаб бозор механизмларига аъзоликни талаб қилади (солиқлардан қочиш ва солиқ тўлашдан бўйин товлаш, корпоратив бошқарув, чет эллик инвесторларни ҳимоя қилиш ва бошқалар). Бундан ташқари, мамлакат қонун устуворлиги, жамоат яхлитлиги ва инсон ҳуқуқлари бўйича ИҲТТ қадриятларига содиқлигини аниқлаш учун маълум бир кўрсаткичлар рўйхатини тақдим этади. Ушбу ҳужжатда талабларнинг аниқ рўйхати, шунингдек, ходимларнинг ҳуқуқлари билан боғлиқ иккита қўшимча кўрсаткичлар ИҲТТнинг ҳозирги аъзоларига ва келажакда ИҲТТга аъзо бўлиш жараёнида қатнашадиган ёки қатнашиши мумкин бўлган мамлакатларга нисбатан қўлланилади.

ИҲТТ лойиҳалари бир қанча йўналишларда ўз таҳлилларини ишлаб чиқади ва турли йўналиш амалга оширади.Улар жумласидан:

- Қишлоқ хўжалиги ва балиқчилик;
- Порахўрлик ва коррупция;
- Кимёвий ва биологик хавфсизлик;
- Корпоратив бошқарув ва ривожланиш;
- Рақамли иқтисодиёт;
- Таълим;
- Иш билан таъминлаш;
- Атроф-муҳит;
- Молия, Солиқ, Суғурта ва пенсиялар;
- Яшил ўсиш ва барқарор ривожланиш;
- Соғлиқни сақлаш;
- Саноат ва тадбиркорлик;
- Янгилик;
- Сармоя;

- Миграция;
- Давлат бошқаруви;
- Минтақавий, (қишлоқ ва шаҳар) ривожланиши;
- Меъёрий ислоҳот;
- Фан ва технологиялар;
- Ижтимоий ва фаровонлик масалалари;
- Савдо ва бошқаларни келтириш мумкин.

ИҲТТ Шарқий Европа ва Марказий Осиё учун коррупцияга қарши тармоғи, АҚШ Давлат ИҲТТнинг Департаментининг Халқаро наркотиклар ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш масалалари бюроси билан биргаликда мураккаб коррупцияни самарали тергов қилиш ва жиноий жавобгарликка тортиш учун Ўзбекистоннинг ҳуқуқий ва институционал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш лойиҳасини амалга оширмоқда. Истанбулдаги коррупцияга қарши курашиш режаси тавсияларини кўриб чиқиш ва амалга оширишни кучайтириш ушбу лойиҳанинг мақсадини белгилаб беради.

Хусусан, лойиҳага қуйидагилар қаратилган:

1. Бош прокуратура Академиясини қўллаб-қувватлаш:

- Мураккаб коррупция ишларини самарали тергов қилиш ва судга тортиш учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг салоҳиятини ошириш;
- Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан ҳалоллик, ахлоқ қоидалари, манфаатлар тўқнашуви ва бошқа тегишли яхлит қоидаларга риоя қилишни тарғиб қилиш.

2. Коррупцияга қарши курашиш бўйича Давлат дастурининг танланган чора-тадбирлари ва идоралараро комиссиянинг бажарилишини қўллаб-қувватлаш:

- Танланган коррупцияга қарши қонун ҳужжатларини ишлаб чиқишга ҳисса қўшиш;
- Комиссия Котибиятининг мувофиқлаштириш ва мониторинг имкониятларини кучайтириш.

3. Ўзбекистонни коррупцияга қарши халқаро стандартларга яқинлаштириш:

- Халқаро стандартлар ва ИАП тавсиялари ҳақида хабардорликни ошириш;
- ИҲТТнинг Марказий Осиё ва Шарқий Европа учун коррупцияга қарши тармоғининг мониторингини қўллаб-қувватлаш;
- Коррупция ҳолатларида минтақавий ҳамкорликни ривожлантириш.

ИҲТТнинг ушбу лойиҳадаги асосий ҳамкори – Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ва унинг Академияси ҳисобланади.

WORLD TRADE ORGANIZATION

7-БОБ. ЖАҲОН САВДО ТАШКИЛОТИ

7.1. Жаҳон савдо ташкилотининг ривожланиш босқичлари

Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) 1995 йилнинг 1 январида мустақил халқаро ташкилот сифатида ўз фаолиятини бошлади. ЖСТ кўп томонлама савдо тизимларининг ҳуқуқий ва институционал асосидир. У муҳим шартномавий мажбуриятларни таъминлайди. Бу шартнома мажбуриятлари ҳукуматларга ички қонунчиликни шакллантириш ва амалга оширишда, шунингдек ташқи савдони бошқаришни аниқлаб беради. ЖСТ 1947 йилда ташкил топган ва 1948 йилнинг 1 январидан кучга кирган бўлиб. Таърифлар ва савдо бўйича бош келишувлари (ГАТТ) давомчиси ҳисобланади.

ЖСТ келишуви халқаро савдонинг янги қонуниятларини, Уругвайдаги кўп томонлама музокаралар жараёнида эришилган битимларни умумий идорага жамлашни қамраб олади. Бу қоидалар ГАТТ доирасида 125 та мамлакат иштирокида етти йил давом этган ва 1993 йилнинг 15 декабрда Уругвайда тугаган кўп томонлама музокаралар натижасидир.

1994 йилнинг 15 апрелида Марокашда (Марокко) 125 та аъзо-мамлакатларнинг вазирлари иштирокига Уругвай раунди бўлиб ўтади ва у тарихга «Марокко декларацияси» номи билан кирган. Уругвай раундида битимлар қуйидаги тизимлардан ташкил топганлигини тасдиқловчи битими имзоланди.

Умумжаҳон Савдо Ташкилоти тўғрисида Марокаш битими.

- Товарлар савдоси;
- Хизматлар савдоси;
- Таърифлар ва савдо бўйича бош битим;
- Ўзаро юк ташиш инспекцияси бўйича битим;
- Техник бартерлар ва савдо бўйича битим;
- Санитар ва фитосанитар ҳолат бўйича битим;
- Инвестиция савдо аспектлари ҳолати бўйича битим;
- Тўқимачилик ва кийим-кечак бўйича битим;
- Қишлоқ хўжалиги бўйича битим;
- Қоидаларнинг келиб чиқиши бўйича битим;
- Хизматлар савдоси. Хизматлар савдоси бўйича бош битим;
- Интеллектуал ресурслар ҳуқуқи.

Интеллектуал ресурслар савдоси бўйича битим ўз навбатида қуйидагиларга бўлинади:

- Чегараланган иштирокчилар сонига эга секториал савдо битими;

- Фуқаро авиатехникаси бўйича битим;
- Давлат харидорлари тўғрисидаги битим.

ГАТТ-ЖСТнинг бир қисми сифатида қуйидаги асосий қоидаларга эга:

1. Таърифлар орқали миллий иқтисодиётни ҳимоялаш. ГАТТ эркин савдо билан шуғулланса ҳам ЖСТга аъзо мамлакатлар ўзларининг миллий саноатини ташқи рақобатдан ҳимоя қилиш ҳуқуқига эгалигини тан олади. Бироқ, ГАТТ мамлакатлардан таърифлар орқали ҳимоя қилишни талаб этади. Бу тамойилни амалда бажарилишини таъминлаш учун ГАТТ қонун қоидаларига кўра бир неча истиснолар бўйича миқдорий чекловлардан фойдаланиш ман этилди.

2. «Таърифларни алоқалаш». Давлатлар кўп томонли савдо келишувлари орқали миллий саноатни қўллаб-қувватлашни камайтириши, иложи бўлса, таърифларни камайтириб, бошқа савдо тўсиқларини олиб ташлаши керак. Таърифлар маълум даражада камайиб «алоқа»га кирмоқда. Алоқага киришиш шуни билдирадики, аниқ бир маҳсулотни муносабатга киришишдаги таъриф даражаси ЖСТ аъзосининг мажбуриятидир ва асосий савдо шериги билан компенсация ҳақидаги келишувсиз таърифни ошира олмайди.

3. «Энг қулай режим». ГАТТнинг ушбу қонунни ажратмаслик принципи ҳисобланади. Қонунда таъкидланишича, экспортчи ва импортчи давлатларга ўзгартирилган таъриф ва бошқа меъёрлар ЖСТнинг аъзоси бўлган бошқа давлатларга ҳам камситишларсиз қўлланилиши керак. Ҳеч қандай давлат бошқасига алоҳида савдо фойдаси ёки камситувчи чоралар қўя олмайди. Ҳамма бир хил даражада ва савдо тўсиқларини тушириш мақсадидаги барча чоралардан фойда олади.

4. «Миллий режим». Агар афзал кўрилган давлатларда камситиш ман қилинган бўлса, «Миллий режим» қоидасида бозорга чиқарилган товарлар давлат ичида ишлаб чиқарилган эквивалент товарлар билан бир хил шарт-шароитда амалга оширилишини назарда тутади.

Жаҳон Савдо Ташкилотига аъзо бўлиш жараёни қийин ва узоқ вақтни талаб қилади. Биринчи босқичда ЖСТга қўшилишни хоҳловчи давлатларнинг ҳукумат бошлиқлари ЖСТда кузатувчи мақомига эга бўлиш учун ариза беради. Бунда ҳукумат ЖСТга юборувчи ўз меморандумида мамлакатнинг савдо ва иқтисодий сиёсатини тўлиқ қамраб олган аспектларни тақдим этади. Бу меморандум қўшилиш тўғрисидаги сўровларни тўлиқ ўрганиш учун асос бўлади. Шундан сўнг ЖСТга ариза берувчи давлатлар бўйича ишчи гуруҳ тузилади.

Ишчи гуруҳ йиғилишларида ариза берган ҳукумат товар ва хизматлар савдосига нисбатан ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини аниқлаб олишлари мақсадида қизиқувчи аъзо-мамлакатлар ҳукуматлари билан икки ва кўп томонлама музокаралар олиб боради. Музокаралар натижасида ЖСТга кираётган давлат товарлар ва хизматлар савдоси бўйича бажариши лозим бўлган ва ўзгартирилмайдиган аниқ бир таърифлар беради. Ариза берувчи давлатнинг савдо режимини ўрганиш ва бозорга киришга имкон берувчи музокаралар тузиш билан ишчи гуруҳ асосий қўшилиш шартларини ишлаб

чиқади ва йиғилиш натижасига кўра ЖСТга кираётган давлат тўғрисида қарор тайёрлайди ҳамда ҳужжатларни бош кенгаш ёки вазирлар конференциясида тасдиқлаш учун тақдим этади. Қўшилиш тўғрисидаги қарор ЖСТ аъзоларининг 2/3 қисми овоз берган тақдирда имзоланган ҳисобланади. ЖСТга аъзо бўлган давлат Уругвай раунди қамраб олган битимларни қабул қилиши ва амалга ошириши керак бўлади.

7.2. Жаҳон савдо ташкилотининг ташкилий тузилмаси, ҳамкорлик шартлари ва аъзо мамлакатларнинг умумий имтиёзлари

ЖСТ XXI асрни «Доҳа тараққиёт тартиби» билан бошлади. 2001 йил Доҳа шаҳрида бўлиб ўтган ЖСТ 4-вазирлар конференцияси савдо музокараларининг янги раунди босқичи тўғрисида қарор қабул қилинди.

Конференцияда дунё савдо тизимининг либерализацияси бўйича хизматлар, саноат моллари савдоси таърифлари, интеллектуал мулк ҳуқуқининг савдо томонлари, қишлоқ хўжалигида ички қўллаб-қувватлаш ва экспортга субсидиялар бериш, «Сингапур муаммолари», савдо ва инвестиция, рақобат борасида сиёсат, давлат харидларида транспарентлик, савдо ҳамкорлиги, савдо ва атроф-муҳит муаммолари каби мавзулар кўриб чиқилди. Бироқ, савдо тизимини эркинлаштириш билан боғлиқ масалалардаги турли қарашлар сақланиб қолди. Ушбу масала 2003 йилнинг 10-14 сентябрида Мексиканинг Канкун шаҳрида жаҳоннинг 148 мамлакати савдо вазирлари иштирокида бўлиб ўтган ЖСТнинг 5-вазирлар конференцияси ҳам ўз ечимини топмади.

Жаҳон амалиётида ташқи савдо операцияларини тартибга солишни таъриф ва нотаъриф услублари мавжуд бўлиб, уларни қай меъёрда ва қай кўламда қўлланилиши ҳар бир давлатнинг ташқи иқтисодий сиёсати ва ташқи иқтисодий фаолиятидаги асосий йўналишлари билан белгиланади. ЖСТ талабларига кўра барча ташқи савдо операцияларини имкон қадар таърифлар ёрдамида, яъни божхона божлари асосида тартибга солиш мақсадга мувофиқ.

ЖСТ ташкил этилгунга қадар ГАТТ нотаъриф услубларни ташқи савдо операцияларини тартибга солишда қўлланилиши халқаро савдони эркин оқимига тўсқинлик қилувчи, таърифдан ўзга барча чоралар деб эътироф этган бўлса-да, ҳозиргача Уларни туркумлаш ва тегишли гуруҳларга ажратиш бўйича халқаро миқёсда келишилган ва тасдиқланган умумий қоида йўқ. Шу туфайли, ташқи савдони давлат томонидан нотаъриф услублар асосида тартибга солишда халқаро (универсал) меъёрий хужжат мавжуд эмас.

ЖСТ, Халқаро савдо палатаси, БМТнинг савдо ва ривожланиш бўйича Конференцияси, Жаҳон тараққиёт ва тикланиш банки, АҚШ таъриф комиссияси ҳамда турли олимларнинг нотаъриф услубларини туркумлашга ёндашувлари турлича. БМТни савдо ва ривожланиш конференцияси ташқи савдодаги нотаъриф услубларни (нотаъриф чекловларни) ЖСТ талабларига мос ҳолда қуйидаги туркумларга бўлади:

а) паратаъриф услублар;
б) нархларни назорат этиш чоралари;
в) молиявий чоралар;
г) миқдорий назорат чоралари (квоталаш);
в) автоматик лицензиялаш чоралари;
е) монополистик чоралар;
ё) техник чоралар.

Паратаъриф услублар ўз мазмунига кўра тегишли давлат ҳудудида хорижий товарларни киритиш чоғидан божхона божларидан ташқари мавжуд бўлган барча тўловлар, солиқлар, акцизлардан таркиб топган бўлиб, божхона ёки бошқа савдони назорат этувчи органлар томонидан ундирилади. Бир кўришдан улар божхона божлари сингари қўлланилсада, иқтисодий мазмунига кўра нотаъриф услублар саналади. Шунингдек, айрим давлатларда улар ўзгача тарздаги тўловлар, солиқлар тарзида белгиланади. Масалан, Австрияда «Экспортни ривожлантириш фондига йиғим», Данияда «Атроф-муҳит ҳимояси учун йиғим», Швецияда «Ўсимликларни ҳимоялаш учун солиқ», Финляндияда «Чиқиндиларга кураш учун йиғим» ва бошқа йиғим ҳамда солиқлар шулар жумласидандир. Умуман олганда, паратаъриф услублар тегишли мамлакатнинг ялпи божхона режимига билвосита таъсир ўтказади. Нархни назорат этиш чоралари-импорт қилинаётган товарлар нархини сунъий камайтиришига ёки экспортчи давлатдаги экспорт субсидияларига қарши белгиланган барча турдаги чора-тадбирларни ўз ичига олади. Бу ҳолат кўпгина импортчи давлатларга жаҳон экспорт нархларидан паст нархларда товарлар киритилишида учрайди ва антидемпинг тўловлари қўлланилишини келтириб чиқаради.

ГАТТнинг 1994 йилда қабул қилинган VI-моддасига (одатда у «Антидемпинг Кодекси» деб аталади) кўра, дастлаб демпинг ҳолатини (фактини) аниқлаш услуби орқали антидемпинг тўловлари қўллаш юридик жиҳатдан асосланиши лозим. Шундан сўнг, антидемпинг тўловларни (пошлиналарни) қўллаш учун тегишли текширувлар ўтказилади ва унда ҳақиқатда импортчи давлатнинг тегишли тармоғи учун моддий зарар етказганлигини аниқланади. Бундан ташқари, кўп давлатлар экспортга кўмак бериш мақсадида дотациялар, солиқ имтиёзлари, имтиёзли таърифлар ва бошқа турдаги молиявий воситалар билан протекционистик сиёсат тадбирларини амалга оширадилар. «Янги протекционизм» деб ном олган ушбу чораларни қўллаш тартиби ЖСТ доирасида қабул қилинган «Субсидиялар ва компенсацион пошлиналар тўғрисидаги Битим»да ўз аксини топган.

Молиявий чоралар валюта операцияларини амалга оширишнинг ўзига хос қоидалари тарзида ташқи савдо алоқаларида қўлланилади. (Масалан, ташқи савдо операцияларидан олинган валюта тушумининг бир қисмини албатта сотиш тартиби). Миқдорий назорат чоралари (квоталаш) тегишли мамлакатга муайян товарларни киритиш ва чиқаришдаги миқдорий чегараларни қўлланилишида ўз ифодасини топади.

ГАТТнинг 1994 йилда қабул қилинган ҳужжатларида миқдорий чораларни амалиётда қўлланилишидан воз кечиш жаҳондаги тегишли иқтисодий муносабатларни эркинлаштириш омили сифатида белгиланган бўлса-да, у ёки бу товар бўйича миқдорий чекловларни қўллашга рухсат этилган. Шу туфайли, кўпгина давлатлар, мамлакатнинг тўлов балансида мувозанатни сақлаш, ички бозордаги рақобатни таъминлаш мақсадида миқдорий чеклов (квоталаш) чораларини қўллайдилар. Кўп ҳолларда у импорт қилинаётган товарнинг физик миқдори бўйича чеклов (хусусан тонна, дона, метр ва ҳ.к.) ёки товарлар гуруҳи бўйича пул миқдоридаги чеклов (масалан, 5 млн. АҚШ доллари ҳажмида) белгиланди.

Автоматик лицензиялаш чоралари тегишли товарни мамлакатга киритиш ва чиқаришда муайян ҳужжат-лицензиянинг мавжуд бўлишини талаб этади. Лицензиялаш киритилиши билан товарлар савдосини мониторинг қилиш, кузатиш имкони вужудга келади. Одатда, лицензиялашнинг автоматик тарзда амалга оширилиши кўпгина давлатлар тажрибасида кенг қўлланилади. ЖСТ доирасида «Импортни лицензиялаш тадбирлари тўғрисидаги Битим» (Импортни лицензиялаш Кодекси) мавжуд бўлиб, у импорт лицензияларини беришдаги расмиятчиликларни соддалаштириш ва унификациялаштиришга қаратилган.

Монополистик чоралар таркибига давлатнинг ривожланиш босқичида ички ва ташқи савдо тизимини давлат қўлида сақланишига оид бўлган ташкилий жараёнлар киради. Ташқи савдога давлат монополияси у ёки бу товар гуруҳига ёки барча тизимга ҳам тааллуқли бўлиши мумкин. Бунда ушбу тадбирлар маънавий асослар, сиҳат-саломатликни сақлаш (масалан, алкогол ва тамаки маҳсулотларига нисбатан), аҳолини узлуксиз дори-дармон билан таъминлаш, озиқ-овқат бўйича хавфсизлик (масалан, дон маҳсулотларига нисбатан), санитария-ветеринария назоратини кучайтириш (масалан, озиқ-овқат ва гўшт маҳсулотларига нисбатан) мақсадларида қўлланилиши мумкин.

ГАТТ Бош Битимининг XVII моддаси ташқи савдода монополистик чоралар қўлланилишини назарда тутади ва давлат савдо корхоналарининг унда фаолият юритишини ман этмайди. Лекин, улар ўз фаолиятида дискриминацияга йўл қўймасликлари ва тижорат принциплари асосида сифат ва нарх бўйича мутаносибликни таъминлашлари зарурлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Импорт қилаётган мамлакатлар ўз миллий стандартлари асосида хавфсизлик ва товарлар сифатини назорат этиш техник чоралар ёки техник тўсиқ (барер) лар услубидан фойдаланадилар. Чекловлар муайян бир стандартлар тарзида бўлиб, экспорт қилинаётган товарлар сифатини таъминлаш, ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш, инсонлар ҳаёти ва хавфсизлигини таъминлаш, атроф-муҳит ҳимояси, миллий хавфсизлик нуқтаи назаридан асосланган бўлиши лозим.

ЖСТ доирасидаги савдода техник тўсиқ (барер)лар тўғрисидаги битимга асосан ҳар қандай давлат мажбурий техник стандартларини белгилаши

мумкинлиги таъкидлаб ўтилган. Хусусан, у товарларни қадоқланиши, маркировкасига ҳам тегишли бўлиши мумкин. Амалда қўлланилаётган техник тўсиқ (барьер)лар техник стандартлар тарзида маҳсулот сифатининг техник меъёрларини (масалан, электр токи қуввати, кучланиши, маҳсулотнинг миллий ўлчов бирликлар тизимига мослиги, экологик зарарсизлиги ва ҳ.к. талаблар) ифодалайди. Ташқи савдода техник тўсиқ (барер)ларни қўллаётган давлатлар халқаро стандартлар асосида уни белгилашлари ёки нима асосида киритилаётганликлари ҳақида ЖСТ секретариатига хабар беришлари лозим.

Ташқи савдо операцияларини тартибга солишда асосий ўринни таъриф услублари хусусан, импорт божхона таърифи эгаллайди. Импорт божхона таърифлари мамлакатга киритиладиган товарлар туркумининг (номенклатураси) тизимга солинган таркиби ҳамда божхона қийматини аниқлаш услублари ва божлар ундириш тартиби орқали амалга оширилади.

Мамлакатга киритиладиган товарлар туркумининг (номенклатураси) тизимга солинган таркиби одатда, божхона ҳамкорлиги Кенгаши томонидан ишлаб чиқилган ва ЖСТ/ГАТТ тизимида тан олинган «Товарларни тавсифлаш ва кодлаштиришнинг комил тизими»га асосланади ва у содда тарзда «Ташқи иқтисодий фаолият товар номенклатураси» деб юритилади

Шундай қилиб, ташқи савдони тартибга солиш услублари ўта мураккаб ва ўзаро боғлиқ бўлган қоида ва тартиблар билан бир қаторда, турли йўналишдаги чораларни ўз ичига олади. Ташқи савдода таъриф ва нотаъриф услубларни қай меъёрда қўлланилиши тегишли мамлакатнинг ташқи савдо сиёсатига боғлиқ.

7.3. Жаҳон савдо ташкилоти ва Ўзбекистон

Бугун Ўзбекистон иқтисодиётининг олдида турган муҳим масалалардан бири Жаҳон савдо ташкилотининг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлишдир. Аммо олимлар ва халқаро савдо соҳаси мутахассислар орасида мунозарага сабаб бўлаётган муаммо Ўзбекистон Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлишга тайёрми ва Жаҳон савдо ташкилоти Ўзбекистон иқтисодиётига нима беради деган масаладир. Шу боис, Хитойнинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш жараёни, аъзоликнинг мамлакат иқтисодиётига таъсири ҳамда Хитой тажрибасидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлишидан кейинги иқтисодий ҳолат билан танишиб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Жаҳон савдо ташкилоти мамлакатлар ўртасидаги ўзаро савдо алоқалари олиб бориладиган ва бу борадаги низоларни ҳал этиш имкониятини берувчи глобал майдон ҳисобланади.

Хитой Халқ Республикаси (кейинги ўринларда Хитой) 2001 йилда ЖСТга аъзо бўлган ва бу жараён кўпгина иқтисодий муаммоларга сабаб бўлган. Бу ўринда муаммо унинг ташкилотга кириш имконияти эмас, балки иқтисодий режимнинг шаффофлиги, ҳуқуқий, маъмурий ва институционал тизимни шакллантириш мажбуриятларини бажариш механизми билан боғлиқ. Хусусан,

мамлакатни ЖСТга қабул қилиниши жараёнидаги музокараларнинг якуний босқичида ХХР олдига қуйидаги масалалар қўйилади:

▶ экспортни режалаштириш ва экспорт-импорт режаларини амалга ошириш сиёсатини бекор қилиш;

▶ бозор баҳоси тизимига ўтиш;

▶ ташқи савдо режимининг шаффофлиги, лицензиялаш ва квота тизими, давлат харидлари бозорини тан олиш;

▶ хорижий ишбилармонларга ички бозор хизматларидан фойдаланишни эркинлаштириш;

▶ экспорт субсидияларини олиб ташлаш, давлат корхоналарини молиявий қўллаб-қувватлашдан воз кечиш ва қишлоқ хўжалигини ҳимоя қилиш.

Хитой Жаҳон Савдо Ташкилотида иштирок этишдан жиддий фойда олишга тайёргарлик кўраётгани билан бир қаторда, Жаҳон савдо ташкилоти ўз аъзоларига муайян ҳуқуқларни бермаслигини эмас, балки уларга аниқ мажбуриятларни ҳам киритишни унутмаслиги керак эди. Хитой 15 йиллик мураккаб музокаралар олиб боргандан сўнг, қуйидаги келишувлар асосида ташкилотга аъзо бўлади:

1. Таърифни пасайтириш:

▶ АҚШ компаниялари учун зарур бўлган саноат маҳсулотлари учун таърифлар 25 фоиздан 7 фоизгача пасайтириш;

▶ Америка фермерлари учун зарур бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархи 31 фоиздан 14 фоизгача камайтириш;

2. Хизматлар билан боғлиқ мажбуриятлар:

▶ банк секторида, суғурта, телекоммуникация ва касбий хизматлар каби муҳим соҳаларда хизмат кўрсатиш соҳасидаги қатор тармоқларни кенг миқёсда очиш.

3. Тизимли ислоҳотлар:

▶ ошкоралик масалалари бўйича кенг миқёсли ислоҳотлар;

▶ келгусидаги қонунчилик чоралари тўғрисида огоҳлантиришлар ва уларнинг тушунтиришлари;

▶ қонунлар ва суд назорати ягона қўлланилиши;

▶ Хитойда фаолият юритаётган хорижий компаниялар учун қўйилган тўсиқларни бартараф этиш.

4. ЖСТ битимларига амал қилиш:

▶ Хитой савдо-сотиқнинг барча жиҳатларини, жумладан, қишлоқ хўжалиги, импортни лицензиялаш, интеллектуал мулк ҳуқуқларига оид савдо масалалари;

▶ савдо учун техник тўсиқларни ва савдо-сотиқ сармояси чораларини қамраб олиш.

5. Фақатгина Хитой учун савдоларни эркинлаштириш қоидалари:

▶ Хитойга уч йил давомида бевосита импорт қилиш ва экспорт қилиш ҳуқуқи;

- инвестициялар ва импорт рухсатномалари, технология узатиш, валютани либераллаштириш, экспорт валюта тушумлари билан импорт қилишни ва маҳаллий ресурслардан мажбурий фойдаланишни тақиқловчи талабларни бекор қилиш;
- ЖСТ қоидаларига риоя қилмайдиган квоталар ва лицензиялар каби таърифсиз чора-тадбирларни бекор қилиш;
- маҳсулотлар учун квоталар ва лицензиялар каби таърифсиз чора-тадбирларни босқичма-босқич олиб ташлаш;
- қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотларини импорт қилиш бўйича давлат монополиясини бекор қилиш;
- давлат корхоналарининг фақат тижорат мақсадларида сотиб олиш ва сотиш талаби;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш учун субсидияларни бекор қилиш ва импорт ўрнини босиш ҳамда ишлаб чиқарилган товарларни экспорт қилиш учун субсидияларни олиб ташлаш.

Иқтисодчилар томонидан Хитойнинг ЖСТга аъзо бўлиши ва импортнинг ўрнини босувчи сиёсат олиб бориш натижасида маҳсулотларнинг рақобатбардошлиги ҳамда иш билан бандликда муаммолар юзага келиши мумкинлиги башорат қилинган. Шунга қарамай, Хитой ҳукумати ЖСТга аъзо бўлишнинг қийинчиликларидан кўра, имкониятлари кўпроқ бўлишига ишонган. ЖСТга аъзо бўлиш билан Хитойнинг халқаро меҳнат тақсимотидаги энг фойдали жиҳати арзон ишчи кучини экспорт қилиш имкониятига эга бўлди.

7.3.1-жадвал

Аҳоли жон бошига ЯИМ миқдори (АҚШ доллари)

Йиллар	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Хитой	1453	1660	1861	2062	2267	2448	2652	2918	3210

Хитойнинг 1991-2001 йиллардаги ЯИМнинг аҳоли жон бошига миқдорини кузатадиган бўлсак, 10 йил ичида ЯИМ аҳоли жон бошига қиймати деярли 3 баробарга ошганига гувоҳ бўламиз.

Хитойнинг ЖСТга аъзо бўлиши натижасида:биринчидан, трансмиллий корпорацияларни жалб этадиган ва жаҳон бозорида ўзини тиклаш учун жиддий имкониятларга эга бўлган юқори технологияли саноат бизнесининг маҳсулотлари экспортини янада кўпайтирди. Сўнгги 10 йил ичида Хитой Халқ Республикаси иқтисодиётининг юқори технологияли сектори ўзининг ривожланиш босқичидан ўтди, рақобатбардошликни ривожлантириш билан бир қаторда халқаро бозор муаммоларига жавоб бера олди.

Иккинчидан, Хитой экспортида анъанавий маҳсулотларининг ҳажми (кийим-кечак, пойабзал, мебель, ўйинчоқ ва ўйинлар, бошқа истеъмол товарлари) ўсди.

Учинчидан, савдо хизматлари сектори эса сайёҳлик, транспорт, алоқа, компьютер ҳамда ахборот хизматлари ва бошқа хизматлар жадал ўсди. Хитой Осиёда тижорат хизматларининг учинчи йирик экспортчиси, Япония ва Гонконгдан кейин дунёда 8-ўринга кўтарилди.

7.3.2-жадвал

Мамлакатларнинг жаҳон савдо айланмаси ҳажмидаги улуши[10]
(2011, 2030 йиллар)

Мамлакатлар	Савдо айланмаси ҳажми, трлн.доллар		Ўсиш, %
	2011	2030	2011-2030
Хитой	2,972	11,972	7,2
АҚШ	3,224	5,827	3,0
Япония	1,460	2,586	2,9
Ҳиндистон	539	3,907	10,4
Корея	892	2,617	5,5
Бразилия	892	2,617	4,9

2030 йилга бориб, Хитой товар айланмаси жаҳон савдо айланмасидаги энг катта улушга эга бўлган мамлакатга айланади ва у бу кўрсаткичда АҚШни ҳам ортда қолдиради

Шу билан бирга, ЖСТнинг кўп томонлама келишувларини амалга ошириш доирасида мамлакатнинг молиявий тизими ва иқтисодиёти учун қийинчиликлар юзага келди. Жумладан, макро даражада улар нисбатан арзон импорт қилинадиган товарлар бўйича дефляцион босим остида қолиши, рақобатдош бўлмаган давлат корхоналарида иш билан бандликнинг қисқариши, жорий тўловлар балансининг ортиқча қисқариши ва молиявий бошқарув таваккалчиликларини кучайтирадиган капитал ҳисоб-китобларининг кўпайиши юз берди.

Хитойнинг ЖСТга аъзо бўлиши арафасида АСЕАН экспертлар гуруҳи томонидан тайёрланган махсус маърузада мамлакатдаги турли хил аҳоли гуруҳларининг даромадлар даражасида сезиларли бўшлиқни ҳисобга олган ҳолда, эркинлаштириш ва рақобатни жадаллаштириш ижтимоий муаммоларни янада кучайтириши мумкинлиги айтилган эди. Жаҳон банкининг ҳисоб-китобларига кўра, Хитойда 16 миллиондан 18 миллионгача бўлган фуқаролар ишламайди ва қишлоқ жойларида ишсизларни ҳисобга олган ҳолда, уларнинг умумий сони 140 миллионга етади. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигида 100 миллион киши мавсумий асосда ишлайди. Мамлакатнинг ЖСТга аъзо бўлишидан энг кўп зарар кўрган деҳқонлардир. Тахминан 10 миллион киши қишлоқни тарк этишга мажбур бўлган.

[10] http: //svspb.net/ danmark /ввп-стран-на-душу-население

Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича "Ҳаракатлар Стратегияси"нинг 3-устувор йўналиши борасида мамлакатимизда валютани тартибга солиш, ташқи савдо, божхона ва солиқ қонунчилигини либераллаштиришда туб ислоҳотлар амалга оширилмоқда, бу ўз ўрнида Ўзбекистоннинг ЖСТга киришида қулай шароит яратиб беради.

2018 йилнинг 13 март куни Ўзбекистон Республикасининг ЖСТга киришини янгилаш ва Ўзбекистон Республикаси Ташқи савдо вазирлигига БМТнинг ривожланиш дастури кўмагида техник ёрдам кўрсатишга жалб қилиш масаласида Осиё тараққиёт банки (ОТБ), Жаҳон банки, Халқаро ривожланиш бўйича АҚШ агентлиги (УСАИД), Ўзбекистондаги Европа Иттифоқи делегацияси, Халқаро ҳамкорлик бўйича Германия жамияти ва бошқа халқаро ташкилотлар иштирокида ишчи гуруҳ йиғилиши ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистоннинг ЖСТга кириш жараёнини доимий мониторинг қилиб боришда тизимли ишларни ташкиллаштириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси томонидан «Йўл харитаси» тасдиқланди, ушбу йўл харитасига 34 та тадбир киритилган бўлиб, улар ташкилотга киришни янгилаш борасида ҳужжатларни тайёрлаш ва мамлакат қонунчилигини мувофиқлаштиришга қаратилган.

Ташкилотга қўшилишга бир неча йиллар керак бўлади ва бу жараённи тайёргарлик даври дейиш мумкин. Ўзбекистон тайёргарлик даврида максимал равишда ташкилотга аъзо бўлишнинг натижаларини баҳолайди ва таҳлил қилади, ташкилотга аъзо бўлишнинг ижобий томонлари ва бўлиши мумкин бўлган хавф ҳамда уларни олдини олишда хавфсизлик чораларини кўриш масалаларини ўрганади. Бу даврда маҳаллий корхоналарнинг техник ва технологик потенциалини янгилаш, ишлаб чиқаришда илмий-техник ишланмаларни жорий қилишда давлат кўмагини фаоллаштириш орқали уларнинг рақобатбардошлигини ошириш бўйича қатор тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилган.

Ўзбекистон иқтисодиётининг ушбу жараёнга тайёр эканлигини таҳлил қиладиган бўлсак, қуйидаги хулосага келамиз:

Биринчидан, 2009-2017 йилларда ЯИМнинг аҳоли жон бошига динамикаси бир текис ривожланмаганлиги, 2017 йилда бу кўрсаткич 1491 АҚШ долларини ташкил этганлигидир. Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши натижасида Хитой тажрибасида бўлгани сингари ишсизлар сонининг кўпайиб кетишига ҳамда субсидиялар асосида молиялаштириладиган машинасозлик, деҳқончилик сингари тармоқлар аҳволининг ёмонлашишига олиб келиши мумкин. Бу, энг аввало, ЯИМнинг аҳоли жон бошидаги улушида намоён бўлади.

7.3.3-жадвал

Ўзбекистонда аҳоли жон бошига ЯИМ миқдори[11] (АҚШ доллари)

Йиллар	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ўзбекистон	1 231	1 393	1 631	1 741	1 908	2 052	2 124	2 094	1 491

Иккинчидан, мамлакат йирик тармоқларининг бу жараёнга тайёр эмаслиги. Йирик тармоқлар томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг ички бозор нархлари ташқи бозор нархларидан юқори эканлиги. Бу ҳол йирик тармоқлар рақобатбардошлигининг тушиб кетишига олиб келиши мумкин. Аммо кейинги томондан ўйлаганда, иқтисодиётни тараққий эттириш учун бозор механизмларини ривожлантириш, хусусий секторга имконият яратиш, қўшилган қийматли маҳсулотларни экспорт қилиш керак бўлади. Бундай мақсадга эришишда эса мамлакатда тизимли ислоҳотларни ўтказиш заруриятини вужудга келтиради.

7.3.4-жадвал

Хитой ҳамда Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлишидаги имкониятлари

Хитойнинг ЖСТдаги имкониятлари	Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлишдаги имкониятлари
Сайёҳлик, туризмнинг ривожланиши	Сайёҳлик, туризмнинг ривожланиши
Интеграциялашув имкониятларининг ортиши	Интеграциялашув имкониятларининг ортиши
Секин-аста нотаъриф чекловларнинг камайиши	Секин-аста нотаъриф чекловларнинг камайиши
Иқтисодиётда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар улушининг ошиши	Иқтисодиётда тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар улушининг ошиши
Иқтисодиётда давлат монополиясининг қисқариши	Иқтисодиётда давлат монополиясининг қисқариши

Жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш ҳам бу борада муҳим аҳамият касб этиб, ишлаб чиқаришни ривожлантиришда, экспортни ўстириш ва кенгайтиришда, бозор ислоҳотларини давом эттириш барқарорлигини таъминлашда ёрдам бериши мумкин. Техник тартибга солиш, божхона маъмурчилиги, хизмат соҳасидаги қонунчилик бўйича институционал ислоҳотлар ишлаб чиқариш, илмий-техник ривожланишнинг дунё миқёсидаги жараёнига интеграциялашув

[11] http: //svspb.net/ danmark/ввп-стран-на-душу-население

имкониятини тезлаштиради ва осонлаштиради. ЖСТга аъзо бўлиш алоҳида корхоналарга берилган ҳаммага бир хил бўлмаган имтиёз ва тартибларни бекор қилишни англатади. Хусусий сектор ҳаққоний қоидалар бўйича ривожланади. Бундан ташқари, Ўзбекистоннинг ташкилотга аъзо бўлиши протекционистик тўсиқлар натижасидаги юқори нархларнинг тушишига ҳамда мавжуд ресурслардан унумли фойдаланиш, мамлакатда рақобат муҳитининг кучайиши, коррупциянинг пасайиши ҳамда импорт контрабанда товарларининг қонуний йўл билан мамлакатга кириб келишида аҳамият касб этади.

8-БОБ. ХАЛҚАРО МЕҲНАТ ТАШКИЛОТИ

8.1. Халқаро меҳнат ташкилотининг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни

Халқаро меҳнат ташкилоти ХМТ 1919 йилда Версал келишувига мувофиқ Миллатлар лигаси билан бир вақтда ташкил этилиб, унинг Низоми шу йил 1январда кучга кирган (Хартияга сўнгги ўзгартириш 1972 йилда киритилган).

Халқаро меҳнат ташкилотининг миссияси ижтимоий адолат ва халқаро миқёсда тан олинган инсон ва меҳнат ҳуқуқларини қўллаб-қувватлашга, ижтимоий адолат умумбашарий ва доимий тинчлик учун муҳим эканлигини асослашдан иборат[12].

Халқаро меҳнат ташкилоти, меҳнат муносабатларини тартибга солувчи халқаро ташкилот, ҳозирги пайтда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасаси ҳисобланади.

Меҳнат стандартларини белгилаш, барча аёллар ва эркаклар учун муносиб меҳнатни тарғиб қилувчи дастурларни ишлаб чиқиш учун АҚШ агентлиги, ХМТ га аъзо 187 та давлатларнинг ҳукуматлари, иш берувчилари ва ишчиларини бирлаштиради. Шу мақсадда халқаро меҳнат ташкилоти томонидан 396 та ҳужжат, шу жумладан 189 та конвенция, 202 та тавсиялар, 5 та протокол қабул қилинган.

Бугунги кунда ХМТ муносиб меҳнат дастури орқали барча ишчилар, иш берувчилар ва ҳукуматларга доимий тинчлик, фаровонлик ва тараққиётда иштирок этиш имконини берадиган иқтисодий ва меҳнат шароитларини яхшилашга ёрдам беради.

1944 йилда Халқаро Меҳнат Конференцияси Халқаро Меҳнат Ташкилотининг мақсадлари ва вазифаларини, шунингдек иш дунёсидаги қуйидаги асосий принципларни ифодаловчи Филаделфия декларациясини қабул қилди:

- меҳнат товар эмас;
- сўз эркинлиги ва уюшиш эркинлиги доимий ривожланиш учун зарур шартдир;
- ҳамма жойда қашшоқлик умумий фаровонликка таҳдид солади;
- ирқи, эътиқоди ва жинсидан қатъи назар, барча одамлар эркинлик ва қадр-қиммат, иқтисодий барқарорлик ва тенг имкониятлар шароитида ўзларининг моддий аҳволи ва маънавий ривожланишини таъминлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, ушбу принципларни аниқ, тушунарли ва амалий равишда таржима қилишнинг соддалигига қарамай, бугунги кунда уларнинг аксарияти реал ҳолатлардан ташқари кўпгина давлатлар фаолиятининг декларатив мақсади бўлиб қолмоқда.

[12] https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm

Собиқ СССР ХМТга 1934 йилда аъзо бўлган бўлса-да, 1940 йилда аъзолигини тўхтатади ва 1954 йил қайта аъзо бўлади.

1946 йилда ХМТ ташкил этилганидан кўп ўтмай (Миллатлар Лигаси ўрнига) биринчи ихтисослашган муассасасига айланди.

1998 йилда ХМТнинг Асосий принциплар ва ҳуқуқлар тўғрисидаги декларацияси қабул қилинди, бу ХМТнинг саккизта асосий конвенцияларига асосланган бўлиб, унда уюшиш эркинлиги, мажбурий меҳнатни бекор қилиш, жамоавий битим тузиш ҳуқуқи, болалар меҳнати самарали тақиқланиши, меҳнат ва касб соҳасидаги камситишларга барҳам берилади.

Ҳозирги кунда ХМТ таркибига қуйидаги органлар киради:

- Халқаро меҳнат конференцияси (ХМК) ХМТнинг халқаро меҳнат стандартларини қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган энг юқори органидир. Ҳар бир аъзо давлат АКМга тўртта вакилни юбориш ҳуқуқига эга: иккитаси ҳукумат, биттаси ишчилар ва биттаси иш берувчилар вакилларидан. Делегатлар бир-биридан мустақил равишда гаплашиш ва овоз бериш ҳуқуқига эгадирлар. Икки йилда бир марта, ХМТнинг икки йиллик иш дастури ва бюджети қабул қилинади ва у аъзо давлатлар томонидан ажратилган маблағлар ҳисобидан шакллантиради. Шу билан бирга, АКМ меҳнат ва ижтимоий муаммолар ва халқаро меҳнат стандартларини муҳокама қилиш учун глобал форумдир;
- Бошқарув органи ХМТнинг ХМК фаолиятини сессиялар ўртасида йўналтирадиган ва унинг қарорларини амалга ошириш тартибини белгилайдиган ижро этувчи органдир. Кенгаш ҳар йили уч маротаба – март, июнь ва ноябрь ойларида йиғилади. Етакчи кенгаш 56 аъзодан иборат ва уларнинг ўринбосарлари 66 нафар. Бразилия, Буюк Британия, Германия, Ҳиндистон, Италия, Хитой, Россия, Америка Қўшма Штатлари, Франция ва Япония ҳукуматлари вакиллари ҳукуматларнинг вакили бўлган Етакчи кенгаш аъзоларига ўн ўринни эгаллаб турибди. Бошқа давлатларнинг ҳукуматларини ифодаловчи Кенгашнинг қолган аъзолари Конференция томонидан ротацион равишда ҳар уч йилда қайта сайланадилар;
- Халқаро Меҳнат Бюроси (ХМБ) – ХМТнинг доимий котибияти, ўзига хос операцион штаб ҳисобланади. Бюро ХМТ конференциялари ва мажлисларида ишлатиладиган ҳужжатлар ва ҳисоботларни тайёрлайди. Бюро халқаро меҳнат стандартларига тегишли барча масалалар, иш берувчилар ва ишчилар фаолияти учун жавоб берадиган бўлимларни ўз ичига олади. Котибиятни Бош директор бошқаради, у беш йиллик муддатга қайта сайланиш ҳуқуқи билан сайланади, шунингдек Бюро ходимларини ташкил қилади.

▸ бошқарув масалалари марказлаштирилмаган, минтақавий, субминтақавий даражада ва алоҳида мамлакатлардаги ваколатхоналарга топширилган. Хусусан, Бош офис Москвада жойлашган Россия муносиб меҳнат бўйича техник кўмак гуруҳи ХМТнинг Шарқий Европа ва Марказий Осиё бўйича бюросига тегишли (2010 йил апрелга қадар ушбу гуруҳ ХМТнинг Шарқий Европа ва Марказий Осиё бўйича минтақавий идораси деб номланган) 10 та давлат – Озарбайжон, Арманистон, Белорусия, Грузия, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия Федерацияси, Тожикистон, Туркманистон ва Ўзбекистонда меҳнат фаолиятини мувофиқлаштиради. Унинг фаолияти муносиб меҳнатни техник қўллаб-қувватлаш гуруҳи ва ХМТнинг Шарқий Европа ва Марказий Осиё бўйича ваколатхонаси, қароргоҳи Женевада жойлашган Европа ва Марказий Осиё минтақавий офиси томонидан бошқарилади.

ХМТнинг ўзига хос хусусияти бу тринатризмдир, бу унинг фаолиятини ишчилар, иш берувчилар ва ҳукуматларнинг уч томонлама вакиллиги асосида ташкил қилишни англатади.

Халқаро меҳнат ташкилоти ижтимоий адолатни таъминлаш ва халқаро миқёсда тан олинган инсон ва меҳнат ҳуқуқларини амалга ошириш учун ташкил этилган. Бу ишчилар ва ишбилармонларга тинчлик, фаровонлик ва тараққиётни сақлаш учун замин яратадиган муносиб меҳнат учун шарт-шароитлар, иқтисодий ва ташкилий меҳнат шароитларини яратишга ёрдам беради. Унинг уч томонлама таркиби барча аёллар ва эркаклар учун муносиб ишлаш учун ноёб платформани тақдим этади. ХМТнинг асосий вазифалари меҳнат ҳуқуқларини ривожлантириш, муносиб бандлик имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий ҳимояни кенгайтириш ва меҳнат масалалари бўйича мулоқотни кучайтиришдан иборат[13].

Халқаро Меҳнат Ташкилоти ўз мақсадларини қўллаб-қувватлаш учун деярли 100 йил давомида одамларнинг муносиб меҳнат, турмуш тарзи ва қадр-қимматига бўлган эҳтиёжларини қондириш учун орттирилган тажриба ва меҳнат дунёси тўғрисидаги билимларни таклиф этади. У ўзининг уч томонлама таркибий қисмларига ва умуман жамиятга турли йўллар билан хизмат қилади, шу жумладан:

▸ Инсоннинг асосий ҳуқуқларини рағбатлантириш, меҳнат ва яшаш шароитларини яхшилаш, иш билан таъминлаш имкониятларини ошириш бўйича халқаро сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш;

▸ Халқаро меҳнат стандартларини яратиш ва уларнинг қўлланилишини назорат қилишнинг ўзига хос тизими билан таъминлаш;

▸ Меҳнат соҳасидаги сиёсатларни самарали равишда ҳаётга татбиқ этишда ёрдам берадиган халқаро техник ҳамкорликнинг кенг қамровли дастурини ишлаб чиқувчилар билан фаол ҳамкорликни амалга ошириш ва бошқалар.

ХМТ Конституцияси 1919 йил бошида АҚШдаги Америка Меҳнат Федерацияси раҳбари Самуел Гомперс бошчилигидаги Меҳнат Комиссияси томонидан Бельгия, Куба, Чехословакия, Франция, Италия, Япония, Польша, Буюк Британия мамлакатларнинг вакиллари иштирокида ишлаб чиқилган.

[13] https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm

Ушбу жараён натижасида ҳукуматлар, иш берувчилар ва ижро этувчи органларда ишчиларни бирлаштирган ягона бўлган уч томонлама ташкилот пайдо бўлди.

ХМТни яратишда ҳаракатлантирувчи кучлар хавфсизлик, гуманитар, сиёсий ва иқтисодий нуқтаи назардан келиб чиққан. ХМТ таъсисчилари ўша даврнинг саноати ривожланган мамлакатларида ишчилар эксплуатацияси фонида тинчликни таъминлашда ижтимоий адолатнинг муҳимлигини тан олишди. Шунингдек, дунёнинг иқтисодий ўзаро боғлиқлиги ва бозорлар учун рақобатбардош мамлакатларда меҳнат шароитларининг ўхшашлигини таъминлаш учун ҳамкорлик зарурлиги эътибор этилди.

ХМТ Конституциясининг кириш қисмида – «умумжаҳон ва узоқ муддатли ижтимоий адолатга асосланган тинчлик ўрнатилади, дунёда тинчлик ва ҳамжиҳатликка путур етказадиган жуда кўп тартибсизликларни келтириб чиқарадиган одамлар учун адолатсизлик, машаққатлар ва ажралишлар билан боғлиқ меҳнат шароитлари мавжуд бўлса, ушбу шароитларни яхшилаш зудлик билан талаб қилинади" дейилади, ҳолбуки, бирон бир давлатнинг инсоний меҳнат шароитларини қабул қила олмаслиги, ўз мамлакатларида шароитларни яхшилашни истаган бошқа давлатлар учун тўсиқдир.

Преамбулада келтирилган ободонлаштириш соҳалари бугунги кунда долзарб бўлиб қолмоқда, жумладан иш вақти ва иш билан таъминлашни тартибга солиш, ишсизликнинг олдини олиш ва муносиб яшаш маошини таъминлаш, ишчилар, болалар, ёшлар ва аёлларни ижтимоий ҳимоя қилиш масалаларида ҳамон муаммолар кўзга ташланмоқда. Преамбулада шунингдек бир қатор асосий принципларни, масалан, тенг қийматдаги иш учун ҳақ тўлаш ва уюшиш эркинлиги, шунингдек, касб ва техник таълимнинг муҳимлигини таъкидланади.

ХМТ иш берувчилар, ишчилар ва аъзо давлатлар ичидаги уч томонлама муносабатни касаба уюшмалари ва иш берувчилар ўртасида ижтимоий, иқтисодий ва бошқа муаммолар бўйича миллий сиёсатни шакллантириш ҳамда амалга оширишда ижтимоий мулоқотни қўллаб-қувватлайди[14].

ХМТ ўз ишини ҳукуматлар, иш берувчилар ва ишчилар вакилларидан иборат учта асосий орган орқали амалга оширади:

Халқаро меҳнат конференцияси Халқаро меҳнат меъёрлари ва ХМТнинг кенг қамровли сиёсатини белгилайди. У ҳар йили Женевада йиғилади. Халқаро меҳнат парламенти деб номланадиган ушбу конференция асосий ижтимоий ва меҳнат масалаларини муҳокама қилиш учун форумдир.

Бошқарувчи орган – ХМТнинг ижроия кенгаши. У йилига уч марта Женевада йиғилади ва ХМТ сиёсати бўйича қарорлар қабул қилади, дастур ва бюджетни белгилайди ҳамда қабул қилиш учун Конференцияга тақдим этади.

Халқаро меҳнат идораси Халқаро меҳнат ташкилотининг доимий котибиятидир. У Халқаро Меҳнат Ташкилотининг умумий фаолияти учун

[14] https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm

марказ бўлиб, у Маъмурият назорати ва Бош директорнинг раҳбарлиги остида тайёрланади.

Етакчи кенгаш ва идоранинг ишига саноатнинг асосий тармоқларини қамраб оладиган уч томонлама қўмиталар ёрдам беради. Шунингдек, касбий тайёргарлик, менежментни ривожлантириш, меҳнат хавфсизлиги ва соғлиқни сақлаш, ишлаб чиқариш билан боғлиқ муносабатлар, ишчилар таълими, шунингдек, аёллар ва ёш ишчиларнинг алоҳида муаммолари каби экспертлар қўмиталари томонидан қўллаб-қувватланади.

ХМТга аъзо давлатларнинг минтақавий учрашувлари вақти-вақти билан тегишли минтақаларни қизиқтирган масалаларни ўрганиш учун ўтказилади.

Халқаро меҳнат стандартлари халқаро миқёсда ноёб бўлган ва мамлакатлар томонидан ратификация қилинган конвенцияларни бажарилишини таъминлайдиган назорат тизими томонидан қўллаб-қувватланади. ХМТ мунтазам равишда аъзо мамлакатларда стандартларнинг қўлланилишини ўрганиб чиқади ва уларни қандай қўллаш мумкинлигини кўрсатиб беради. Агар стандартларни қўллашда муаммолар мавжуд бўлса, ХМТ мамлакатларга ижтимоий мулоқот ва техник жиҳатдан ёрдам беришга интилади.

ХМТ Халқаро меҳнат конференциясида қабул қилинган ва давлатлар томонидан ратификация қилинганидан кейин конвенциялар ва тавсияларнинг қонун ва амалиётда қўлланилишини назорат қилишнинг турли усулларини ишлаб чиққан.

ХМТ 1950 йилдан бошлаб Ривожланиш учун шериклик лойиҳаси доирасида барча қитъалардаги ва иқтисодий ривожланишнинг барча босқичларидаги мамлакатлар билан техник ҳамкорлик қилиб келади. Лойиҳалар донор мамлакатлар ва Халқаро Меҳнат Ташкилотининг (ЖМТ) яқин ҳамкорлиги ҳисобига амалга оширилади, у бутун дунё бўйлаб ваколатхоналар тармоғига эга.

Ривожланиш бўйича ҳамкорлик Халқаро Меҳнат Ташкилотининг меъёрларини белгилаш, ҳамма жойда аёллар ва эркаклар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштириш учун хизмат қилади. Содда қилиб айтганда, ривожланиш соҳасидаги ҳамкорлик ХМТ ташкилотларининг таркибий ва институционал имкониятларини қўллаб-қувватлайди, уларнинг мазмунли ва изчил ижтимоий сиёсатини амалга ошириш ва барқарор ривожланишини таъминлайди.

Барча қитъалар ва ривожланишнинг турли босқичларида 50 йилдан ортиқ тажрибага эга бўлган ХМТ бугунги кунда 100 та мамлакатда 120 та шериклар кўмаги билан 600 дан ортиқ дастур ва лойиҳаларни амалга оширмоқда.

8.2. Халқаро меҳнат ташкилоти фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий асослари

Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлган ҳар қандай давлат, шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлмаган давлат, ХМТга аъзо бўлиши мумкин.

ХМТ фаолияти умумийлик принципига асосланганлиги сабабли, Ташкилот мавжуд ва пайдо бўлаётган ижтимоий ва меҳнат муаммоларини ҳал қилиш, иқтисодий ривожланиш даражасидан қатъи назар, барча мамлакатларда ишчилар ҳаёти ва иш шароитларини яхшилашга ёрдам беради.

ХМТнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрни, агар қабул қилинган конвенция ёки тавсиянома (қонун, суд қарори, одат, келишув) ишчиларга янада қулай шарт-шароитлар яратса, миллий амалиётга татбиқ этилмаслиги шарти тўғрисидаги асосий қоида билан белгиланади.

Бу ХМТ аъзоларининг мажбуриятларида кўзда тутилган ва ижтимоий-иқтисодий фаровонликнинг юқори даражасига етган мамлакатларга ўз тараққиётини чекламасликларига имкон беради.

ХМТнинг роли бошқа халқаро ташкилотлар, шу жумладан БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлардан фарқ қилади. БМТ тизимининг аксарият ташкилотларида давлат-халқаро нодавлат ташкилотлари-бирлашмалар аъзолиги таъминланса, ХМТда ҳар бир мамлакатдан тўртта вакиллар қатнашади. Шу сабабли, ХМТ жаҳон ҳамжамиятида алоҳида роль ўйнайди, у ўз минбарини турли партиялар вакилларига тенг шартларда тақдим этади, баъзан муҳокама қилинаётган масала бўйича қарашларга қарши фикр билдиради. Бу мумкин бўлган ва тез-тез юзага келадиган ижтимоий, меҳнат, иқтисодий низолар шароитида муҳим хусусиятдир.

1944 йил 10 майда Филаделфияда ХМТ Конституциясига қўшимчага айланган Филаделфия декларацияси қабул қилинган. Халқаро меҳнат ташкилотининг глобал ҳамжамият ва глобал иқтисодиётдаги роли замонавий дунё учун энг муҳим муаммолар – бандлик, ишсизлик, ёшлар ишсизлиги, болалар меҳнати, меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси ва адолати, меҳнат миграцияси масалаларини ҳал қилишда муҳим аҳамият касб этади.

ХМТ томонидан 1998 йилда қабул қилинган ва ХМТга аъзо барча давлатлар учун мажбурий бўлган "Меҳнатдаги асосий принциплар ва ҳуқуқлар тўғрисида"ги декларация меҳнат ва бандлик соҳасидаги асосий принциплар ва ҳуқуқларни ҳурмат қилган ҳолда иқтисодий тараққиёт албатта ижтимоий тараққиёт билан бирга келадиган шароитларни яратишга қаратилган бандлар киритилган. Шу сабабли, энг муҳим мақсадларга эришиш йўлидаги ютуқларни

доимий равишда кузатиб бориш учун Декларацияга мувофиқ глобал муаммолар бўйича глобал маърузалар тайёрлана бошлади. Улар жумласига: "Болалар меҳнати учун жой йўқ, бу болалар меҳнати муаммоси" (дунёда 5 ёшдан 17 ёшгача бўлган 180 миллион бола ишлайди), "Мажбурий меҳнатга қарши глобал алянс" (дунёда 12,3 миллиондан ортиқ мажбурий меҳнат қурбонлари мавжуд, улардан 2,4 миллиони одам савдоси натижасида бундай меҳнат билан шуғулланади ва 2,5 миллион одам давлат ёки исёнчи қуролланган гуруҳлар томонидан ишлатилмоқда), "Болалар меҳнатидан воз кечиш мақсади" ва бошқаларни келтириш мумкин.

Болалар меҳнати бўйича глобал маърузалар ҳар тўрт йилда бир марта тайёрланади, 2010 йилги глобал ҳисоботда болалар меҳнати пасайиши секинлашгани таъкидланган. 2004-2008 йилларда бутун дунёда ишлайдиган болалар сони 222 миллиондан 215 миллионгача камайди, яъни атиги 3%.

Истиқболдаги вазифа болалар меҳнатларининг энг ёмон шаклларига барҳам бериш ҳисобланади. 2014-2015 йилларда Болалар меҳнатига қарши курашиш учун ХМТ бюджетидан 12,5 миллион доллар, техник ҳамкорлик учун бюджетдан ташқари манбалардан 53,3 миллион доллар ажратилди.

ХМТ Халқаро Ижтимоий ва Меҳнат Тадқиқотлари институти (Женева, Швейцария) 1960 йилда ташкил этилган. Ижтимоий ва меҳнат сиёсати соҳасида тадқиқотлар олиб боради ва таълим даражасини кўтаради. 1965 йилда ХМТ Халқаро Касбий ва Техник Малакалар Халқаро Маркази (Турин) очилди, унинг дастурлари асосан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларини қондириш учун ишлаб чиқилган ва касб-ҳунар таълими муассасаларининг турли ходимларини тайёрлаш билан боғлиқ. Ўтган асрнинг 90-йилларида Марказ ўтиш даври иқтисодиётига эга мамлакатлар вакилларини, масалан, кичик бизнесни ривожлантириш масалалари бўйича жалб қилишда янада фаоллашди, 2000 йилларнинг ўрталарига қадар марказ мавжуд бўлган даврда унда 172 та мамлакатдан 55 мингдан ортиқ киши ўқитилди.

Халқаро меҳнат идораси (ХМТ) Туриндаги Халқаро ўқув марказида (ХМТ) маъмурий органи томонидан янги меҳнат статистикаси ва меҳнат бозори муаммоларини таҳлил қилиш академиясини ташкил этиб, унда сиёсатчилар ва юқори менежерларни малакаларини оширади.

ХМТга аъзо давлатлар ҳукуматлари, ишчилар ва ишбилармонларнинг касаба уюшмалари унинг мақсадларига эришиш, тегишли миллий, ижтимоий ва иқтисодий сиёсат, шунингдек, халқаро савдо, иш билан таъминлашга кўмаклашиш ва инвестициялар соҳасидаги сиёсатни олиб бориш учун жавобгардирлар. ХМТнинг Жаҳон Бандлик дастурига Осиёда ишчи кучини режалаштириш, Лотин Америкаси ва Кариб денгизида бандлик дастури ва Африкада иш ва ҳунармандчилик дастури минтақавий лойиҳалари киради: 1976 йилдан буён меҳнат шароитлари ва иш шароитларини яхшилаш бўйича халқаро дастур амалга оширилмоқда.

Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларнинг миллий иқтисодиёти муаммоларини ҳал қилишнинг энг муҳим ва қийин жиҳатларидан бири бу ёшлар орасида ишсизликнинг юқори доирасидир. ХМТ ривожланиш даражасидан қатъи назар, барча мамлакатлар ёшларининг муаммоларига катта эътибор беради.

ХМТнинг ижро этувчи органи Халқаро меҳнат ташкилотининг бошқарув органи ҳисобланади. У Бош конференция сессиялари ўртасида Ташкилот ишига раҳбарлик қилади ва унинг қарорларини бажариш тартибини белгилайди. Етакчи кенгашнинг ҳар йили – март, июнь ва ноябрь ойларида учта мажлиси ўтказилади.

Халқаро меҳнат идораси Женевадаги Халқаро Меҳнат Бюроси ХМТнинг доимий котибияти, операция бошлиғи, илмий ва нашриёт маркази ҳисобланади. Бюро ташкилотнинг конференциялари ва йиғилишларида ишлатиладиган ҳужжатлар ва ҳисоботларни тайёрлайди (масалан, Стандартларни қўллаш бўйича экспертлар қўмитасининг Умумий ҳисоботи, Маъмурий кенгаш ва унинг қўмиталарининг ҳисоботлари). Бюро, шунингдек, Халқаро меҳнат ташкилоти учун меъёрий ишларни таъминлайдиган техник ҳамкорлик дастурларини бошқаради.

Бюро таркибига халқаро меҳнат стандартлари билан боғлиқ барча масалалар учун жавоб берадиган бўлим, шунингдек, иш берувчилар ва ишчилар фаолияти учун жавобгар бўлимлар киради.

Маъмурият ва бошқарув масалалари марказлаштирилмаган минтақавий ва субминтақавий даражада ҳамда алоҳида мамлакатлардаги ваколатхоналарга берилган.

Беш йиллик муддатга қайта сайланиш ҳуқуқи билан сайланадиган Бош директор бошчилигидаги Бюро дунёнинг 40 дан ортиқ ваколатхоналарида ишлайдиган 2500 га яқин ходимлар мутахассисларни қамраб олади.

ХМТга аъзо давлатларнинг минтақавий учрашувлари мунтазам равишда минтақада алоҳида қизиқиш уйғотадиган масалаларни муҳокама қилиш учун ўтказилади. Бошқарув кенгаши ва Халқаро бюрога уларнинг ишларида асосий тармоқларни қамраб оладиган уч томонлама қўмиталар, шунингдек касб таълими, меҳнатни муҳофаза қилиш, менежментни ривожлантириш, меҳнат муносабатлари, касбий тайёргарлик, шунингдек айрим тоифадаги ишчиларнинг махсус муаммолари бўйича эксперт қўмиталари ногиронларга ёрдам беради.

Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Ижтимоий ва меҳнат муаммоларини ҳал қилишга қаратилган изчил сиёсат ва ишчилар дастурларини ишлаб чиқиш;
- Халқаро меҳнат стандартларини конвенциялар ва тавсиялар шаклида ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва уларнинг бажарилишини назорат қилиш;
- Иштирок этиш мамлакатларига иш билан таъминлаш, ишсизликни камайтириш ва миграцияни тартибга солиш муаммоларини ҳал қилишда ёрдам бериш;
- Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш;
- Қашшоқликка қарши курашиш, ишчилар турмуш даражасини ошириш, ижтимоий таъминотни ривожлантириш;
- Ишчилар ва ишсизларни касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлашни ривожлантириш;
- Меҳнат шароитларини яхшилаш, меҳнат хавфсизлиги ва саломатлиги, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва тиклаш соҳаларида дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- Ижтимоий ва меҳнат муносабатларини тартибга солиш бўйича ҳукуматлар билан биргаликда ишчилар ва иш берувчилар ташкилотларига ёрдам бериш;
- Ишчиларнинг энг заиф ҳимоя қилиш чораларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

Халқаро меҳнат ташкилоти ўз ишида тўртта асосий усулдан фойдаланади;

- Ҳукуматлар, ишчилар ташкилотлари ва иш берувчилар ўртасидаги ижтимоий шерикликни ривожлантириш;
- Халқаро меҳнат стандартларини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш; конвенциялар ва тавсиялардан фойдаланишни назорат қилиш;
- Ижтимоий ва меҳнат муаммоларини ҳал қилишда давлатларга ёрдам бериш;
- Ижтимоий ва меҳнат масалалари бўйича тадқиқотлар ва нашрлар ўтказиш.

Трипартизм – Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий иш услуби ва унинг барча халқаро ташкилотлардан ажралиб турадиган хусусияти. Барча ижтимоий ва меҳнат муаммоларини ҳукумат, ишчилар ва иш берувчиларнинг келишилган ҳаракатлари натижасида муваффақиятли ҳал қилиш мумкин.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мувофиқлаштирувчи механизмларида қатнашади ва БМТ аъзолари билан барча даражадаги мамлакатларга кўмаклашиш ва барқарор ривожланишга эришиш учун хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан, Халқаро Меҳнат Ташкилоти аъзо давлатларга СДГ 8 га эришиш учун ҳар томонлама ва барқарор иқтисодий ўсишга кўмаклашиш, бандлик ва муносиб иш олиб боришга кўмаклашиш, шунингдек, ХМТ ваколатига кирадиган барча СДГ ва мақсадларга ҳисса қўшишда алоҳида масъулият олади.

Замонавий қулликнинг 2017 йилги глобал баҳолари Барқарор Ривожланиш Мақсадларига, мажбурий меҳнат, замонавий қуллик ва одам савдосига,

шунингдек, болалар меҳнатига ва унинг барча шаклларига чек қўйишга қаратилган самарали чораларни кўришни талаб қилади. У СДИ 8.7 ва тегишли СДГ мақсадларига эришиш учун сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни хабардор қилиш учун мўлжалланган.

Бунга жамоат ва хусусий соҳалардаги барча аёллар ва қизларга нисбатан зўравонликнинг барча турлари, шу жумладан, одам савдоси, жинсий ва бошқа эксплуатация турлари (СДГ 5.2), болалар, эрта ва мажбурий никоҳлар ва аёлларнинг номусига тегиш каби зарарли ҳаракатларнинг барчаси киради. Бу ердаги ҳисоб-китоблар Халқаро меҳнат ташкилоти ва Walk Free фондининг Халқаро миграция ташкилоти билан ҳамкорликдаги ҳаракатлари натижасидир. Улар БМТнинг бошқа агентликлари, хусусан, Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар идораси томонидан тақдим этилган маълумотлардан фойдаланади.

Ушбу ҳисобот контекстидаги замонавий қуллик мажбурий қонунчилик, қарз мажбурияти, мажбурий никоҳ, бошқа қуллик амалиёти ва одам савдоси каби ўзига хос ҳуқуқий тушунчаларни ўз ичига олади. Гарчи замонавий қуллик қонунларда аниқланмаган бўлса-да, у ушбу ҳуқуқий тушунчаларнинг умумий жиҳатларига эътибор қаратадиган соябон атамаси сифатида ишлатилади. Аслида, бу таҳдид, зўравонлик, мажбурлаш, алдаш ёки ҳокимиятни суиистеъмол қилиш сабабли одам рад этолмайдиган ёки тарк этмайдиган эксплуатация ҳолатларига тегишли.

Замонавий қулликнинг глобал ҳисоб-китоблари иккита асосий масала – мажбурий меҳнат ва мажбурий никоҳга эътиборни қаратади. Мажбурий меҳнатни баҳолаш хусусий иқтисодиётдаги мажбурий меҳнатни, катталарни мажбурий жинсий эксплуатация қилиш ва болаларни тижоратдан жинсий эксплуатация қилишни ўз ичига олади.

Одамларни замонавий қулликка ундайдиган заифликларни бартараф этиш учун кучли ижтимоий ҳимоя зарур. Ишчиларни эксплуатациядан ҳимоя қилиш учун норасмий иқтисодиётда, замонавий қуллик пайдо бўлиши мумкин бўлган жойларда меҳнат ҳуқуқларини кенгайтириш зарур.

Замонавий қулликнинг катта қисми миграцияга тўғри келишини ҳисобга олиб, миграцияни бошқаришни такомиллаштириш мажбурий меҳнатнинг олдини олиш ва жабрланганларни ҳимоя қилиш учун жуда муҳимдир. Бундан ташқари, замонавий қулликнинг хатар ва типологияси жинсга кучли таъсир қилади ва бу сиёсат чораларини ишлаб чиқишда ҳисобга олиниши керак.

Қарз мажбуриятининг асосий сабабларини ҳал қилиш, мажбурий меҳнатнинг олдини олишнинг зарурий элементи ҳисобланади, айни пайтда қурбонларнинг шахсини аниқлаш ҳозирги вақтда номаълум ёки қаровсиз қолган қуллик қурбонларининг аксарият қисми ҳимоясини кенгайтириш учун жуда муҳимдир. Замонавий қулликнинг кўп қисми бугунги кунда гуманитар ҳаракатларнинг бир қисми сифатида замонавий қуллик хавфини бартараф этиш зарурлигини кўрсатиб, давлатнинг мўртлиги, можаролар ва инқироз шароитларида рўй бермоқда.

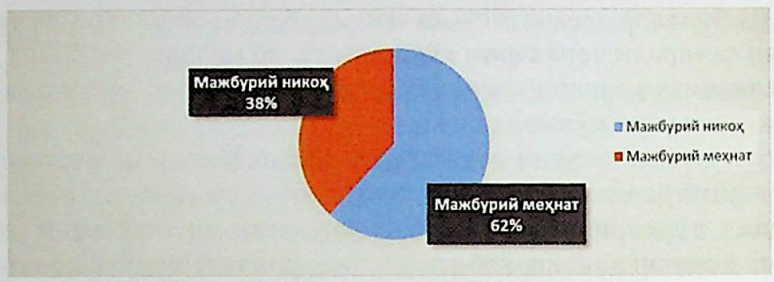

8.2.1-расм. Замонавий қуллик қурбонлари сони ва фоиз даражаси, тоифалар бўйича

Ушбу соҳалар бўйича сиёсат чоралари тўғрисида хабардор қилиш ва йўналтириш учун замонавий қулликнинг далил базасини яхшилаш бўйича қўшимча ҳаракатлар талаб этилади. Глобал баҳолашни тайёрлаш орқали аниқланган асосий устуворликлар орасида болаларга таъсир этувчи замонавий қулликни, хусусан, болалар ва болалар никоҳи билан тижорий жинсий эксплуатация қилиш ҳолатлари яхшиланади. Шунингдек, мажбурий жинсий эксплуатациянинг вояга етган қурбонлари ва можаролар шароитида жабрланганлар каби маълум популяцияларни янада самарали жалб қилиш зарурати мавжуд. Вақт ўтиши билан замонавий қулликнинг ўзгаришини кузатиб бориш 2030 йилгача бўлган даврда ривожланишни кузатиш учун жуда муҳимдир. Аммо миллий сиёсат чораларини бошқариш учун замонавий қулдорлик бўйича миллий тадқиқотлар ва маълумотларни йиғиш ҳаракатларини кучайтириш ва кенгайтириш муҳим вазифадир. Бинобарин, замонавий дунёда 24,9 миллион киши уй ишчилари сифатида, қурилиш майдончаларида, фабрикаларда, фермаларда ва балиқ овлаш кемаларида, бошқа соҳаларда таҳдид ёки мажбурлаш остида ишлашга мажбур бўлмоқда. Улар жисмоний шахслар, уюшган гуруҳлар ёки давлат ҳокимияти органлари томонидан ишлашга мажбур бўлганлар. Шунингдек, 15,4 миллион киши ўзлари рози бўлмаган мажбурий никоҳда яшашган. Яъни улар жинсий мустақиллигини йўқотган ва кўпинча "никоҳ" ниқоби остида иш билан таъминланган вазиятга тушиб қолишган.

Ҳисоб-китобларга кўра замонавий қуллик эркакларникига қараганда кўпроқ аёлларга таъсир қилади (71/29 фоиз). Бу ҳар хил шаклларда фарқ қилади. Аёллар ва қизлар номутаносиб равишда аввало хусусий иқтисодиётдаги мажбурий меҳнат (уй шароитида ва жинсий алоқа соҳасида) ва мажбурий никоҳ қурбонлари бўлишади. Мажбурий жинсий эксплуатация қурбонларининг 99 фоизи ва мажбурий никоҳ қурбонларининг 84 фоизи аёллар ва қизлардир.

Замонавий қуллик ҳисоб-китобларининг энг ҳаяжонли топилмаларидан бири бу болаларнинг қурбон бўлиш даражаси. Барча замонавий қуллик қурбонларининг тўртдан бир қисми – (10 миллион киши) болалар ҳиссасига тўғри келади. Турмуш қуришга мажбур бўлганларнинг 37 фоизи ёки 5,7 миллиони болалардир.

Замонавий қулликни ташкил этиш шакллари бўйича тарқалиш суръатларини ўрганиш болаларнинг ҳар учала мажбурий меҳнат қурбони бўлиш эҳтимоли кўпроқ эканлигини кўрсатмоқда. Ҳар 1000 нафар болалар учун мажбурий никоҳ қурбонлари 2,5 тани ташкил этган бўлса, ҳар 1000 та катта ёшли одам учун 1,9 та мажбурий никоҳ қурбонлари кузатилади.

8.3. Халқаро меҳнат ташкилоти ва Ўзбекистон ҳамкорлигининг ривожланиш истиқболлари

ХМТ меҳнаткаш одамлар ва ишбилармонларга доимий тинчлик, фаровонлик ва тараққиётга ҳисса қўшадиган муносиб меҳнат, иқтисодий ва меҳнат шароитларини яратишда ёрдам беради. Унинг асосий мақсади меҳнат ҳуқуқларини илгари суриш, муносиб ишга жойлашиш имкониятларини рағбатлантириш, ижтимоий ҳимояни кучайтириш ва иш билан боғлиқ масалалар бўйича мулоқотни кучайтиришдан иборат.

ХМТ Ўзбекистон билан субминтақавий лойиҳалар орқали фаол иш олиб бормоқда. Фаолиятнинг асосий йўналиши қуйидагилардан иборат:

- болалар меҳнати масалалари бўйича миллий ҳукумат ва нодавлат субъектларнинг хабардорлигини ва салоҳиятини ошириш;
- болалар меҳнати, таълим ва ёшларни иш билан таъминлаш ўртасидаги боғлиқлик;
- салоҳиятни янада ошириш, аралашувларнинг такрорланадиган моделларини ишлаб чиқиш ва минтақавий тажрибалар.

Ўзбекистонда ХМТ техник кўмаги билан миллий ва корхона даражасида меҳнатни муҳофаза қилиш ва соғлиқни сақлашни бошқариш тизими ижтимоий мулоқот асосида ривожлантирилди.

2014 йилда Ҳукумат, ижтимоий шериклар ва Халқаро Меҳнат Ташкилоти томонидан 2014-2016 йилларда Ўзбекистон учун муносиб меҳнат тўғрисидаги биринчи дастур имзоланди.

Меҳнатда асосий принциплар ва ҳуқуқларни амалга ошириш учун Ўзбекистонда ижтимоий шерикликни мустаҳкамлаш «Муваффақиятли иш бўйича мамлакат» дастурининг ушбу компоненти қуйидагиларни ўз ичига олади:

- халқаро ва миллий меҳнат стандартларини қўллаш бўйича миллий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- Халқаро меҳнат ташкилотининг 138 ва 182-сонли болалар меҳнати тўғрисидаги конвенцияларини қўллаш бўйича Миллий ҳаракат режасини амалга оширишда манфаатдор томонларнинг имкониятларини ошириш;
- қишлоқ хўжалигида, шу жумладан пахтачилик саноатида меҳнат ва бандлик шароитларини асосий стандартларга мувофиқлаштириш;

▸ касаба уюшмалари ва иш берувчиларнинг ишдаги асосий принциплар ва ҳуқуқларни амалга оширишга ҳисса қўшиши, шу билан бирга миллий уч томонлама ижтимоий мулоқот институтларининг самарадорлигини ошириш.

Ишга муносиб имкониятларни яратиш. ХМТ Ўзбекистондаги меҳнат бозори сиёсати ва институтларини қўллаб-қувватлайди. Аралашмалар асосан меҳнат бозори, шу жумладан ёш иш қидирувчилар учун сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишга; меҳнат бозори институтларини, шу жумладан меҳнат бозори маълумот тизимини ва Бандликка кўмаклашиш давлат хизматларини кучайтиришга қаратилган.

Меҳнат шароитларини ва ижтимоий ҳимояни яхшилаш «Меҳнатга лаёқатли меҳнат дастури»нинг ушбу компоненти уч қисмдан иборат бўлиб, ХМТнинг учта техник соҳасини акс эттиради:

▸ меҳнат хавфсизлиги ва саломатлик;
▸ ижтимоий ҳимоя қатламлари;
▸ иш ҳақи.

Меҳнатни муҳофаза қилиш ва соғлиқни сақлаш соҳасида ХМТ ҳукуматга ва ижтимоий шерикларга тегишли қонунчилик ва сиёсат асосларини баҳолаш ва ислоҳотлар бўйича тавсиялар ишлаб чиқишда ёрдам беради ва қўллаб-қувватлайди. Ижтимоий ҳимояни кенгайтириш ва такомиллаштириш масаласида, ХМТ ҳукуматга ва ижтимоий шерикларга ХМТнинг «Ижтимоий ҳимоя қатламлари» глобал тавсиясига мувофиқ ижтимоий ҳимоя қатламларини илгари суришда «йўл харитаси»ни ишлаб чиқишда ёрдам бермоқда. Шунингдек, иш ҳақи даражасини коллектив битимлар ва уч томонлама маслаҳатлашув орқали оширишни ҳисобга олган ҳолда, муносиб иш бўйича мамлакат дастури иш ҳақи бўйича маслаҳат беришнинг мавжуд механизмларини кўриб чиқади ва миллий даражадаги энг кам иш ҳақи билан боғлиқ суҳбатлар бўйича тавсиялар ишлаб чиқади.

Ўзбекистон Республикаси томонидан Халқаро меҳнат ташкилоти конвенцияларини ратификация қилиш ва ижросини амалга ошириш борасида қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Улар жумласига, меҳнат ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти соҳасидаги миллий қонунларни такомиллаштириш, халқаро ташкилотлар билан амалий ҳамкорликни чуқурлаштириш; ратификация қилинган конвенциялар нормаларини ижро этиш бўйича давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ХМТ баённомалари, тавсиялари, декларацияларини, шунингдек, бошқа ҳужжатларини ўрганиш ва уларни миллий ҳуқуқ тизимига имплементация қилиш; меҳнат, бандлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш мавзулари бўйича йиллик шарҳлар, ахборотлар ва материаллар тайёрланишини ташкил этиш ҳамда ХМТ, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг турли тузилмалари эътиборига етказиш, жамоатчиликни ва фуқароларни уларнинг меҳнат ва бандлик соҳасидаги ҳуқуқларидан хабардор қилиш тизимини ривожлантириш

ХМТ, Халқаро касаба уюшмалари конфедерацияси, Халқаро иш берувчилар ташкилоти, бошқа халқаро ташкилотлар ва ХМТга аъзо мамлакатлар ҳукуматлари билан меҳнат ва бандлик масалалари бўйича ҳамкорлик қилиш ва бошқаларни келтириш мумкин.

9-БОБ. ХАЛҚАРО ТУРИЗМ ТАШКИЛОТИ

9.1. Жаҳон хўжалигида Халқаро туризм ташкилотининг ўрни

Туристик бозор миллий иқтисодиётнинг таркибий қисми ҳисобланади. Халқаро туризмда бир вақтнинг ўзида икки ёки ундан ортиқ иқтисодий тизимлар фаолияти кузатилади.

Халқаро туризм – бу мураккаб, кўп мақсадли ва баъзи ҳолларда кўп қиррали иқтисодий ҳодиса бўлиб, у жаҳон иқтисодиётига хос бўлган механизмлар ва оқибатларни тўлиқ акс эттиради. Халқаро туризм жаҳон ва минтақавий товарлар ва хизматларнинг экспорт-импорт операцияларида, халқаро иқтисодий муносабатлар, глобал иқтисодиётдаги интеграция жараёнларининг ҳосиласи ва шартидир.

Бугунги кунда туризм жаҳон иқтисодиётининг етакчи ва энг динамик соҳаларидан биридир. Юқори ўсиш суръатлари учун у асрнинг иқтисодий ҳодисаси сифатида тан олинган. Туризм дунёнинг кўплаб ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлари иқтисодиётининг асосини ташкил этади.

Дунёда туризмнинг аҳамияти доимий равишда ўсиб бормоқда, бу туризмнинг маълум бир мамлакат иқтисодиётига таъсири ошиши билан боғлиқ. Мамлакат иқтисодиётида халқаро туризм қуйидаги функцияларни бажаради:

1. Ишлаб чиқариш функцияси – туризм соҳасида ушбу соҳанинг ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришдаги улушини таъминлайдиган фойдали хизматлар яратилади.

2. Рентабеллик функцияси – туризм давлат бюджетига даромад олиб келади, туристик марказлар ва туристик корхоналар даромадларини, туризмда ишлайдиган ишчиларнинг шахсий даромадларини таъминлайди.

3. Тенглаштирувчи функция – заиф ҳудудларнинг иқтисодий ривожланишига таъсир кўрсатади, иқтисодий жиҳатдан нисбатан ривожланмаган минтақалар атроф-муҳит ва бошқа омиллар туфайли туризмни ўзига жалб қилади.

4. Иш ўринлари яратиш функцияси – дунёдаги ҳар 15-иш туристик соҳада бўлиб, 130 миллион киши туризм билан бевосита шуғулланади.

5. Халқаро фаолият алмашинуви функцияси – туризм иқтисодиётнинг транспорт ва алоқа, қурилиш, қишлоқ хўжалиги соҳаларида савдо ва истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга катта таъсир кўрсатади.

Халқаро туризм халқаро иқтисодий муносабатлар шаклларидан бири сифатида замонавий шароитда жуда катта улушга эга бўлиб давлатлар ўртасидаги сиёсий, иқтисодий ва маданий алоқаларга сезиларли таъсир кўрсатилмоқда. Халқаро алоқаларда туризм муҳим ўрин тутади. Ҳар йили

600 миллиондан ортиқ киши сайёҳлик мақсадида хорижий давлатларга ташриф буюради. Хизматларнинг катта қисми минимал харажатлар билан таъминланадиган халқаро туризм тобора кўпроқ эътибор қозонмоқда.

Дунё бўйлаб саёҳатчиларнинг кўп қисми мамлакатларнинг аҳолиси, шунингдек, иқтисодий ўсиш суръатлари юқори бўлган давлатлардир. Аксарият сайёҳлар ҳали ҳам Европага саёҳат қилишни афзал кўришади, халқаро саёҳатлар жозибадорлиги бўйича Америка қитъаси мамлакатлари орасида иккинчи ўринни эгаллайди. Келажакда, кутилганидек, Осиё-Тинч океани минтақаси мамлакатлари биринчи ўринга чиқади.

Ресурс базаси чекланган шароитда ривожланган давлатлар ривожланаётган мамлакатларнинг минерал-хомашё ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш билан биргаликда аста-секин ўзларининг туризм ресурсларидан фойдаланишга ўтмоқдалар.

Халқаро туризм иқтисодиёти ушбу фаолият турига тобора кўпроқ боғлиқ бўлган кўплаб мамлакатлар ривожланишининг катализаторига айланиб бормоқда. Халқаро туризм минтақавий ривожланишнинг муҳим омили бўлиб, чўл ҳудудлари, ташландиқ ерлар, тараққиётдан орқада қолган ва экстремал ҳудудларни ривожлантиришни рағбатлантиради.

Халқаро туризм уруш, минтақавий можароларни камайтирадиган, мамлакатлар ва халқларни маданий ва техник жиҳатдан бойитишга ҳисса қўшадиган фазовий алоқаларнинг янги турини шакллантиришга ёрдам беради.

ХТТ туризм ва биологик хилма-хиллик ўртасидаги боғлиқликни тушунишга ва туризм биологик хилма-хилликни ҳимоя қилишга қандай ёрдам беришини ва унинг туристик йўналишлар учун асосий манба сифатида ролини оширишга ҳисса қўшишни хоҳлайди.

ХТТнинг маслаҳат гуруҳи, шунингдек, энергия самарадорлиги, туризм хавфсизлиги ва иқлим ўзгариши каби муҳим масалаларга ўз ҳиссасини қўшди. Ушбу тармоқлар туризмга бевосита таъсир қилади.

2009 йилда Таиландда консалтинг фирмаси иқлим ўзгаришини юмшатиш учун Но Khao энергия самарадорлиги дастурини бошлади. Бундан ташқари, гуруҳ Марказий Европада ва ЮНЕП билан биргаликда Карпат конвенцияси бўйича лойиҳаларни амалга оширди.

ЮНЕП ХТТга Карпатда келгусида туризмни ривожлантириш стратегиясини ва Карпат конвенциясига биноан туризм бўйича протоколни ишлаб чиқишда ёрдам беришни сўраб мурожаат қилди. 2010 йил сентябрь ойида Польшанинг Ритро шаҳрида Барқарор туризм бўйича Карпат конвенцияси ишчи гуруҳининг (West Georgia Technical College – WGTC) биринчи расмий учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда таъкидланганидек, масъулиятли режалаштириш ва бошқариш билан туризм иш ўринларини яратишни қўллаб-қувватлаш, инклюзив ижтимоий интеграцияни ривожлантириш, табиий ва маданий меросни ҳимоя қилиш, биологик хилма-хилликни сақлаш, барқарор турмуш шароитини яратиш ва одамларнинг турмуш фаровонлигини ошириш қобилиятини

намойиш этди. Сектор жуда катта ўсишни бошидан кечираётганлиги сабабли, унинг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлаш учун жамоавий ҳаракатлар талаб этилади.

Ягона сайёра барқарор туризм дастури 2030 йилга қадар туристик секторнинг барқарор ривожланишга таъсирини ошириш, чиқиндиларни камайтириш ва иқлим ўзгариши ва биологик хилма-хиллик муаммосини бартараф этишда табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширувчи барқарор истеъмол ва ишлаб чиқариш амалиётини ишлаб чиқиш, илгари суриш ва кенгайтиришни кўзда тутади.

"Бир сайёра барқарор туристик дастури" олти "битта сайёра" дастурларидан бири бўлиб, 2014 йил ноябрь ойида Барқарор истеъмол ва ишлаб чиқариш бўйича 10 йиллик Доиравий Дастур доирасида бошланган.

Давлатда туризмнинг роли қуйидагича:

Ягона сайёра турғун ривожланиш дастури – бу кўп томонлама шериклик бўлиб, у бир хил фикрга эга бўлган ташкилотлар ўртасидаги алоқаларни ривожлантиради ва табиий ресурслардан кенг фойдаланишда туризм ўсишини пасайтиришга қаратилган мавжуд ва янги ташаббусларни бирлаштиради. Бу СДГ13, СДГ14 ва СДГ15 каби иқлим ҳамда денгиз ва ер ресурслари соҳасидаги бошқа мақсадларга эришиш учун потенциалга эга бўлган Барқарор Тараққиёт Мақсадини (СДГ) амалга ошириш механизми сифатида тан олинган ва бу борада эришилган натижалар тўғрисида ташкилотнинг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгашига расмий равишда хабар берилган.

9.2. Халқаро туризм ташкилоти фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари

Халқаро туризм ташкилотлари халқаро туризмни ривожлантириш ва ҳудудий ташкил этиш муаммоларини ҳал қилиш воситаси сифатида ёрдам беради.. Иқтисодий ва ижтимоий-маданий алоқаларнинг жадал ривожланиши муносабати билан турли мамлакатларнинг сайёҳлик ва транспорт

ташкилотлари ўртасидаги қўшма ҳаракатларни мувофиқлаштириш зарурияти вужудга келди.

Халқаро туризмни кўп томонлама асосда ҳуқуқий тартибга солиш биринчи навбатда БМТ доирасида амалга оширилади, унга халқаро ҳамкорликни ўрнатиш ва халқлар ўртасида дўстона муносабатларни ривожлантириш вазифаси юкланган. Шу боис БМТ доирасида халқаро туризмни ҳуқуқий тартибга солиш бўйича асосий халқаро конвенциялар ишлаб чиқилди ва қабул қилинди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти туризм бўйича мутахассисларнинг малакасини ошириш, халқаро туризм соҳасида статистик услубларни ишлаб чиқиш ва бошқа мавзуларда бир қатор халқаро семинар ва коллоквиумлар уюштирилди.

Иқтисодий ва ижтимоий-маданий алоқаларнинг жадал ривожланиши муносабати билан турли мамлакатларнинг туризм ва транспорт ташкилотлари ўртасидаги қўшма ҳаракатларни мувофиқлаштириш зарурати 1920 йилларнинг бошларида сезила бошланди. Шу муносабат билан 1925 йилда расмий туризмни рағбатлантириш уюшмаларининг халқаро, кейин 1927 йилда расмий сайёҳлик ташкилотларининг халқаро конгресси, 1930 йилда эса расмий ташкилотлар ва туризмни ривожлантириш халқаро иттифоқи ташкил этилди.

Туризм соҳасида халқаро ҳамкорликни мувофиқлаштиришда келишмовчилик унинг кейинги ривожланишига катта тўсиқ бўлди. Шу муносабат билан 1947 йилда ушбу учта ташкилот қайта ташкил этилди ва уларнинг асосида Парижда расмий сайёҳлик ташкилотлари халқаро иттифоқи ташкил этилди. Ушбу ихтисослаштирилган ташкилотнинг тўлақонли аъзолари ҳам давлат ташкилотлари, ҳам нодавлат ташкилотлари бўлган, аммо ўз миллий ҳукуматлари томонидан 116 мамлакатнинг миллий сайёҳлик ташкилотлари сифатида тан олинган.

1969 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг қарори билан UIS ҳукуматлараро Жаҳон сайёҳлик ташкилоти (ХТТ)га айлантирилди, бу халқаро туризмнинг нафақат иқтисодий, ижтимоий, маданий, балки сиёсий аҳамиятини ҳам англатади.

1969 йил 5 декабрда, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси ҳукуматлараро характердаги туризм бўйича халқаро ташкилотни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида резолюцияни қабул қилинди. Ушбу резолюцияга биноан 1970 йил 28 сентябрда ХТТ низоми лойиҳаси қабул қилинди, у 51 давлат томонидан ратификация қилингандан сўнг 1975 йил 2 январда кучга кирди. Шунинг учун 1975 йил 2 январь ХТТ ташкил этилган расмий сана ҳисобланади ва 1980 йилдан буён Бутунжаҳон туризм куни сифатида нишонланиб келинмоқда. Ҳар йили Бутунжаҳон туризм куни маълум бир шиор остида ўтказилади ва ҳар 4 йилда Жаҳон туризм ташкилоти Бош Ассамблеянинг сессиясини чақиради, улар орасида ХТТ Бош Ассамблеясининг ижроия қўмитаси ишлайди.

ХТТ фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини қуйидагиларда намоён бўлади:

- дунё бўйлаб туризмни (халқаро ва ички), ўзаро тушуниш, одамлар саломатлиги ва фаровонлигини дунёга тарғиб қилишни тезлаштириш ва кенгайтириш;
- саёҳат пайтида одамларга таълим ва маданиятдан фойдаланишда ёрдам бериш;
- ташқи туризм учун зарур моддий-техник базани таъминлаш ва ушбу минтақалар билан боғлайдиган транспорт йўналишларини ривожлантириш орқали дунёнинг кам ривожланган минтақаларида яшаш ва яшаш даражасини яхшилаш;
- туристларни қабул қилувчи мамлакатлар имкониятларини кенгайтириш ва шу орқали уларнинг иқтисодиётига ҳисса қўшиш;
- давлатлараро мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик бўйича халқаро агентлик сифатида иш олиб бориш;
- туризм соҳасидаги миллий ташкилотлар кенгаши аъзоларига хизмат кўрсатиш;
- ялпи мажлис ва йиғилишларнинг мавзуларини белгилаш, шунингдек, иштирок этаётган мамлакатларнинг туристик манфаатларини, шу жумладан миллий сайёҳлик ташкилотлари ва саёҳатчиларнинг манфаатларини ифода этувчи профессионал секторлар ва ташкилотларни мувофиқлаштириш;
- туроператорларнинг турли бирлашмалари ўртасида доимий алоқа ўрнатиш ва бошқалар.

ХТТнинг асосий фаолияти сайёҳликни информацион ривожлантириш, унинг аҳамияти ва афзалликлари, хавф-хатарларини кенгайтириш, шунингдек янги материалларни яратишга қаратилган. Ташкилот халқаро туризм соҳасида муайян тамойилларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш орқали турли мамлакатларнинг туризм соҳасидаги ҳаракатларини тартибга солишга ҳаракат қилмоқда. ХТТ, БМТдаги туризмнинг асосий вакили бўлиб, дунё туризмида энг нуфузли орган сифатида фаолият юритади. Бундан ташқари, ХТТ халқаро ҳужжатлар ишлаб чиқади ва уларнинг бажарилишини, шунингдек халқаро туристик келишмовчиликларни ҳал қилишни рағбатлантирувчи амалдаги қоидаларнинг бажарилишини назорат қилади[15].

ХТТ фаолиятининг бошқа жиҳатлари мамлакатларнинг ривожланишига кўмаклашиш, улар ўртасида туризмга тааллуқли масалаларда ҳамкорликни ташкил этиш ва рағбатлантиришни ўз ичига олади. Буларнинг барчаси алоқаларни (тушунишни) ва чет эллик туристларнинг чет элда бўлишини осонлаштириш учун маълум асбоб-ускуналар стандартлари, тушунчалари, тиллари, белгиларининг (масалан, биринчи ёрдамни тайинлаш) қабул қилиниши туфайли амалга оширилади.

ХТТ шунингдек, маълумот алмашиш ташкилоти бўлиб, туризмни ривожлантириш ва маркетинг соҳасида янги ишланмалар ва билимларни қўллашни қўллаб-қувватлайди. ХТТнинг энг муҳим вазифаларидан бири – бу халқаро туризм

[15] http://insto.unwto.org/

статистикасини ўрганиш, янги ўлчаш усулларини ихтиро қилиш, прогнозлаш, ишлаб чиқиш ва маркетингни ўз ичига олган тадқиқотлар – буларнинг барчасидан миллий туризм ташкилотлари ўз фаолиятларида фойдаланишлари мумкин. Тадқиқотлар статистик усулларнинг кўпайишига олиб келади.

ХТТ жаҳон туризмининг ҳолати тўғрисида мунтазам ҳисоботни тақдим этади, унда туризм соҳасининг ютуқлари ҳам, тўсиқлари ҳам ҳисобга олинади.

ХТТ давлатнинг халқаро туризмга аралашувини чеклаш орқали, шунингдек паспортлар, визалар, рўйхатдан ўтказиш, кириш расмиятчиликлари ва бошқаларни стандартлаштириш жараёнида жаҳон туризмини ривожлантиришга интилмоқда, ХТТ мамлакатларнинг, айниқса аъзо мамлакатларнинг ривожланишига техник ёрдам кўрсатмоқда. БМТ, ХТТ фаолиятидаги асосий воқеа 1980 йил 27 сентябрдан 10 октябргача Манилада (Филиппин) бўлиб ўтган Бутунжаҳон туризм конференциясининг ўтказилиши бўлди.

Йиғилишни ўтказиш тўғрисидаги қарор ХТТнинг II сессиясида (1977 йил май) қабул қилинган. Анжуманда туризмни ривожлантиришда давлатнинг жавобгарлиги (ижтимоий-иқтисодий шароитлар, мақсадлар ва вазифалар, чекловлар) ва таътилни ташкил этувчи шахс каби долзарб муаммолар муҳокама қилинди талаб ва таклифни тартибга солиш; туризм соҳасида илмий-техник ҳамкорлик якуний ҳужжат муҳокамада биргаликда ишлаб чиқилган тавсияларни акс эттирди. Ушбу ҳужжат Жаҳон туризми бўйича Манила декларацияси деб номланади. Анжуманда 100 дан ортиқ мамлакат вакиллари иштирок этди.

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси барча халқаро авиаташувчилар учун дунё миқёсидаги ташкилот бўлиб, 1919 йилда ташкил топган ва 1945 йилда Иккинчи Жаҳон урушидан кейин қайта ташкил этилган. Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси – халқаро парвозларни амалга оширувчи авиация компанияларининг профессионал бирлашмаси.

Унинг асосий вазифаси халқаро тижорат авиация алоқаларини тартибга солиш, барча аъзолар учун ягона қоидалар ва тартибларни жорий этиш ва

халқаро йўналишларда йўловчиларни ташиш учун келишилган таърифларни белгилашдан иборат. Халқаро ҳаво транспорти ассоциациясининг энг юқори органи ҳар йили Бош Ассамблея бўлиб, унда президент ва ижроия қўмита сайланади. Халқаро ҳаво транспорти ассоциациясининг мақсади Халқаро фуқаро авиацияси ташкилотининг (ICA) сиёсатини амалга оширишдан иборат.

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси – бу ҳаво тармоқлари йўналишларининг турли хил комбинацияларидан фойдаланиб, одамлар, почта ва юкларнинг дунёнинг бир нуқтасидан бошқасига ўтишини осонлаштиради. Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси транспорт конференцияларида қабул қилинган резолюциялар нафақат чипталар, балки юк варақалари, юк ҳужжатлари ва шунга ўхшаш бошқа ҳужжатларга ҳам тегишли. Ушбу қарорлар ҳисоб-китобларни бирлаштиради ва мувофиқлаштиради ҳамда авиакомпаниялар ўртасида бронлаш ва алоқани тезлаштиради. Ташкилот шунингдек, таърифлар ва йўналишларнинг қатъий рўйхатини тузади ҳамда ишлаб чиқади. Унинг ёрдами билан кўплаб хусусий авиакомпанияларнинг ҳаво йўлларини саёҳатчилар фойдасига ишлайдиган ягона тизимга улаш мумкин бўлди.

Таърифларни белгилаш Халқаро ҳаво транспорти ассоциациясининг энг муҳим таркибий қисмларидан биридир. Халқаро ҳаво транспорти ассоциациясига аъзо барча авиакомпаниялар ўртасида таърифларни мувофиқлаштириш зарурати ҳам сиёсат, ҳам амалиётдир, чунки халқаро авиакомпанияларнинг барча таърифлари авиакомпанияларга эгалик қилувчи давлатлар ҳукуматлари томонидан назорат қилинади. Ҳар бир мамлакат ўз ҳудудининг бекаси бўлиб, у ўз ҳудудига киришни тақиқлаши ёки рухсат бериш ва унга мос келадиган шартларни қўйиши мумкин.

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси конференциялари ташкилотга аъзо давлатлар ҳукуматлари кейинчалик ўз ҳудудларига хизмат кўрсатадиган ташувчиларни яратиш бўйича ўзаро манфаатли чора-тадбирлар тўғрисида қарор қабул қилганларидан кейин ўтказилади. Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси транспорт конференциялари, шубҳасиз, Халқаро ҳаво транспорти ассоциациясига аъзо давлатлар ҳукуматлари учун жуда муҳимдир. Бундан ташқари, ассоциация томонидан ўрнатилган барча қоидалар иштирок этувчи мамлакатлар ҳукуматлари томонидан тасдиқланиши керак.

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси аъзолари халқаро рейсларни амалга оширадиган 259 та авиакомпанияни қамраб олади. Ушбу авиакомпаниялар халқаро режалаштирилган хизматларнинг қарийб 95 фоизини ташкил қилади. Аэрофлот авиакомпанияси 1989 йилдан буён Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси аъзоси ҳисобланади, Россиянинг Трансаэро, Пулково, Домодедово ПО, Внуково авиакомпания ҳам Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси аъзоси ҳисобланади. [16]

[16] http://insto.unwto.org/

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси аъзоси ва конференция қатнашчиси бўлиш учун авиакомпания Халқаро фуқаро авиацияси ташкилотига аъзо бўлиш учун мос бўлган ҳукумат томонидан берилган авиакомпанияни ташиш мунтазамлигини тасдиқловчи сертификатга эга бўлиши керак.

Уюшманинг туристик агентликлари учун аккредитация хизматлари йўловчиларга хизмат кўрсатиш корпорацияси томонидан амалга оширилади (PASSENGER NETWORK SERVICES CORPORATION-PNSC).

Ўз фаолияти давомида Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси шартли равишда дунёнинг бутун ҳудудини учта йирик минтақага ёки конференцияларга ажратади ва ҳар бир конференция доирасида ҳамда улар ўртасида транспорт учун келишилган таърифларни ва ягона хизмат кўрсатиш стандартларини ўрнатишга интилади:

1. Шимолий ва Жанубий Америка ҳамда Тинч океани халқаро қисмининг шарқий қисми.

2. Европа, Африка ва Яқин Шарқ.

3. Осиё, Австралия ва халқаро саналар қаторидан Ғарбий Тинч океани минтақасининг бир қисми.

Сайёҳлик агентликлари Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси фаолиятида ўзининг махсус бўлими – Халқаро сайёҳлик агентлигига авиакомпания ва бошқа соҳа иштирокчилари билан ҳисоб-китобларни амалга оширишда ташриф буюрадиган карта тури бўлиб хизмат қиладиган рақам берилади. Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси операцияларни ўтказиш қоидалари ва стандартларига, халқаро рейслар учун авиачипталарни сотадиган сайёҳлик агентликларининг молиявий ҳолатига нисбатан ягона талабларни назорат қилади ва сайёҳлик агентликлари ҳамда аъзо авиакомпаниялар ўртасида алоқа вазифасини бажаради.

Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти/ICAO-International Civil Aviation Organization) 1944 йилда Чикаго конвенцияси томонидан таъсис этилган ва у БМТ шафелигида фаолият юритади. ИСАнинг фаолияти ҳаво транспорти соҳасидаги фаолиятга нисбатан давлатларнинг тенг ҳуқуқлилигига асосланади. ИСАнинг асосий мақсади – халқаро стандартлар ва меъёрларга мувофиқ, хавфсиз, ихтисослашган ва иқтисодий жиҳатдан самарали халқаро ҳаво транспорти бозорини ривожлантириш ва таъминлашдан иборат.

Ташкилот қуйидаги ваколат эга:

- хавфсизликни таъминлаш ва бутун дунё бўйлаб халқаро фуқаро авиациясининг ўсиши ва ривожланишини назорат қилиш;
- атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ҳисобга олган ҳолда ҳаво активларини яратиш ва улардан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;
- ҳаво йўлаклари, аэропортлар ва ҳар хил қулайликлар, халқаро фуқаро авиациясининг эҳтиёжлари учун шароит яратилишини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;

- хавфсизлик, хизмат кўрсатиш сифати, парвозлар мунтазамлиги, рентабеллик;
- одамларнинг ҳаво транспортига қўядиган асосий талабларини имкон қадар кўпроқ бажариш;
- турли мамлакатлар авиакомпаниялари ўртасида асоссиз рақобатнинг олдини олиш учун иқтисодий чораларни рағбатлантириш;
- ИСАда иштирок этаётган мамлакатларнинг ҳуқуқлари тўла ҳурмат қилинишини ва ҳар бир мамлакат халқаро авиакомпанияга эгалик қилиш ва ундан фойдаланиш учун ҳақиқий имкониятга эга эканлигига ишонч ҳосил қилиш;
- ИСАга аъзо давлатлар ўртасида камситишларга йўл қўймаслик;
- хавфсизликни таъминлаш;
- халқаро фуқаро авиациясини ривожлантиришга ҳисса қўшиш ва бошқалар.

ИСАга аъзо давлатлар сони – 183 та бўлиб, у қуйидаги ташкилотлар билан ҳамкорликда фаолият олиб боради:

- Халқаро ахборот иттифоқи;
- Жаҳон метеорология ташкилоти;
- Халқаро электр алоқаси иттифоқи (алоқа);
- Умумжаҳон почта иттифоқи;
- Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти;
- Халқаро денгиз ташкилоти[17].

Ижтимоий-иқтисодий нуқтаи назардан ХТТ доирасида туризм саноатини ривожлантиришнинг ягона стратегияси қуйидагиларни назарда тутади:

1) туризм соҳасини ривожлантиришни режалаштириш;

2) ХТТга аъзо бўлган мамлакатларда туризм ва ҳордиқ чиқаришнинг жуғрофий тақсимланиши билан боғлиқ муаммолар ва давлат сиёсатининг таҳлили;

3) ердан фойдаланишнинг миллий ва минтақавий режаларини ишлаб чиқиш;

4) турли хил ресурсларга бўлган талаблар ва умуман бутун инсоният манфаатларини ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда туризм соҳасини ривожлантириш ва минтақавий режалаштириш ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил қилиш;

5) туризм соҳасини ривожлантиришнинг экологик оқибатларини ҳисобга олиш;

6) туризмни ривожлантиришнинг ижтимоий оқибатларини ҳисобга олиш;

7) туризмни ривожлантириш режаларини амалга ошириш бўйича умумий стратегия ва дастурий чора-тадбирларни ишлаб чиқиш.

ХТТ турли мамлакатлар ва минтақаларда туристик ривожланишнинг умумий режалари, сайёҳлик фаолиятининг меъёрий асослари, туризм инфратузилмасидан самарали фойдаланиш, дам олиш масканларида ер ва

[17] http://insto.unwto.org/

мулкка эгалик қилиш ва миллий боғлар ташкил этиш масалаларига катта эътибор қаратмоқда.

ХТТ ўз аъзоларига икки турдаги хизматларни тақдим этади:

1) ташкилот ўз аъзолари ўртасида туризмни халқаро ҳуқуқий тартибга солиш соҳасида тажриба алмашадиган қонун ҳужжатлари матнларини танлаш;

2) ХТТ туризм соҳасидаги ҳужжатлар маркази томонидан халқаро туризм соҳасидаги янги нашрларнинг ахборот-библиографик рўйхати. Бундай хизматлар ташкилот аъзоларига қадимги туризм анъаналари ва ривожланган туризм индустрияси бўлган ва туризм эндигина ривожланаётган давлатлар ўртасидаги туристик маълумотларнинг етишмаслигидан халос бўлишда муҳим ёрдам беради[18].

1980 йилда ХТТнинг Бош Ассамблеяси 27 сентябрни (Халқаро туризм ташкилоти Устави қабул қилинган сана) Бутунжаҳон туристлар куни сифатида нишонлашга қарор қилди.

ХТТ вақти-вақти билан 6 минтақа мамлакатларида халқаро туризмнинг ривожланишини таҳлил қилади унда туризмнинг жадал ривожланишига ва унинг олдини олишга ёрдам берадиган омиллар, хорижий сайёҳларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш муаммоларини ҳал этиш йўллари аниқланади, дунё миқёсида туристик хизматларни диверсификация қилиш соҳасидаги давлатлараро алоқаларнинг асосий шаклларини умумлаштиради ва туристларни қабул қилувчи мамлакатларда туроператорлар ва уларнинг шериклари, шунингдек истеъмолчилар ва туристик хизматларни ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш йўналишларини белгилайди.

ХТТ ҳомийлигида миллий ва минтақалараро миқёсда туризмни ривожлантириш режаларини тайёрлаш бўйича услубиёт ишлаб чиқилган. Унинг асосида ХТТ экспертлари туризмни ривожлантириш режаларини ишлаб чиқишда турли мамлакатларда қўлланиладиган методологияни тайёрладилар.

1979 йили Торремолинос шаҳрида (Испания) бўлиб ўтган ХТТ Бош Ассамблеясининг III сессиясида Туризм Хартияси ва Туристик Кодекс лойиҳаларини ишлаб чиқиш таклифи маъқулланган бўлса-да, ушбу ҳужжатлар орадан олти йил ўтиб, 1985 йил Жаҳон савдо ташкилоти Бош Ассамблеясининг IV сессиясида қабул қилинди.

ХТТдан ташқари – халқаро туризмнинг умумий масалалари билан шуғулланадиган халқаро сайёҳлик ташкилотларининг, туризм соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, сайёҳлик сиёсатини мувофиқлаштириш ва сайёҳлик оқимини ривожлантириш мақсадида ташкил этишда халқаро ва минтақавий, умумий ва ихтисослашган нодавлат ва ҳукуматлараро бирлашмалар мавжуд[19]. Хусусан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши (ЭКОСОС) халқаро туризмни ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди, БМТ доирасида туризмни ривожлантириш бўйича ихтисослашган дипломатик конференцияларни чақиради.

[18] https://ru.wikipedia.org/wiki

[19] https://ru.wikipedia.org/wiki

Европа Иқтисодий Комиссияси доирасида туризм соҳасининг ўзига хос масалалари, шу жумладан хизматлар соҳасини ривожлантириш ва такомиллаштириш масалалари муҳокама қилинади, операцияларни жорий назорати, турли хил сайёҳлик бозорларида рўй бераётган ўзгаришларни махсус ўрганиш ва таҳлил қилиши амалга оширилади, авиакомпаниялар, транспорт ва йўл агентликлари ҳамда туристик хизмат кўрсатувчи компаниялар сиёсатини шакллантириш, ва чет элдан бу мамлакатга келган сайёҳларга нисбатан божхона расмийлаштируви осонлаштирилади.

БМТ доирасида, Европа Иқтисодий Комиссиясидан ташқари Лотин Америкаси ва Кариб денгизи учун иқтисодий комиссиялар тузилган, Ғарбий Осиё учун иқтисодий комиссия, Осиё ва Тинч океани иқтисодий ва ижтимоий комиссияси, Африка учун иқтисодий комиссия шулар жумласидан.

Комиссияларнинг асосий вазифаси ўз минтақаларида халқаро туризмнинг иқтисодий жиҳатларини ўрганиш, халқаро туризм соҳасида умумий сиёсатни ишлаб чиқиш ва минтақавий дастурларни яратиш бўйича тадқиқотлар ўтказиш, туризм саноатига инвестициялар, туризмни ривожлантириш учун давлатларга техник ёрдамга бўлган эҳтиёжни ўрганишдан иборат. Комиссиялар ўз фаолиятларида халқаро туризмни ривожлантириш, ривожланмаган мамлакатларнинг иқтисодий мустақиллигини ўрнатиш учун кучли восита бўлиши ва минтақа иқтисодиёти ривожланишига ижобий таъсир кўрсатишни устувор йўналиши сифатида эътироф этади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Туризм соҳасидаги Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши статистика комиссияси туризм статистикасининг стандарт таърифлари ва таснифларини ишлаб чиқмоқда, шунингдек, таърифлар ва атамаларни стандартлаштириш, статистика ва туризмнинг ягона методологиясини ишлаб чиқиш бўйича қарорлар қабул қилмоқда.

Бутунжаҳон халқаро ташкилотлар таркибига туристик оммабоп уюшмалар, илмий, журналистик, ихтисослашган тузулмалар киради.

9.3. Ўзбекистон ва Халқаро туризм ташкилоти ҳамкорлигининг туризмни ривожлантиришдаги аҳамияти

Бугунги кунда туризм жаҳон иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бирига айланди. Шу муносабат билан, Ўзбекистонда сайёҳлик саноатини модернизация қилиш, соҳани барқарор ривожлантириш учун меъёрий-ҳуқуқий базани ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш, халқаро стандартларга мувофиқ хорижий меҳмонларга хизмат кўрсатишни ташкил этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон тарихий ва маданий меросни асраб-авайлаш ва такомиллаштириш, миллий урф-одатлар, республиканинг диққатга сазовор жойларини тиклаш ва тартибга солиш билан борасида катта ютуқларга эришди.

Республикада замонавий юқори самарали ва рақобатбардош туристик комплексни яратиш учун 1999 йил 20 августда қабул қилинган «Туризм тўғрисида»ги қонуннинг асоси сифатида мустаҳкам норматив-ҳуқуқий база яратилди. Туризм инфратузилмасини такомиллаштириш бўйича мақсадли чора-тадбирлар дастурлари, жумладан инвестицияларни жалб қилиш, туристик маҳсулотларни диверсификация қилиш, фан ва таълим фаолиятини фаоллаштириш, ушбу соҳада кадрлар тайёрлаш ва малакасини ошириш юқори босқичга кўтарилди.

1992 йил Президентимиз фармони билан «Ўзбектуризм» миллий компаниясининг ташкил этилиши миллий сайёҳлик моделини шакллантиришдаги муҳим қадам бўлди. Ушбу тузилма саноат ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш, тегишли кадрлар тайёрлашни; янги ва мавжуд моддий-техник базани яратишда ички ва ташқи инвестицияларни; жалб қилиш туризмнинг барча турларини ривожлантиришни рағбатлантириш, фаолияти билан шуғулланади, йирик халқаро форумларни ташкил қилади. Ушбу йўналишда амалга оширилаётган чора-тадбирлар натижасида Ўзбекистонга келаётган сайёҳлар сони кўпаймоқда. Шундай қилиб, ҳар йили дунёнинг турли бурчакларидан икки миллиондан ортиқ одам Ўзбекистонга ташриф буюради[20].

Мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ Ўзбекистон халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни фаол ривожлантирмоқда, мунтазам равишда ушбу истиқболли йўналишда ҳамкорликни ривожлантириш ташаббусларини илгари сурмоқда.

1993 йилда республиканинг БМТ Жаҳон сайёҳлик ташкилотига (ЮНВТО) кириши ички туризм тарихидаги муҳим босқич бўлди. У билан ҳамкорликда 1994 йилда 19 та мамлакат Буюк ипак йўли бўйлаб сайёҳлик тўғрисидаги Самарқанд декларациясини қабул қилди. 1999 йилда ЮНВТО, ЮНЕСКО ва Европа Кенгаши томонидан қўллаб-қувватланган, туризм ва маданий меросни сақлаш тўғрисидаги Хива декларацияси қабул қилинди. 2002 йилда Буюк Ипак йўли бўйлаб туризм тўғрисидаги Бухоро декларацияси қабул қилинди, унда барқарор туризмнинг афзалликлари таъкидланади ва ушбу йўналишда маданий ва экологик туризмни рағбатлантириш бўйича аниқ қадамлар белгилаб берилди. Бундан ташқари, республиканинг жаҳон сайёҳлик саноатидаги алоҳида ўрнини эътироф этган ҳолда, 2004 йилда Самарқандда Ипак йўлида туризмни ривожлантиришни мувофиқлаштириш бўйича ЮНВТОнинг минтақавий офиси очилган. Шуни таъкидлаш керакки, бундай идора фақат икки мамлакатда – Япония ва Ўзбекистонда мавжуд. Унинг асосий вазифаси нафақат минтақавий, балки халқаро туризмни ривожлантириш соҳаларини аниқлашдир.

ЮНЕСКОнинг Жаҳон маданий мероси рўйхатига киритилган Бухоро, Хива, Самарқанд ва Шаҳрисабзнинг тарихий марказларини ўз ичига олган турли даврлар ва цивилизацияларнинг етти мингдан ортиқ моддий маданий мероси объектлари мавжудлиги Ўзбекистоннинг имкониятлари билан тасдиқланади.

[20] https://www.trend.az/casia/uzbekistan/2651045.html

Дунёга машҳур тарихий обидалар, замонавий шаҳарлар, Ўзбекистоннинг бетакрор табиати, бетакрор миллий таомлари, шунингдек, халқимизнинг беозор меҳмондўстлиги сайёҳларни ўзига жалб қилмоқда.

Сўнгги йилларда республика раҳбариятининг саъй-ҳаракатлари билан туризм инфратузилмаси анча юқори даражага кўтарилди. Хусусан, мамлакатда 1176 та туристик ташкилот, шу жумладан 621 та туроператор, 555 та меҳмонхона объекти фаолияти йўлга қўйилди. Айни кунда 25 мингдан ортиқ ўринга эга бўлган, меҳмонхоналар тармоғи фаолият кўрсатмоқда замонавий ва халқаро стандартларга жавоб берилган.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда инфратузилмани қуриш ва реконструкция қилиш бўйича амалга оширилган кенг кўламли ишлар туфайли 11 та аэропорт "халқаро аэропорт" мақомига эга бўлди. Боеинг ва Аирбус авиакомпанияларидан иборат "Ўзбекистон ҳаво йўллари" Миллий авиакомпаниясининг замонавий самолётлари Европанинг, Осиё, Яқин Шарқ ва Американинг 40 дан ортиқ шаҳарларига режали рейсларни амалга оширмоқда.

Ўзбекистонга ташриф буюрган сайёҳлар темир йўл орқали республиканинг диққатга сазовор жойларига ташриф буюриш имкониятига эга. Мунтазам ва тезюрар поездларга қўшимча равишда, Испаниянинг "Талго" компанияси томонидан ишлаб чиқарилган "Афросиёб" тезюрар поездлари ҳар куни Тошкент, Самарқанд, Қашқадарё ва Фарғона водийси шаҳарлари ўртасида қатнайди, бу эса меҳмонларга хизмат кўрсатиш сифатини сезиларли даражада яхшилайди ва саёҳат вақтини қисқартиради.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда сайёҳликнинг янги турлари, шу жумладан экотуризм фаол равишда жорий этилмоқда. Республикада қўриқхоналар, миллий боғлар, боғчалар, табиий ёдгорликлар, биосфера резерватлари мавжудлиги экотуризмни истиқболли йўналишга айлантиради. Бундан ташқари, Ўзбекистонда геотуризм, тиббий туризм, шунингдек алпинизм ва рафтинг ривожланган. Дам олиш масканлари ва қулай инфратузилма объектлари қурилмоқда. Масалан, Тошкент вилоятида жойлашган "Чимён", "Билдирсой" ва "Чорвоқ" спорт-соғломлаштириш марказларида чанғи спорти ва бошқа қишки спорт турлари учун зарур шароитлар яратилган. Бу ерда узунлиги 300 метрдан 3 минг метргача турли хил тоғ йўллари қурилган. Дам олувчилар симли автомобилига махсус лифт билан кўтарилишлари мумкин. Ўзбекистонда сайёҳликнинг гастрономик йўналиши оммалашмоқда, унинг ривожланиши палов ва бошқа миллий таомларни мамлакатнинг таниқли брендига айлантириш имконини берди[21]. Умуман олганда, сўнгги йилларда республикада

[21] https://www.trend.az/casia/uzbekistan/2651045.html

туризм соҳасини янада ривожлантириш, инфратузилмани яхшилаш, туризм салоҳияти юқори бўлган ҳудудларнинг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш орқали туристлар саёҳати учун қулай шарт-шароитлар яратиш, маданий меросни муҳофаза қилишга қаратилган комплекс чора-тадбирлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида замонавий бошқарув механизмларини жорий этиш, илғор хорижий тажрибага таяниб ушбу йўналишларда инфратузилмани жадал ривожлантириш, объектлардан самарали фойдаланиш, аҳолига етарли шарт-шароитлар яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 6 апрелдаги «Туризм, спорт ва маданий мерос соҳаларида давлат бошқаруви тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6199-сонли Фармонига асосан Жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги ҳамда Туризмни ривожлантириш давлат қўмитаси негизида Туризм ва спорт вазирлиги ташкил этилди.

Ҳозирги кунда ушбу соҳада мутахассислар тайёрлайдиган бешта олий ўқув юрти мавжуд: Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти, Тошкент давлат иқтисодиёт университети, Бухоро ва Урганч давлат университетлари, Тошкентдаги Сингапур менежментни ривожлантириш институти. Ҳар йили ушбу мутахассислик бўйича университетларни битирган 500 дан ортиқ талабалар бакалавр ва 40 дан ортиқ магистр даражаларига эга бўладилар. Бундан ташқари, 12 та ихтисослаштирилган касб-ҳунар коллежлари соҳасига ҳар йили 3500 дан ортиқ кадрлар тайёрлаб беради.

Ўзбекистон сайёҳлик соҳасининг жадал ривожланишини таъминлашда, мамлакатнинг жаҳон бозоридаги обрўсини шакллантириш ва сақлашда республикада мунтазам равишда ўтказиб келинаётган кенг кўламли тадбирлар муҳим роль ўйнайди. Ҳар йили ўтказиладиган энг муҳим тадбирлардан бири, бу "Ипак йўлидаги туризм" Тошкент халқаро сайёҳлик ярмаркаси ҳисобланади. Бугунги кунда бу Марказий Осиёдаги энг йирик форум бўлиб, унда соҳа мутахассислари учрашади, турли форматларда музокаралар олиб борилади, шу жумладан бизнесдан бизнесгача, миллий туристик маҳсулот харидорлари учун "HOSTED BUYERS" дастури амалга оширилмоқда, Ўзбекистон ва дунёда туризм соҳасини ривожлантиришнинг долзарб масалалари бўйича конференциялар ўтказилмоқда.

Ўзбекистон вакиллари шунингдек, республиканинг сайёҳлик салоҳиятини намойиш этиш учун чет элда ўтказиладиган халқаро ярмарка ва кўргазмаларда мунтазам иштирок этиб келмоқдалар. Ушбу кўргазмалар глобал туризм бозоридаги сўнгги тенденциялардан хабардор бўлиш, бизнес шартномалар тузиш ва хорижий шериклар билан ҳамкорликни ривожлантириш имконини беради. Шундай қилиб, Ўзбекистонда сайёҳлик саноатининг жадал ривожланиши, жумладан, тарихий ва маданий меросни ҳурмат қилиш, халқаро стандартларга тўла мос келадиган инфратузилмани яратиш, халқаро алоқаларни мустаҳкамлаш минтақамизни дунёнинг туристлар энг кўп ташриф буюрадиган мамлакатларидан бирига айлантирди[22].

[22] https://www.trend.az/casia/uzbekistan/2651045.html

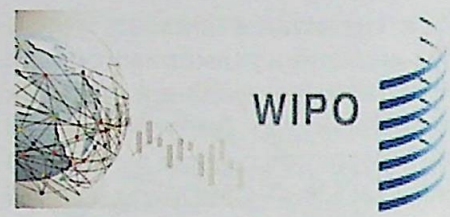

10-БОБ. ЖАҲОН ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК ТАШКИЛОТИ

10.1. Интеллектуал салоҳият ва унинг жаҳон иқтисодиётида тутган ўрни

Интеллект (лотинча intellects – билиш, тушуниш, идрок қилиш) – инсоннинг ақлий қобилияти, ҳаётни, атроф-муҳитни онгда айнан акс эттириш ва ўзгартириш, фикрлаш, ўқиш-ўрганиш, дунёни билиш ва ижтимоий тажрибани қабул қилиш қобилияти, турли масалаларни ҳал қилиш, бир қарорга келиш, оқилона иш тутиш, воқеа ҳодисаларни олдиндан кўра билиш лаёқатини англатади. Интеллект таркибига идрок қилиш, хотирлаш, фикр юритиш, сўзлаш ва психик жараёнлар киради. Интеллектнинг ривожланиши туғма истеъдод, мия имкониятлари, жўшқин фаолият, ҳаётий тажриба каби ижтимоий омилларга боғлиқ. Интеллект савияси, даражаси инсон фаолиятининг натижаларига, шунингдек, психологик тестларга қараб ҳам белгиланади.

Интеллектуал салоҳият – бу аввало субъектнинг қобилиятлари, ресурслари ва захиралари, интеллектнинг ҳаракатлантирувчи кучлари, мотивациялари ва эҳтиёжлари соҳаси, инсоннинг умумий қобилиятлари ва унинг ижодий фаолияти маҳсулдорлигини энергетик таъминлаш билан боғлиқ бўлган тушунчадир. Шунингдек, интеллектуал салоҳият – бу тизимли хосса бўлиб, у аниқланишининг кўпгина йўналишлар ва турли даражаларига эга. Инсон салоҳиятининг моҳиятини интеллектнинг ҳаётий фаолият ва интеллектнинг – шахс ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил қилиш асосида очиб бериш мумкин. У инсоннинг индивид, шахс ва фаолият субъекти сифатида ривожланиши давомида шаклланади ва жамғарилиб боради. Интеллектуал салоҳият тушунчаси инсон фаолиятига тегишли унинг ташувчиси субъект бўлиб ҳисобланади. Салоҳият субъект ҳолатини маълум турдаги ва сифатдаги фаолиятни амалга ошириш имконияти нуқтаи назардан тавсифлайди. Бундай имкониятлар жамият томонидан, унинг тарихий ривожланиши давомида яратилиб, турли омиллар бирлиги ва ўзаро алоқадорлигининг мажмуи билан белгиланади. Инсон фаолияти салоҳиятни ишга солиш жараёнидир. Инсон қачонки зарурий билим ва малакага, эга бўлган ўз ишини сифатли бажариш имконини берувчи салоҳиятга эга бўлса, мутахассис ва ўз касбининг устаси бўлиб етишади. Таъкидлаш лозимки, интеллектуал салоҳият ўта мазмунли ва етарлича мураккаб тушунчадир. Олдинлари ундан ижтимоий билим категорияси сифатида эмас, бошқа маънода, яъни метафора сифатида фойдаланишган. Ҳозирда вазият ўзгарди, бугунги постиндустриал дунёда айнан интегратив бутунлик сифтида тан олинаётган юқори интеллектуал салоҳиятга эга бўлган мамлакатлар етакчилик қилмоқдалар. Ҳозирги замондаги жамият

ҳаётида интеллектуал салоҳиятга алоқадор бўлган фан, таълим, янги ахборот технологияларининг роли ошиб бормоқда. Иқтисодиётлари билимга асосланган (интеллектуал иқтисодиёт) ривожланган мамлакатларнинг индустриалдан янги индустриал, ахборотлашган жамиятга ўтишлари, биринчи қаторга инсон фаолиятининг интеллектуал жиҳатларини олиб чиқмоқда.

Интеллектуал салоҳиятни такрор ишлаб чикариш манбалари қуйидаги расмда келтирилган. Интеллектуал салоҳият – мамлакат, тармоқ ва шахснинг интеллектуал имкониятлари, ресурслари ривожланиши даражасининг мажмуавий тавсифидир. Уни ўрганишга икки томонлама ёндашиш мумкин:

– билимларга эга бўлган, фаолиятлари билиш ва ўзгартиришларни амалга оширишга йўналтирилган кишилар йиғиндиси сифатида;

– жамият мақсадларига эришиш воситаси бўлган, моддий-техник шакллар ва белгилар тизимларида моддийлашган илмий, техник, ижтимоий, маданий билимларнинг жамланмаси сифатида.

Интеллектуал салоҳият мазкур жамият, ундаги таълим ва маориф тизими, фан, маданият, генетик фонднинг ривожланиш даражаси билан белгиланади. Мамлакатнинг интеллектуал салоҳиятини тавсифлаш учун, аҳоли таълимидан ташқари бевосита интеллектуал меҳнат билан шуғулланувчи ёки меҳнатларида интеллектуал таркибнинг улуши юқори бўлган фаолият билан шуғулланувчи кишилар гуруҳини ажратиш талаб этилади. Айнан ана шу гуруҳлар мамлакат интеллектуал салоҳиятининг такрор ишлаб чиқарилишини таъминлайдилар ҳамда ишлаб чиқариш ва интеллектуал фаолиятнинг турли соҳаларидаги янгиликларнинг манбаи бўлиб ҳисобланадилар. Бинобарин, олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда ҳам мазкур фикрларни тасдиқлайди. Интеллектуал салоҳиятни ишга солиш қобилиятига эга бўлган аҳоли улиши индексини ҳисоблаш учун иқтисодиётда интеллектуал меҳнат билан банд бўлганлар сони ва олий ўқув юртларида таҳсил олаётган талабалар сони қўшилади. Натижада интеллектуал салоҳиятни ишга солиш қобилиятига эга бўлган аҳоли сони келиб чиқади. Бундан кейин унинг аҳоли умумий сонидаги улуши топилади. Мазкур кўрсаткичнинг максимал даражаси сифатида АҚШ интилаётган – 55%, минимал даражаси сифатида эса ривожланган мамлакатларда – 45% дан паст бўлмаганлар олинади. Маълумки, ишлаб чиқаришнинг икки соҳаси – моддий ва номоддий неъматларни ишлаб чиқариш соҳаси ажратилади. Ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш эса оила, мактаб, ёш авлодга таълим ва тарбия бериш тизими, инсонларнинг соғлиғи ва ҳаётини сақлаш, соғлом ва муносиб турмуш тарзи учун шароит яратишни қамраб олади. Бу соҳаларда интеллектуал меҳнатнинг улуши юқори. Ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш тизимида кишиларнинг кўпчилиги банд бўлиб, муҳандислар билан бир қаторда ўқитувчилар ва шифокорлар кўпчиликни ташкил этади ва улар интеллектуал меҳнат билан шуғулланадилар. Интеллектуал меҳнат ходимлари турли ижтимоий ва касбий гуруҳлар вакилларидир. Уларни умумий бирлаштирувчи восита бу – касбий фаолиятнинг интеллектуал

тавсифга эгалигидир. Бироқ аҳолининг бу қатлами турлича таркибга эга. Унда интеллектуал элита ажралиб туради. Унинг вакиллари, одатда, нафақат касбий билим эгалари, балки бу билимни ижодий ривожлантириш, уларга янгилик киритиш қобилиятига эга бўлган кишилардир. Уларни Ғарбда интеллектуаллар деб атайдилар.

Жамиятнинг интеллектуал салоҳияти – бу унинг ғояларни генерация қилиш имконияти, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнларига янгиликлар киритиши ва бу билан илгарига ҳаракат қилиш учун шароитлар яратишидир. Технологик жараён инсоннинг таълим, илмий (янги билимлар) ва техник (кашфиётлар, конструкциялаш) фаолияти билан таъминланадиган техноген цивилизация шароитида фан ва технология соҳасида инсон капиталидан фойдаланиш, яъни олимлар, муҳандислар, конструкторлар, техниклар, юқори малакали ишчилар фаолияти моддий ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг ҳал қилувчи омилига айланиб бормоқда. Цивилизациялашган ривожланишни таъминлаш бевосита жамият интеллектуал салоҳиятининг ҳолатига боғлиқ. Маълумки, АҚШ ва Европа етакчи мамлакатлари ривожланишининг базавий методологияси айнан инсон капиталига асосланган бўлиб, бу капитал уларда миллий бойликнинг 70-80 фоизидан кўпроғини ташкил этади. Бугунги кунда мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантиришга қаратилаётган катта эътибор янги жамиятни барпо этишнинг муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Республикамизда миллатни интеллектуал шакллантиришнинг учта асосий жиҳатлари мавжуд. Булар, таълим тизимини ривожлантиришда сифат ўзгаришларига эришиш, фанни ривожлантириш ва мамлакат илмий салоҳиятини ошириш, инновацион тизимни ривожлантириш.

Ўзбекистоннинг бойлиги – унинг улкан табиий ресурслари, гўзал маданияти, маънавий имкониятлари, интеллектуал ва илмий-техник салоҳиятидир. Жамиятнинг интеллектуал салоҳияти мамлакатнинг ривожланишига бевосита таъсир кўрсатади. Бу нафақат алоҳида инсоннинг, балки бутун жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини ўрганиш заруриятини келтириб чиқаради. Жамиятнинг интеллектуал салоҳиятини мамлакатни иқтисодий ривожлантириш омиллари тизимига киритишни асослаш учун унинг мазмуни, таркиби, функциялари ва ҳажмини ўлчаш услублари бўйича тегишли назарий, методологик ва методик ишланмаларни яратиш лозим. Бироқ, ҳозирги кунга қадар бу масалаларга етарли даражада эътибор берилмаган, жамият интеллектуал салоҳиятининг мазмуни, шаклланиши ва ундан фойдалашиш бўйича илмий-тадқиқот ишлари етарли даражада олиб борилмаган. Сўнгги йилларда интеллектуал салоҳият тушунчаси турли иштимоий субъектлар ва даражалар: жамият, ҳудудлар, ижтимоий-иқтисодий тизимости бўғинлар, ташкилотлар жамоалар ва бошқаларга нисбатан қўлланиб келинмоқда. Интеллектуал салоҳият ижтимоий-иқтисодий категориясидан турли илмий тадқиқотларда, бир томондан, инсон ва меҳнат салоҳияти, интеллектуал меҳнат,

интеллектуал капитал, бошқа томондан, юқори интеллектуал салоҳиятга эга бўлган инсон-ходим турувчи фан ва ахборот технологиялари билан боғлиқ бўлган иқтисодиётда содир бўлаётган трансформацион жараёнлар нуқтаи назаридан фойдаланиш кузатилмоқда. Ҳозирги вақтда интеллектуал салоҳият ижтимоий-иқтисодий категориясини тадқиқ қилишда учта ёндашувдан фойдаланилмоқда:

- иқтисодий – интеллектуал салоҳият ёрдамида янги маҳсулот яратиладиган ва сотиладиган инсоннинг билимлари ва интеллектуал қобилиятлари мажмуи билан белгиланади;
- ижтимоий-иқтисодий – интеллектуал салоҳият маълум натижаларга эришиш учун қарорларни қабул қилишга қодир бўлган тизим (мамлакат, минтақа, корхона) сифатида тадқиқ қилинади;
- ижтимоий – шахснинг интеллектуал салоҳияти ва унинг мазмуни кўриб чиқилади, шунингдек жамият интеллектуал ҳаётининг асосий таркибий қисмлари, жумладан, фан ва таълим тизимлари ўрганилади. Интеллектуал салоҳиятнинг бу тавсифлари бир-бирини тўлдирган ҳолда унинг таркибий асосини ташкил этади.

Интеллектуал салоҳиятнинг таркибини қуйидагича тасаввур қилиш мумкин:

Жисмоний салоҳиятни қуйидаги кўрсаткичлар тавсифлайди:

- интеллектуал салоҳиятни амалга ошириш қобилиятига эга бўлган аҳоли улуши;
- аҳолининг ўртача умр кўриш ёши;
- соғлиқни сақлашга харажатларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши.

Таълим салоҳияти шу билан тавсифланадики, ходимнинг маълумотга эга бўлиши, касбий маҳорати, юқори малакаси иқтисодиётни модернизациялаш ва меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятларини белгилайди.

10.2. Жаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг таркибий тузилиши ва асосий тамойиллари

Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (ЖИМТ) – халқаро ҳукуматлараро ташкилот сифатида БМТнинг ихтисослашган муассасаси ҳисобланади. ЖИМТ Саноат мулкини муҳофаза қилиш Париж уюшмасига аъзо давлатлар, Адабиёт ва санъат асарларини муҳофаза қилиш Берн уюшмаси ва айрим ихтисослашган уюшмаларнинг дипломатик конференциясида қабул қилинган конвенцияга

мувофиқ тузилган. ЖИМТнинг мақсади давлатлар ва халқаро ташкилотларнинг ҳамкорлиги орқали интеллектуал мулкини муҳофаза қилишга кўмаклашиш, юқоридаги уюшмаларнинг самарали фаолият олиб боришини таъминлашдан иборат.

Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти 1970 йил ташкил этилган. Ташкилот 1974 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослаштирилган агентлигига айлантирилди. Ушбу ташкилотнинг бош қароргоҳи Женевада жойлашган бўлиб, 184 та мамлакат аъзолигида 24 та шартномага асосан бошқарилади. Унинг асосий мақсади дунё бўйлаб, интеллектуал мулк ҳуқуқининг ҳимоя қилинишини таъминлаш ҳисобланади.

Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти, саноат мулки (ихтиролар, савдо маркалари ва дизайнлар) ҳамда муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган материаллар (адабий, мусиқий, фотосурат ва бошқа бадиий асарлар)ни дунё бўйлаб ҳимоя қилишни тарғиб қилишга мўлжалланган халқаро ташкилот.

Бош Ассамблея ЖИМТ конвенциясига аъзо барча давлатларни ўз ичига олади, улар ҳам ҳар қандай иттифоқларнинг аъзоси. Икки йилда бир марта учрашади ва барча органларнинг энг юқори ваколатига эга. Конференция икки йилда бир марта интеллектуал мулк соҳасида умумий қизиқиш уйғотадиган масалаларни муҳокама қилиш, шунингдек ЖИМТнинг техник ҳуқуқий ёрдам дастури ва ушбу дастурнинг бюджетини белгилаш учун йиғилади. Мувофиқлаштириш қўмитаси ҳар йили йиғилади. Женевада жойлашган Халқаро бюро ЖИМТ ва касаба уюшмаларнинг турли бошқарув органлари котибиятидир.

ЖИМТ кўп томонлама фаолият олиб боради, унинг фаолиятидаги асосий йўналишлар қуйидагилардан иборат:

- бутун дунёда ЖИМТ муҳофазасини яхшилаш бўйича компанияларни ривожлантиришга ва ушбу соҳадаги миллий қонунчиликни уйғунлаштиришга ёрдам бериш;
- Интеллектуал мулкни (ИМ) ҳимоя қилиш бўйича халқаро шартномаларни имзолаш;
- Париж ва Берн иттифоқларининг маъмурий функцияларидан фойдаланиш;
- ИМ соҳасида техник ва юридик ёрдам кўрсатиш;
- маълумотларни тўплаш ва тарқатиш, тадқиқотлар ўтказиш ва уларнинг натижаларини нашр этиш;
- халқаро ИМ ҳимоясини таъминловчи хизматларнинг ишлашини таъминлаш;
- соҳадаги ҳар қандай бошқа тегишли ҳаракатларни қўллаб-қувватлаш.
- ЖИМТнинг асосий вазифаларидан бири ривожланаётган мамлакатларга саноат мулки ва муаллифлик ҳуқуқи соҳаларида ёрдам беришдир.

Саноат мулки соҳасида ЖИМТнинг асосий мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- ривожланаётган мамлакатларда ўз фуқаролари ва ўз корхоналари томонидан патентга лаёқатли ихтиролар яратилишини рағбатлантириш ҳамда кўпайтириш ва шу орқали уларнинг технологик имкониятларини ошириш;

- хорижий патентланган технологияларни сотиб олиш учун шароитларни яхшилаш;
- товар белгиларини яхшироқ ҳимоя қилиш орқали ривожланаётган мамлакатларнинг халқаро савдода рақобатбардошлигини ошириш;
- ривожланаётган давлатлар учун патент ҳужжатларидаги технологик маълумотларни топишни осонлаштириш ва арзонлаштириш.

ЖИМТ турли соҳаларда яратилган ғояларни рўйхатдан ўтказиш, патентлаш ва лицензиялаш масалаларини муаллифлик ҳуқуқининг замонавий ечимлари орқали ҳал этади ва низоли вазиятларни олдини олади.

Муаллифлик ҳуқуқи соҳасида асосий вазифаларга қуйидагилар киради:

- ривожланаётган мамлакатларда ўз фуқаролари томонидан ижодий ва бадиий асарлар яратилишини рағбатлантириш ва кўпайтириш орқали ўз миллий маданиятини ўз тилларида, ўз этник ва ижтимоий анъаналари ҳамда истакларига мос келадиган даражада сақлаб туриш;
- чет элликлар муаллифлик ҳуқуқига эга бўлган ижодий ва бадиий асарлардан фойдаланиш ёки улардан фойдаланиш ҳуқуқини олиш учун шароитларни яхшилаш.

ЖИМТнинг ёрдами асосан маслаҳат бериш, ўқитиш, ҳужжатлар ва жиҳозларни тақдим этишдан иборат. Маслаҳатлар ЖИМТ ходимлари, ЖИМТ танлаган мутахассислар томонидан ёки ЖИМТ чақирган халқаро йиғилишларда берилади. Ўқитиш индивидуал (машғулот пайтида) ёки жамоавий (курслар, семинарлар ва маҳорат дарсларида) бўлиши мумкин. Ўқитиш курслари ривожланаётган мамлакатда, саноати ривожланган мамлакатда ёки бошқа ривожланаётган мамлакатда ўтказилиши мумкин. Бундай тадбирлар учун маблағлар ЖИМТ донор мамлакатлар ёки ташкилотлар, хусусан, БМТТД томонидан таъминланади. 140 га яқин ривожланаётган мамлакатдан 8000 дан ортиқ эркаклар ва аёллар ЖИМТнинг ривожланиш дастури бўйича ўтказган 350 га яқин курслари, семинарлари ва бошқа учрашувларидан иштирок этишган. Бундан ташқари, Халқаро бюро собиқ Совет Иттифоқининг янги мустақил ҳукуматлари мансабдор шахсларига интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунларни тайёрлаш ва қабул қилиш, саноат мулки идораларини ташкил этиш, шунингдек ЖИМТ томонидан бошқариладиган шартномаларга риоя қилиш муносабати билан маслаҳат ва ёрдам кўрсатади. Халқаро бюро Саноат мулкини ҳимоя қилиш бўйича давлатлараро кенгашга (собиқ Совет Иттифоқининг тўққиз давлати- Арманистон, Белоруссия, Қозоғистон, Қирғизистон, Молдова Республикаси, Россия Федерацияси, Тожикистон, Украина ва Ўзбекистонни бирлаштирган.) мунтазам амалий ёрдам кўрсатиб келмоқда.

10.3. Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти билан Ўзбекистоннинг ҳамкорлик истиқболлари

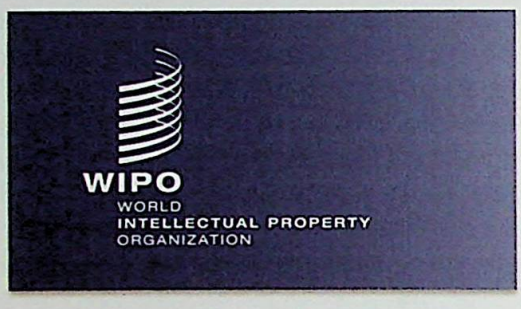

Ўзбекистон Республикасининг Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти билан ҳамкорлиги кенг қамровли бўлиб, уларнинг умумий мақсадлари саноат мулкини муҳофаза қилиш соҳасида миллий қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий нормаларни мукаммаллаштириш, соҳадаги шартнома ва келишувларга қўшилиш ҳамда Ўзбекистон Республикаси ИМАлари ва ЖИМТ билан юридик ва техник алоқаларни доимий равишда олиб боришдан иборатдир.

Республикамиз вакиллари Бутунжаҳон интеллектуал мулк ташкилоти доирасида ўтказиладиган турли тадбирларда иштирок этиб, ўз касбий маҳоратларини ошириб келмоқдалар, Хусусан:

- Жаҳон интеллектуал мулк ташкилотининг товар белгилари, саноат намуналари ва географик кўрсаткичлар бўйича доимий қўмитаси йиғилишлари;
- Ташкилотнинг интеллектуал мулк, генетик ресурслар, анъанавий билимлар ва фольклор бўйича давлатлараро қўмитасининг сессиялари;
- ЖИМТ Ассамблеяси йиғилишларида фаол иштирок этадилар.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти билан ўзаро ҳамкорлик муносабатлари юқори даражада ривожланиб бормоқда, деб ҳисоблаш мумкин. Шунингдек Ўзбекистон Республикаси ЖИМТ билан ўзаро ҳамкорлик доирасини аниқловчи келишувга эга.

Интеллектуал мулкнинг мавжудлик сабаблари:

1. Ихтирони ошкор қилиш орқали технологиянинг янада ривожи ва янгиланишини тезлаштириб, такрорланувчи ривожланиш (ихтиро) олдини олади.

2. Ҳуқуқ эгасига маълум бир вақт мобайнида мутлақ монопол қилиш ҳуқуқини тан олиш орқали ихтирочининг ҳуқуқлари ва иқтисодий манфаатини ҳимоялаб, ихтироларни рағбатлантириб, саноат ривожини тезлаштиради.

Товар ва хизмат кўрсатиш белгилари аслида ўз маҳсулотини ажратиш учун қўйиладиган бўлса-да, истеъмолчининг маҳсулотни истеъмол қилиб, уни ижобий баҳолаган ҳолда ундан кўнгли тўлганлиги оқибатида товар ишлаб чиқарувчи фирмага нисбатан ишонч уйғонади ва фирма ҳам истеъмолчининг ишончини оқлаш йўлида товар сифатини ўз даражасида ушлаб қолиш ва янада ошириш учун ҳаракат қилади. Истеъмолчи белги урилган товарни сотиб олса олдинги сафаргидек ундан кўнгли тўлиши сабабли, ушбу белги товар сифати учун кафолат вазифасини ўтаб, фирмага нисбатан ишонч ушбу белги билан

чамбарчас боғланади. Фирма сифатида ҳам юқоридаги товаргина эмас, балки ушбу белги асосида бошқа янги товарларни ҳам истеъмолчига таклиф қилиш осон кечади, қўшимча равишда лицензиялаш ва франшизинг шартномасини тузиш орқали бошқа товар ва фирмалар билан бўлган рақобатда ғолиб келиш имконияти пайдо бўлади.

Товар ва хизмат кўрсатиш белгиси айланмаси ишлаб чиқарувчига ўз товарини ажратиб кўрсатиш имконини беради. Истъемолчи томонидан мазкур маҳсулотга ишончининг пайдо бўлиши фирма томонидан товар сифатини ушлаш ва янада ошириш ҳамда фирма гудвили (Гоодwилл) белгисини ҳимоя қилишда намоён бўлади. Белги товар сифати кафолати реклама бренд сифатида хизмат қилади. Белгининг ўзи эса фирманинг иқтисодий мулкига айланади, белгига ишонган истеъмолчига улар кутганидек товар ва хизматлар тақдим этилади. Аммо, юқоридаги айланма каби учинчи шахслар тарафидан "рухсатсиз фойдаланиш" ва "кўчириш" (ўхшатиш) кабилар пайдо бўлиши билан истеъмолчи белгига нисбатан ўз ишончини йўқотади, натижада фирма товар сифатини ушлаш ва яна ошириш учун етарли фойдани таъминлай олмай қолади. Бозорда ҳам тартибсиз рақобат юзага келиши оқибатида иқтисодиётнинг ривожига зарар етади. Шундай қилиб, "Кашфиётлар тўғрисидаги қонун" ва "Белгилар тўғрисидаги қонун"нинг асоси иқтисодий фойда орқали истеъмолчилар ишончини инобатга олади. Инновациядан келадиган даромад имконияти янгича инновацияларни юзага келтиради ва улар кенг кўламда амалга ошадиган бўлса иқтисодиёт фаоллашади (тескариси, яъни инвестицияни йўқотиш хавфи ўсгани сайин ихтирочининг рағбати ҳам сўниб боради ва иқтисодиёт ҳам заифлашади). Янада очиқроқ айтсак, интеллектуал мулкнинг қурилмасини – Сабзини кўз олдида осиб қўйиб "биринчи уни ея олган одамгина фойда кўргани учун ҳамма сабзини кўзлаб рақобат қилиб, унинг натижаси эса гуллаб-яшнайди" деган асосий фикр ташкил этади.

Интеллектуал мулк тизими ихтирочи ва кашфиётчи якка шахсларнинг ҳуқуқ ва иқтисодий манфаатларини ҳимоя қилиб, шу орқали ихтиро ва кашфиётни рағбатлантириб, саноатнинг ривожини таъминлашга хизмат қилади. Шунингдек, интеллектуал мулк айланмаси оддийгина якка шахслар даражасида амалга ошибгина қолмасдан, инвестиция, хусусан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаоллаштириб, шунга биноан, хориж технологиясининг жалб этилиши, аҳолини иш билан таъминлаш, ишчиларнинг малакасини ошириш, лицензиялашга оид музокараларнинг фаоллашуви каби иқтисодий натижларни юзага келтиради ва иқтисодиётга кенг кўламда таъсир кўрсатувчи саноат сиёсатининг кучли қуролига айланади дея қайтадан баҳоланмоқда.

ИМни ҳимоялаш орқали фирмалар хавотирланмасдан технологияни ошкор қилиш, илмий изланиш ва ривожлантира оладиган ҳолга келиши, мамлакат ички саноатини фаоллаштириб, хориждан технология трансфери ва инвестицияни ошириш чораларини барпо этиш зарур. Яна фирмалар учун ИМ оддийгина "кўчиришдан сақлаш" воситасигина эмас, балки ўз рақобатбардошлигини

таъминлаш (юқори технологияда катта фарққа эришиш), саноат тармоқларига нисбатан таъсир кучини кўпайтириш (ўз фирмаси патентига кўра ўз тизимини барпо этиш, ўз стандарларини рақобатчисига ҳам ўтказишнинг фаол ва кучли қуроли сифатида баҳоланиб, халқаро рақобатни оширувчи кучли қурол бўлиб турибди.

Бугунги кунда ишлаб чиқаришни ИМ орқали ҳимоя қилиш билан биргаликда ҳукуматнинг турли-туман чора-тадбирлари орқали ҳимоялаш механизимлари қўлланилмоқда.

Анъанавий билимларнинг маҳаллий ва халқаро даражадаги ҳимояси ривожланаётган ва паст ривожланган давлатларнинг жаҳон иқтисодиётига бирлашувини тезлаштирувчи потенциал ва кучли усуллардан биридир.

1. Дори-дармон саноати
2. Табиий даволаш / табиий даволаш саноати
3. Косметика саноати
4. Озиқ-овқат ва ичимликлар
5. Ҳайвонларни асраш ва даволаш товарлари
6. Маданий саноат
7. Халқаро бозорда бренд кучига эга ҳудудларда ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари.

Инсон ресурслари (интеллектуал кадрлар)нинг етишмовчилиги оқибатида хориждан технология трансфери (ўтказмалари) амалга ошсада, маҳаллий даражадаги уни қабул қилиш ва ўз мамлакати техникасини ривожлантиришга эришиб бўлмайди.

Интеллектуал кадрларнинг етишмовчилиги масаласи ҳам ИМ ҳимоясининг тўлиқ шаклланмаганлигининг бир белгиси бўлиб, ИМ ҳимояси орқали "ақлларнинг четга оқими"ни тўхтатиб, "ақлларнинг қайтиши"га эришиш мумкин. Улар фақат юқори даражадаги билим, кашфиётчилик, иннновацион куч соҳибларигина эмас, балки хорижда қўлга киритган бизнес қобилияти, капитал жамлаш, тадбиркорлик руҳияти каби бир неча малакаларни ватанига олиб келиб, венчур корхоналарининг ташкил этилиши натижасида ислоҳотлар юз бериш тезлашиб, амалда маҳаллий саноат маҳсулотларининг рақобатбардошлиги ошиб, мамлакатда иқтисодий ривожланиш ҳам тезлашади.

11-БОБ. НОРАСМИЙ ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР, КЛУБЛАР ВА КЕНГАШЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

11.1. Жаҳон иқтисодий форуми

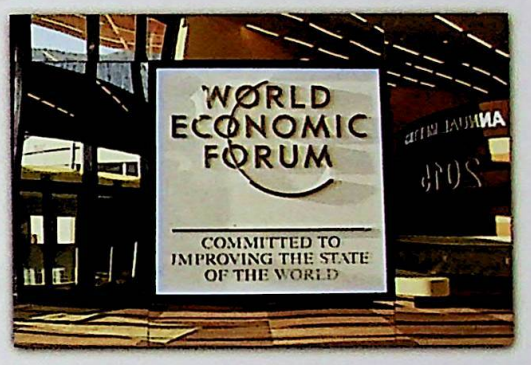

Жаҳон иқтисодий форуми (WEF), 1971 йилда ташкил этилган норасмий ташкилот. Ташкилот ҳар йили январь ойида Швейцариянинг Давос шаҳрида 3000 га яқин бизнес раҳбарлари, халқаро сиёсий етакчилар, иқтисодчилар, таниқли шахслар ва журналистлар иштирокида йиғилиш ўтказади. Учрашувдан мақсад – глобал муаммоларни муҳокама қилиш ҳамда бизнес, ҳукумат ва фуқаролик жамияти етакчиларига кўплаб лойиҳалар ва ташаббусларда ҳамкорлик қилишни таклиф этишдан иборат.

1971 йил Шваб Ғарбий Европа фирмаларининг 444 нафар раҳбарларини Европа Комиссияси ва Европанинг саноат бирлашмалари ҳомийлигида Давос Конгресс Марказида бўлиб ўтган биринчи Европа Менежмент Симпозиумига таклиф қилди. Европа фирмаларини Америка бошқарув амалиёти билан таништириши кутилган натижани беради ва у Жаҳон иқтисодий форуми даражасига ва ҳар йили ташкил этила бошлади.

Жаҳонда 1973 йилда рўй берган воқеалар, жумладан Бреттон-Вудснинг барқарор алмашинув курси механизмининг қулаши ва Араб-Исроил уруши натижасида йиллик йиғилиш кун тартиби иқтисодий ва ижтимоий масалаларга қадар кенгайиб борди ва биринчи марта сиёсий раҳбарлар таклиф қилинди.

Жаҳон иқтисодий форумининг штаб-квартираси Кёлнда жойлашган, шунингдек, Нью-Йорк, Пекин ва Токиода ўз ваколатхоналарига эга.

Жаҳон Иқтисодий Форуми холисликни таъкидлайди ва у ҳеч қандай сиёсий, партиявий ёки миллий манфаатларга зид эмас.

Клаус Шваб жаҳон иқтисодий форуми асосчиси ва ижрочи директори профессор, форум бизнес, сиёсат, илмий ва фуқаролик жамияти етакчиларидан ташкил топган Васийлик кенгаши орқали бошқарилади.

11.1.1-жадвал

Жаҳон иқтисодий форуми йиллик йиғилиш мавзулари[23]

Йил	Мавзу
1988 йил	Жаҳон иқтисодиётининг янги ҳолати
1989 йил	90-йиллардаги асосий ўзгаришлар: глобал бизнес
1990 йил	Ўн йиллик нотинч даврда рақобатдош ҳамкорлик
1991 йил	Глобал етакчилик учун янги йўналиш
1992 йил	Глобал ҳамкорлик ва мегакомпаниялар
1993 йил	Глобал тикланиш учун барча кучларни бирлаштириш
1994 йил	Жаҳон иқтисодиётининг асосий тахминларини аниқлаш
1995 йил	Ўсишдан ташқари қийинчиликларга етакчилик
1996 йил	Барқарор глобаллашув
1997 йил	Тармоқ жамиятини қуриш
1998 йил	XXI аср учун ўзгарувчанлик ва устуворликларни бошқариш
1999 йил	Масъулиятли глобаллик: глобаллашув таъсирини бошқариш
2000 йил	Янги бошланғичлар: ўзгаришлар қилиш
2001 йил	Барқарор ўсиш ва бўлинишларни бартараф этиш
2002 йил	Заиф пайтларда етакчилик
2003 йил	Ишончни шакллантириш
2004 йил	Хавфсизлик ва фаровонлик учун шериклик
2005 йил	Қаттиқ танлов учун жавобгарликни ўз зиммангизга олинг
2006 йил	Ижодий императив
2007 йил	Ўзгарувчан қувват тенгламаси глобал кун тартибини шакллантириш
2008 йил	Ҳамкорликдаги инновацияларнинг кучи
2009 йил	Инқироздан кейинги дунёни шакллантириш
2010 йил	Дунёнинг аҳволини яхшиланг: қайта кўриб чиқинг, қайта лойиҳалаштиринг, қайта қуринг
2011 йил	Янги воқелик учун умумий нормалар
2012 йил	Ажойиб ўзгариш: янги моделларни шакллантириш
2013 йил	Барқарор динамизм [33]
2014 йил	Дунёни ўзгартириш: жамият, сиёсат ва бизнес учун оқибатлар
2015 йил	Янги глобал контекст
2016 йил	Тўртинчи саноат инқилобини ўзлаштириш
2017 йил	Масъулият ва масъулиятли раҳбарлик
2018 йил	Синган дунёда умумий келажакни яратиш
2019 йил	Глобализация: тўртинчи саноат инқилоби даврида глобал архитектурани шакллантириш
2020 йил	Бирдамлик ва барқарор дунё учун манфаатдор томонлар

Жаҳон иқтисодиёти форуми ўз жамғармасига эга бўлиб, у жамғармага аъзоси бўлган, айланмаси беш миллиард доллардан ошадиган глобал 1000 та компания томонидан молиялаштирилади. Ушбу корхоналар ўз соҳалари ёки мамлакатлари ичида энг яхши компаниялар орасида ўрин эгаллашади ва ўз

[23] Manba: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Economic_Forum

соҳалари ёки минтақаларининг келажагини шакллантиришда етакчи роль ўйнайдилар. Аъзолик форум фаолияти билан боғлиқлик даражасига қараб белгиланади, йиғилишлар, лойиҳалар ва ташаббусларда иштирок этиш ошгани сайин аъзолик бадаллари миқдори ошади.

11.2. Молиявий-иқтисодий аҳамиятга молик клублар фаолияти

Халқаро иқтисодиётда молия, банк ёки кредит соҳасида фаолият олиб борадиган норасмий ҳукуматлараро ташкилотлар роли тобора ортиб бормоқда. Улар қаторига Париж клуби, Лондон клуби, Валдай сингари молиявий-иқтисодий ва мунозара клублари фаолиятини келтириш мумкин.

Париж клубининг фаолияти 1956 йилда, Аргентина ва унинг давлат кредиторлари ўртасида Парижда бўлиб ўтган биринчи музокаралари билан боғлиқ. Париж клуби жамоатчилик томонидан Париж клуби аъзоларига кафолатланган оммавий даъволарга (яъни қарздор мамлакатлар ҳукуматлари ва хусусий сектор томонидан тўланадиган талабларга) муносабат билдиради. Айни шу хусусий Лондон клуби учун ҳам хос. Ушбу ташкилот 1970 йилда Париж клуби моделида тижорат банкларининг норасмий гуруҳи томонидан суверен қарздорлар олдидаги қарзларни қайта кўриб чиқиш учун йиғилиш сифатида ташкил этилган.

Кредит олувчи мамлакатлар ҳар йили ўн марта Парижда Tour d'horizon ва музокаралар сессиялари учун учрашадилар.

1956 йилдан буён Париж клуби 90 та турли мамлакатлар билан 583 миллиард АҚШ долларидан ортиқ бўлган 433 та шартнома имзолади.

Ҳозирда Париж клубининг 22 та доимий аъзоси мавжуд:

- Австралия
- Австрия
- Бельгия
- Бразилия
- Канада
- Дания
- Финляндия
- Франция
- Германия
- Ирландия
- Исроил
- Италия
- Япония
- Голландия
- Норвегия
- Россия
- Жанубий Корея
- Испания
- Швеция
- Швейцария
- Буюк Британия
- Қўшма Штатлар

Париж клуби мамлакатлар ўртасидаги қарз муносабатларини ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга. Ўтган давр мобайнида клуб қарзлар бўйича музокаралар олиб бориш, қарз ва тўлов қоидалари ҳамда тамойилларини белгилаш, қарз инқирозларини ҳал қилишда юқори самарали эканлиги исботланади.

Париж клубининг асосий фаолиятини қуйидагилар орқали ифодалаш мумкин:

▶ 1956 йил – Лотин Америкаси мамлакати (Аргентина) билан Париж клуби ўртасидаги биринчи келишув;

▶ 1966 йил – Осиё мамлакати (Индонезия) билан биринчи Париж клуби шартномаси;

▶ 1976 йил – Африка мамлакати (Заир) билан Париж клуби ўртасидаги биринчи келишув;

▶ 1981 йил – Европа давлати (Польша) билан биринчи Париж клуби шартномаси;

▶ 1982 йил – Мексикадаги инқироз 1980 йилларнинг «қарз инқирози»ни келтириб чиқарди;

▶ 1987 йил – Венеция шартларига кўра биринчи Париж клуби шартномаси (Мавритания);

▶ 1988 йил – Торонто (Мали) шартларини амалга оширадиган биринчи Париж клуби шартномаси;

▶ 1990 йил – Хюстон (Марокаш) шартларини бажарувчи биринчи Париж клуби шартномаси. Қарзни тўлаш тўғрисидаги шартномадаги биринчи қарзни алмаштириш тўғрисида;

▶ 1991 йил – Польша ва Мисрга чиқиш учун махсус процедуралар. Лондон шартларини амалга оширувчи Париж клуби тўғрисидаги биринчи битим (Никарагуа);

▶ 1992 йил – Россия билан биринчи Париж клуби шартномаси (кечиктириш);

▶ 1995 йил – Неапол ороллариниг шартларини амалга оширувчи биринчи Париж клуби шартномаси (Камбоджа);

▶ 1996 йил – Камбағал қарздор мамлакатларнинг ташаббуси (Heavily Indebted Poor Countries – HIPC);

▶ 1997 йил – Россия Париж клубига қўшилди. Биринчи қайтариш операцияси (Аргентина);

▶ 1998 йил – HIPC ташаббуси билан Лион шартларини амалга оширадиган биринчи Париж клуби шартномаси (Уганда);

▶ 1999 йил – HIPC нинг такомиллаштирилган ташаббуси. HIPC (Мозамбик) ташаббуси билан Кёлн шартларини бажарадиган биринчи Париж клуби келишуви;

▶ 2000 йил – Уганда HIPC ташаббуси билан Кенгайтирилган тугаш нуқтасига етган биринчи HIPC ҳуқуқига эга мамлакат;

▶ 2001 йил – Собиқ Югославия Республикасига қарзларни тўлаш бўйича махсус процедуралар;

▶ 2003 йил – Париж клуби кредиторлари Эвиан ёндашувини маъқулладилар;

▶ 2004 йил – Эвиан ёндашуви бўйича биринчи қарзни қайта ишлаш (Кения). Ироққа босқичма-босқич чиқиш тартиби тақдим этилди;

▸ 2005 йил – Цунамидан азият чеккан мамлакатларга (Индонезия ва Шри-Ланка) махсус даволаш курси тақдим этилди;

▸ 2006 йил – Париж клубининг 50 йиллиги;

▸ 2007 йил – Бирламчи бозор қийматидан паст бўлган биринчи харид операциялари (Габон, Иордания);

Париж клуби қатъий расмийлаштирилган мақомга эга эмаслигига қарамасдан, яъни норасмий ташкилот бўлиб, унинг фаолияти маълум қоидалар ва принципларга асосланади.

Париж клубига аъзо бўлиш кредиторлар ўртасида қарз ва уни тўлаш жараёни тўғрисида доимий равишда маълумот алмашишни ўз ичига олади.

Лондон клуби – норасмий ташкилот. Лондон клубининг биринчи йиғилиши 1976 йилда Заирнинг хусусий кредиторлар олдидаги қарзлари масалаларини ҳал қилиш учун бўлиб ўтди.

Лондон клубининг фаолияти Париж клуби фаолиятига ўхшаш. Фарқи шундаки, Париж клуби кредитор давлатларни марказий банклар вакиллари ва кредитор мамлакатлар молия вазирлари вакиллари билан бирлаштиради, Лондон клуби нодавлат, тижорат банкларини бирлаштиради.

Лондон клубидаги кредитор банкларнинг манфаатларини Банкнинг Консултация Қўмитаси ҳимоя қилади, у мамлакат қарзининг катта қисмини ташкил этувчи банкларни англатади. Қарздор давлат ва қўмита ўртасида эришилган келишув қарздорнинг тугатилмаган мажбуриятларининг 90-95 фоизини ташкил этадиган банкларнинг қўллаб-қувватлашига эга бўлиши керак ва шундан кейингина ушбу шартномани расмий равишда имзолаш мумкин.

Қарзни тўлаш тартиби тайёргарлик ишларини ўз ичига олади ва бу қарзларни тўлаш стратегиясини ишлаб чиқишдан иборат. Кейинчалик қарздор давлат ўзининг асосий кредиторлари билан бошқарув қўмитасини тузиш учун маслаҳат беради. Одатда, қарздор давлат таркибига кирадиган ва мамлакат қарз мажбуриятлари бўлган минтақаларни ифодаловчи меҳнат шароитлари билан боғлиқ тушунчага эга банкларни танлайди.

Валдай Мунозаралар клуби ҳисобланади. Қуйидаги жадвалда Валдай Мунозаралар клуби саммитларининг номлари келтирилган.

11.2.1-жадвал

Валдай Мунозаралар клуби саммитларининг номланиши[24]

Сарлавҳа	Жой	Сана
Россия аср бўсағасида: умид ва ҳақиқат	Великий Новгород	2004 йил 2-5 сентябрь
Россия сиёсий калейдоскоп сифатида	круиз кемаси Александр Радишчев (саёҳат Москва учун Твер ва орқа)	2005 йил 2-5 сентябрь
XXI асрда глобал энергия: Россиянинг роли ва мавқеи	Москва ва Ханти-Мансийск	2006 йил 4-9 сентябрь
Россия чорраҳасида – танлов ва шахсият	Москва ва Қозон	2007 йил 10-14 сентябрь
XXI аср бошидаги глобал геосиёсий инқилобда Россиянинг роли	Москва, ва Грозний	2008 йил 9-14 сентябрь
Россия – Ғарб: келажакка қайтиш	Якуцк ва Москва	2009 йил 7-15 сентябрь
Россия: Тарих ва келажак тараққиёт	Санкт-Петербург, Карелия, Сочи	2010 йил 1-7 сентябрь
2011-2012 йиллардаги сайловлар ва Россиянинг келажаги: келгуси 5-8 йил учун ривожланиш сценарийлари	Калуга ва Москва	2011 йил 6-12 ноябрь
Келажак бугун амалга оширилмоқда: Россиянинг иқтисодий ривожланиш сценарийлари	Санкт-Петербург ва Москва	2012 йил 20-26 октябрь
Россиянинг замонавий дунё учун хилма-хиллиги	Новгород вилояти	2013 йил 16-19 сентябрь
Дунё тартиби: янги қоидалар ёки қоидаларсиз ўйин	Сочи	2014 йил 22-24 октябрь
Уруш ва тинчлик ўртасидаги жамиятлар: эртанги дунёда можаролар мантиғини енгиш	Сочи	2015 йил 19-22 октябрь
Келажак тараққиётида: эртанги дунёни шакллантириш	Сочи	2016 йил 24-27 октябрь
Ижодий ҳалокат: Янги низом ҳозирги можаролардан келиб чиқадими?	Сочи	2017 йил 16-19 октябрь
Россия: XXI аср учун кун тартиби	Сочи	2018 йил 15-18 октябрь
Шарқнинг тонги ва дунё сиёсий тартиби	Сочи	2019 йил 30 сентябрь 3 октябрь

Ушбу клуб 2004 йилда ташкил этилган. У Россия таъсирида жаҳондаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этиш мақсадида фаолият олиб боради.

[24] Manba: https://en.wikipedia.org/wiki/Valdai_Discussion_Club

11.3. Иқтисодий етакчиликка даъвогар гуруҳлар фаолияти

Иқтисодий етакчиликка даъвогар давлатларнинг халқаро иқтисодиётдаги фаолияти мамлакатлар уюшмаси тарзида намоён бўлади. Хусусан, "Катта еттилик", "Катта саккизлик", "Катта 20 лик" гуруҳлари жаҳон мамлакатлари иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсатмоқда.

Катта еттилик (G7) халқаро норасмий ташкилот ҳисобланади. Бу гуруҳга АҚШ, Канада, Германия, Япония, Буюк Британия, Франция, Италия киради. 1975 йилдан буён гуруҳ ҳар йили саммит майдонларида иқтисодий сиёсатни муҳокама қилиш учун йиғилади. 1987 йилдан буён G7 молия вазирлари ҳар ярим йилда камида тўрт маротаба якка йиғилишларда учрашадилар.

11.3.1-жадвал

Охирги 3 йиллик G7 саммитлари[25]

2017 йил 26–27 май	Италия	G-7 раҳбарлари умумий саъй-ҳаракатларни таъкидладилар: Сурия инқирозига барҳам бериш, БМТнинг Ливиядаги миссиясини бажариш ва ИШИД, ИШИД ва ДАИШнинг Сурия ва Ироқдаги мавжудлигини камайтириш. Шимолий Кореяни БМТ резолюцияларини бажаришга чақиришган, Украина можароси учун Россиянинг жавобгарлиги таъкидланган. Иқтисодий фаолликни қўллаб-қувватлаш ва нархлар барқарорлигини таъминлаш талаб қилинар эди, савдо ва жинсий тенгсизликлар муҳокама қилиниши керак эди. Мамлакатларга миграциянинг асосий омиллари: очликни тугатиш, рақобатбардошликни ошириш ва глобал соғлиқни сақлаш хавфсизлигини таъминлаш учун шароитлар яратишда ёрдам бериш тўғрисида келишиб олинди.
2018 йил 8–9-июнь	Канада	Бу Маноир Ричелиеу шаҳрида бўлиб ўтди. Бош вазир Трудеау Канада G 7 президентлиги учун бешта мавзуни 2018 йил январь ойида бошлаганини эълон қилди. Иқлим тижорат билан бир қаторда асосий мавзулардан бири эди. *«Иқлим ўзгариши, океанлар ва тоза энергия бўйича биргаликда ишлаш»* G7 аъзоларининг якуний баёнотида 28 банд мавжуд. АҚШ президенти Доналд Трумп якуний баёнотнинг иқтисодий қисмига рози бўлмаган. Катта еттилик аъзолари ҳам санкцияларни қайтариб олишга ва Минск келишувининг тўлиқ амалга оширилмаганлиги учун Россия Федерациясига нисбатан чеклов чораларини кўришга тайёр эканликларини билдирдилар.
2019 йил 24–26 август	Франция	Саммитда Бутунжаҳон савдо ташкилоти «интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш борасида низоларни тезроқ ҳал қилиш ва адолатсиз савдо амалиётини бартараф этиш», «тартибга солувчи тўсиқларни соддалаштириш ва ОЕСД доирасида халқаро солиқларни модернизация қилиш»га келишиб олинди. «Эрон ҳеч қачон ядровий қуролга эга бўлмаслигини таъминлаш ва минтақада тинчлик ва барқарорликни таъминлаш», «узоқ муддатли сулҳга олиб келадиган Ливиядаги сулҳни қўллаб-қувватлаш» ва бошқалар.

G-20-Катта 20 лик 1990 йилларнинг охиридаги Осиё молиявий инқирозига жавобан ташкил этилган. Бугунги кунда G20 саммитлари халқаро молиявий-иқтисодий тизим билан боғлиқ масалалар бўйича ҳамкорлик ва маслаҳатлашув учун глобал форумдир.

[25] Manba: https://en.wikipedia.org/wiki/Group_of_Seven

G-20 дунё ялпи ички маҳсулотининг 85 фоизини, дунё савдосининг 75 фоизини ва дунё аҳолисининг учдан икки қисмини ташкил этади. Иштирокчилар: 20 та энг катта миллий иқтисодиёт:

- Аргентина
- Австралия
- Бразилия
- Буюк Британия
- Германия
- Ҳиндистон
- Индонезия
- Италия
- Канада
- Хитой
- Мексика
- Россия
- Саудия Арабистони
- АҚШ
- Туркия
- Франция
- Жанубий Корея
- Жанубий Африка
- Япония
- Европа Иттифоқи

Инқирозга қарши саммит 2008 йил 14-15 ноябрь кунлари Вашингтонда бўлиб, глобал молиявий инқироз билан боғлиқ масалаларни муҳокама қилди.

Лондон саммити 2009 йил 2 апрелда бўлиб ўтди. Саммитнинг асосий мақсадлари: глобал инқирознинг олдини олиш, дефлация, молия секторини мустаҳкамлаш ва протекционизмнинг олдини олиш, глобал молиявий-иқтисодий тизимни кучайтириш ва жаҳон иқтисодиётининг барқарор ўсишга ўтиш чораларини муҳокама қилишдан иборат.

Торонто саммити Toronto city convention center 2010 йил 26-27 июнда бўлиб ўтди. Якуний декларацияга кўра ривожланган давлатлар бюджет тақчиллигини 2013 йилга қадар 2 баравар камайтириш мажбуриятини олганлар.

Канн саммити 2011 йил 3-4 ноябрь кунлари Каннда (Франция) бўлиб ўтди. G20 саммитида банклар устидан назоратни кучайтириш ва глобал инқирознинг олдини олиш чораларини муҳокама қилиш тўғрисида қарор қабул қилинди.

Мексика саммити 2012 йил 18-19 июнь кунлари Лос-Кабосда (Мексика) бўлиб ўтди.

Санкт-Петербург саммити 2013 йил 5-6 сентябрь кунлари Санкт-Петербургда (Россия) бўлиб ўтди. Учрашув чоғида раҳбарларнинг асосий диққат марказлари иқтисодий ўсиш ва молиявий барқарорликни таъминлаш, иш ўринлари яратиш ва ишсизликка қарши курашиш, сармояларни рағбатлантириш, кўп томонлама савдони кучайтириш ва халқаро ривожланишни қўллаб-қувватлаш масалалари муҳокама қилинди.

Австралия саммити 2014 йил 15-16 ноябрда Брисбен шаҳрида (Австралия) бўлиб ўтди. Саммитнинг асосий мавзуси хавфсизлик ва Украинадаги инқироз эди. G20 томонидан қабул қилинган якуний коммюнике давомида томонлар коррупцияга қарши ҳаракат режаси маъқулланди, иқтисодиётнинг давлат ва хусусий секторларининг шаффофлигини ошириш, халқаро инфратузилма марказини ташкил этиш зарурлиги таъкидланди.

11.4. Жаҳон хўжалиги алоқаларида халқаро институционал жамиятлар фаолиятининг тутган ўрни

Ижтимоий ҳимоя барқарор ривожланишга эришиш, ижтимоий адолатни таъминлаш ва инсоннинг ҳамма учун ижтимоий хавфсизликка бўлган ҳуқуқини амалга оширишда Камбағаликка қарши курашиш фондлари муҳим роль ўйнайди. Ижтимоий ҳимоя сиёсати ҳаёт цикли давомида қашшоқлик ва заифликни камайтириш ва уй хўжаликлари даромадларини ошириш, маҳсулдорликва инсонтараққиётиниюксалтириш, ички талабни ошириш, иқтисодиётнинг таркибий ўзгаришига кўмаклашиш ва ривожланишни рағбатлантириш орқали инклюзив ва барқарор ўсишни қўллаб-қувватлаш учун миллий ривожланиш стратегиясининг муҳим элементи ҳисобланади.

Дунёдаги энг камбағал одамларнинг тўртдан уч қисми ривожланаётган мамлакатларнинг қишлоқ жойларида яшайди. Уларнинг аксариятини тирикчилик манбаи қишлоқ хўжалигига боғлиқ. Иқлим ўзгариши, ўсиб бораётган дунё аҳолиси ҳамда озиқ-овқат ва энергиянинг ўзгарувчан нархлари 2030 йилгача миллионлаб ҳимоясиз одамларни ўта қашшоқлик ва очарчиликка ундаши мумкин. Жаҳон амалиётида "камбағаллик" тушунчасининг моҳиятини тўлиқ очиб бера оладиган, унинг ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий жиҳатларини ўзида мужассамловчи ягона ёндашув мавжуд эмас. Камбағалликни аниқлаш ва уни баҳолаш бўйича қўлланилаётган усул ва услублар бир-биридан тубдан фарқ қилади. Камбағалликни даромадлар (абсолют миқдорда) етишмаслиги, пул ва номоддий мезонлар орқали аниқлаш мумкин. Натижада камбағаллик миқёси қайси усул ва услубиятдан фойдаланилганлигига боғлиқ ҳолда ўзгариб туради.

Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш халқаро жамғармаси (IFAD-International Fund for Agricultural Development) қишлоқ аҳолиси озиқ-овқат хавфсизлигини ошириш, оилаларининг овқатланишини яхшилаш ва даромадларини кўпайтиришга имконият яратиш масалалари билан шуғулланади. Ушбу фонд барқарорликни таъминлаш, кичик бизнесни кенгайтириш ва камбағалликни қисқартириш бўйича жавобгар ҳисобланади.

ИФАД халқаро молиявий институти Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Римда жойлашган ихтисослашган агентлиги, шунингдек озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги маркази бўлиб, 1978 йилдан буён қарийб 491 миллион кишини қамраб олган лойиҳаларга 21 миллиард АҚШ долларидан ортиқ миқдорда грантлар ва паст фоизли кредитлар ажратди.

2050 йилга келиб, дунё аҳолисининг 9 миллиарддан ошиб кетиши, бойлар ва камбағаллар ўртасидаги тафовут ва ресурслар учун рақобат кучайиб бораётган бир пайтда, инсоният дуч келадиган асосий муаммоларни намоён қилади.

Қишлоқ хўжалиги қашшоқликни камайтириш учун тасдиқланган восита бўлиб, мазкур соҳада ишлаб чиқарилган ЯИМнинг ўсиши қашшоқликни камайтиришда бошқа ҳар қандай тармоққа қараганда самаралироқ ҳисобланади. Африка қитъасида қишлоқ хўжалигидаги ўсиш камбағалликни бошқа соҳалардагига қараганда 11 баравар тезроқ қисқартиради. ИФАД томонидан қўллаб-қувватланаётган лойиҳалар шуни кўрсатдики, молия, бозор, технология ва ахборотга эга бўлган қишлоқ аҳолиси қашшоқликдан қутулиши мумкин. Шунингдек, мазкур фонд қишлоқ аҳолисига кўмак бериш ва камбағалликни қисқартиришга оид фаолиятидан ташқари гендер тенглиги ва уни тарғиб қилиш, маҳаллий ташкилотлар ва жамоаларнинг салоҳиятини ошириш ҳамда иқлим ўзгаришига қарши экологик лойиҳаларни рўёбга чиқариш билан ҳам шуғулланади.

Ривожланаётган мамлакатларда инновацияларни ривожлантириш ва қашшоқликни камайтириш, мавжуд салоҳиятни ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш мақсадида, ОТБ (Осиё Тараққиёт Банки) кам таъминланганлик бўйича махсус донорлик жамғармаларини бошқаради.

Қашшоқликни камайтириш бўйича Япония фонди ушбу мамлакат томонидан 2000 йил май ойида қашшоқликни камайтириш ва ижтимоий ривожланиш билан боғлиқ лойиҳаларни молиялаштириш учун ОТБ томонидан молиялаштириладиган лойиҳаларга қўшимча қиймат қўшиши учун ташкил қилинди. Фонд лойиҳавий грантларга қўшимча равишда техник ёрдамни тақдим этиш учун грант ёрдами кўламини кенгайтирмоқда. ОТБга аъзо ривожланаётган мамлакатларда қашшоқ ва ночор аҳволда яшайдиган камбағал ва ҳимоясиз гуруҳларга, биринчи навбатда, барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга ҳисса қўшадиган маҳаллий ҳамжамиятлар, нодавлат ташкилотлар (ННТ) томонидан ишлаб чиқилган ёки амалга оширилаётган инновацион дастурларга устуворлик берилади.

Ушбу жамғарма томонидан тақдим этилган маблағларнинг умумий ҳажми қарийб 832,0 миллион долларни ташкил этди, шунингдек ОТБ томонидан 459 та лойиҳа учун 896,6 млн. доллар ажратилган. Шулардан 559,9 миллион доллар эквиваленти 188 лойиҳа грантларига ва 331,9 миллион доллар 271та техник ёрдам лойиҳаларига тўғри келади.

Хитойнинг қашшоқликни камайтириш ва минтақавий ҳамкорлик фонди. Хитой Халқ Республикаси (ХХР) қашшоқликни камайтириш ва минтақавий ҳамкорлик жамғармаси 2005 йил 24 мартда ОТБга аъзо давлатлар учун қашшоқликни камайтириш, минтақавий ҳамкорлик ва билим алмашиш жараёнини қўллаб-қувватлаш мақсадида ташкил этилган.

Жамғарманинг мақсади – қашшоқликни камайтириш, минтақавий ҳамкорлик ва билим алмашиш, иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни тезкор

ва аниқ натижаларига эришишдан иборат. Жамғарма ушбу мақсадга эришиш учун:

– ОТБга аъзо ривожланаётган давлатларнинг қашшоқликни камайтириш ва ривожланиш жараёнидаги иштирокини кучайтириш;

– ривожланаётган аъзо мамлакатларда камбағалликни камайтириш ва ривожлантириш бўйича билим ва тажриба алмашишни кучайтириш;

– қашшоқликни камайтириш ва ривожлантиришга қаратилган минтақавий ҳамкорликни кучайтириш;

– қашшоқликни камайтириш ва минтақавий ҳамкорликдаги фаолиятдан кенг фойдаланиш зарур.

Хитой Халқ Республикаси ушбу жамғармани қўллаб-қувватлайди. 2019 йил 31 март ҳолатига кўра тақдим этилган маблағларнинг умумий ҳажми 90,0 млн АҚШ долларини ташкил этди, шундан 48,42 млн. АҚШ доллари 92 лойиҳани ўз ичига олган. Улардан 46,62 миллион доллари 90 та техник ёрдам лойиҳалари учун ва 1,8 миллион доллар эквиваленти 2 та лойиҳавий грант учун сарфланган.

Қашшоқликни камайтириш миллий стратегиясини шакллантириш ва амалга оширишни қўллаб-қувватлашдаги ҳамкорлик жамғармаси. Жамғарма ёрдамида ОТБ ривожланаётган мамлакатлар ҳукуматларининг камбағалликни камайтириш миллий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда дуч келаётган тўсиқларни юмшатишга ёрдам беради. Жамғарма ривожланаётган аъзо мамлакатларга қашшоқликни камайтириш миллий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ёрдам беришга йўналтирилган дастурни молиялаштиради, шу билан бирга ОТБнинг ушбу соҳадаги қўшимча қийматини оширади.

Жамғарманинг асосий вазифалари мамлакатда қашшоқликни камайтириш стратегиясини шакллантириш, устуворликни амалга ошириш, мониторинг ва ислоҳотларни амалга ошириш жараёнларига кўмаклашиш ва ушбу жараёнда ОТБнинг ролини кучайтиришдан иборат.

Жамғарма маблағлари ҳисобидан амалга ошириладиган фаолият қуйидагиларни ўз ичига олади:

– ривожланаётган аъзо мамлакатларнинг манфаатдор томонлари билан биргаликда ишлаш;

– қатнашиш ва маслаҳат жараёни;

– салоҳиятни ошириш бўйича тадбирлар;

– қашшоқликни камайтириш миллий стратегияси жараёнини илмий қўллаб-қувватлаш.

Мазкур фонд Голландия ва бошқа Ғарбий Европа мамлакатларининг йирик инвестицион компаниялари томонидан қўллаб-қувватланади.

Дунё ногиронлар жамияти ногиронлиги бор одамларни уюштириш ва уларни қўллаб-қувватлашга хизмат қилади. Бинобарин, бугунги кунда бир миллиард киши ёки дунё аҳолисининг 15 фоизи ногиронликнинг баъзи турларидан азият чекади ва унинг тарқалиши ривожланаётган давлатлар учун юқоридир. Дунё бўйича ҳисобланган умумий миқдорнинг бешдан бири ёки 110 миллиондан 190 миллионгача одамлар сезиларли даражадаги ногиронликни бошидан ўтказади.

Имконияти чекланган, яъни кам таъминланган, ўқишга имкони йўқ инсонларга қараганда ногиронлиги бор (қўл, оёғи йўқ ва ҳ.к.) одамларнинг салбий ижтимоий-иқтисодий натижаларга дуч келиш эҳтимоли кўпроқ.

Ногиронликни қамраб олувчи глобал хабардорлик ўсиб бормоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси (CRPD-Convension of the Righs of the Person with Disabilitiyes) ногиронларнинг жамиятга тўлиқ интеграциясини қўллаб-қувватлайди. CRPD ногиронларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишда халқаро ривожланишнинг муҳимлигини алоҳида таъкидлайди. Бугунги кунга қадар 177 мамлакат мажбурий кучга эга бўлгани боис ратификация қилди. Сўнгги йилларда тобора кўпайиб бораётган икки томонлама донорлар халқаро ёрдамга йўналтирилган ногиронлик сиёсатини ишлаб чиқмоқдалар.

Халқаро ногиронлар жамияти (ИДА) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари ва барқарор ривожланишни илгари суриш борасидаги саъй-ҳаракатларини тарғиб қилади ва ногиронлар ташкилотларига ўз ҳукуматларининг маҳаллий, миллий ва халқаро миқёсда ҳисобот беришлари ва вазифалар бажарилишини қўллаб-қувватлайди.

ИДА ишининг асоси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциясидир. ИДА ногиронларнинг вакиллик ташкилотларини миллий, минтақавий ва халқаро миқёсда фаол ва келишилган ҳолда жалб қилиш орқали БМТнинг CRPD ни самарали ва тўлиқ бажарилишини, БМТ тизимининг риоя қилишини қўллаб-қувватлайди. 2030 Барқарор ривожланиш масаласи ва унинг мақсадлари – БМТнинг CRPD ва ногиронлар ҳуқуқларига мувофиқ инклюзив, барқарор ривожланишни таъминлаш борасидаги ишларининг ажралмас қисмидир.

International Disability Alliance

ИДА бутун дунё бўйлаб тахминан бир миллиард ногирон одамларнинг вакили ҳисобланади. Бу дунёдаги энг катта ва энг кўп эътибор бўладиган гуруҳдир. ИДА ногиронлар ҳуқуқлари бўйича халқаро ташкилотларнинг тармоғи сифатида ноёб тузилишга ва ногиронларнинг глобал миқёсдаги энг обрўли вакили бўлиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан тан олинган.

Халқаро ногиронлар ташкилотига аъзолик ҳар бир мамлакат миқёсида ушбу ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш асосида амалга оширилади. Халқаро ташкилотлар билан алоқаларни мустаҳкамлаш, ҳар бир мамлакатдаги ижтимоий ҳимоя соҳасини ривожлантириш, мавжуд муаммоларга биргаликда ечим топиш каби муҳим вазифаларни бажаришга ёрдам беради. Шунингдек, ногиронлик ташкилотларига аъзо бўлиш, ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ўзаро тажриба алмашишнинг муҳим жиҳатларидан бири, халқаро фондлар томонидан ажратиладиган маблағларни ўзлаштириш имконидир.

Халқаро ногиронлар жамиятига аъзо сифатида кўпгина ташкилотлар ҳамкорлик асосида фаолият юритишади. Қуйида ушбу ташкилотларнинг баъзилари билан танишиб чиқиш мумкин.

Дунё ижтимоий ҳимоялаш ташкилоти. Ижтимоий ҳимоя инсон ҳуқуқи бўлиб, сиёсат, қашшоқликни камайтириш ва олдини олишга мўлжалланган дастурлар мажмуи сифатида белгиланади. Ижтимоий ҳимоя болалар ва оилалар учун имтиёзлар, оналик, ишсизлик, меҳнатдан шикастланиш, касаллик, қарилик, ногиронлик, шунингдек, соғлиқни сақлаш ва бошқаларни ўз ичига олади. Ижтимоий ҳимоя барқарор ривожланишга эришиш, ижтимоий адолатни таъминлаш ва инсоннинг ҳамма учун ижтимоий хавфсизликка бўлган ҳуқуқини амалга оширишда муҳим роль ўйнайди.

Ижтимоий ҳимоя платформаси олдинги глобал Ижтимоий хавфсизлик кенгайтмаси (GECC- global extension of Cocial Cecurity) ўрнини эгаллайди. Бу Халқаро Меҳнат Бюросининг ижтимоий ҳимояни кенгайтириш учун глобал маълумот алмашиш воситасидир. Ушбу платформа ахборот ва ғоялар алмашинувини, тажрибаларни тўплаш ва ҳужжатлаштиришни, билимлардаги бўшлиқларни аниқлаш ва инновацияларни илгари суриш орқали билимлар яратишни мақсад қилади. Ушбу мақсадга эришиш учун Ижтимоий ҳимоя платформаси фойдаланувчилар ҳамда улар ўртасидаги мулоқот ва алмашинувларга таянади.

Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ILO – International Labour Organization) нинг Ижтимоий Ҳимоя Департаменти томонидан ишлаб чиқилган платформа халқаро тармоқлараро билим алмашиш муҳити ва ижтимоий таъминотни кенгайтириш учун техник хизматларни тақдим этади.

Ижтимоий хавфсизлик кўпгина халқаро-ҳуқуқий ҳужжатларда, масалан, Халқаро Меҳнат Ташкилотининг Филаделфия декларацияси 1944 йили ёки Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясида 1948 йилда мустаҳкамланган асосий инсон ҳуқуқидир. Жамиятнинг барча аъзолари учун муносиб ҳаёт кечиришнинг меъёрий аргументидан ташқари, ижтимоий ҳимоя қилиш дастурларининг фойдали ижтимоий-иқтисодий таъсири ҳақида кўплаб далиллар мавжуд.

Ижтимоий ҳимоя ижтимоий тартибсизликларнинг олдини олишга, ва иқтисодий ўсишга ёрдам беради, қашшоқликни олдини олади ва енгиллаштиради ва мамлакатларга барқарор ривожланиш моделларига эришишда ёрдам беради.

Ижтимоий ҳимоя платформаси универсал ижтимоий ҳимоя қамрови бўйича ишлайдиганларга ёрдам, маълумот ва ҳамкорлик воситаларини тақдим этади. Платформа Иижтимоий таъминотни кенгайтириш билан боғлиқ барча иштирокчилар: сиёсатчилар, халқаро ташкилотлар, ривожланиш банклари, бандлик, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя ёки молия вазирликларининг техник гуруҳлари, ижтимоий шериклар, донорлар, шунингдек, техник ҳамкорлик бўйича мутахассислар, ижтимоий хавфсизлик жамғармаси менежерлари, ўзаро соғлиқни сақлаш ташкилотлари ходимлари, кооперативлар, Нодавлат ташкилотлар ва бошқа фуқаролик жамияти ташкилотлари, ўқитувчилар, тадқиқотчилар ва ҳоказоларни қамраб олади.

Ҳар йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жаҳон Озиқ-овқат Дастури (FAO – The Food and Agriculture Organization) тахминан 80 миллион кишига ҳаётий озиқ-овқат ва озиқ-овқат ёрдамини тақдим этади. Бироқ, бутун дунё бўйлаб яна 815 миллион киши озиқ-овқат етишмаслигидан азият чекмоқда. Агар FAO ҳукуматларга 2030 йилга қадар дунёдаги оч одамлар сонини нолгача камайтиришга ёрдам бермоқчи бўлса, улар миллий тизимлар билан ишлашлари керак. Ушбу тизимлар энг заиф одамларни ҳаёти давомида зарба ва стрессдан ҳимоя қилади. Одатда, улар бир-бири билан боғлиқ кўплаб муаммолар, жумладан, қашшоқлик, тенгсизлик ва озиқ-овқат хавфсизлиги билан шуғулланади. Шу билан улар бир нечта Барқарор Тараққиёт Мақсадларига (СДГ), жумладан ноль очликдаги СДГ 2 га эришишга ҳисса қўшадилар.

Ижтимоий кафолатлар ижтимоий ҳимоя тизимларининг типик таркибий қисмидир. Буларга озиқ-овқат, нақд пул, ваучерлар ва товарларни заиф гуруҳларга топшириш бўйича башоратли ва ишончли ҳаракатлар киради. Дунёнинг ҳар бир давлатида камида битта ижтимоий кафолатлар тизими мавжуд.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Жаҳон Озиқ-овқат Дастури – FAO узоқ вақтдан буён ижтимоий ҳимоя тизимларини, жумладан, болаларнинг соғлиғи, овқатланиши ва таълимини яхшилашга ёрдам берадиган мактабда овқатланиш дастурларини, одамларга пул эвазига имтиёзлар, ваучерлар ёки озиқ-овқат рационларини тақдим этадиган озиқ-овқат ёрдами тизимларини жорий этиш ва қўллаб-қувватлаш анъаналарига эга. FAO ижтимоий ҳимоя тизимларининг узоқ муддатли озиқ-овқат хавфсизлиги ва барқарорлигини яхшилайдиган активларни қуриш ёки тиклаш аксарияти учун мўлжалланган.

FAO ўзининг тажрибасидан иложи борича унумли фойдаланган ҳолда, миллий ижтимоий кафолатлар ва ижтимоий ҳимоя тизимларига киритилиши мумкин бўлган ёндашувлар ва воситаларни жорий этиш бўйича ташаббусларни илгари сурмоқда. Булар ижтимоий кафолатлар олувчиларни рўйхатга олиш ва улар тўғрисидаги маълумотларни бошқариш платформаларини ишлаб чиқиш, наф олувчиларнинг манзиллилигини таъминлаш, пул тўловларини тўлаш механизмларини синаб кўриш, одамлар ўз имтиёзларидан фойдаланишлари мумкин бўлган аккредитацияланган дўконлар тармоғини яратиш ва

бундай тизимлар учун маҳаллий озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишни рағбатлантиришни, мактабда овқатланиш дастурлари каби ижтимоий кафолатларни ўз ичига олади.

FAO шунингдек, ҳукуматларнинг табиий офатлар ёки кўп сонли одамларнинг тўсатдан кўчиб ўтиши каби фавқулодда вазиятларга жавоб қайтариш учун ижтимоий хавфсизлик тармоқларининг имкониятларини ошириш бўйича салоҳиятини оширмоқда. FAO фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилишда давлатнинг ижтимоий кафолати тизимларидан тобора кўпроқ фойдаланмоқда ва уларга таянмоқда, шу билан кучларнинг такрорланишига йўл қўймаслик ва миллий тизимнинг зарбаларга жавоб бериш қобилиятини кучайтиришга эришмоқда. Масалан, экваторда Жаҳон озиқ-овқат дастури зилзиладан халос бўлиш бўйича миллий дастурларни амалга оширишда ёрдам берди. Фижи оролларида FAO ҳукуматнинг Уинстон циклони бўйича аҳолисига ёрдам бериш саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватлади.

Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) дунё ҳамжамиятини кам ва ўртача даромадли мамлакатларда ижтимоий ҳимоянинг минимал даражасини таъминлаш учун шахсий, бепул ёрдамдан фойдаланишга чақиради.

Хусусий хайр-эҳсонлар ҳали базавий ижтимоий таъминот билан қамраб олинмаган 400 миллионга яқин одамларнинг ҳаётини яхшилашга қодир бўлган ижтимоий ҳимоя тармоқларини яратишга ёрдам беради. Хайрия жамғармаси ХМТ томонидан Кинг Баудоуин фонди билан ҳамкорликда яратган минимал ижтимоий ҳимоя даражаси учун олинади.

Ҳар бир ҳиссанинг 91,5 фоизи тўғридан-тўғри ўз мамлакатларида яшовчи ижтимоий ҳимоя тармоқларини яратишга йўналтирилади. Ушбу маблағлар ХМТга барча учун ижтимоий ҳимоянинг минимал даражасини белгилаш учун ўзининг энг асосий дастури орқали мамлакатларга универсал ижтимоий ҳимоя қилишда ёрдамини давом эттириш ва кенгайтиришга имкон беради.

Бугунги кунда дунё аҳолисининг 55 фоизи ижтимоий ҳимоядан фойдаланиш имкониятига эга эмас. Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий дастури 2020 йилга келиб, муҳтожликни ҳис қилмаган миллионлаб одамларни қамраб олишга қаратилган. Дастур ишга тушгандан буён уни амалга ошириш 21 мамлакатдан 14 тасида сезиларли натижаларга эришилди. Ушбу муҳим ишни давом эттириш учун ҳали ҳам ресурслар орасидаги бўшлиқни 30 миллион долларни тўлдириш керак. Биргина Камбоджада ХМТнинг барча ишчиларга ижтимоий соғлиқни сақлаш тизимидан фойдаланиш имкониятларини яратишга мўлжалланган дастури 1,1 миллион оилани қамраб олди.

Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аёллар ва эркаклар учун ижтимоий ҳимоя: оналик ва ногиронлик бўйича нафақа, иш жойидаги шикастланишдан ҳимоя қилиш, ишсизликни қўллаб-қувватлашни қамраб олиш лозим.

Имконияти чекланган шахсларни ижтимоий ҳимоя қилишда халқаро ташкилотлар, жамиятлар ва фондларни ўрни беқиёс катта.

Ногиронларнинг халқаро алянси 1999 йилда глобал ва 2007 йилдан буён ногиронларнинг минтақавий ташкилотлари ва уларнинг оилалари сифатида ташкил этилган.

ИДА ногиронларнинг халқаро, минтақавий ва миллий ташкилотлари тармоғини ва ногиронларнинг нодавлат ташкилотларини ташкил қилишда Халқаро ногиронлик ҳамкорлик алоқаларини яратишда муҳим роль ўйнади, бу эса Бирлашган Миллатлар Ташкилоти музокараларида асосий иштирокчига айланди.

Бугунги кунда мазкур ташкилотнинг мақсади ногиронларнинг вакиллик ташкилотларини миллий миқёсда фаол ва келишилган ҳолда жалб қилиш орқали бутун дунё бўйлаб БМТ.CRPDни самарали ва тўлиқ амалга оширилишини, шунингдек, БМТ тизимидаги БМТ.CRPDга риоя қилишни таъминлаш, минтақавий ва халқаро даражада. Халқаро ривожланиш уюшмаси 2030 кун тартибини ва унинг Барқарор ривожланиш мақсадлари БМТ. CRPDга мувофиқ амалга оширилишини таъминлаш устида ишламоқда. ИДА NNTларни Женева ва Нью-Йоркдаги инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ жараёнлар, шу жумладан Шартнома органлари, Универсал даврий таҳлил ва Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш билан ҳамкорликда қўллаб-қувватлайди. Халқаро ривожланиш агентлиги миллий ва минтақавий миқёсдаги нодавлат нотижорат ташкилотларини ўқитиш ва ресурслар ҳамда маълумотларни тарқатиш орқали қўллаб-қувватлайди. Дунё бўйлаб аъзо ташкилотлар билан, ИДА бутун дунё бўйлаб ногиронлиги бўлган бир миллиардга яқин одамни англатади. Бу дунёдаги энг катта ва энг кўп эътибор берилмайдиган озчиликлар гуруҳидир.

ИДА ногиронлиги бўйича етакчи халқаро ташкилотлар тармоғи сифатида ўзининг ноёб таркибига эга бўлиб, ногиронларнинг энг нуфузли вакили бўлиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти тизими томонидан ҳам Нью-Йоркда, ҳам Женевада тан олинган.

Бугунги кунда ТТК саккизта глобал, олтита ногиронларнинг минтақавий ташкилотларни ва битта кузатувчи аъзоларни ўз ичига олади.

Халқаро ривожланиш ассоциациясининг Кузатув аъзолари ИДА аъзоларининг мунозараларида маълумот алмашиш ва ҳар бирини қўллаб-қувватлашда қатнашадилар. Кузатувчилар сифатида ушбу ташкилотлар ХДК Кенгаши ва Бош Ассамблеянинг расмий қарорларида иштирок этмайдилар, аммо ХРК ўз кузатувчиларини тўлиқ аъзолик мезонларини бажаришда қўллаб-қувватлайди.

Африка ногиронлар форуми[26]. 2016 йил 14-15 мартда Аддис-Абебада Африкадаги ногиронлар ташкилотлари аъзолик ташкилоти бўлган Африка ногиронлар форуми (ADF) 9 кишилик Ижроия кенгашининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Ва унда 8 та континентал ДПО, 4 та ДПО минтақавий федерацияси ва 34 та Миллий ДПФ федерацияси аъзоликка қабул қилнди:

ADF Ижроия кенгаши раиси жаноб Шуайб Чалклен NNT ва ташкилотларни ADFга расмий аъзоликка қабул қилди ва бошқа Африка мамлакатларидаги

[26] http://www.internationaldisabilityalliance.org/african-disability-forum

ДПО миллий федерацияларини ADF аъзолигига ариза беришга чақирди. Шунингдек, у ADF принциплари ва вазифаларини амалга оширишда манфаатдор ташкилотларни ADF ассоциациясига аъзо бўлиш учун мурожаат этишга даъват этди.

Ижроия кенгаши аъзоларига Халқаро ногиронлар алянси Кенгаши ADFга тўлиқ ИД аъзолигини бергани ва Кенгаш ADFнинг ХТга аъзолигини тасдиқлаганлиги тўғрисида хабардор қилинди. Кенгаш, шунингдек, ADFнинг иш режасини ва бюджетини тасдиқлади ва Африкада биринчи марта ногиронлар, уларнинг оилалари ва ташкилотлари билан боғлиқ қарорлар қабул қилинишини таъминлаш учун ўзларининг қонуний равишда тан олинган ногиронлар ташкилотлар (субминтақавий, миллий ва маҳаллий даражаларга) эга.

Африкалик ногиронлар форуми эфиопия Ташқи ишлар вазирлиги томонидан 2017 йил 15 март куни расмий равишда рўйхатдан ўтган. ADF ногиронларнинг континентал, субминтақавий ва миллий ташкилотларини бирлаштирган кенг вакиллик континентал аъзолик платформасидир. Ҳозирги вақтда ADF Африка мамлакатларининг 34 мамлакатида аъзо ташкилотларга эга бўлди.

СДГ ногиронлик масалаларига таълим, бандлик, тенгсизликни камайтириш, инклюзив шаҳарлар ва ногиронлик бўйича маълумотларни ажратиш каби бир қатор мақсадлар бўйича иш олиб боради. СРПД, БМТнинг "Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида" конвенцияси, ногиронлиги бўлган одамларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро шартномадир. Конвенция иштирокчи давлатлар томонидан ушбу ҳуқуқлардан фойдаланишни таъминлаш ва ногиронларнинг имкониятлари ва ҳиссалари ҳақида хабардорликни ошириш учун қонунлар ва маъмурий чораларни амалга оширишни ўз ичига олган аниқ чораларни белгилайди. ADF рўйхатдан ўтгунга қадар Африка ўзининг қонуний равишда тан олинган ногиронлар ташкилотларининг соябон гуруҳига эга бўлмаган дунёдаги ягона минтақа эди. ADF 2014 йилда расман ишга туширилган бўлса-да, у БМТнинг ногиронлар ҳуқуқлари бўйича Ҳамкорлиги (UNPRPD- United Nations Partnership on the Rights of Persons with Disabilities) томонидан тақдим этилаётган грант орқали БМТ Тараққиёт дастурининг Африкадаги Минтақавий Хизмат Марказида фаолият кўрсатмоқда. Уни рўйхатдан ўтказиш ADFни БМТТД ташаббуси билан юридик шахсга ўтказади. Ногиронлик бўйича Жаҳон маърузасига (ЖССТ / Жаҳон банки, 2011 й) кўра, дунёда 1 миллиардга яқин ногиронлар бор, уларнинг 80 фоизи ривожланаётган мамлакатларда яшайди ва бу мамлакат аҳолисининг камида 15 фоизини ташкил қилади. Қашшоқлик, саводсизлик, ишсизлик, эксплуатация, чеклаш ва четлатиш Африкадаги ногиронларнинг кўпчилигини, айниқса аёллар ва қизларнинг ҳаётини тавсифлайди. Ногиронлиги бўлган одамлар тенг ҳуқуқли тенгдошлари учун асосий хизматлардан ва имкониятларидан маҳрум. Африканинг аксарият мамлакатларида ногиронлиги бўлган болалар, ёшлар ва катталарнинг ҳуқуқлари мунтазам равишда поймол қилинади ёки эътиборга

олинмайди. Шу сабабли, ногиронлиги бўлган одамлар Африканинг деярли ҳар бир мамлакатида ўзларининг ҳуқуқларини илгари суриш ва асосий хизматлар ва имкониятлардан фойдаланиш учун миллий ва маҳаллий даражада NTTларни яратдилар. Нодавлат нотижорат ташкилотлари барча даражаларда эътиборли, инклюзив, иштирокчилик ва вакиллик асосида қарорлар қабул қилинишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу NNTларнинг аксарияти халқаро донорлар, шунингдек, БМТ ва ҳукуматлар томонидан қўллаб-қувватланди камситишни тақиқловчи миллий қонунчилик нуқтаи назаридан, шунингдек, таълим, малака ошириш ва иш билан таъминлаш, айниқса, ўз-ўзини иш билан таъминлаш имкониятларини таъминловчи лойиҳалар орқали катта ютуқларга эришмоқда. Аммо аксарият миллий ва маҳаллий нодавлат нотижорат ташкилотлар заиф бўлиб, ногиронлик ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилиш ва асосий хизматларни тақдим этиш ҳамда асосий ривожланиш лойиҳаларига қўшилиш имкониятига эга эмаслар[27].

АСЕАН ногиронлар форуми (ACEAN DF-Disabilities Forum) – Жануби-шарқий Осиё мамлакатларининг ДПО ташкилотлари томонидан ташкил этилган тармоқ бўлиб ногиронлик бўйича инклюзив сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳаракатларни мувофиқлаштиради.

Inclusiv International (II) – бу интеллектуал ногиронлиги бўлган одамлар ва уларнинг оилаларини бирлашмаси бўлиб 115 дан ортиқ мамлакатларда интеллектуал ногиронлиги бўлган одамларни бирлаштиради. Шиори – ҳурмат, хилма-хиллик, инсон ҳуқуқлари, ҳамжиҳатлик ва қўшилиш.

Бутунжаҳон Карлар Федерацияси (WFDB) – бу нодавлат нотижорат ташкилотлар, миллий ташкилотлар ёки кар гуруҳлар ва ногирон шахслар гуруҳидир. WFDB нинг мақсади – кар одам ўртасида билим ва тажриба алмашиш форуми, шунингдек, кар одамларни жамият ҳаётининг барча жабҳаларига киритилиши ва тўлиқ иштирок этишини таъминлашдан иборат.

БМТнинг 2006 йил 13 декабрда қабул қилинган. Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияси ҳамда 2015 йил 25 сентябрда қабул қилинган Барқарор ривожланиш учун 2030 кун тартиби ва унинг барқарор ривожланиш мақсадлари универсалдир ва шунинг учун чеклашсиз карлик билан оғриган одамларни ўз ичига олади.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатларни, фуқаролик жамиятини ва бошқаларни карликнинг ноёб ва ўзига хос ногиронлиги сифатида тўлиқ ва ҳамма учун тан олишга чақиради, давлат томонидан молиялаштириладиган "Деафблинд" профессионал таржима хизматининг моделини ишлаб чиқиш жараёнини тавсия қилади, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатларга, фуқаролик жамиятига ва бошқаларга кардиологияни тадқиқ қилиш ва харитасини молиялаштиришни давом эттириш ва ривожлантиришни тавсия қилади, Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатларга, фуқаролик жамиятига ва бошқаларга ногиронлиги бўлган

[27] http://www.internationaldisabilityalliance.org/content/ida-members

ННТларга ўзлари ва уларнинг сайловчилари билан боғлиқ жараёнларда тўлиқ иштирок этишлари учун зарур техник ёрдамни тақдим этиш учун маблағ ажратишни тавсия қилади[28].

Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо давлатлар, фуқаролик жамияти ва бошқаларни жавобгарликка тортади, бу эса кейинги даврда кўзи ожиз одамларнинг СРПД ва СДГни амалга оширишга қўшилиши ва иштирок этиш жараёни тўғрисида ҳисобот бериш учун мониторинг воситасини яратиш орқали амалга оширилади.

Бутунжаҳон психиатрия фойдаланувчилари тармоғи (WNUSP- World Network of Users and Survivors of Psychiatry) – бу даражани глобал миқёсда намойиш этадиган фойдаланувчилар ва психиатрия омон қолганларининг демократик ташкилоти. Ўзининг Низомида "психиатрия фойдаланувчилари ва омон қолганлари" ўзларини руҳий касаллик ва / ёки руҳий саломатлик муаммоларига дуч келган ёки руҳий саломатлик хизматларидан фойдаланган ёки омон қолган одамлар деб таърифлашади. 1991 йилда ташкил топган WNUSP ҳозирда дунёнинг барча минтақаларини қамраб олган 50 дан ортиқ мамлакатларда ўз аъзоларига эга[29].

Тинч океанидаги ногиронлар форуми Тинч океанидаги ногиронлик муаммоларини ҳал этишда минтақавий жавобгар. ПДФ Тинч океани ороли мамлакатлари ва ҳудудларидаги инсон ҳуқуқлари, фуқаролиги, ногиронларнинг ҳиссаси ва имкониятларини тан оладиган инклюзив, тўсиқсиз, ижтимоий адолатли ва гендер тенг ҳуқуқли жамиятлар учун ишлаш мақсадида 2002 йилда тузилган ва 2004 йилда расмий равишда фаолият бошлаган.

Лотин Америкасидаги ногиронлар ва уларнинг оилаларини нодавлат ташкилотлари тармоғи Лотин Америкаси ва Кариб денгизидаги 19 мамлакат ногиронлар ташкилотлари томонидан тузилган. 2002 йилда ташкил этилган РИАДИС миллий ҳамкорларни, шунингдек, бир қатор техник нодавлат ташкилотларини тақдим этади.

Бутунжаҳон Кўзи ожизлар иттифоқи – 178 та аъзо мамлакатларда қарийб 160 миллион кўзи ожизлар ва қисман кўриш қобилиятига эга шахслар номидан гапирадиган ягона овоз. ДБУ кўзи ожиз ва қисман кўриш қобилиятига эга одамларнинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, ўз ташкилотларини кучайтиришга ва кўзи ожиз ва қисман кўриш қобилиятига эга инсонлар, шу жумладан аёллар ва ёшларнинг иштирокини кенгайтиришга интилмоқда.

Кўз инсоннинг энг муҳим ва керакли аъзоларидан бир ҳисобланади. Кўзларимиз орқали бу ёруғ оламни кўрамиз, асосий маълумотларни оламиз. Ҳар бир инсон, агар у узоқ умр кўрса, ҳаётида камида бир марта кўз билан боғлиқ касаликка дуч келади ва бу тўғри даволошни талаб этади. Дунёда 2,2 миллиард инсон кўз нури пастлигидан ёки кўз ожизлигидан азият чекади ва уларнинг 1 миллиарди даволаниш имкониятига эга. 10 миллионлаб кўриш

[28] http://www.internationaldisabilityalliance.org/content/ida-members
[29] http://www.internationaldisabilityalliance.org/content/ida-members

имконияти жуда оғир инсонларга ижтимоий ҳимоя кўрсатилмаяпти. Кўриш ҳолати ва унга оид касалликлар юки дунё бўйича тенг етказилмайди. Хусусан ўрта ва паст ривожланган давлатларда бу юқори даражани ташкил этади.

Кўзи ожизликни профилактика қилиш бўйича халқаро агентлик (ИАПБ) – бу фуқаролик жамияти ташкилотлари, корпоратив ва профессионал тузилмаларнинг, соғлиқни сақлашни тарғибот, билим ва шериклик орқали тарғиб қилувчи иттифоқ ҳисобланади. ИАПБнинг мақсади кўзлар кўриши ва кўриш қобилиятининг ёмонлашувининг асосий сабабларини бартараф этиш, кўзни парвариш қилиш бўйича миллий дастурларни режалаштириш, ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун ҳукуматлар ва ноҳукумат ташкилотларни бирлаштиришдир. ИАПБ Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти билан ҳамкорликдаги ВИСИОН 2020 дастурини илгари сурмоқда.

Халқаро Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой Жамиятлари Федерацияси (ИФРС) – дунёдаги энг катта гуманитар тармоқ бўлиб, 13,7 миллиондан ортиқ кўнгиллилар ёрдамида 192 миллий жамиятда 150 миллион кишига хизмат қилади[30].

Ташкилот олдига қўйган мақсадларнинг умумлаштирилган шиори: "Биргаликда биз фалокатлар пайтида ва ундан кейин, соғлиқни сақлаш фавқулодда ҳолатларда эҳтиёжларни қондириш ва заиф одамларнинг ҳаётини яхшилаш учун ҳаракат қиламиз. Биз буни миллати, ирқи, диний эътиқоди, синфи ёки сиёсий қарашларига нисбатан камситишларсиз амалга оширамиз".

Ташкилотнинг асосий стратегияси яқин ўн йилликнинг асосий гуманитар ва ривожланиш муаммоларини ҳал этиш бўйича умумий ҳаракатлар режасига амал қилган ҳолда, тез ўзгарувчан ахборот даврида ижтимоий ҳимояни таъминлашга ҳисса қўшишдан иборат.

2020 йил учун стратегик мақсадларни амалга оширилди ҳозирги ўн йилликнинг асосий гуманитар ва ривожланиш муаммоларини ҳал этишда умумий ҳаракатлар режаси бўйича иш олиб борилмоқда. Ташкилотнинг янги мақсадлари: "Биз ҳаётни сақлаб қолиш ва онгни ўзгартиришни давом эттириб, ўз фаолиятимизни учта асосий йўналишга – табиий офатларга қарши кураш ва тиклаш, ривожланиш, ижтимоий интеграция ва тинчликни қўллаб-қувватлашга йўналтирамиз".

Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой жамиятида кўнгиллилар (волонтёрлар) хизмати муҳим аҳамиятга эга. Бутун дунё бўйлаб кўнгиллилар жамоаси ташкил қилиб борилади. Улар хизмат қиладиган жамоаларда яшайдилар ва инқироздан олдин, ундан кейин ва кейинчалик ҳам ҳозир бўлмоқдалар. Улар табиий офатлар юз берганида биринчи бўлиб жавоб беради ва ўзларининг жамиятларини тиклашга ёрдам бериш учун энг катта мотивацияга эга бўлишади. Кўнгиллилар жабрланганларни қандай қилиб қўллаб-қувватлаши бўйича маҳорат дарсларини олишади ва амалда қўллаш билан ёрдам бершади.

[30] https://www.ifrc.org/en/who-we-are/

Ташкилот озиқ-овқат хавфсизлиги, сув ва санитария хизматлари фаолиятининг иқлим ўзгариши, урбанизация, зўравонлик, доимий ва тартибсиз миграциянинг гуманитар оқибатлари бўйича дастурларни тақдим этади.

Ташкилот кам таъминланган одамларнинг ўз жамоаларига қўшилишини қўллаб-қувватлайди. Бунда кўнгиллилар ва ёшлар авлодлараро мулоқотга ёрдам беради, динлар ва маданиятлар ўртасидаги тафовутларни бартараф қилади ва ҳар қандай вазиятда камситишни бас қилади.

Ўз ишларида кўнгиллилар ва Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой жамиятларининг ходимлари ушбу асосий принципларга амал қилишади.

Ҳаракат. Одамларнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилиш ҳамда инсоннинг ҳурматини таъминлаш учун ишлаб чиқилган. Бу ўзаро тушуниш, дўстлик, ҳамкорлик ва халқлар ўртасидаги доимий тинчликка эришишга хизмат қилади.

Холислик. Миллати, ирқи, дини, синфи ёки сиёсий қарашлари асосида камситилмайди. Бу фақат одамларнинг азобларини енгиллаштиришга ҳаракат қилади ва биринчи навбатда, унга энг кўп муҳтож бўлганлар инобатга олинади.

Нейтраллик. Умумжаҳон ишончни сақлаш учун Ҳаракат қуролли можароларда томонлар иштирок этмайди ва сиёсий, ирқий, диний ёки мафкуравий тусдаги низоларда қатнамайди.

Мустақиллик. Ўз ҳукуматларига инсонпарварлик фаолиятида ёрдам берадиган ва ўз мамлакатлари қонунларига бўйсунадиган миллий жамиятлар, Қизил Хоч принципларига мувофиқ ҳаракат қилишлари учун ҳар доим ўзаро ҳамкорликни сақлайди.

Кўнгиллилик. Ўзининг ихтиёрий ёрдам бериш фаолиятида ҳаракат ҳеч қандай фойда олишга интилмайди, балки ижтимоий ёрдамга эътибор қаратади.

Бирлик. Мамлакатда фақат битта Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой Жамияти бўлиши мумкин. У ҳамма учун очиқ бўлиши ва бутун мамлакат бўйлаб инсонпарварлик фаолиятини амалга ошириши лозим бўлади.

Хилма-хиллик. Ҳаракат бутун дунё бўйлаб амалга оширилади. Барча миллий жамиятлар тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар ва бир-бирларига ёрдам беришлари кўзда тутилади.

Ташкилотнинг янги стратегияси 2030 ўзидан олдинги стратегиялардаги мақсадларни жамлаган ҳолда, янги мақсадларни илгари суради. Унинг асосий мақсадлари иккала стратегияда ҳам кўзда тутилади. Янги стратегияда юқори даражадаги мақсадлар сифатида табиий офатлар ва инқирозлар, соғлиқни сақлаш, қадриятлар, қўшилиш ва тинч жамоаларга эътибор қаратилган. Бироқ, Стратегия 2030 бу ўзгариш платформаси бўлиб, у тармоқни ишлаш усулини ўзгартириш бўйича кучли чақириқларга жавобан ишлаб чиқилган.

12-БОБ. ЖАҲОН БАНКИ ГУРУҲИ

12.1. Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки

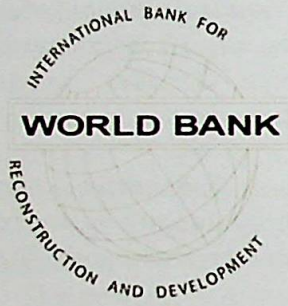

Халқаро Тикланиш ва Тараққиёт банки ХТТБ, (IBRD- International Bank for Reconstruction and Development) Жаҳон банкининг асосий кредит ташкилотидир. Халқаро Тикланиш ва Тараққиёт банки БМТнинг ихтисослашган муассасаси бўлиб, 1944 йилда Бреттон-Вудсда Халқаро Валюта ва Молия Конференциясининг қарорларига биноан ХВФ билан бир вақтнинг ўзида ташкил этилган давлатлараро инвестиция институтидир. Унинг низоми сифатида ХТТБ шартномаси расмий равишда кучга кирди. Аммо банк 1946 йилдан ишлай бошлади. ХТТБнинг штаб квартираси Вашингтонда жойлашган.

ХТТБ мақсадлари:

- Аъзо давлатлар иқтисодиётини тиклаш ва ривожлантиришга кўмаклашиш;
- Хусусий хорижий инвестицияларни рағбатлантириш;
- Халқаро савдода мувозанатли ўсишни таъминлаш ва тўловлар балансини таъминлаш;
- Статистик маълумотларни тўплаш ва нашр этиш.

Микрокредит ташкилотлари ва камбағал мамлакатлар билан ҳамкорлик қилиш орқали, ХТТБ инновацион молиявий ечимларни, шу жумладан молиявий маҳсулотлар (заёмлар, кафолатлар ва хавфларни бошқариш бўйича маҳсулотлар) ва билимлар ҳамда маслаҳат хизматларини (қайтариш асосда) ҳукуматларга миллий ва халқаро даражада тақдим этади.

ХТТБ барча секторлардаги инвестицияларни молиялаштиради ва лойиҳанинг ҳар бир босқичида техник кўмак ва тажриба билан таъминлайди. ХТТБ ресурслари нафақат қарз олувчи давлатларни зарурий молиялаштириш билан таъминлайди, балки глобал билимларни узатиш ва техник ёрдам воситаси бўлиб хизмат қилади.

Давлат қарзи ва активларни бошқариш бўйича маслаҳат хизматлари ҳукуматларга, расмий сектор институтларига ва ривожланиш ташкилотларига

молиявий ресурсларни ҳимоя қилиш ва кенгайтириш учун институционал салоҳиятни оширишга ёрдам беради.

ХТТБ давлатнинг молиявий бошқарувини кучайтириш, шунингдек, инвестиция муҳитини яхшилаш, хизматларни тақдим этишдаги муаммоларни ҳал қилиш, сиёсат ва турли институтларни кучайтириш бўйича ҳукумат ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди.

ХТТБ Жаҳон банкининг Бошқарувчилар кенгаши томонидан бошқарилади, у ҳар йили йиғилади ва аъзо мамлакатларга битта ҳокимдан иборат бўлади (кўпинча мамлакат молия вазири ёки ғазначилик котиби). Бошқарувчилар кенгаши ўз ваколатларининг катта қисмини қарз бериш ва операциялар каби кунлик масалалар бўйича Директорлар кенгашига беради.

Директорлар кенгаши 25 нафар ижрочи директордан иборат бўлиб, уни Жаҳон банки гуруҳи президенти бошқаради. Ижрочи директорлар Бутунжаҳон банкига аъзо бўлган барча 189 та давлатни бирлаштирадилар. Президент ХТТБнинг умумий йўналишини ва кундалик операцияларини назорат қилади. Банк ва Халқаро Тараққиёт Жамғармаси 10000 ходимдан иборат. ХТТБнинг соф фойдаси 2018 йил 30 июнда якунланган молиявий йил учун 505 миллион долларни ташкил этган бўлса, 2019 йил 30 июнда якунланган молиявий йил учун 698 миллион долларни ташкил этди. Иккала молиявий йилда ҳам натижаларга реализация қилинмаган маркировка бўйича таъсир кўрсатилди. ХТТБ ўзининг савдо портфелидаги позицияларини сақлаб қолиш ниятини ҳисобга олган ҳолда, бозорда сотилмаган зарарлар ва тушумлар ХТТБнинг тақсимланадиган даромадларига киритилмайди.

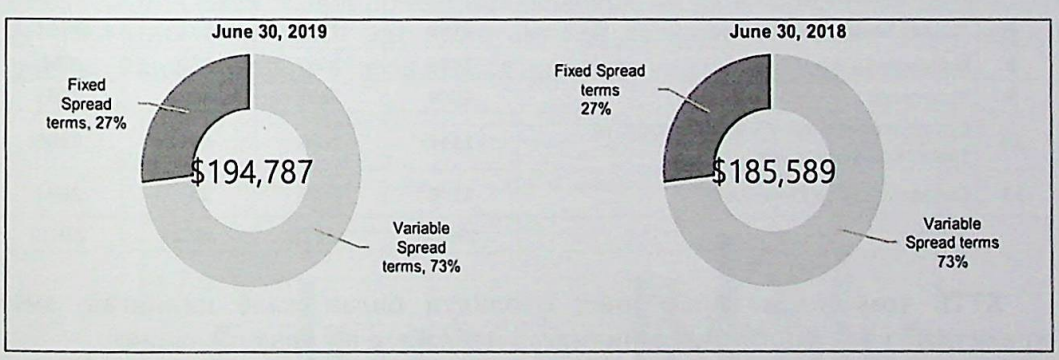

12.1.1-расм. Кредит шартлари бўйича ажратилган кредитлар.[31]

Кредит бериш – 2019 молиявий йилда, ривожланаётган мамлакатларга глобал ва маҳаллий ривожланиш муаммоларига ечим топишда ёрдам бериш учун 100 та операциялар орқали ХТТБ 23,2 миллиард доллар ажратди. 2019 молия йилидаги қарз мажбуриятлари (шу жумладан 1,1 млрд. АҚШ доллари миқдоридаги кафолатлар) бир йил олдинги даврга тўғри келди. 2019 йил 30 июнь ҳолатига

[31] http://pubdocs.worldbank.org/en/767901569597693292/IBRD-Information-Statement-2019.pdf

кўра ХТТБнинг соф заёмлари 193 миллиард долларни ташкил этди, бу ўтган йилга нисбатан 5 фоизга кўпдир.

ХТТБ инвестиция портфели асосан ликвид активлар портфелидан иборат. 2019 йил 30 июнь ҳолатига соф инвестиция портфели 81 миллиард долларни ташкил этди, унинг 79 миллиард доллари ликвид активлар портфелини ташкил этади. Бу бир йил аввал 74 миллиард доллар билан таққосланади, шундан 72 миллиард доллари ликвид активлар портфелини англатади. Ликвид активлар портфелининг ўсиши келгуси молия йили учун қарзлар ва кредитлар бўйича тўланадиган хизматларнинг юқори даражада бўлишини акс эттиради.

12.1.1-жадвал

ХТТБ томонидан Ўзбекисонда соҳалар бўйича ажратилган маблағлар (млн. $)[32]

№	Соҳа	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.
1	Қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, ўрмон хўжалиги	829	843	561	754
2	Таълим	1192	1496	1788	1074
3	Энергетика ва қазилма	2359	3361	4599	4434
4	Молия тизими	1360	3433	2657	1879
5	Соғлиқни сақлаш	793	893	1181	1189
6	Информатика ва алоқалаштириш технологиялари	262	90	194	503
7	Давлат бошқаруви сектори	4162	3175	5111	4754
8	Ижтимоий ҳимоя	1006	2687	1393	778
9	Транспорт	4089	3202	4569	2551
10	Сув таъминоти, қувурларни тиклаш ва тошқиндан ҳимоялаш	1147	2664	4192	2000
11	Саноат, савдо ва хизматлар	1106	1684	3483	2694
	Жами	18604	23528	29729	22612

ХТТБ томонидан қарз бериш фаолияти билан жалб қилинган, аммо кредитлаш учун ҳали фойдаланилмаган маблағлар шу ерда сақланади.

Банк операциялари учун ликвидликни таъминлаш учун ликвид активлар портфели, портфел мақсади билан бошқарилади.

ХТТБ ликвидли активларини инвестиция мақсадларига мувофиқ юқори сифатли инвестициялар билан чеклайди, даромаддан асосий ҳимоя устуворлигини таъминлаш, ликвид активлар консерватив тарзда бошқарилади.

[32] http://pubdocs.worldbank.org/en/767901569597693292/IBRD-Information-Statement-2019.pdf

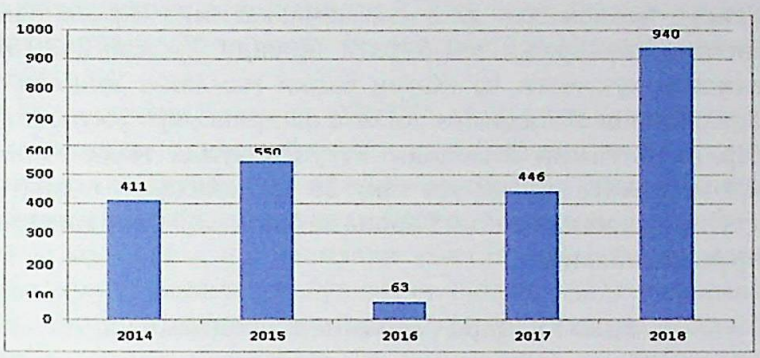

12.1.2-расм. Жаҳон банкининг 2014-2018 йилларда ажратган маблағлари (млн. $).[33]

Хусусан банк Жаҳон банкининг Ўзбекистонга ажратган маблағлари мунтазам ортиб бормоқда. 2016 йилда 63 млн АҚШ доллари миқдорида маблағ ажратган бўлса, 2017 йилда деярли 6 баробарга ортган, 2018 йилда эса 940 млн АҚШ доллари миқдорида режалаштирилган.

Жаҳон банки томонидан ҳамкорликда бир қатор лойиҳалар амалга оширилмоқда.

ХТТБ ва Халқаро Тараққиёт банки тахминан 100 та мамлакатда трансформацион салоҳиятга эга бўлган 351 та муҳим лойиҳани амалга ошириш учун жами 45,1 миллиард доллар маблағ ажратди. Унинг фаолияти банкнинг ривожланиш муаммолари билан шуғулланадиган ва мамлакатлар ўртасидаги ривожланиш соҳасидаги энг яхши амалий тажриба алмашиш учун марказ ролини ўйнашга қодир бўлган глобал институт сифатида таъкидланади.

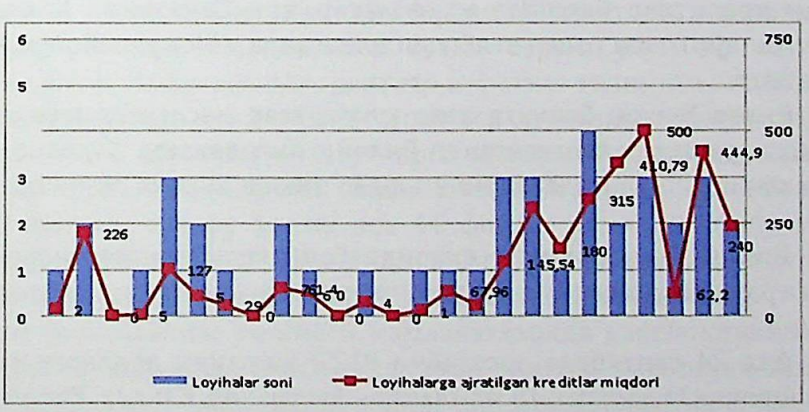

12.1.3-расм. Йиллар бўйича Жаҳон банки томонидан амалга оширилган лойиҳалар умумий миқдори (млн. АҚШ доллари) ва сони динамикаси.[34]

[33] http://pubdocs.worldbank.org/en/767901569597693292/IBRD-Information-Statement-2019.pdf
[34] http://pubdocs.worldbank.org/en/767901569597693292/IBRD-Information-Statement-2019.pdf

Коронавирус пандемияси даврида мамлакатимиз Жаҳон банкининг энг йирик молиявий ҳамкорларидан бирига айланди. Хусусан 2020 йил 11 июль куни Ўзбекистон ҳукумати ва Жаҳон банки мамлакат қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш лойиҳасини амалга ошириш учун умумий қиймати 500 млн. долларлик битимни имзолади. Бугунги кунда ташкилотнинг умумий қиймати 4,4 млд. АҚШ долларига тенг 23 та лойиҳадан иборат Ўзбекистон бўйича дастури Туркиядан кейин Европа ва Марказий Осиё минтақасидаги энг йирик дастури ҳисобланади.

12.2. Халқаро тараққиёт ассоциацияси

Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки (ХТТБ) 1944 йилда Европага Иккинчи Жаҳон урушининг вайронагарчиликларидан тикланишига ёрдам бериш учун ташкил этилган. 1950 йилларга келиб, энг қашшоқ ривожланаётган давлатларга улар ўсиши учун зарур бўлган капитални қарзга олишлари учун банк таклиф қиладиган шартларга қараганда юмшоқроқ шартлар кераклиги аниқ бўлди. Натижада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва АҚШ ҳукумати томонидан, камбағал мамлакатларга кўп томонлама донорлар кўмаги билан имтиёзли шартларда қарз бериш дастурлари яратилиши қўллаб-қувватланди. Дастлабки муҳокамалардан сўнг, Президент Евгений Блек бошқаруви остида ривожланаётган мамлакатларга "имтиёзли кредитлар" берадиган агентлик – Халқаро Тараққиёт Уюшмасини (IDA-International Development Association) ташкил этиш ғояси илгари сурилди.

Халқаро Тараққиёт Дастурини очиш ташаббуси Оклахома штатидан демократ сенатор Майк Монрони томонидан қўллаб-қувватланди, у ривожланаётган давлатлар учун Жаҳон банки томонидан ёрдам тарқатувчиси сифатида имтиёзли кредитлар беришда манфаатдор эди. Сенатнинг Халқаро молия бўйича қуйи қўмитаси раиси этиб тайинланганда у Монроней резолюциясини таклиф қилди.

1958 йилда Жаҳон банкига аъзо ҳукуматлар маслаҳатлашувлардан сўнг, банк Бошқарувчилар кенгашининг йиллик йиғилишида Халқаро Тараққиёт банки билан келишув моддаларини ишлаб чиқиш бўйича резолюцияни қабул қилди.

1960 йил январь ойининг охирида банк келишув моддаларини барча аъзоларга ратификация қилиш учун тарқатилди ва аъзо мамлакатлар розилиги олдинди.

1960 йил 24 сентябрда дастлабки 912,7 миллион долларга тенг бўлган Халқаро Тараққиёт дастури 15 мамлакат – Австралия, Канада, Хитой, Германия, Ҳиндистон, Италия, Малайзия, Норвегия, Покистон, Судан, Швеция, Таиланд, Буюк Британия, АҚШ ва Ветьнам томонидан имзоланган.

ИТА (Халқаро Тараққиёт Уюшмаси) ўз фаолиятининг дастлабки саккиз ойи давомида 51 та аъзога эга бўлиб, тўрт мамлакатга 101 миллион доллар миқдорида кредитлар ажратди.

Халқаро ривожланиш ассоциацияси 173 та аъзо давлатни қамраб олди ва дунёнинг энг камбағал 76 та мамлакатига имтиёзли кредит беринг етакчи манбасига айланди.

Халқаро Ривожланиш Уюшмаси (ХРУ) бошланғич таълим, соғлиқни сақлаш, тоза сув ва санитария, қишлоқ хўжалиги, ишбилармонлик муҳитини яхшилаш, инфратузилма ва институционал ислоҳотлар сингари ривожланиш соҳасидаги қатор тадбирларни қўллаб-қувватлайдиган ташкилот. Ушбу тадбирлар тенглик, иқтисодий ўсиш, иш ўринлари ташкил этиш, юқори даромадлар ва яшаш шароитларини яхшилашга йўл очади. Ривожланаётган мамлакатлар дуч келадиган кўплаб муаммолар чегара билмайди уларни ҳал қилишда, хавфсизлик, атроф-муҳит ва соғлиқ муаммоларини юмшатишга ва ушбу таҳдидларнинг глобал муаммоларга айланишининг олдини олишга хизмат қилади.

Шунингдек, ХТТБ инқирозга қарши чоралар ойнаси каби воситалар орқали инқирозлар ва фавқулодда вазиятлар пайтида асосий ҳамкор ҳисобланади. У 2010 йилдаги Гаити зилзиласи Гаитида, эбола тарқалишидан азият чеккан Ғарбий Африка давлатларида ва 2015 йилги Непал зилзиласи натижасида жиддий инқирозларни бошдан кечираётган давлатларни қўллаб-қувватлади. Банк лойиҳалари ҳисобидан, Фуқаролик ва Ижтимоий қўллаб-қувватлаш Фонди беш минтақанинг 18 та мамлакатида инқироз ва фавқулодда вазиятларни бартараф этиш учун 1,8 миллиард доллар ажратди. Халқаро ривожланиш уюшмасининг операцион фаолияти қашшоқликни камайтириш сиёсатини ишлаб чиқишни қўллаб-қувватлайдиган таҳлилий тадқиқотлар билан тўлдирилади. Банк лойиҳалари ҳукуматларга иқтисодий ўсиш базасини кенгайтириш ва камбағалларни иқтисодий зарбалардан ҳимоя қилиш усуллари тўғрисида маслаҳат беради. ХТТБ қарзларни тўлаш билан боғлиқ вазифаларни бажара олмайдиган камбағал мамлакатларга ёрдам бериш учун донорларнинг ёрдамини мувофиқлаштиради. Шунингдек, мамлакатларнинг қарз барқарорлигини таъминлашга ёрдам бериш учун ишлаб чиқилган қарзларни тўлаш хавфи асосида грантлар ажратиш тизимига эга. Юқори ўсиш суръатлари таъсирида дунё сўнгги чорак аср давомида турмуш даражасини оширишда мисли кўрилмаган ютуқларга эришди. Бу даврда олти йилдан ортиқча умр кўриш давомийлиги ошди, мактабдан ташқаридаги болаларнинг улуши 50 фоизга, оналар ўлими эса 44 фоизга камайди. Ушбу таъсирчан тараққиёт Жаҳон банкининг 2030 йилга қадар дунё аҳолисининг уч фоизидан камроғини қашшоқликни камайтириш мақсадига яқинлаштирди.

Халқаро ривожланиш уюшмаси мамлакатларида қашшоқликни камайтириш борасида эришган даражаси кучли эмас эди. Қашшоқликни камайтириш бўйича муваффақиятга эришиш дунёнинг энг зич жойлашган минтақаларида (Жанубий ва Шарқий Осиё) жадал суръатлар билан ривожланди.

Қашшоқлик ҳозирги кунда ўсиш суръати паст бўлган ва чўзилган можаролар ва мўртлик, аҳолининг кўпайиши ва ҳукуматнинг муваффақиятсизлиги билан ажралиб турадиган қийин шароитларда тобора кучайиб бормоқда. Қаттиқ

қашшоқликдан қутулган кўплаб мамлакатлар бу касалликка қарши курашишда ожиз бўлиб қолмоқда.

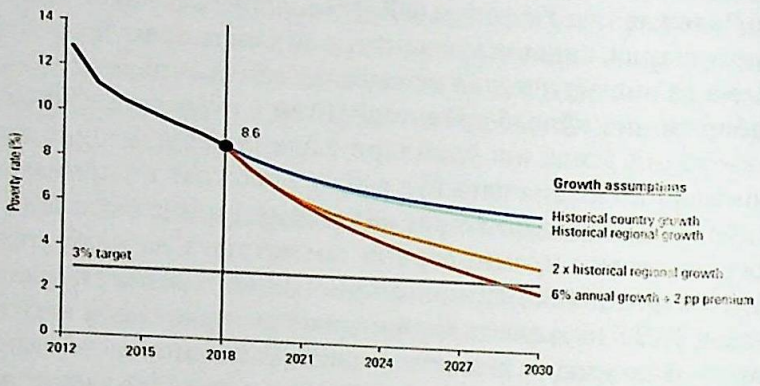

12.2.1-расм. Глобал қашшоқлик даражаси прогнозлари[35]

Юқори ўсиш бўлмаганида, 2030 йилга қадар ўта қашшоқликни уч фоиздан пастга тушириш қийинроқ бўлади, бу эса ҳозирда ҳаракат қилиш зарурлигини таъкидлайди. Сўнгги уч ўн йилликда эришилган ютуқларга қарамай, 2013 йилдан буён қашшоқликни камайтириш даражаси пасайиб бораётгани кузатилмоқда. 2030 йилга қадар ўта қашшоқлик ривожланаётган мамлакатлар кесимида икки баравар кўпаяди. Халқаро ҳамжамият ўта қашшоқлик даражаси юқори бўлган мамлакатларда қолиши керак.

Figure 5. Scaling up resources to accelerate progress

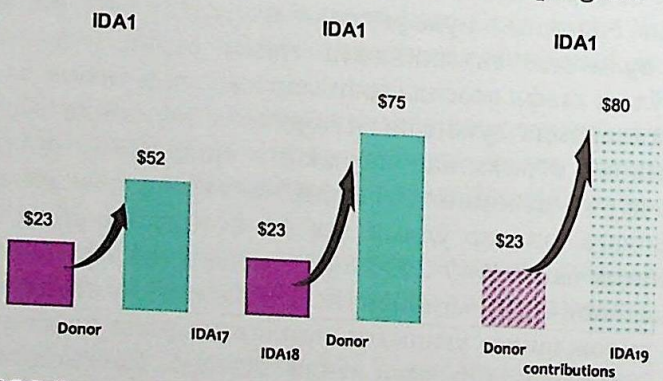

12.2.2-расм. 2030 йилгача тараққиётни тезлаштириш учун ресурсларни кенгайтириш[36]

[35] http://documents.worldbank.org/curated/en/898721564074799426/pdf/IDA19-An-Overview-Ten-Years-to-2030-Growth-People-Resilience.pdf

[36] http://documents.worldbank.org/curated/en/898721564074799426/pdf/IDA19-An-Overview-Ten-Years-to-2030-Growth-People-Resilience.pdf

Муваффақиятли бошқарилган ички ресурсларни жалб қилиш стратегияси кўплаб халқаро ривожланиш уюшмаларини молиялаштиришга ва эришиш учун етарли бўлмаслиги мумкин. Халқаро ривожланиш уюшмаси мамлакатларида давлатнинг умумий даромадлари (грантлар бундан мустасно) 2010 йилдаги ЯИМнинг 15 фоизидан 2017 йилдаги ЯИМнинг 18 фоизигача ўсди. Ушбу яхшиланишга қарамай, барқарор ривожланиш дастурларини молиялаштириш стратегиясининг муҳим таркибий қисми бўлган қўшимча даромадларни кўпайтиришда қўшимча имкониятлар мавжуд. ХВФ томонидан ўтказилган тадқиқот шуни кўрсатадики, солиқни ялпи ички маҳсулотга нисбатан фоиз ставкалари бўйича беш фоиз даражага кўтариш ҳам ХТТБга барқарор ривожланиш дастурларини молиялаштириш учун етарли бўлмаслиги мумкин.

12.3. Халқаро молия корпорацияси

Халқаро молия корпорацияси – Жаҳон банки гуруҳининг аъзоси Гаитида ривожланаётган мамлакатларда хусусий секторга йўналтирилган энг йирик глобал ривожланиш институтидир. Банк гуруҳи ўзидаги 2030 йилга қадар ўта қашшоқликка барҳам бериш ва ҳар бир мамлакатда умумий фаровонликни таъминлаш.

Халқаро молия корпорацияси шунингдек, лойиҳаларни амалга оширишда учинчи томон ресурсларини жалб қилиш бўйича етакчи ҳисобланади. Ҳисобдорлик Мувофиқлик бўйича маслаҳатчининг мустақил идораси томонидан таъминланади.

Халқаро молия корпорациясининг конденсацияланган консолидацияланган балансида Халқаро молия корпорацияси кредит портфелининг баланс қиймати 2019 йил 30 сентябрда 24,081 миллион долларни ташкил қилди.

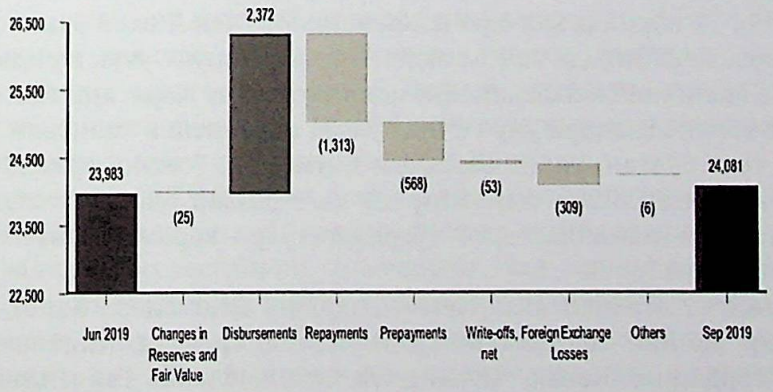

12.3.1-расм. Халқаро молия корпорациясининг кредит портфели қиймати

Кредит портфелининг баланс қиймати 98 млн. долларга ошди, тўловларнинг ошиб кетиши, қайта тикланишни олиб ташлаш ҳисобидан қисман қопланди. Халқаро молия корпорациясининг ҳисобот валютаси – АҚШ доллари, 1-молиявий чоракдаги инвестиция валюталарига нисбатан, хусусан евро, ҳинд руписи, Хитой юани ва Бразилия реалига нисбатан юқори баҳоланди. Ўзгаришларнинг қолган қисми биринчи навбатда ссуда айирбошлаш, капиталлаштирилган фоизлар ва тўловлар эвазига амалга оширилади.

2019 йил 30 сентябрдаги ссудалар бўйича ўртача тортилган шартномавий фоиз ставкаси 6,0 фоизни ташкил этди, бу 2018 йил 30 сентябрдаги 6,1% дан, Халқаро молия корпорациясининг қўплаб кредитлари вақти-вақти билан босилиб чиққани каби ЛИБОР ўртача даражасининг пасайишини англатади.

Халқаро молия корпорациясининг капитал қўйилмалар портфелининг баланс қиймати 2019 йил 30 сентябрда 298 миллион долларга камайди.

Ишламай қолган ссудалар 2019 йил 30 июнда берилган кредит портфелининг 1,331 миллион долларидан 62 миллион долларга кўпайди.

12.4. Инвестицион кафолат масалалари бўйича агентлик

Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги иқтисодий-сиёсий вазият хатарларни суғурталаш бўйича хизматларга эҳтиёжини вужудга келтирди ва унинг ғояларини шаклланиншига замин ҳозирлади. 1985 йил сентябргача Жаҳон банкининг Бошқарувчилар кенгаши МИГА (Invesment Guaranteye Agency) конвенциясини тасдиқлаш билан янги инвестиция суғуртаси филиалига асослайди. Агентлик ўзининг асосий вазифасини белгилашда: «ривожланаётган мамлакатларга капитал ва технологияларни ишлаб чиқариш мақсадларига мос келадиган шароитларда уларнинг оқимини кучайтиришдан иборатлигига эътибор қаратди .

1988 йил 12 апрелда халқаро конвенция МИГАни Жаҳон банки гуруҳининг энг янги аъзоси сифатида таъсис этди. Агентлик бизнес учун юридик жиҳатдан алоҳида ва молиявий жиҳатдан мустақил ташкилот сифатида ташкил этилган ХТТБнинг барча аъзолари учун очиқ бўлган ва агентлик капитали 1 миллиард долларга тенг бўлган. Унинг вазифаси иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш, кам таъминланганликни камайтириш ва одамлар ҳаётини яхшилаш учун ривожланаётган мамлакатларга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишдан иборат.

МИГАнинг дастлабки аъзолари – Баҳрайн, Бангладеш, Барбадос, Канада, Чили, Кипр, Дания, Эквадор, Миср, Германия, Гренада, Индонезия, Ямайка, Япония, Иордания, Корея, Қувайт, Лесото, Малави, Голландия, Нигерия, Покистон, Самоа, Саудия Арабистони, Сенегал, Швеция, Швейцария, Буюк Британия ва АҚШ ҳисобланади.

МИГА ривожланаётган мамлакатларда нотижорат таваккалчиликлардан давлат ва хусусий инвестицияларни суғурталаш манбаларини тўлдириш учун

яратилган. Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар томонидан МИГАнинг кўп томонлама хусусияти ва қўшма ҳомийлиги трансчегаравий сармоядорлар орасида ишончни сезиларли равишда оширди.

Агентлик кафолатлари сармояларни нотижорат хавф-хатарлардан ҳимоя қилади ва инвесторларга молиявий шароитларни яхшилаш билан молиялаштириш манбаларига киришда ёрдам беради. У ўзининг ноёб кучини Жаҳон банки гуруҳидан ва унинг акциядорлари таркибига дунёнинг аксарият мамлакатларидан олади. Бу лойиҳаларни бузиши мумкин бўлган ҳукумат ҳаракатларидан сақланиш имконини тақдим этади ҳамда сармоядорлар ва ҳукуматлар ўртасидаги низоларни ҳал қилишда ёрдам беради.

12.5. Инвестицион муаммоларни тартибга солиш бўйича халқаро марказ

Инвестицион муаммоларни тартибга солиш бўйича халқаро марказ – бу 140 тадан ортиқ аъзо давлатлар билан бошқа давлатлар фуқаролари ўртасида инвестиция бўйича низоларни ҳал қилиш тўғрисидаги конвенция (ИССИД ёки Вашингтон конвенцияси) асосида ташкил этилган автоном халқаро институтидир. Конвенция ИССИДнинг ваколатлари, ташкилий ва асосий функцияларини белгилайди. ИССИДнинг асосий мақсади халқаро инвестицион низоларни ҳал қилиш ва ҳакамлик қилиш учун воситаларни тақдим этишдан иборат.

ИССИД конвенцияси Халқаро тикланиш ва тараққиёт банкининг ижрочи директорлари томонидан тузилган кўп томонлама шартномадир. У 1965 йил 18 мартда имзоланган ва 1966 йил 14 октябрда кучга кирган.

Конвенция тижорат бўлмаган таваккалчиликлар ва инвестиция низоларини ҳал қилиш учун ихтисослашган халқаро усулларнинг йўқлиги туфайли келиб чиқадиган хусусий инвестицияларнинг эркин халқаро оқимига тўсқинлик қиладиган омилларни бартараф этишга интилди. ИССИД Конвенция томонидан холис халқаро форум сифатида яроқли томонлар ўртасидаги ҳуқуқий низоларни яраштириш ёки арбитраж процедуралари орқали ҳал қилиш учун имкониятлар яратди. ИССИД воситаларига мурожаат қилиш ҳар доим томонларнинг розилиги билан амалга оширилади.

Бугунги кунда, ИССИД инвестор-давлат низоларини ҳал қилишга бағишланган етакчи халқаро арбитраж институти ҳисобланади.

ИССИД халқаро инвестицион низоларни ҳал қилишга бағишланган дунёдаги етакчи институтдир. Ушбу соҳада катта тажрибага эга бўлиб, барча халқаро сармоявий масалаларни кўриб чиққан. Давлатлар халқаро инвестиция шартномаларида ва кўплаб инвестиция қонунлари ва шартномаларида инвестор-давлат низоларини ҳал қилиш учун форум сифатида ИССИД тўғрисида келишиб оладилар.

ИССИД 1966 йилда Давлатлар ва Фуқаролар ўртасида инвестиция бўйича низоларни ҳал қилиш тўғрисидаги Конвенция томонидан ташкил этилган.

ИССИД конвенцияси Жаҳон банкининг Ижрочи директорлари томонидан ишлаб чиқилган ва банкнинг халқаро инвестицияларни илгари суриш мақсадига эришиш учун тузилган кўп томонлама шартномадир. ИССИД мустақил, деполитизация қилинган ва самарали низоларни ҳал қилиш институтидир. Унинг сармоядорлар ва давлатлар учун мавжудлиги низоларни ҳал қилиш жараёнига ишончни таъминлаш орқали халқаро сармояларни жалб қилишга ёрдам беради.

ИССИД низоларни келишув, арбитраж ёки далилларни топиш орқали ҳал қилишни таъминлайди. ИССИД жараёни халқаро инвестиция низолари ва жалб қилинган томонларнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, инвесторлар ва қабул қилувчи давлатларнинг манфаатлари ўртасида пухта мувозанатни сақлаш учун ишлаб чиқилган. Ҳар бир ишни мустақил келишув комиссияси ёки арбитраж суди томонларнинг далиллари ва ҳуқуқий далилларини эшитгандан сўнг кўриб чиқади. Махсус ИССИД иши гуруҳи ҳар бир ҳолатга тайинланади ва жараён давомида эксперт ёрдамини кўрсатади. Бугунги кунда 600 дан ортиқ бундай ҳолатлар ИССИД томонидан бошқарилган.

ИССИД шунингдек, хорижий инвестициялар тўғрисидаги халқаро ҳуқуқ ва ИССИД жараёни ҳақида кўпроқ маълумот олишга ёрдам беради. У нашрлар дастурлари, шу жумладан ИССИДнинг Инвестициялар тўғрисидаги журналига эга ва доимий равишда ўз фаолияти тўғрисида маълумотларни эълон қилиб боради. ИССИД ходимлари тадбирларни ташкиллаштирадилар, кўплаб тақдимотлар ўтказадилар ва халқаро миқёсда инвестицион низоларни ҳал қилиш бўйича конференцияларда иштирок этадилар.

Маъмурий кенгаш алоҳида ишларни кўриб чиқишда ҳеч қандай роль ўйнамайди. Унинг асосий функциялари:

- Марказ учун маъмурий ва молиявий регламентларни қабул қилиш;
- ИССИД ҳолатлари бўйича процедура қоидаларини қабул қилиш;
- Жаҳон банкининг имкониятлари ва хизматларидан фойдаланиш тартибини тасдиқлаш;
- ИССИД Бош котиби ва Бош котиб ўринбосарларини сайлаш;
- Марказнинг йиллик ҳисоботлари ва бюджетини тасдиқлашдан иборат.

Маъмурий кенгаш раиси ўз ваколатларига кўра:

- ИССИДнинг ҳар бир ҳакамлик суди ва яраштирувчилар таркибига ўн кишини тайинлаш (ИССИД Конвенциясининг 14-моддаси);
- муайян ҳолатларда ярашув комиссиялари ва ҳакамлик судларини ташкил қилиш (ИССИД Конвенциясининг 30-моддаси ва 38-моддаси, Арбитраж (қўшимча имкониятлар) қоидаларининг 6-моддаси ва ярашиш (қўшимча имкониятлар) қоидаларининг 10-моддаси);
- бекор қилиш ишлари бўйича махсус комиссияларни тайинлаш (ИССИД Конвенциясининг 52-моддаси);
- Ягона ҳакамни, суднинг кўп қисмини ёки суднинг /комиссиянинг/ бошқа аъзоларини тенг тақсимланган аъзолардан маҳрум қилиш тўғрисидаги

таклифларни ҳал қилиш (ИССИД Конвенциясининг 58-моддаси, Арбитраж (қўшимча имконият) қоидаларининг 15-моддаси) ҳуқуқларига эга.

12.6. Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришда Жаҳон банки лойиҳаларидан фойдаланишнинг самарали йўналишлари

Хорижий банкларнинг кредит линиялари ҳозирги кунда республикамиз иқтисодиётининг соҳа ва тамоқларидаги инвестиция лойиҳаларини молиявий маблағлар билан таъминлашда муҳим ўрин тутмоқда.

Ривожланган давлатлар амалиёти, мамлакат иқтисодиётини молиявий маблағлар билан таъминлашнинг энг мақбул усули бу бевосита хорижий инвестицияларни жалб этиш эканлигини кўрсатади. Бугунги кунда республикамизга бундай инвестицияларни жалб этиш борасида бир қатор муаммоларнинг мавжудлиги, улар ўрнига ҳукумат кафолати остидаги чет эл қарзлари ва хорижий банкларнинг кредитларини жалб этишни тақозо этмоқда.

Ҳар бир давлатнинг инвестиция шароити унинг сиёсий ва иқтисодий барқарорлигидан келиб чиқади ва бу инвестиция муҳитини вужудга келтиради. Хорижий банклар билан ҳамкорликнинг ривожланиши мамлакат инвестиция муҳитининг яхшиланишида муҳим аҳамият касб этади. Чунки хорижий банклар билан ҳамкорликнинг кучайиши мамлакатга бўлган ишонч ва қизиқишни орттиради. Инвестиция муҳитини яхши инвестициялардан фойдаланишда солиқ, божхона имтиёзларини кенгайтириш, пулнинг қадрсизланиши даражасини пасайтириш, миллий валютанинг эркин алмашинувини таъминлаш, чет эл инвесторларининг ўз даромадларини олиб чиқиб кетишини тўла кафолатлаш, ахборот алмашинуви даражасини ошириш, ҳудудий инвестиция дастурларини амалга ошириш, инфратузилма институтлари фаолиятини такомиллаштириш, инвестиция сиёсати самарадорлигини ошириш орқали эришиш мумкин. Мамлакатга хорижий инвестициялар ва хорижий банклар кредит линияларининг кириб келиши шу ҳудуддаги инвестиция сиёсатнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиради. Чунки бундай муносабатларда томонларнинг ўзаро манфаатлари тўқнашади ва бу уларнинг ўзаро муросага келишига олиб келади ҳамда бундай муросалар халқаро даражадаги ҳуқуқий ҳужжатлар орқали белгиланади ва тартибга солинади. Бундай муносабатларнинг давомийлиги тез фурсатлар ичида мамлакатда инвестиция фаолиятининг самарали ҳуқуқий ва иқтисодий асосини таъминлайди.

Инвестицион муҳит жозибадорлигининг муҳим шарти кўп жиҳатдан макроиқтисодий барқарорликка боғлиқ. Ҳозирги кунда республикамизда хорижий инвестициялар ва хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағлари асосан мамлакатга замонавий техника ва технологиялар, асбоб-ускуналарни келтиришга ва шу асосда жаҳон бозорлари стандартларига мос келадиган, ички бозор талабларини қондирадиган ва экспортга йўналтириладиган рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқаришга йўналтирилмоқда. Бундай

ишлаб чиқаришларнинг ташкил этилиши, нафақат, маҳсулот ишлаб чиқариш орқали мамлакат ишлаб чиқариш ва экспорт салоҳиятининг ривожланишига, балки янги иш ўринларининг ташкил этилиши орқали ишсизлик муаммосининг ҳал этилишига, корхоналарнинг ривожланишига, аҳоли даромадларининг кўтарилишига, давлат бюджети даромадларининг ошишига, мамлакат ички бозорининг турли хил товарлар билан таъминланишига, маҳсулот экспорти орқали валюта тушумларининг кўпайишига, маҳаллий хомашёнинг тўлиқ қайта ишлаб чиқаришга йўналтирилишига, иқтисодиётда рақобат, талаб ва таклиф, нарх-наво каби бозор механизмларининг амал қилишига, хуллас макроиқтисодий барқарорликнинг таъминланишига олиб келади.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланиши. Бугунги кунда мамлакат иқтисодиётига жалб қилинаётган хорижий инвестициялар ва хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағлари асосан иқтисодиётнинг кимё, нефть ва газ, электр-энергия, оғир ва енгил саноат, машинасозлик, хомашё ва материалларга бирламчи ишлов бериш, қайта ишлаш, кичик тадбиркорлик соҳаларига йўналтирилмоқда. Бу эса мамлакатнинг аграр иқтисодиётдан аста-секин индустрлашган иқтисодиёт сари ўтиб бораётганлигидан далолат беради. Мамлакат иқтисодиётида алоҳида аҳамият касб этадиган соҳа ва тармоқларнинг бир вақтнинг ўзида баравар ривожлантирилаётганлиги бу соҳада стратегик режалар ва дастурларнинг мавжудлигидан дарак беради. Шунингдек, мамлакатнинг қишлоқ хўжалигига ихтисослашганлиги, аҳолининг кўп қисми қишлоқ жойларда яшашлигини инобатга олиб, ҳукуматимиз томонидан саноатни қишлоққа олиб кириш, қишлоқ жойларда кичик тадбиркорликни ривожлантириш, қишлоқ жойларда туб ислоҳотларни амалга ошириш ишлари ҳам олиб борилмоқда. Иқтисодиётнинг бир соҳасининг ривожланиши иккинчи бир соҳанинг ҳам ривожланишини талаб қилишини инобатга олиб айтиш мумкинки, саноатнинг ривожланиши албатта қишлоқ хўжалигининг ҳам ривожланишига олиб келади.

Мамлакатда инвестиция муҳитининг такомиллашиб бориши, хорижий инвестицияларнинг ҳамда хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағларининг мамлакат иқтисодиётига кириб келиши албатта инвестицияларни бошқаришни, уларни баҳолаш усулларининг такомиллашувини, уларнинг энг самарали манбаларини излаб топишни ва жойлаштиришни, янгиликларни амалиётга татбиқ қилишни, шу билан бир қаторда ушбу соҳа ривожланишига хизмат қилувчи инфратузилма институтларнинг ўз- ўзидан ривожланишини тақозо этади. Албатта, бундай ишлар бошида давлат туради ва у бундай ўзгаришларнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини таъминлайди. Бундай ўзгаришлар натижасида инвестицияларнинг муқобил усули бўлмиш лизинг муносабатлари, кредит уюшмалари, нобанк кредитлаш муассасалари, суғурта компаниялари, инвестиция компаниялари ва фондлари кабилар фаолияти ривожланиб ва такомиллашиб боради. Хорижий банклар билан ҳамкорликнинг ривожланиб боргани сари хорижий

ҳамкорларнинг мамлакатга бўлган қизиқиши ва ишончи ортиб боришини биз юқорида таъкидлаган эдик. Бу эса, ўз навбатида, хорижий банкларнинг кредит линияларини ҳукумат кафолатисиз, унчалик мураккаб бўлмаган шартлар асосида, узоқ муддатларга, кичик фоиз ставкаларида ўзлаштириш имкониятини бериш билан бир қаторда иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларидаги йирик инвестиция лойиҳаларини синдикатлашган шаклда кредитлаш имкониятини ҳам оширади. Синдикатлашган кедитлашнинг бир қатор афзалликлари мавжуд бўлиб, улар қаторига катта-катта лойиҳаларни молиялаштиришнинг имкони пайдо бўлишини, маҳаллий банклар рискларининг камайишини, банкларнинг тўғридан-тўғри инвестициялашда бевосита қатнашишини, мамлакатга хорижий кредитлар билан бир қаторда бевосита хорижий инвестицияларнинг кириб келишини киритиш мумкин. Бундан ташқари, бундай инвестицияларнинг кириб келиши мамлакатда инновацион лойиҳаларнинг молиялаштирилишига олиб келади. Бу эса республикадаги илмий-тадқиқот институтларининг фаолиятини рағбатлантиради ва уларни ҳам ривожланишга ундайди. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағларининг миллий иқтисодиётга жалб қилиниши иқтисодиётнинг янги ва ривожланмаган тармоқларининг ҳам ривожланишига олиб келади. Бугунги кунда хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағларини янада кенгроқ жалб этиш ва самаралироқ жойлаштириш учун бизнингча қуйидаги ишларни амалга ошириш керак:

Биринчидан, қулай инвестиция муҳитини яратишнинг асосий шартларидан бири бўлган инвестицион фаолият, инвестиция жараёнлари ва хорижий инвестициялар билан боғлиқ қонунчиликни ислоҳ қилиш лозим, яъни уларнинг амал қилиш жараёнларини ҳаётга татбиқ этиш лозим. Бундай ишлар жумласига синдикатлашган кредитлар бўйича ва лизинг муносабатлари, шунингдек, хорижий инвесторлар ва уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, хорижий банклар билан ҳамкорликни ривожлантириш бўйича мавжуд қонунчиликни ва меъёрий ҳужжатларни қайта кўриб чиқиш масалалари ҳам киради.

Иккинчидан, мамлакатда пул-кредит барқарорлиги ва самарадорлигини таъминлаш миллий валюта қадрини кўтариш, лозим. Ушбу тадбирни тезроқ ҳал этилиши давлатнинг бу борадаги ишларга ўз вақтида эътибор бериш ва имкон қадар тезроқ самарали ва оқилона сиёсат юритишига боғлиқ бўлади.

Учинчидан, хорижий банклар билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш орқали республикамизга жалб қилинаётган хорижий банкларнинг кредит линияларининг кредитлаш шартларини енгиллаштиришга эришиш лозим. Яъни бу борада хорижий банкларнинг маржаларини камайтириш, имтиёзли даврни узайтириш, хорижий суғурта компаниялари суғурта кафолати остида кириб келаётган линиялар бўйича суғурта мукофоти суммасини камайтириш, бир марталик комиссия ва шунга ўхшаш шартларни қисқартиришга эришиш талаб этилади. Бунинг учун эса хорижий банкларнинг ишончини оқлаш, уларнинг

маблағларини ўз вақтида қайтаришни кафолатлаш, шунингдек, уларнинг билвосита даромадларини ошириш йўлларини таъминлаш лозим.

Тўртинчидан, хорижий банкларнинг кредит линиялари маблағлари ҳисобига молиялаштиришда гаров таъминотини таъминлаш мақсадида қарз олувчи субъектларга кафил бўладиган, кредитнинг қайтмаслигидан суғурталайдиган суғурта ташкилотлари фаолиятини мувофиқлаштириш лозим. Кредитлаш шартларидаги 120-125 фоизли гаров таъминотини камайтириб бўлмаслигини ҳисобга олиб гаров таъминоти бериш мумкин бўлган суғурта компаниялари, фондлар каби янги гаров шаклларини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Бешинчидан, мамлакатда барча соҳалар бўйича энг сўнгги маълумотларни олиш имконини берувчи, маркетинг тадқиқотлари билан шуғулланувчи, ахборот ва консалтинг хизматларини кўрсатувчи компаниялар фаолиятини ташкил этиш ва ривожлантиришга эришиш лозим.

Олтинчидан, иқтисодиётни ривожлантириш шароитида бевосита чет эл инвестицияларининг катта афзалликлари мавжудлигини ҳисобга олиб, уларнинг Ўзбекистонда янгидан амалга оширилаётган лойиҳаларга ва қўшма корхоналарга кириб келишини ҳар томонлама рағбатлантириш лозим. Чет эл инвестицияларини ва хорижий банкларнинг кредит линияларини жалб этиш бўйича узоқ муддатли мақсадли дастурлар асосида иқтисодиётнинг сермеҳнат тармоқларига, илмталаб ва капиталталаб секторларига кенгроқ ва самарали жалб этиш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари, давлат инвестиция дастури орқали молиялаштирилаётган лойиҳаларнинг самарадорлигини ошириш мақсадида давлат инвестиция дастурини ишлаб чиқишда бевосита хорижий инвестициялар ҳамда ҳукумат кафолатисиз кириб келаётган хорижий банклар ресурслари билан боғлиқ бўлган қўшимча рискларни минималлаштириш масалаларини ҳар томонлама ўрганиш зарур.

13-БОБ. ХАЛҚАРО ВАЛЮТА ФОНДИНИНГ ЖАҲОН ВАЛЮТА-МОЛИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ ЎРНИ

13.1. Жаҳон молия-валюта тизимида Халқаро валюта фондининг ўрни

Замонавий дунёда халқаро пул-молия тизимининг доимий равишда ўзгариб, ривожланиб бормиши, унга таъсир омилларининг ҳам ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Бундан ташқари, глобал пул тизими таъсир кўрсатадиган санкцияларнинг қўлланилиши, дунёдаги сиёсий ва геосиёсий вазиятнинг ёмонлашиши, шунингдек иқтисодий инқирознинг намоён бўлиши уни тартибга солиш заруриятини келтириб чиқаради. Бинобарин, пул-молия тизими тўғри ривожланиши учун уни самарали тартибга солиш талаб этилади. Ушбу турдаги фаолият билан Халқаро валюта фонди (ХВФ) шуғулланади.

ХВФ аъзо давлатларга хорижий валютадаги кредитлар тақдим этади: Ушбу кредитлар, тўлов баланси дефицитини ёпиш, макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодиётни тузилмавий қайта қуриш учун ҳукуматни кредитлаш йўли билан бюджет харажатларини амалга ошириш учун ажратилади: Кредитлаш турлари (механизмлари) мақсади ва шартлари (бериш ва тўлаш муддатлари, суммаси, қиймати, комиссия ва фоизлари қўшилган ҳолда) бўйича фарқланади.

ХВФнинг умумий ресурслар ҳисоби орқали ўз маблағлари ҳисобига кредитлашнинг асосий механизмларига резерв улуши – ХВФ 25 % квотаси (капиталдаги бадали) чегарасида аъзо-давлатлар олиши мумкин бўлган (тўлов балансидаги дефицитни ёпиш бўйича асосланган талаби асосида автоматик равишда бериладиган) кредит миқдоридир.

Халқаро валюта фонди каби глобал молиявий ташкилот бу Халқаро валюта жамғармаси бўлиб, иқтисодиётнинг иқтисодий ўсиш суръатларига тўғридан-тўғри таъсир қилиши мумкин.

ХВФ фаолияти халқаро молиявий марказлар, бу молия доирасида операциялар қай даражада амалга оширилишини аниқ акс эттиради. Молиявий марказлар оффшор ва оффшорларга бўлинади. Оффшор бўлмаган давлатлар глобал, халқаро, минтақавий ва миллий қисмларга бўлинадиган молиявий марказлардир. Таъкидлаш жоизки, ХВФнинг асосий вазифаларидан бири

халқаро пул-молия тизимининг барқарорлигини таъминлаш бўлиб, бу бутун жаҳон иқтисодиётининг ҳолатини акс эттиради.

Жаҳон иқтисодиётининг мавжуд ҳолатидан келиб чиққан ҳолда, Халқаро валюта жамғармаси 2016 йил октябрь ойида глобал пасайиш кутилаётганини ва иқтисодий турғунликка сабаб бўлишини башорат қилади. Хусусан, 2016 йилда иқтисодий ўсиш 2015 йилга нисбатан 3,2% дан 3,1% гача пасайди. Жаҳон иқтисодий ўсишининг пасайиши сурункали турғунлик жаҳон савдосига қарши бўлганларнинг кайфиятини кўтаришига олиб келиши мумкинлиги билан изоҳланади.

ХВФ аъзо давлатларни молиявий сиёсатнинг барча томонларини, хусусан пул, молия ва тузилмавий тежаш воситаларини қўллашга чақиради. Ушбу таркибий қисмлардан фойдаланиш алоҳида-алоҳида муҳим ижобий ўзгаришларга олиб келмайди.

Халқаро валюта фонди маълумотларига кўра, иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш учун ривожланган иқтисодиётдаги марказий банклар юмшоқ пул-кредит сиёсатини юритиши керак. Бироқ, буларнинг барчаси ҳосилдорлик ўсиши камайган ва аҳоли қариган мамлакатларда фаол ўсишни тиклаш учун етарли бўлмайди. Бу давлатлар ҳукуматлари ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш учун таълим, технология ва инфратузилмани ривожлантириш керак. Бундан ташқари, ривожланган давлатлар, ривожланаётган давлатлар, ривожланаётган бозорларга эга давлатлар нуқтаи назаридан иқтисодий ўсиш динамикасини ўрганиш жуда муҳимдир.

Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, унинг бир текис тақсимланишини таъминлаш ва унга янада барқарорликни таъминлаш мақсадида мувофиқлаштирилган сиёсат талаб этилади. Халқаро валюта жамғармасининг бош иқтисодчиси Маурис Обстфелднинг таъкидлашича, миллий даражада ва вақт ўтиши билан халқаро миқёсда тузилмавий, пул-кредит ва солиқ-бюджет сиёсатидан келишилган ҳолда фойдаланиш лозим ва бунинг учун ХВФ бутун дунё учун яхлит молиявий тизимни шакллантиришга боғлиқ. Ушбу тизим товарлар ва хизматлар алмашинуви ва капитал ҳаракатини осонлаштирадиган пойдевор бўлиб хизмат қилади, шунингдек барқарор ўсиш жаҳон иқтисодиёти томонидан қўллаб-қувватланади.

Кейинги йилларда жамғарма молия сектори устидан назоратни кучайтирди, комплекс назорат тўғрисидаги қарор кучга кирди ва кредитлаш воситаларининг тўплами қайта кўриб чиқилди. Хавф ва заифлик муаммолари ҳам эътиборни ўзига қаратишга мажбур қилди. ХВФнинг молиявий ресурслари қарийб 1 трлн.

АҚШ долларини ташкил этади. Квоталар оширилди, янги кредит шартномалари ишлай бошлади: Жаҳон иқтисодиётида бир қатор таркибий ўзгаришлар рўй бермоқда ва улар биргаликда ўсишга кескинликлар ва хавфлар олиб келади (Сидхарт Тивари).

Халқаро валюта ва молиявий муносабатдаги ўзига хослик қуйидагиларда намоён бўлади: Биринчидан, жорий ҳисоблардаги номутаносибликлар муаммоси мавжуд. Иккинчидан, битта ёки иккита асосий захира валюталарининг етакчи роли битта иқтисодиётдаги ўзгаришлар бошқаларга жиддий таъсир кўрсатиши мумкинлигини англатади. Учинчидан, молия сектори, айниқса молиявий ташкилотлар билан боғлиқ масалалар бўйича кўп ишлар қилинди, аммо шу билан бирга, банкдан ташқари молиявий ташкилотлар катта аҳамиятга эга. Халқаро валюта ва молиявий тизим, ривожланган иқтисодиётларда ўсишни тезлаштириш зарурияти туғилади.

Ҳозирги вақтда энг жиддий муаммолар жаҳон иқтисодиётларининг пул шароитларидаги фарқлардир. Америка Қўшма Штатлари, Европа ва Япониянинг пул-кредит сиёсатидаги асинхрон ўзгаришлар давом этувчи ўзгарувчанликка ёрдам бериш мумкин.

13.2. Халқаро валюта фонди ривожланишининг замонавий тенденциялари

Халқаро валюта фонди (ХВФ) 189 та аъзо давлатга эга бўлган халқаро ташкилот бўлиб, у глобал иқтисодиётнинг фаровонлигини таъминлаш учун ташкил этилган. Бу пул-молия соҳасидаги халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга, молиявий барқарорликни таъминлашга, халқаро савдо, юқори бандлик, барқарор иқтисодий ўсиш ва қашшоқликни камайтиришга ёрдам беради. Халқаро валюта тизимининг самарали ишлашини таъминлаш учун назоратни амалга оширадиган ХВФнинг муҳим вазифалари валюта курсларининг барқарорлигини, халқаро савдонинг кенгайиши ва мутаносиб ўсишини таъминлашни ўз ичига олади. ХВФ миссияси мамлакатларга (ва уларнинг фуқароларига) бир-бирларидан товарлар ва хизматларни сотиб олиш имкониятини беради, бу барқарор иқтисодий ўсишга эришиш ва турмуш даражасини ошириш учун жуда муҳимдир. Халқаро валюта жамғармасига аъзо барча давлатлар Ижроия кенгашида қатнашадилар, унда ҳар бир аъзонинг иқтисодий сиёсатининг миллий, минтақавий ва глобал оқибатлари муҳокама қилинади ва аъзо мамлакатларга ёрдам бериш учун Жамғарма кредитлари тасдиқланади.

Тўлов баланси вақтинчалик муаммоларини ҳал қилишда, шунингдек имкониятларни ривожлантириш учун хизмат қилади.

Халқаро савдо ўсишнинг кучли драйверига айлансада, жаҳон савдо қоидалари тизимида бугунги кунда муайян кескинликлар кузатилмоқда ва узоқ вақт давомида ҳал қилинмаган муаммолар туфайли юзага келмоқда. Бу

молия дунёсининг ўсиб бораётган сегменти кредитлар билан боғлиқ, одатда, банклар синдикати томонидан ташкил этилади ва юқори даражадаги ёки паст рейтингли компанияларга тақдим этилади. Ушбу кредитлар «кредитлаш» деб номланади, чунки қарз олувчиларнинг активлари ва даромадларига нисбатан қарзлари нисбати саноат стандартларидан сезиларли даражада ошади. Бу сиёсатчиларни ва таҳлилчиларни қарз бериш стандартлари хавфи тўғрисида огоҳлантиришга мажбур қилади. Ушбу кредитларнинг аксарияти заиф андеррайтинг стандартлари ва инвесторларнинг ҳимояси камроқ бўлгани сабабли, улар камроқ шаффофдир. Бундан ташқари, бошқа сармоядорларга қайта сотиладиган кредитларни бирлаштирган ўзаро фондлар ва кафолатли кредит мажбуриятлари жамғармаси каби компаниялар ҳозирда ушбу кредитларнинг катта қисмини қарз билан ишлатишади.

Ҳокимият органлари учун хавфларни аниқлаш усулларини ишлаб чиқиш жуда муҳимдир. World economic outlook нашрининг 2019 йил апрель сонида ХВФ молия тизимидаги заифликларни аниқлаш методологияси эълон қилинди. Ушбу метадология сиёсатчиларга уларни кузатиб бориш ва зарур бўлганда хавфларни камайтириш учун профилактика чораларини кўриш имконини берди. Ушбу тизим уй хўжаликлари, ҳукумат, банклар, суғурта компаниялари, молиявий институтлар сингари олти секторни қамраб олади ва турли хил заифликлар, шу жумладан, активлар ва пассивларнинг муддати ва ликвидлилиги, шунингдек валюта бўйича таъсирчанлиги ва номутаносиблиги каби ўзгаришларнинг даражаси ва тезлигини назорат қилади. Ушбу заифликлар минтақавий ва глобал миқёсда, тизим аҳамиятига эга 29 мамлакатда натижалар йиғилиши билан кузатилади.

Ривожланган мамлакатларда корпоратив қарзларнинг ошиши ва қарз олувчиларнинг тўлов қобилиятининг пасайиши билан бир қаторда молиявий таваккалчиликнинг қабул қилиниши туфайли заифликлар кузатилса, ривожланаётган мамлакатларда йўналтирилган инвестициялар оқими мамлакатнинг капитал оқимининг кескин ўзгаришига қарши ҳимоясини таъминлай олмайди.

Имкониятларни ривожлантириш, шу қаторда институтларни ривожлантириш ва сиёсатни ишлаб чиқиш, ходимларнинг малакасини ошириш соҳаси барча 189 та аъзо давлатлар қамраб олди. Имкониятларни ривожлантириш маблағлари 2019 молиявий йилда ХВФ маъмурий харажатларининг учдан бир қисмини ташкил этди. Ушбу харажатларнинг салмоқли қисми техник ёрдамга, яъни 25 фоизни, ўқишга 5 фоизни ташкил этади. ХВФнинг 2019 молиявий йил учун имкониятларини ривожлантириш

мақсадларининг жами даражалари 2018 молиявий йилига мос келади. Имкониятларни ривожлантириш бўйича ишларнинг умумий харажатлари (умумий қўллаб-қувватлаш ва бошқарув харажатлари бундан мустасно) 2019 молиявий йилда 2018 молиявий йилида 303 миллион долларга нисбатан 306 миллион долларга тенг даражада барқарорлашди.

Категориялар бўйича салоҳиятни ривожлантириш соҳасида кўрсатиладиган ёрдамнинг таркиби (молия, молия ва молия сектори, статистика, қонунчилик ва қонунчилик) ўзгаришсиз қолди, аммо категория бўйича ўсиш суръати бошқача бўлди. 2019 молия йилида статистик харажатлар (14 фоиз) ошди, қонунчилик ва пул-кредит масалалари билан боғлиқ харажатлар молиявий соҳаларда 13 ва 3 фоизга пасайди.

Тренинг Халқаро валюта фондининг салоҳиятни ошириш бўйича олиб бораётган фаолиятларидан бири бўлиб, унинг ёрдамида аъзо давлатларнинг макроиқтисодий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш учун зарур бўлган инсон капиталини шакллантириш борасидаги саъй-ҳаракатлари қўллаб-қувватланади. Халқаро валюта фонди аъзо давлатларнинг мансабдор шахслари учун асосий макроиқтисодий таҳлилдан тортиб молия соҳаларидаги сиёсат, шунингдек, макроиқтисодий статистика ва қонунчилик соҳаларида тренинглар ўтказади. Тренинг, шунингдек, инклюзив ўсиш каби ривожланаётган муаммоларни ва гендер масалаларига мос келадиган бюджетлаштириш ва молиявий технологиялар каби янги мавзуларни қамраб олади. Минтақавий марказлар ва ўқув дастурлари орқали ХВФ томонидан ўқитишнинг дунё миқёсига чиқиши муайян минтақавий масалаларни ўқув дастурларига самарали интеграциялашувини таъминлайди. 2019 молия йилида ХВФ 485 та ўқув тадбирини ўтказди, уларда 188 та аъзо мамлакатдан 17 469 мансабдор шахслар иштирок этди. Ривожланаётган бозорлар ва ўртача даромадли давлатлар Халқаро валюта жамғармасининг машғулотларининг ярмини ташкил этди.

Европа Иттифоқи ва Буюк Британия ўртасида чуқур алоқалар мавжуд. BRext иқтисодий муносабатларда катта тангликларга дучор бўлганлиги сабабли, ХВФ ходимларининг «Евро ҳудудидаги сиёсат» тадқиқотида айтилганидек, ҳар икки томон ҳам харажатларга дуч келади. Брехициз бошланғич сценарий билан таққослаганда, ЕХ-27 ЯИМ (Буюк Британиядан кетганидан кейин қолган Европа Иттифоқига аъзо давлатлар) узоқ муддатли истиқболда, агар Брехит эркин савдо тўғрисида стандарт келишувга амал қилса, 0,8 фоизгача камаяди. Агар томонлар сукут бўйича Жаҳон Савдо Ташкилотининг қоидаларига амал қилсалар, пасайиш 1,5 фоизга тенг бўлади. Таъкидлаш жоизки, таъсирнинг аниқ ўлчами олиб борилаётган музокаралар натижаларига боғлиқ ва турли мамлакатлар учун жуда фарқ қилади.

13.3. Ўзбекистон ва Халқаро валюта фонди ҳамкорлигининг истиқболли жиҳатлари

Ўзбекистон 1992 йил сентябрь ойидан бошлаб ХВФга аъзо бўлиб келмоқда. ХВФ 1995 йил январда Ўзбекистон Республикасига мамлакат бошқаруви томонидан қабул қилинган дастур асосида биринчи 72,4 млн. АҚШ доллари миқдорида транш маблағлари 217 берди. Шунингдек 1995 йил декабрда ойида миллий валютани қўллаб-қувватлаш мақсадига 2 транш берилган. Берилган маблағлар бўйича фоиз ставка сузиб юрувчи ҳисобланади.

Қарзни тўлаш муддати 5,5 йилни ташкил этади. 1995 йил 18 декабрда ХВФ Ўзбекистон Республикасига «**Stand-by**» кредитини берди. Бу маблағлар иқтисодий ислоҳотларни давлат томонидан 1995-1996 йил қўллаб-қувватланиши учун кўзланган 2000-2001 йил давлат томонидан валюта сиёсатини тартибга солиш учун қўллаш чора-тадбирларини ҳисобга олган ҳолда 2001 йил августда Ўзбекистон Республикаси ва ХВФ ўртасида Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 31 июль ва 31 декабрда оралиғидаги молиявий ва иқтисодий сиёсат тўғрисида меморандум қабул қилинган. Меморандум асосида Ўзбекистон ва ХВФ вакиллари ҳамкорлигида 2002 йил 1 январь ва 30 июнь оралиғига макроиқтисодий ва структуравий сиёсатни асослари ишлаб чиқилди.

2003 йилда Ўзбекистон Республикаси билан ХВФ вакиллар иштирокида ХВФ низомидаги 8 модда давлат режаси асосида бир неча шартлар имзоланди. Бунга савдо соҳасидаги солиқ бюджет ва пул-кредит сиёсатини амалга оширишда самарали унсурлардан фойдаланилди. Шунингдек тузилмавий ислоҳотлар соҳасида бир қанча ишларни амалга оширилди. 2003 йил 15 октябрда Ўзбекистон Республикаси ХВФ келишувидаги 8 модда, 3-4 модда, 2а қисмидаги шартларини қабул қилинади. Корпоратив бошқарувни такомиллаштириш мақсадида 2014 йил ХВФ техник ёрдам тақдим этиб, фонд мутахассислари Ўзбекистонга ташриф буюрдилар. Мазкур миссия республика тижорат банкларида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш бўйича тавсиялар тайёрлашда уларнинг фикр ва таклифлари инобатга олинган ҳолда Марказий банк ва республиканинг вакиллари билан учрашувлар ўтказилди. Натижада корпоратив бошқарув қоидаларининг охирги стандартларига, масалан, корпоратив бошқарув тамойилларини такомиллаштириш бўйича Базел қўмитасига ва Молиявий Барқарорлик кенгашининг хатарларни бошқариш мавзусига бағишланган тавсияларига мувофиқ қайта кўриб чиқилди. 2016 йил апрель ойида тижорат

банклардаги стрессни синаш методикасини такомиллаштириш бўйича техник ёрдам доирасида иш бошланган.

"Stand-by" резерв кредитлари тўғрисидаги келишувлар (1952 йил)– келишилган муддат ва суммадаги ХВФ кредитини аъзо–давлатларни миллий валюта алмаштириш орқали ҳеч қандай тўсиқларсиз олишини кафолат билан таъминлайди; кредитлашнинг кенгайтирилган механизми (1974 йил)– оддий кредит улушига нисбатан катта миқдорда ва янада узоқ муддатларга мўлжалланган (одатда йилга, зарурий ҳолатларда 4 йилгача маълум миқдорларда кредитлар, шу билан бирга ХВФ стандарт механизмлардан ташқари бир қатор вақтинчалик ва махсус усулдаги кредитлаш усулларидан фойдаланади.

13.3.1-расм. 2008–2017 молия йилларида умумий ресурслари ҳисоби доирасида келишувлар (млрд. СДР)[37]

ХВФнинг умумий ресурслар ҳисобидан имтиёзсиз кредитлашнинг асосий механизмлари (кредит траншлари ва кредитлашни кенгайтирилган механизми):

"Stand-by" кредити (1952 йил, лимитлар: йиллик–квотани 200%, кумулятив–квотани 600%, қоплаш муддати 3¼–5 йил) тўлов балансини молиялаштиришда қисқа муддатли қийинчиликларни бошидан кечираётган мамлакатларга қисқа ва ўрта муддатли ёрдам кўрсатиш мақсадида берилади.

Кредитлашнинг кенгайтирилган механизми (1974 йил, лимитлар: йиллик–квотани 200%, кумулятив–квотани 600%, қоплаш муддати 4½–10 йил)

[37] Manba: www.imf.org/ Annual Report 2017

тўлов балансидаги узоқ муддатли характердаги қийинчиликларни бартараф этиш мақсадида аъзо-мамлакатлар структуравий ислоҳотларни қўллаб-қувватлаш учун янада узоқроқ муддатга бериладиган ёрдам бўлиб, кредит бериши шарти ҳар йилги келгуси 12 ойга мўлжалланган батафсил сиёсат чоралари билан 4 йилгача бўлган структуравий ўзгартиришлар ўз ичига олган дастурни қабул қилинишидан иборат.

Эгилувчан кредит линияси (2009 йил, лимит йўқ, қоплаш муддати 3¼–5) потенциал ёки ҳақиқатдаги, тўлов балансини молиялаштириш билан боғлиқ барча талабларни қондириш учун фойдаланадиган кредит траншлари ҳисобланиб, маълум давр давомида ижобий натижаларни кўрсатадиган ва иқтисодий сиёсатга асосланган жуда мустаҳкам истиқболли макроиқтисодий детерминантлари мавжудлиги шарти билан тақдим этилади.

Превентив қўллаб-қувватлаш ва ликвидлик линияси (2011 йил, лимитлар: 6 ойлик-квотани 250%, 1–2 йилга-квотани 500%,12 ойдан кейин қониқарли тараққиёт бўлса жами 1000 % квотани, қоплаш муддати 3¼–5) иқтисодий сиёсати асосланган ва ишончли иқтисодий детерминантларга эга бўлган мамлакатлар учун инструмент бўлиб, бозор, шу жумладан молия секторини барқарорлиги, мустаҳкам асосдаги ташқи иқтисодий позиция ва иқтисодий сиёсат учун кредит бериш шартидир.

Шу билан бирга, ХВФнинг кредитлашдаги махсус механизмларга кирувчи **тезлаштирилган молиялаштириш учун инструмент** (лимитлар: йиллик-квотани 50%, кумулятив-квотани 100%, қоплаш муддати 3¼–5) тўлов балансини молиялаштиришга шошилинч эҳтиёжи бўлган барча аъзо-мамлакатларга тезликда тақдим этиладиган молиявий ёрдам бўлиб, бу кредитлаш шартида тўлов балансидаги қийинчиликларни бартараф этиш бўйича чораларни кучайтириш талаб этилади.

ХВФ имтиёзли молиялаштириш механизмларига кенгайтирилган кредит (паст даромадли фоиз ставкаси: 0 %, қоплаш муддати: 5½–10 йил) Стенд-бай кредит (фоиз ставка: 0,25%, қоплаш муддати 4–8 йил) ва тезлаштирилган кредитлаш (фоиз ставкаси: 0%, қоплаш муддати: 5½–10 йил) механизмлари киради. 2018 йил молия йилида Ижро кенгаши ХВФнинг имтиёзсиз молиялаштириш механизмлари доирасидаги умумий суммаси 98,2 млрд. СДР даги (28 апрель 2017 йилга бўлган 0,71103 СДРнинг долларга алмашинув курси бўйича 134,7 млрд. АҚШ доллари) 15 келишувларни тасдиқлаган.

13.3.1-жадвал

Умумий ресурслари ҳисоби доирасида тасдиқланган келишувлар (млн. СДР)

Аъзо-давлатлар	Келишув турлари	Сумма
Босния ва Герцеговина	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	443,0
Колумбия	эгилувчан кредит линияси 24 ойга	8180,0
Кот дивуар	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	325,2
Миср	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	8 596,6
Грузия	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	210,4
Ироқ	Stand-by 36 ойга	3831,0
Ямайка	Stand-by 36 ойга	1195,3
Иордания	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	514,7
Мексика	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	62388,9
Молдова	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	86,3
Марокаш	превентив қўллаб-қувватлаш ва ликвидлик линияси 24 ойга	2504,0
Польша	егилувчан кредит линияси 24 ойга	6500,0
Шри-Ланка	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 36 ойга	1070,8
Суринам	Stand-by 24 ойга	342,0
Тунис	кредитлашнинг кенгайтирилган механизми 48 ойга	2045,6
Жами		98233,8

Манба: www.имф.орг/.Аннуал Репорт 2017.

Бюджет-солиқ сиёсатида ХВФ томонидан даромад билан таъминлаш ва харажатларни самарали бошқариш, шу жумладан, солиқ ва божхона сиёсати, бюджетни шакллантириш, давлат молиясини бошқариш, ташқи ва ички қарзлар ҳамда ижтимоий ҳимоя тизими юзасидан ҳукуматларга маслаҳат ва тавиялар берилади. Бу ўз навбатида, ижтимоий соҳадаги давлат томонидан кўрсатиладиган хизматларини сифатини ошириш имкониятларини яратиб беради.

Пул-кредит сиёсати ва молиявий сектори сиёсатида марказий банклар билан биргаликда пул-кредит ва курс бўйича сиёсатни модернизация қилиш, тартибга солиш ҳамда назорат қилиш органлари билан молиявий ташкилотларни назорат қилишни такомиллаштириш йўналишида иш олиб боради. Мазкур йўналишда олиб борилган чора-тадбирлар миллий иқтисодиёт ва халқаро савдони ўсишини рағбатлантириш орқали мамлакатнинг молиявий ҳолатини барқарорлаштиришда муҳим ўрин тутади.

ХВФ Ҳуқуқий масалаларда бошқаришнинг ҳуқуқий асосларини халқаро стандартлар мувофиқлиги бўйича техник кўмак кўрсатиш орқали, бюджет ва молия соҳасидаги ислоҳотлар ҳамда коррупция, пул маблағларини ноқонуний ўзлаштирилиши ҳамда терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда асосланган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш бўйича мамлакатлар билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 21 сентябрда ХВФнинг аъзосига айланган бўлиб, ХВФ билан ҳамкорлик асосан молиявий секторни ривожлантириш ва макроиқтисодий ислоҳотларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган. ХВФ ва Ўзбекистон Республикаси ўртасидаги Келишувнинг ИВ моддасига кўра Ҳукумат ва Марказий банк билан консультациялар ўтказиш мақсадида ХВФ вакилларининг республикамизга доимий ташрифи амалга оширилиб келинмоқда.

Мазкур миссияларнинг фаолияти иқтисодиёт соҳаси, молиявий сектор ва статистика, шунингдек иқтисодий ислоҳотларни давом эттириш йўналишларини ўрганишдан иборат. 2002 йилда Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати, Марказий банк ва ХВФнинг ҳамкорлиги жараёнида сўмнинг айирбошлаши ва Ўзбекистон билан ХВФ ўртасидаги Келишувнинг VIII моддасида кўзда тутилган Иқтисодий ва молиявий сиёсат бўйича Меморандум ва Жорий халқаро операциялар бўйича миллий валютани айирбошлашни таъминлаш иш режаси ишлаб чиқилган ва тасдиқланган.

Ўзбекистон ва ХВФ ўртасидаги конструктив мулоқот Иш режасида кўзда тутилган барча чораларни бажаришга ёрдам берди, натижада 2003 йилнинг 15 октябрида Ўзбекистон Республикаси томонидан жорий халқаро операциялар бўйича миллий валютани айирбошлашини таъминлаш борасидаги VIII модданинг 2(а), 3 ва 4 бўлимлари бўйича мажбуриятни олишга эришилган.

ХВФнинг тавсияларига кўра, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан "Тижорат банкларининг капитал адекватлилигига бўлган талаблар тўғрисида", "Тижорат банклари томонидан тузилаётган резервларни шакллантириш ва фойдаланиш, активлар сифатини классификациялаш", "Тижорат банкнинг ликвидлилик бошқарувига бўлган талаблар тўғрисида", "Банклар ва уларга тегишли шахслар ўртасидаги бўлган операциялар тўғрисида" ва "Бир қарздорнинг ёки ўзаро алоқадор қарздорлар гуруҳининг максимал риск миқдори тўғрисида"ги низомларнинг янги таҳрири ишлаб чиқилди ва тасдиқланди. Ушбу ўзгартиришлар миллий қонунчиликда банк

назоратининг халқаро талабларини (Базел III) максимал даражада ҳисобга олинишига шароит яратди.

Сўнгги йилларда ХВФ томонидан республикага турли йўналишлар бўйича техник кўмаклар кўрсатиб келинмоқда. Хусусан, Марказий банкка 2014 йилда банк секторида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишдаги техник кўмакни кўрсатиб ўтиш мумкин. Мазкур техник кўмак натижасида "Корпоратив бошқарув тўғрисида"ги Низомга охирги халқаро стандартларга, жумладан корпоратив бошқарувни такомиллаштириш бўйича Базел қўмитаси тамойиллари (2010 йил октябрь) ва Молиявий барқарорлик бўйича Кенгашнинг (2013 йил февраль) "Рисклар бошқарувини тематик шарҳи" тавсияларига мувофиқ қайта кўриб чиқилган.

2016 йил апрелдан бошлаб ХВФ томонидан республикада тижорат банкларида стресс-тест синовларини методологиясини такомиллаштириш бўйича техник кўмак доирасида иш бошланган.

Марказий банк, Молия вазирлиги ва Тикланиш ва тараққиёт фонди раҳбарларидан иборат Ўзбекистон делегациясининг ХВФнинг Вашингтондаги штаб-квартирасида мамлакат валюта сиёсатини ислоҳ қилиш имкониятлари бўйича олиб борилган музокара якуни бўйича ХВФ Ижрочи директори Кристин Лагард томонидан Ўзбекистон Президенти Ш. Мирзиёевга йўлланган хатида иқтисодий сиёсат масалалари бўйича тавсиялар ва техник кўмак бериш орқали ислоҳотларни тўлиқ қўллаб-қувватланишини маълум қилган.

13.3.2-жадвал

ХВФнинг Ўзбекистондаги техник кўмаклашиш миссияси

СТА	Миллий ҳисобварақлар, нархлар ва ҳисобварақлар баланси статистикаси	Май 2007
ЛЕГ	АМЛ/СФТ	Январь, Март/Апрель 2009
ФАД	Давлат бюджети бошқаруви	Февраль 2010
ФАД	Инспекция	Июнь 2007, Октябрь 2008,
		Ноябрь/Декабрда 2009,
		Июнь, Сентябрь 2011
СТА	Пул–кредит ва молия статистикаси	Февраль 2011
МСМ	Банк назорати	Май/Апрель, Октябрь 2012,
		Февраль 2013
СТА	Умумий маълумотларни оммалаштириш тизими	Март 2013
СТА	Пул–кредит ва молия статистикаси	Май 2013

ФАД	Солиқ муассасаси	Март, Октябрь 2013
СТА	Давлат молия статистикаси	Сентябрь/Октябрь 2013
МСМ	Тижорат банклардаги корпоратив бошқарув	Апрель/Май 2014

2017 йилнинг 17-24 июль кунлари ХВФнинг миссияси якуни бўйича жаноб Алберта Егер томонидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси асосида иқтисодиётни ислоҳ қилиш, хусусан валюта тизимидаги ислоҳотлар тўлиқ қўллаб-қувватланган ва ижобий баҳоланган.

BANK FOR INTERNATIONAL SETTLEMENTS

14-БОБ. ХАЛҚАРО СОБ-КИТОБЛАР БАНКИ

14.1. Халқаро ҳисоб-китоблар банки ривожланиш тарихи ва бошқарув тузилмаси

Халқаро ҳисоб-китоблар банки 1930 йил 17 майда ташкил этилган, дунёнинг турли мамлакатларидан келган 60 та марказий банкларга тегишли бўлиб, улар биргаликда ялпи ички маҳсулотнинг 95 фоизини ташкил қилади. Бош офиси Базелда (Швейцария) жойлашган ва унинг Гонконг САР ва Мехико шаҳрларида иккита ваколатхонаси бор.

Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг вазифалари:

- марказий банкларга пул ва молиявий барқарорликни таъминлашда хизмат қилиш, ушбу соҳаларда халқаро ҳамкорликни ривожлантириш ва марказий банклар учун банк вазифасини ўташ;
- мунозараларни кучайтириш ва марказий банклар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш;
- молиявий барқарорликни таъминлаш учун масъул бўлган бошқа ҳокимиятлар билан мулоқотни қўллаб-қувватлаш;
- пул ва молиявий барқарорликнинг долзарб масалалари бўйича тадқиқотлар ва сиёсат таҳлилини ўтказиш;
- Марказий банкларнинг молиявий операцияларида асосий контрагент сифатида иштирок этиш;
- халқаро молиявий операциялар муносабати билан агент ёки ишончли шахс сифатида хизмат қилиш;

Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг мақсади: Марказий банкларнинг ҳамкорлигини ривожлантириш ва халқаро молиявий операцияларни амалга ошириш учун қўшимча воситалар билан таъминлаш ва халқаро молиявий ҳисоб-китоблар бўйича ишончли томонлар ёки агентлар сифатида тегишли томонлар билан келишувларга биноан ҳаракат қилишдан иборат.

Халқаро ҳисоб-китоблар банкида Банк назорати бўйича Базел қўмитасининг Котибияти жойлашган ва у 1988 йилда Базел капитал аккордиясини, 2004 йилда Базел II ва яқинда Базел III асосларини яратишда асосий ўринда турган.

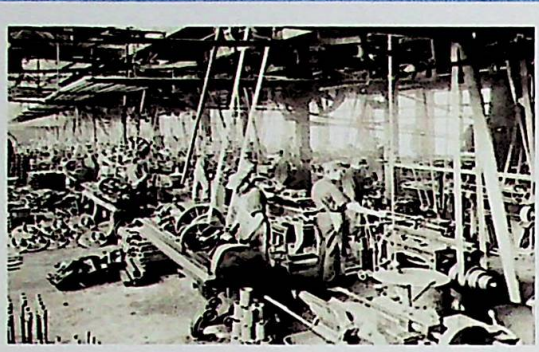

Халқаро ҳисоб-китоблар банки ХВФнинг захирасини ХВФнинг махсус қарз ҳуқуқларига ажратади. 2019 йил 31 март ҳолатига Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг баланс қиймати 291,1 миллиард СДР (403,7 миллиард АҚШ доллари) ва 461,1 миллион СДР (639,5 миллион АҚШ доллари) миқдорида соф фойда қайд этилган.

Бундан ташқари, пул-кредит ва молиявий барқарорлик соҳасидаги ишининг бир қисми сифатида, сиёсат, академик тадқиқотлар ва жамоатчилик муҳокамасини қўллаб-қувватлайдиган тегишли таҳлиллар халқаро банк ва молиявий статистикаларни мунтазам нашр этади.

Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг мижозлари марказий банклар ва халқаро ташкилотлар бўлиб жисмоний шахслар ёки юридик шахсларнинг омонатларини қабул қилмайди ёки уларга молиявий хизмат кўрсатмайди.

Халқаро ҳисоб-китоблар банки халқаро пул-молия ҳамкорлигини қўллаб-қувватловчи ва марказий банклар учун банк бўлиб хизмат қилувчи марказий банкларга тегишли бўлган халқаро молиявий институтдир. Халқаро ҳисоб-китоблар банки ўз ишини ўзининг йиғилишлари, дастурлари ва Базел жараёни орқали амалга оширади, глобал молиявий барқарорликни қўллаб-қувватлайдиган ва уларнинг ўзаро ҳамкорлигини таъминлайдиган халқаро гуруҳларни қабул қилади. Шунингдек, фақат марказий банклар ва бошқа халқаро ташкилотларга банк хизматларини тақдим этади.

Халқаро ҳисоб-китоблар банки Германия, Бельгия, Франция, Буюк Британия, Италия, Япония, АҚШ ва Швейцария ўртасида ҳукуматлараро битим асосида ташкил этилган. Дастлаб Халқаро ҳисоб-китоблар банки Биринчи Жаҳон урушидан кейин Версал шартномаси билан Германияга етказилган зарарни қоплашни енгиллаштириш ва 1930 йилда бошланган Германия ҳукумати халқаро қарзига ишонувчи сифатида қатнашиш учун мўлжалланган эди. Бу мақсадга бағишланган муассасани 1929 йилда Ёш қўмита таклиф қилган ва ўша йилнинг август ойида Гаагадаги конференцияда келишилган. Банк учун устав ноябрь ойида Баден-Баден шаҳрида бўлиб ўтган Халқаро банкирлар конференциясида ишлаб чиқилган ва 1930 йил 20 январда Гаага иккинчи конференциясида қабул қилинган. Низомга биноан банкдаги акциялар жисмоний шахслар ва нодавлат ташкилотлари томонидан сақланиши мумкин эди. Шу билан бирга, Банкнинг Умумий йиғилишида овоз бериш ваколати фақат акциялар чиқарилган мамлакатларнинг марказий банклари томонидан амалга оширилиши керак. Швейцария билан келишувга биноан, Халқаро ҳисоб-китоблар банки ўзининг корпоратив мавжудлиги ва бош қароргоҳига, шунингдек, у шартнома тузаётган давлатларда маълум иммунитетга эга бўлиши талаб этилган.

Биринчи Жаҳон уруши пайтида тўловларни тўлашга кўмаклашиш бўйича Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг дастлабки вазифаси эскирганлиги боис, қайта тўлаш тўловлари биринчи марта тўхтатилди (Гёвер мораториуми, 1931 йил июнь) ва кейин бутунлай бекор қилинди (Лозанна келишуви, 1932 йил июль). Бунинг ўрнига Халқаро ҳисоб-китоблар банки ўзининг иккинчи устувор вазифасига, яъни аъзо марказий банклар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришга эътибор қаратди. У марказий банклар учун учрашув форуми сифатида ва уларга банк хизматларини тақдим этди. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Халқаро ҳисоб-китоблар банки олтин захираларининг бир қисмини Лондонга юборишда қитъа миқёсидаги Европа марказий банкларига ёрдам берган. Сиёсатпараст ташкилот сифатида Халқаро ҳисоб-китоблар банки замонавий геосиёсий воқеликни акс эттирувчи битимларнинг олдини олишга қодир эмас эди, аммо улар ҳам кенг ишониб бўлмайдиган ҳисобланарди. Масалан, Англия ва Франция томонидан фашистлар Германиясини синаб кўриш сиёсати натижасида, 1939 йил март ойида, Германияда бўлган 23 тонна олтинни Чехословакия номидан Германия Рейхсбанкига топширишга мажбур бўлди.

1939 йил сентябрь ойида Иккинчи Жаҳон уруши бошланишида, Европанинг асосий марказий банклари иштирок этган Халқаро ҳисоб-китоблар банки Директорлар Кенгаши, Банк очиқ қолишига қарор қилди, аммо урушлар давом этганда Бошқарув Кенгашининг йиғилиши бўлмайди. Шунингдек, уруш давомида иттифоқчилар фашистларни талон-торож қилишда айблашди ва Халқаро ҳисоб-китоблар банки билан Режсбанкдан ёш режа билан боғлиқ урушдан олдинги мажбуриятларни тўлаш учун олтин олмаслик мажбуриятини олишди. Бунинг фойдаси бўлмади, чунки олиб ташланган олтин маҳбуслардан тортиб олинган ёки ғалаба билан қўлга киритилган ва Халқаро ҳисоб-китоблар банки учун тўлов сифатида қабул қилинган. Халқаро ҳисоб-китоблар банки томонидан олиб борилган операциялар Лондон ва Вашингтоннинг шубҳалари

билан кўриб чиқилди. 1933-1945 йилларда Халқаро ҳисоб-китоблар банки директорлар кенгашига нацистларнинг таниқли амалдорлари Уолтер Фанк ва консентрацион лагер қурбонлари томонидан олинган тиш олтинини қайта ишлаш учун масъул Емил Пух, шунингдек, ИГ Фарбен директори Херманн Шмитц ва Ион Фарбен директори Барон фон Шредер, ЖҲ Стеин Банкнинг эгаси, уларнинг барчаси кейинчалик уруш жинояти ёки инсониятга қарши жиноятларда айбланган.

1944 йил Бреттон-Вудс конференцияси «Халқаро ҳисоб-китоблар банкини имкон қадар тезроқ тугатишни» тавсия қилди. Натижада Халқаро ҳисоб-китоблар банки АҚШ ва Британия делегациялари ўртасида келишмовчиликлар мавзусига айланди. Банкнинг тугатилишини бошқа европалик делегатлар, шунингдек, америкаликлар (жумладан Гарри Декстер Уайт ва Газначилик котиби Генри Моргентҳау Жр.) қўллаб-қувватладилар. Аммо бунга Британия делегациясининг раҳбари Жон Мейнард Кейнес қаршилик қилди.

Кейнс тарқатилишнинг олдини олиш ёки кечиктиришга умид қилиб, Моргентҳауга борди, аммо эртаси куни у маъқулланди. Бироқ, банкни тугатиш аслида амалга оширилмаган. 1945 йил апрель ойида АҚШнинг янги президенти Гарри Труман АҚШнинг ушбу схемага қўшилишини тўхтатди. Британия ҳукумати тарқатиб юборишни тўхтатди ва Халқаро ҳисоб-китоблар банкини тугатиш тўғрисидаги қарор 1948 йилда расмий равишда бекор қилинди.

Иккинчи Жаҳон урушидан сўнг, Халқаро ҳисоб-китоблар банки Европа агенти (ЕПУ, 1950–1958 й) бўлиб, Европа мамлакатларига валюта конвертациясини ҳамда эркин, кўп томонлама савдони тиклашга ёрдам берди. XX асрнинг 60-йилларида Халқаро ҳисоб-китоблар банки яна бир бор трансатлантик пул ҳамкорлигининг марказига айланди. У марказий банкларнинг «Олтин ҳовузи» ва валютани қўллаб-қувватлаш бўйича бир қатор операцияларни мувофиқлаштирган Европанинг асосий иқтисодиётлари, Канада, Япония ва АҚШни ўз ичига олган Г10 энг таниқли гуруҳларга айланди.

Бреттон-Вудс тизимининг тугаши (1971–1973 й.) ва ўзгарувчан алмашинув курсларига ўтиш билан молиявий барқарорлик масалалари ҳал қилинди. Ҳерстатт Банк сингари халқаро фаол банкларнинг қулаши (1974 й.) халқаро даражада банк назоратини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатди. G10 губернаторлари Банк назорати бўйича Базел қўмитасини (БСБС) туздилар, у бугунги кунгача фаол бўлиб келмоқда. Халқаро ҳисоб-китоблар банки тартибга солувчилар ва халқаро стандартларни ишлаб чиқиш учун глобал учрашув жойига айланди (Базел Конкордат, Базел Капитал Ассорд, Базел II ва III). Ўзининг аъзо марказий банклари орқали Халқаро ҳисоб-китоблар банки Лотин Америкаси қарз инқирозини ҳал қилишда фаол қатнашди.

1964 йилдан 1993 йилгача Халқаро ҳисоб-китоблар банки Европа ҳамжамиятига аъзо давлатлар Марказий банклари Бошқарувчилар қўмитаси учун котибиятни таъминлаган. Ушбу Қўмита Европа Кенгашининг қарори

билан Евроиттифоқ марказий банклари ўртасида пул ҳамкорлигини яхшилаш мақсадида ташкил этилган. 1988–89-йилларда Халқаро ҳисоб-китоблар банки, Маастрихт шартномасида (1992 й.) қабул қилинган пул бирлашувининг режасини ишлаб чиққан Делорлар қўмитасининг (Иқтисодий ва Пул Иттифоқини ўрганиш қўмитаси) йиғилишларига мезбонлик қилди. 1993 йилда Бошқарувчилар Қўмитаси Европа Пул институти билан алмаштирилганда, Халқаро ҳисоб-китоблар банки билан алоқаларини узиб, Базелдан Франкфуртга кўчиб ўтди.

1990-2000 йилларда Халқаро ҳисоб-китоблар банки ўзининг анъанавий Европа ядросидан чиқиб, муваффақиятли равишда глобаллашди. Бу унинг аъзоларини босқичма-босқич ўсиб бориши (1995 йилдаги марказий банкнинг 33 аъзосидан 2013 йилда 60 тага, улар бутун дунё ЯИМнинг қарийб 95% ни ташкил этади), шунингдек, Халқаро ҳисоб-китоблар банки Директорлар Кенгашининг янада глобал таркибий қисмида ўз аксини топди. 1998 йилда Халқаро ҳисоб-китоблар банки Гонконг САРда Осиё ва Тинч океани бўйича ваколатхонасини очди. Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг Америка учун ваколатхонаси 2002 йилда Мексикада ташкил этилган.

Халқаро ҳисоб-китоблар банки дастлаб ҳам марказий банкларга, ҳам хусусий шахсларга тегишли эди, чунки АҚШ, Бельгия ва Франция ўзларининг марказий банкларига берилган акцияларнинг ҳаммасини ёки бир қисмини хусусий инвесторларга сотишга қарор қилишди. Халқаро ҳисоб-китоблар банки акциялари фонд бозорларида савдога қўйилиб, бу банкни ғайриоддий ташкилотга айлантирган, халқаро ташкилот (оммавий халқаро ҳуқуқнинг техник маъносида), аммо хусусий акциядорлар учун рухсат берилган. Сўнгги йилларда Халқаро ҳисоб-китоблар банки оммавий сотилган акцияларини қайтариб олди, тўлиқ Халқаро ҳисоб-китоблар банки аъзоларига (марказий банклар) тегишли, аммо ҳанузгача хусусий бозорда марказий банклар ва халқаро молиявий институтлар учун контрагент, активларни бошқариш ва қарз берувчи сифатида фаолият олиб боради. Унинг операцияларидан олинган фойда, шу қаторда, банкнинг бошқа халқаро фаолиятини молиялаштириш учун ишлатилади.

Банкнинг ҳар бир қитъада вакили мавжуд, хусусан Европада 35 та, Осиёда 13 та, Жанубий Америкада 5 та, Шимолий Америкада 3 та, Океанияда 2 та ва Африкада. Марказий банклар ёки пул-кредит идораларининг аъзолари қуйида келтирилган:

1. Жазоир банки
2. Аргентина Марказий банки
3. Австралия захира банки
4. Osesteriche Миллий банки
5. Белгия миллий банки

6. Босния ва Герсеговинанинг Марказий банки
7. Бразилия Марказий банки
8. Болгария миллий банки
9. Канада банки
10. Чили Марказий банки
11. Хитой Халк банки
12. Колумбия Республикаси банки
13. Хорватия миллий банки
14. Чехия миллий банки
15. Данмарк Натионалбанк
16. Эстония банки
17. Европа Марказий банки
18. Финляндия банки
19. Франция банки
20. Deutch Butdesbank
21. Юнонистон банки
22. Гонконг пул маъмурияти
23. Венгрия миллий банки
24. Исландия Марказий банки
25. Хиндистон захира банки
26. Банк Индонезия
27. Ирландия Марказий банки
28. Исроил банки
29. Италия банки
30. Япония банки
31. Корея банки
32. Латвия банки
33. Литва банки
34. Люксембург марказий банки
35. Банк Негара Малайзия
36. Мексика банки

De Nederlandche банки

37. Янги Зеландия резерв банки
38. Шимолий Македония Республикасининг Миллий банки
39. Норгес банк

40. Перу Марказий захира банки
41. Бангко Сентрал ва Пилипинас
42. Narodowy Bank Polski
43. Бансо де Португалия
44. Руминия миллий банки
45. Россия Федерациясининг Марказий банки
46. Саудия Арабистони пул агентлиги
47. Сербия Миллий банки
48. Сингапурнинг пул маъмурияти
49. Словакия миллий банки
50. Словения банки
51. Жанубий Африка резерв банки
52. Испания банки
53. Сверигес Риксбанк
54. Швейцария миллий банки
55. Таиланд банки
56. Туркия Республикаси Марказий банки
57. Бирлашган Араб Амирликларининг Марказий банки
58. Англия банки
59. Федерал захира тизими

Гуруҳнинг дастлабки лойиҳаларидан бири, G10 мамлакатларидаги тўлов тизимининг батафсил ривожланиши шарҳ БИС томонидан 1985 йилда «Қизил китоблар» номи билан машҳур бўлган серияларда нашр этилган. Ҳозирги вақтда қизил китоблар Тўловлар ва бозор инфратузилмаси қўмитасида (СПМИ) иштирок этувчи мамлакатларни қамраб олади.

Қизил китоблардаги статистик маълумотларнинг намуналари қуйидаги жадвалда келтирилган, бу ерда миллий валюта йил охирига нисбатан курсларни ҳисобга олган ҳолда АҚШ долларига конвертация қилинади.

Директорлар кенгаши тартиби қуйида келтирилган:

- Роберто Кампос Нето, Бразилия
- Марк Карни, Лондон
- Шактиканта Дас, Мумбай
- Алеандро Диаз де Леон Саррилло (es), Мехико шаҳри

- Марио Драги, Франкфурт-Майн
- Стефан Ингвес, Стокгольм
- Томас Жордан, Цюрих
- Клаас Кнот, Амстердам
- Харухико Курода, Токио
- Жуеол Ли, Сеул
- Стивен С. Полоз, Оттава
- Жером Пауелл, Вашингтон, Колумбия округи
- Франсуа Виллерой де Галхау, Париж
- Игназио Виско, Рим
- Джон Уилямс, Нью-Йорк
- Пер Вунш, Брюссель
- Й Ганг, Пекин

14.2. Халқаро ҳисоб-китоблар банки фаолиятининг асосий йўналишлари ва молиялаштириш манбалари

Халқаро ҳисоб-китоблар банки фаолиятида кредит ўлчовларининг тўртта асосий тўплами мавжуд:

Биринчи учта – молиявий бўлмаган секторга кредитлар, ялпи ички маҳсулотга нисбатан кредитлар бўйича қарзлар ва қарзларни тўлаш коэффициентлари – фақат Халқаро ҳисоб-китоблар банки томонидан нашр этилган.

Тўртинчи тўплам ташқи қарз бўйича БИС, ХВФ, ИҲТТ ва Жаҳон банки томонидан биргаликда ишлаб чиқарилади.

БИСнинг ҳар чораклик статистик маълумотлари нодавлат секторига кредитлар бўйича фаолиятни (2013 йил март ойидан буён) ва давлат секторининг (2015 йил сентябрь ойидан бошлаб) 40 дан ортиқ иқтисодиётда қайд этилган. Давлат секторига берилган кредитлар тўғрисидаги маълумотлар ўртача ҳисобда 20 йилни ва хусусий нодавлат секторига берилган кредитлар ўртача ҳисобда 45 йилдан кўпроқ вақтни қамраб олади.

Кредитлаш томонида иккита кредит маълумотлари серияси келтирилган. «Умумий кредит» барча манбалар, шу жумладан маҳаллий банклар, бошқа маҳаллий молия корпорациялари, нодавлат молиявий корпорациялар ва норезидентларнинг молиялаштиришни ўз ичига олади. «Банк кредити» – бу маҳаллий банклар томонидан хусусий нодавлат секторига берилган кредитлар.

Қарз оладиган томонда, нодавлат секторига «умумий кредит» давлат секторига ва хусусий нодавлат секторига бўлган кредитларга бўлинади ва иккинчиси молия бўлмаган корпорациялар ва уй хўжаликлари ўртасида тақсимланади (шу жумладан нодавлат нотижорат ташкилотлари).

Қўлланиладиган молиявий воситалар валюта ва депозитлар (хусусий нодавлат секторига кредит беришда нолга тенг), заёмлар ва қарзли қоғозлардир. Ушбу учта воситанинг суммаси бу ерда «асосий қарз» деб белгиланган. Давлат

сектори учун, одатда, умумий қарзнинг асосий қисмини асосий қарз ташкил этади.

Статистикалар Миллий ҳисоблар тизимининг 2008 йилдаги тизимига асосланиб, амалдаги кредит воситаларини бозор нархлари кузатиладиган бозор қийматида баҳолашни буюради. Ҳукуматга кредит бериш учун, шунингдек, давлат кредитининг номинал қиймати тўғрисида маълумотлар келтирилган, чунки бу қарзлар барқарорлигини таҳлил қилишнинг баъзи шаклларида фойдали бўлиши мумкин. Номинал қийматлар Европа Иттифоқининг молиявий қоидаларида қўлланилади.

Кредит ялпи ички маҳсулотга нисбатан фарқ – 2016 йил сентябрдан буён вақт серияли сифатида кредит ялпи ички маҳсулотдаги нисбати ва унинг узоқ муддатли тренд ўртасидаги фарқ ҳисобланади. Нашр қилинган серия 1961 йилдан бошлаб 44 та иқтисодиётни қамраб олади. Халқаро ҳисоб-китоблар банки маълумотлар базасида хусусий ва молиявий бўлмаган секторга берилган кредитларнинг умумий ҳажмини, барча ички ва ташқи манбалардан олинган қарзларни ҳисобга олган ҳолда, ялпи ички маҳсулотга нисбати сифатида ишлатилади. Ушбу умумий кредит серияларини маълумотларнинг маълумотлари сифатида ишлатиш мамлакатлар бўйича таққослашни осонлаштирса ҳам, бу Халқаро ҳисоб-китоблар банки томонидан эълон қилинган кредитнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатан фарқлари миллий ҳокимият идоралари томонидан капитални тескари тартибга солиш қарори доирасида кўриб чиқилганидан фарқ қилиши мумкинлигини англатади.

Қарз ставкалари (ДСР) – 2015 йил сентябрдан буён нашр этилади. Унда уй учун, номолиявий корпоратив ва хусусий бўлмаган молиявий сектор 17 та мамлакатлар учун стандарт маълумотлар берилади.

ДСР қарзга хизмат кўрсатишда фойдаланиладиган даромаднинг улушини акс эттиради ва молиявий-реал ўзаро таъсирлар тўғрисида муҳим маълумотларни тақдим этади. ДСР бу тизимли инқирозлар учун олдиндан огоҳлантиришнинг ишончли кўрсаткичидир. Юқори ДСР истеъмол ва инвестицияларга кучли салбий таъсир қилади. ДСР лар асосан миллий ҳисоб маълумотлари асосида тузилади.

Ташқи қарзлар бўйича статистик маълумотларига биргаликдаги статистикага ҳар чоракда кредиторлар ва бозор манбалари, шунингдек миллий манбалар томонидан олинган маълумотлар киради. Улар воситалар бўйича тақсимланишни таъминлайди ва бошқа манбалардан осонгина топилмайдиган қисқа муддатли қарздорлик чораларини кўрсатади. Биргаликда олиб борилган статистик маълумотлар ҳар бир мамлакатда умумий ташқи қарзларнинг тўлиқ ва изчил ҳажмини таъминлай олмаса ҳам, ҳозирги пайтда ушбу соҳада мавжуд бўлган энг муҳим халқаро қиёсий маълумотларни тўплайди.

Молиявий бўлмаган секторга бериладиган кредитлар миллий иқтисодиёт тармоқларида кредитларни самарали тақсимланишида муҳим роль ўйнайди уларга:

▸ номоддий секторга берилган умумий кредит;
▸ хусусий нодавлат секторига кредит;
▸ уй хўжаликларига берилган умумий кредит;
▸ номоддий корпорацияларга берилган умумий кредит;
▸ ҳукумат секторига берилган умумий кредитлар киритилди.

Халқаро ҳисоб-китоблар банки хронологияси унинг фаолиятини тўлақонли тасаввур қилиш имконини беради.

1929-1939 йиллар:

▸ 1929 йил 3 октябрь – 13 ноябрь. Германиянинг Баден шаҳрида Халқаро ҳисоб-китоблар банки тузилмаси ва низомларини ишлаб чиқиш бўйича қўмита йиғилади;

▸ 1930 йил 20 январь Давлат раҳбарлари ва ҳукумат вакиллари томонидан иккинчи Гаага конференциясининг якуний қонуни қабул қилинади. Бунга Бельгия, Франция, Германия, Италия, Япония ва Буюк Британиянинг марказий банклари ва Қўшма Штатлар вакили бўлган молия муассасаси халқаро ҳисоб-китоблар банкини ташкил этиш тўғрисидаги келишувигв эришилади;

▸ 1930 йил 26-27 февраль Таъсис этувчи марказий банкларнинг бошқарувчилари Римда расмий равишда президент ва унинг директорлар кенгаши аъзоларини номзод қилиб тақдим этган Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг расмий йиғилиши бўлиб ўтди;

▸ 1930 йил 17 май Халқаро ҳисоб-китоблар банки Швейцариянинг Базел шаҳридаги Савой Хотел университетида бизнес учун эшикларни очди;

▸ 1936 йил 30 июль Ҳукумат вакиллари томонидан имзоланган Брюссел протоколи Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг мол-мулки, активлари ва омонатларини ҳимоя қиладиган Гаага битимининг X моддасини амалга оширади.

1940-1949 йиллар:

▸ 1940 йил 20 май 7 октябрь Германия ва Франция ўртасида ҳарбий ҳаракатлар бошланганидан кейин Халқаро ҳисоб-китоблар банки вақтинча Базелдан Chateau-d'Oehга кўчирилди;

▸ 1944 йил Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бреттон-Вудсдаги конференцияси Халқаро Валюта Жамғармаси ва Жаҳон банкини яратишга розилик билдирди; шунингдек, Халқаро ҳисоб-китоблар банкини "имкон қадар тезроқ" тугатишга чақирувчи В резолюцияни қабул қилади.

▸ 1946 йил 9 декабрь. Халқаро ҳисоб-китоблар банки директорлар кенгашининг урушдан кейинги биринчи йиғилиши чақирилди.

▸ 1948 йил 13 май. Вашингтон келишувида: Халқаро ҳисоб-китоблар банки Германия Рейхсбанкидан уруш пайтида талон-торожни қоплаш талаби қўйилди ва Бреттон-Вудз Халқаро ҳисоб-китоблар банкини тугатишга чақирувчи резолюция четга сурилди.

1950-1959 йиллар:

▸ 1950 йил 19 сентябрь. Европа Тўловлар Иттифоқини таъсис этувчи шартнома Европанинг 18 ҳукумати томонидан имзоланган.

▸ 1958 йил 31 декабрь. Аксарият Европа валюталари учун тўлиқ ҳисобварақларнинг конвертацияси тикланди. ЭПУ тугайди ва унинг ўрнини Европа пул келишуви (ЕМА) эгаллади.

1960-1969 йиллар:

▸ 1964 йил 13 апрель. Европа иқтисодий ҳамжамиятига аъзо давлатларнинг Марказий банклари Бошқарувчилар қўмитаси ташкил этилди. Қўмита Базелдаги Халқаро ҳисоб-китоблар банкида ўз котибияти ва мажлисларини ўтказишга қарор қилди.

▸ 1964 йил сентябрь. Халқаро ҳисоб-китоблар банкида (G10) тақдим этилган 10 та асосий марказий банклар Базелда олтин ва валюта бўйича мутахассисларнинг навбатдаги йиғилишларини чақирди. Олтин ва валюта бўйича экспертлар қўмитаси 2002 йил май ойида Бозорлар қўмитаси деб қайта номланди.

▸ 1969 йил 9 июнь. Халқаро ҳисоб-китоблар банкининг Фавқулодда Умумий йиғилиши 1930 йилларнинг Ёш режасига оид барча маълумотларни йўқ қилиш учун Статусга ўзгартириш киритди.

1970-1979 йиллар:

▸ 1971 йил 18 апрель. G10 губернаторлари евро валюта бозорларидаги ўзгаришларни кузатиб бориш учун Евро-валюта доимий қўмитасини (ЕССС) туздилар. 1999 йил февраль ойида Қўмита Глобал молиявий тизим бўйича қўмита деб номланди.

▸ 1973 йил 1 июнь. Европа марказий банклари ўртасидаги қўшма қўллаб-қувватлаш механизми бўлган Европа Пул Ҳамкорлик Фонди фаолияти йўлга қўйилди. Халқаро ҳисоб-китоблар банки Жамғарма вакили вазифасини бажаради.

▸ 1974 йил декабрь. Халқаро банкларни муваффақиятсизликларига жавобан G10-нинг ҳукмдорлари банкларни тартибга солиш ва назорат қилиш бўйича Базел қўмитасини (1989 йил сентябрда банк назорати бўйича Базел қўмитаси деб номланган) туздилар. 1975 йил февраль Базелда Халқаро ҳисоб-китоблар банки ўзининг биринчи учрашувини ўтказди.

▸ 1975 йил декабрь. Базел-Конкордат қабул қилувчи ва ўз мамлакатининг ҳукуматини банкларнинг ташқи фаолияти учун назорат жавобгарлигини бўлишишга чақиради.

▸ 1977 йил май. БИС собиқ Savoi Hotel universal Tower биносидаги янги биноларга кўчишни якунлади.

▸ 1978 йил январь. БИС маълумотлар базаси пул, молиявий ва иқтисодий статистикалар кетма-кетлигида ишлай бошлади.

1980-1989 йиллар:

▸ 1980 йил апрель. Губернаторлар СССРга халқаро банк ривожланишини мунтазам ва тизимли равишда кузатиб боришни ишониб топширадилар;

▸ 1981 йил октябрь. Тўлов тизими экспертлари гуруҳининг БИСда биринчи учрашуви бўлиб ўтди. Гуруҳ расман 1990 йил ноябрь ойида Тўлов ва ҳисоб-

китоб тизимлари қўмитаси сифатида ташкил этилган ва 2014 йилда Тўловлар ва бозор инфратузилмалари қўмитаси (СПМИ) деб номланган;

▶ 1983 йил апрель. Қимматли қоғозлар бўйича халқаро комиссиялар ташкилоти (ИОССО) фаолияти йўлга қўйилди;

▶ 1986 йил 21 март. БИС ва ЭСУ Банклар Ассоциацияси (ЕБА) ўртасида БИСга Европанинг хусусий валюта бирлиги клиринг ва ҳисоб-китоб тизимининг агенти вазифасини ўтайдиган битим имзоланди;

▶ 1987 йил 10 февраль. БИС Бош офисининг Швейцария Федерал Кенгаши билан келишуви амалга оширилди ва БИС маъмурий суди ташкил этилди;

▶ 1988 йил 28 июнь. Европа Кенгаши томонидан Базелдаги БИСда йиғиладиган Иқтисодий ва Пул Иттифоқини ўрганиш қўмитаси (Делорс қўмитаси) томонидан;

▶ 1988 йил июль. Марказий банк бошқарувчилари БСБС ҳужжатининг капитални ўлчашнинг халқаро конвергенцияси ва капитал стандартларини тасдиқлади. Базел сармояси шартномаси ёки Базел II деб номланувчи ушбу дастур 1992 йил охирига қадар амалга оширилди.

1990-1999 йиллар:

▶ 1992 йил сентябрь. Халқаро валюта фонди, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Халқаро тикланиш ва тараққиёт банки, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти ва БИС томонидан қўшма Вена институти (ЖВИ) ташкил этилди. Унга марказий ва шарқий Европада, собиқ Совет Иттифоқи ва Осиёнинг бир қатор мамлакатларининг мансабдор шахсларини техник тайёргарликдан ўтказиш вазифаси юклатилди;

▶ 1993 йил 31 декабрь. 1964 йилда ташкил этилган Европа ҳамжамияти (ЕС) Бошқарувчилар қўмитаси тугатилиб, унинг ўрнига Европа валюта институти (ЕМИ) тайинланди;

▶ 1994 йил ноябрь. Европа валюта институти асосий шахобчасини Базелда қолдириб, Германиянинг Франкфурт-Майн шаҳрига кўчиб ўтди (1998 йил июнь ойида ЭСБ билан алмаштирилди);

▶ 1995 йил 15 май ЭМИ учун БИС агентлиги функциялари тугатилди;

▶ 1996 йил январь. Халқаро ҳисоб-китоблар банки, ИОССО ва Халқаро суғурта назоратчиларининг халқаро ассоциацияси (ИАИС) кўмагида қўшма форум ташкил этилди;

▶ 1996 йил 23 октябрь. ИАИС ўз котибиятини Базелдаги БИСда жойлаштиришга қарор қилди;

▶ 1997 йил 8 июнь. БИСда Марказий банк бошқаруви гуруҳининг биринчи йиғилиши бўлиб ўтди;

▶ 1998 йил июль. БИСнинг Гонконг САРда Осиё ва Тинч океани бўйича ваколатхонаси очилиши. Хитой Халқ Республикаси билан қабул қилувчи мамлакат тўғрисидаги битим имзоланди;

▶ 1998 йил июль. БИС ва Халқаро ҳисоб-китоблар банки бутун дунё бўйлаб молия сектори раҳбарларига амалий машғулотлар ўтказиш учун Молиявий барқарорлик институти (ФСИ) ташкил этилди;

▸ 1999 йил февраль. G7 Молия вазирлари ва Марказий банк раҳбарлари томонидан молиявий барқарорлик форуми (ФСФ) ташкил этилди ва унинг котибияти Базелдаги БИСда жойлаштирилди;

▸ 1999 йил октябрь БИСда Марказий банк бошқарув тармоғи яратилди;

2000-2009 йиллар:

▸ 2001 йил 8 январь. БИСнинг навбатдан ташқари умумий йиғилиши БИС акцияларига марказий банклар эгалик қилиши ва хусусийлаштирилган акцияларни мажбурий сотиб олиш тартиби тасдиқланди;

▸ 2001 йил март. Осиё марказий банклари, БИС директорлар кенгаши ва менежменти ўртасидаги форум сифатида БИС Осиё маслаҳат кенгашин (АСС) ташкил этилди;

▸ 2002 йил май. Депозитларни суғурталаш халқаро ассоциацияси (ИАДИ) ўз котибиятини Базелдаги БИСда жойлаштиришга қарор қилди.

▸ 2002 йил ноябрь. Мехикода БИСнинг Америка учун ваколатхонаси очилди, Мексика билан қабул қилувчи мамлакат тўғрисидаги битим имзоланди;

▸ 2003 йил 1 апрель. БИС ўзининг ҳисоб бирлигини олтин франкидан (1930 йилдан буён амал қилади) СДР (ХВФнинг махсус жалб қилиш ҳуқуқлари) га ўзгартирди;

▸ 2004 йил 26 июнь. Марказий банк бошқарувчилари ва банк назорати раҳбарлари капитални ўлчашнинг халқаро конвергенцияси ва капитал стандартларини қайта кўриб чиқилди;

▸ 2006 йил январь. БИС Ирвинг Фишер қўмитасини Марказий банк статистикаси бўйича қўмитаси ва унинг котибиятини қабул қилишга рози бўлди;

▸ 2008 йил май. БИС Директорлар Кенгашининг маслаҳат қўмитаси сифатида Америка учун БИС Маслаҳат Кенгашини (ССА) ташкил этилди;

▸ 2009 йил 2 апрель. Йигирматалик гуруҳи (G20) ФСФ ўрнига янги макропрудециал назорат ваколатига эга бўлган молиявий барқарорлик кенгаши (ФСБ) тузилди ва ФСБ котибияти Базелдаги БИСда жойлаштирилди.

2010-2020 йиллар:

▸ 2010 йил 12 ноябрь. G20 раҳбарлари тизимнинг муҳим молиявий институтларига (СИФИ) мурожаат қилиш учун ФСБ сиёсат доираси маъқулланди;

▸ 2011 йил июнь. Халқаро ҳисоб-китоблар банки Базел III ни чиқарди ва унда қайта тикланган капитал қоидаларини жорий этган ҳолда, янада барқарор банклар ва банк тизимлари учун глобал тартибга солиш базаси ташкил этилди;

▸ 2013 йил январь. Халқаро ҳисоб-китоблар банки Базел III: ликвидликни қоплаш коэффициенти ва ликвидлик хавфини мониторинг қилиш воситалари, капитал ва ликвидликнинг глобал қоидаларини мустаҳкамлашга қаратилган тадбирларни маъқуллади;

▸ 2013 йил март. БИС International Data Hub (IDH) иштирок этувчи юрисдикцияларда кузатув идоралари ва марказий банклар ўртасида махфий

банк маълумотлари алмашинуви ва хавфсиз сақланишини таъминлаш механизми яратилди;

▶ 2014 йил 1 сентябрь. 1990 йилда ташкил этилган Тўлов ва ҳисоб-китоб тизимлари қўмитаси (СПСС) ўз номини Тўловлар ва бозор инфратузилмаси қўмитаси (СПМИ) деб ўзгартирди;

▶ 2017 йил 7 декабрь. Базел қўмитасининг назорат органи, Марказий банк бошқарувчилари ва Назорат раҳбарлари гуруҳи (ГҲОС) инқироздан кейин амалга оширилган Базел-III тартибга солишни қўллаб-қувватлади.

15-БОБ. ИСЛОМ МОЛИЯСИ ВА ИСЛОМ ТАРАҚҚИЁТ БАНКИ

15.1. Ислом молиясининг ўзига хос хусусиятлари ва жаҳон иқтисодиётидаги ўрни

Маълумки, шариат – бу жуда қадимий (тахминан 1500 йиллик) диний, маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий тизим. Бироқ унинг молиявий қисми бир неча асрлик «парокандалик» давомида унутилди ва мусулмон Шарқининг ўз анъанавий ҳуқуқий, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий-молиявий ҳамда таълим тизимлари Ғарб мамлакатларида пайдо бўлган муқобил тизимларга алмаштирилди. Бу ҳолатда ислом илмий тафаккурини бироз бўлса ҳам қўзғатиш кучига эга бўлган нарса – нафақат ислом фиққини яхши билган, балки мусулмон олами учун турғунлик даври бўлган мустамлакачилик пайтида жаҳонда юз берган улкан ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий ўзгаришларни чуқур англаб етган шахслар томонидан амалиётга татбиқ қилиниши мумкин бўлган ҳақиқий жонли мавзуни юзага чиқариш эди. Иккинчи Жаҳон урушининг тугаши билан ислом оламида парокандалик якун топишига умид пайдо бўлди. Айнан шу даврда мусулмон давлатлари ўз мустақиллиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаш учун кураш бошлади ва худди шу даврда ислом иқтисодиёти илмий назарияси ва тамойиллари яратила бошланди. Ўтган асрнинг 50 йилларидан бошлаб то ҳозирги кунгача бўлган бу даврни 3 та алоҳида босқичга ва бошланиши муқаррар бўлган 4 – босқичга ажратиш мумкин.

1. XX асрнинг 50-йилларидан 80-йилларнинг ўрталаригача – уйғониш, асосий нуқтаи назарларни шакллантириш ва қайта юзага чиқиш даври;
2. 1980 йилларнинг ўрталаридан 1990 йилларнинг охиригача – шаклланиш ва тетапоя даври;
3. 1990 йилларнинг ўрталари ҳозирги кунгача – ўзгаришлар ва янги ғоялар (инновациялар) даври;
4. Ҳали бошланмаган, лекин вақти етиб келган ривожланиш босқичи.

Биринчи босқич. Мустамлакачиликдан эндигина халос бўлган мусулмон давлатлар ўз диний-маданий меросларидан келиб чиққан ҳолда кейинги тараққиёт босқичлари қандай бўлиши лозимлигини аниқлаштираётган бир пайтда иқтисодиёт – молия тизимини кўриб чиқиш ва ривожлантириш масаласи жиддий равишда кун тартибида пайдо бўлди. «Ислом иқтисодиёти» тушунчаси ўтган асрнинг 50-йилларида ҳинд иқтисодчиси Абул Аъло Мавдудий томонидан муомалага киритилган. (Иқтисодиёт ижтимоий фан эканлиги, тадбиркорлик ва тижорат эса ислом динида ислом қонунчилиги билан тартибга солинишини инобатга олиш даркор).

Илмий изланишлар ва фоизсиз иш юритадиган молия муассасалари ташкил этиш борасидаги дастлабки уринишлар ўтган асрнинг 50-60-йилларида Ҳиндистон, Покистон ва Мисрда бўлган (масалан, 1963-1967 йилларда фаолият олиб борган «Мит Гамр» банкини (Миср) биринчи ислом банки деб аташса ҳам мазкур банк таъсисчиларининг ўзлари сиёсий сабабларга кўра ислом банки деган номга даъвогарлик қилишмаган). Шундай қилиб, 1975 йилда ташкил этилган «Дубай ислом банки» ва «Ислом тараққиёт банки» биринчи ислом банклари сифатида танилди. Кейинчалик, Форс кўрфази мамлакатларида, Судан ва Мисрда бир қанча ислом банклари пайдо бўлди. Бу масалада 1972 йилда Саудия Арабистони подшоҳлигининг Жидда шаҳрида бўлиб ўтган Ислом ҳамкорлик ташкилотининг (ИҲТ) 3-конференцияси муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Иккинчи босқич. 1980 йилларда Малайзиянинг «олтин даври» бошланди. Форс кўрфази мамлакатларидан фарқли ўлароқ, бу давлат 1983 йилдаёқ ислом банк тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланишига қаратилган алоҳида қонун қабул қилди. Секин-аста Малайзия молия соҳасида ислом илмий ғояси марказларидан бирига айланди. Бунга Ислом молияси халқаро таълим маркази (ИНСЕИФ) ва Ислом молияси соҳасидаги шариат тадқиқотлари халқаро академияси (ИСРА) ёрқин мисол бўла олади. Малайзия сармоя (капитал) бозори Осиё миқёсида энг илғорларидан бири ҳисобланади. Малайзиянинг «сукук» ислом қимматли қоғозларини (облигациялари) биринчи бўлиб молия бозорига чиқариши ҳам эътиборга молик.

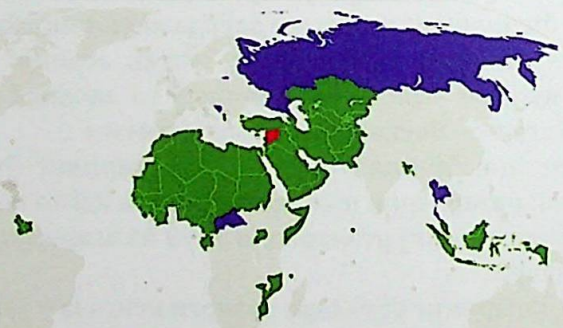

15.1.1-расм. Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо (яшил) ва кузатувчи (кўк) давлатлар. Суриянинг аъзолиги вақтинча тўхтатилган (қизил)

Шундай қилиб, 1990 йилларнинг бошларида ислом молияси соҳаси «тажриба майдони»дан жаҳон молия бозорига чиқди. Табиийки, бу бир қатор муҳим ва қулай омиллар сабабли вужудга келди. Жумладан:

- ислом молияси ғоясининг халқаро ҳамжамият томонидан қабул қилиниши;
- соҳада бугунги кунда жаҳон молия тили ҳисобланувчи инглиз тилидан фойдаланилиши;
- ислом банклари ва молиявий имкониятларининг ўсиши ва кенгайиши;
- ислом банкларида шаръий кенгашларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши;
- турли халқаро мувофиқлаштирувчи марказлар (идоралар) ташкил қилиниши;
- тижорий битимлар фиққи масаласида ижтиҳоднинг фаоллашуви ва ривожланиши;
- аксарият муҳим масалалар бўйича тўрт мазҳаб ҳуқуқшунослари ўртасида умумий қарашларга эришилиши;
- ислом молияси шартномаларининг анъанавий сармоядорлар учун ҳам тушунарли тарзда тузилиши ва халқаро молия / сармоя (капитал) бозорларига чиқилиши;
- ислом банк-молия тизимини жорий этган ва ислом молияси ривожланиши учун мустаҳкам асос яратган мамлакатларнинг мувофиқлаштирувчи ташкилотлари ва сиёсий етакчиларининг мавқейи.

Умуман олганда, ислом молиясининг ривожланишига бир қатор мусулмон давлатлари аҳолиси орасида мазкур тизимга бўлган юқори талаб ва қулай иқтисодий вазият туртки бўлди дейиш мумкин. Мисол учун, Форс кўрфазидаги табиий бойликлари (асосан нефть) бисёр бўлган мамлакатлар даромадининг кескин ўсиши давлат бюджетлари билан бир қаторда компаниялар ва оддий аҳолининг бойишига замин яратди. Шу билан бирга, Форс кўрфази мамлакатлари соҳанинг паст-баландини яхши тушуниб етмагани сабабли эндигина ўсиб келаётган ислом молиясига нисбатан бироз эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишди. Шу боис, банклар классик исломий шартномалар билан (албатта муайян даражада замонавийлаштирган ҳолда) чекланди. Бунда мол-мулкни гаровга қўйиш асосида амалга оширилувчи муробаҳа шартномаси асосий шартнома турига айланди.

Учинчи босқич. Ислом молияси салоҳиятини ҳамда мумтоз ислом молияси шартномаларининг чегараланган имкониятларини англаб етган жаҳон молия тизими намоёндалари ҳисобланувчи Ғарбнинг қатор йирик банклари, юридик компаниялари ва бошқа манфаатдор томонлар замонавий талаблар ҳамда халқаро стандарт ва амалиётларга жавоб берадиган мураккаб ислом молияси маҳсулот ва шартномаларини яратишга киришди. Шу тариқа, ислом банкчилиги тараққиётининг учинчи босқичи – ўзгаришлар (трансформация) ва янги ғоялар даври (мослашув даври деса ҳам бўлади) бошланди. Халқаро даражадаги банкчилар ва ислом молияси тизимининг жаҳон молияси тизими билан уйғунлашуви тарафдорлари юқори ўсиш суръатларини таъминлаш,

шунингдек янги молия маҳсулотлари яратиш мақсадида ислом молияси фиқҳи соҳаси ҳуқуқшунослари билан яқиндан ҳамкорлик қила бошлади. Умумий саъй-ҳаракатлар самараси ўлароқ, 1990 йилларнинг ўрталаридан бошлаб маҳаллий ва жаҳон бозорларида анъанавий тизим билан рақобатлаша оладиган мураккаб ислом молияси маҳсулотлари даври бошланди.

Ислом молияси соҳасида Халқаро стандартлар ишлаб чиқилди, турли ўқув дастурлари ва сертификатлар пайдо бўлди. XX асрнинг охиридан бошлаб Форс кўрфази мамлакатларидаги аҳоли ва бизнес вакиллари ислом молияси маҳсулотларининг мазмун-моҳиятини яхши тушуниб етиши натижасида, бундай маҳсулотларга нисбатан бўлган талаб ҳам юксалиб борди.

Шариат соҳаси ҳуқуқшунослари (асосан ислом банкларининг шаръий кенгашлари аъзолари) билан йирик банк ходимларининг замонавий молиявий шартномалар моҳиятини тушуниб етиш ва уларни шариат талабларига мослаштириш мақсадидаги ўзаро яқиндан ҳамкорлиги яна бир ажойиб ҳодиса бўлди. Уларнинг яна бир вазифаси шариат доирасидаги шартномаларни шариат талабларига тамомила бефарқ бўлган халқаро ҳуқуқ меъёрларига мослаштириш бўлган.

Буюк Британия ислом молияси ва замонавий молия усуллари марказига айланди. Яна бир янгилик — ислом молияси соҳасида инглиз тили кенг қўлланиши бўлди. Бунгача битимларнинг шариат нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши, маъқулланиши ва назорат қилиниши фақат араб тилида (айниқса Форс кўрфази давлатларида) амалга оширилган. Банкларнинг шаръий кенгашлари аъзолари бўлган ислом ҳуқуқшуносларининг аксарияти инглиз тилини билмаслиги банкчилар ва шаръий кенгашлар ўртасидаги мулоқотни анчагина мураккаблаштирди. Шу боис, шаръий кенгашлар аъзолари тегишли ҳужжат ва шартномаларни батафсил ўрганиш ўрнига ислом банклари ходимлари ёки маслаҳатчилар томонидан тайёрланган умумлаштирувчи қисқача маълумотларни кўриб чиқарди, холос. Табиийки, бундай умумлаштирувчи маълумотлар ҳужжатни шаръий жиҳатдан тўлиқ баҳолаш ва маҳсулотларни тўғри шакллантириш учун зарур бўлган барча жараён, кўрсаткич ва омилларни тўлиқ ва батафсил қамраб олиш имкониятини бермайди. Албатта, бунинг оқибатида асл маъно буткул ёки қисман йўқолади ва натижа ҳам шунга яраша бўлади. Мазкур ҳолат ҳозирги кунга қадар ислом молияси ривожланиш суръатларини бирмунча секинлаштириб келмоқда.

Шундай айтиш мумкинки, XX аср охирида бошланган ислом молияси ривожланишининг 3 босқичи давомида соҳадаги ўсиш суръати, миқёси ва жаҳон молия тизимига мослашиши ҳамда унинг иштирокчилари билан рақобат қилиши борасидаги имкониятлари нуқтаи назаридан мисли кўрилмаган натижаларга эришилди. Айни пайтда шуни аниқ тушуниб етиш лозимки, маънавий-ахлоқий жиҳатдан «бетараф» бўлган (яъни ахлоқий меъёрлар асосида фаолият юритмайдиган) анъанавий жаҳон молия тизими ислом молиясини фақат ўз шартлари асосида, яъни ўзига тўлиқ сингдирган, мослаштирган шаклда қабул қилиши мумкин.

Ҳали бошланмаган, аммо кутилаётган тўртинчи босқич. Соҳа жаҳон молия тизимининг бир қисми бўлиш баробарида қандай қилиб ўзининг беқиёс хусусиятлари, қадриятлари ва асл мақсадларини сақлаб қолиши мумкинлигини англаб етиши муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида таъкидланганидек, ўтган асрнинг 90-йилларидан бошлаб ислом молияси анъанавий молия тизими ва дунёвий ҳуқуқ тизимларининг катта майдонида ўйинга кирди. Яъни ислом банк-молия муассасалари бир маромда ва самарали ишлаётган анъанавий банк-молия тизими билан мижозлар учун тўғридан-тўғри рақобатга киришди. Бу ҳолат ислом молияси тизими эътиборини беқиёс ва тугал таклифлар яратишдан анъанавий молия маҳсулотларини «тескари мослаштириш»га қаратди, яъни анъанавий ҳуқуқшунослар ва ислом банкчилари анъанавий банк-молия маҳсулотларини ҳар томонлама ўрганиб, мижозларга математика нуқтаи назаридан ўхшаш молиявий натижа берувчи ислом маҳсулотлари яратишга киришиб кетишди.

Табиийки, бунда барча ҳужжатлар керакли меъёрларга риоя қилган ҳолда расмийлаштирилди. Ислом молиясининг худди мана шу сингиб, мослашиб кетиши ва унинг «кредитлашга» йўналтирилгани жиддий танқид ва айбловларга сабаб бўлди. Танқидчилар ислом молияси ўзининг беқиёс хусусиятларини йўқотаётганини, унинг жамиятдаги қашшоқлик даражасини пасайтириш, аҳолининг ҳимояга муҳтож қатламлари молиявий қамровини ошириш, янги иш ўринлари яратиш ва иқтисодий ўсиш жараёнларидаги ўрни ва аҳамияти юқори эмаслигини таъкидлашар эди. Уларнинг фикрича, агар ислом молияси масалага шундай "расмий" ёндашувни давом эттираверса, ўзининг асосий моҳиятидан ажралиб, борган сайин мавжуд анъанавий банк-молия тизимининг "тиргович"ларидан бирига айланиб қолади, холос.

Шу боис, соҳа учун бурилиш нуқтаси ва асосий муаммо – реал иқтисодиётнинг ривожланиши ва фаоллашуви, молиявий маблағларни иқтисодиёт субъектлари ўртасида адолатли ва самарали тақсимланиши ҳамда анъанавий банк тизимига муқобил молия тизимини яратиш орқали аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари молиявий қамровини оширишдаги асл мақсад ва вазифаларини аниқ тушуниб олиш ҳисобланади.

Ислом микромолия институтлари улуши ва аҳамиятининг юксалиши. Бугунги кунда ислом молиясининг учдан икки қисми ислом банкларида жамланган. эҳтимолий мижозларнинг барқарор ва етарли даражадаги даромади йўқлиги, гаровга қўйиш учун мулки ва кредит тарихи мавжуд эмаслиги, лойиҳалар ва тадбиркорлик фаолиятининг хатар даражаси юқорилиги ҳамда бошқа сабаблар туфайли аксарият мусулмон давлатлардаги аҳоли ва кичик бизнеснинг катта қисми ислом банклари хизматидан фойдаланиш имкониятига эга эмас. Ислом микромолия ташкилотлари аҳолининг ижтимоий ҳимояга энг муҳтож қатламлари билан ишлаш учун барча керакли воситаларга эга бўлсада, бу имкониятдан амалда деярли фойдаланилмайди. Шундай экан, улкан ижтимоий қатламлар қашшоқликнинг боши берк кўчасидан чиқа олмаяпти.

Устига-устак, бу каби муассасаларнинг ислом молияси тизимидаги улуши ва аҳамияти жуда кичкина. Айни пайтда, ижтимоий ҳимояга муҳтож аҳоли қатламларининг эҳтиёжларини молиялаштириш ва қашшоқлик даражасини камайтириш учун қарзи ҳасана, закот, вақф ҳамда замонавий молия усуллари (финтек) каби воситалардан фойдаланишнинг катта имкониятлари мавжуд. Шу маънода, ҳақиқатан ҳам, ислом микромолия муассасалари аҳамиятини ошириш, аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлари ва кичик бизнеснинг эҳтиёжлари ҳамда тўлов қобилиятига мос келувчи молия маҳсулотлари яратиш, ахборот-коммуникация технологиялари ва ижтимоий молиялаштириш усулларидан фойдаланиш кўплаб мамлакатларда кузатилаётган оммавий қашшоқликни енгиш ва аҳолининг катта қатламини молиявий-иқтисодий жараёнга жалб қилиш ва шу орқали, иқтисодий фаолликни жадаллаштириш ҳамда соғлом иқтисодий ўсиш учун зарур шароитлар яратишга қодир.

Аҳолиси асосан мусулмонлардан иборат бўлган ёки аҳолининг катта қисмини мусулмонлар ташкил қиладиган қатор давлатлар бор. Айни пайтда турли сабабларга кўра аҳоли томонидан, давлат даражасида ёки анъанавий банк ҳамжамияти доирасида ислом молиясига нисбатан нотўғри ёки нохолис фикр ва муносабат шаклланган. Бу эса соҳанинг жамиятдаги юқори бўлмаган аҳамияти, амалга татбиқ қилиниши, ривожланиши ва фойдаланиш даражаси пастлигининг асосий сабабларидан биридир. Шу боис, халқаро ислом ташкилотлари, илмий ҳамжамият, таълим муассасалари, ислом банк-молия муассаса ва гуруҳлари ўзларининг тор миллий доирасидан ташқарига чиқиши ва ислом молиясини муваффақиятли жорий қилган давлатлар тажрибасини аҳоли ва миллий мувофиқлаштирувчи ташкилотлар, молия бозори иштирокчилари ва амалдорлар орасида кенг тарғиб қилиши ва шу орқали ислом молияси моҳиятини қабул қилиш ва тушуниб етиш даражасини ошириши зарур.

Ислом молияси жаҳон молия инқирозини нисбатан муваффақиятли тарзда енгиб ўтиб, ўзининг тизимли хатарларга нисбатан барқарорлигини, дунёвий ҳуқуқ муҳитида яшовчанлиги ва мослашувчанлигини исботлади ва умумий иқтисодий ўсишга сезиларли ҳисса қўшиб келмоқда. Бунда у, ўз диний эътиқодларига асосланган ҳолда ислом молиясига мурожаат қилаётганлар учун ҳам, бу тизим орқали ўз молиявий эҳтиёжларини янада тўлароқ қондиришни ният қилаётганлар учун ҳам имкониятлар тақдим этмоқда.

Яна бир муаммо – анъанавий банк ҳамжамияти молия бозоридаги ўз ҳиссасининг камайиши ва мижозларнинг оммавий равишда ислом банкларига ўтиб кетишидан хавотирланган ҳолда “ислом банк тизими таҳдидлари”ни бўрттириб кўрсатишидир. Ваҳоланки, ислом

банк-молия тизими ривожланишининг сўнгги 30 йил давомидаги тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, ҳаттоки ўз диний удум ва эътиқодларини сақлаб қолган мусулмон давлатларида ҳам молия соҳасининг асосий улуши анъанавий банк тизими ҳиссасига тўғри келмоқда. Мисол учун, Саудия Арабистонидан ташқари (у ерда иккала тизимнинг улуши тенг) бошқа Форс кўрфази давлатлари, Покистон, Бангладеш, Малайзия, Индонезия, Миср, Туркия ва бошқа мамлакатларни кўрадиган бўлсак, уларнинг барчасида ислом банк тизими кўп йиллардан буён жуда кичкина улуш билан қаноатланиб келмоқда. Шу билан бирга, айнан ислом банк тизими аҳолининг қўлида бўш турган катта миқдордаги пул маблағларини ташқарига олиб чиқиб, реал иқтисодиётга жалб қилишга, шу орқали иқтисодиёт, тижорат ва аҳоли фаровонлигини сезиларли даражада фаоллаштиришга хизмат қилмоқда. Шундай экан, ҳар қандай ҳуқуқий тизим доирасида ва ҳар қандай шароитда ҳам ислом банклари иқтисодий фаоллашув ва ўсиш манбаси ҳамда банк-молия соҳасида соғлом рақобатни таъминловчи муқобил тизим сифатида намоён бўла олади.

Ислом молияси бир қатор давлатларда муваффақиятли ишламоқда. Ўтган йиллар давомида "стартап" (яъни бошланғич даражадаги) шаклда ривожланган ислом молия тизими бугунги кунга келиб, етарли даражада тажриба орттирди ва мана энди шу орттирилган тажриба билан бўлишиш учун халқаро миқёсга чиқиш вақти келди. Ислом банклари ва бутун соҳа вакиллари янги бозорларга (яъни ўз миллий чегараларидан ташқарига) дадил чиқиб бориши, бизнес ҳамкорликни ва "жануб-жануб" кўринишидаги (яъни ривожланаётган давлатлар ўртасидаги, масалан, Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИҲТ) аъзолари ўртасидаги) халқаро савдони илгари суриши ва қўллаб-қувватлаши ҳамда ислом банк-молия тизимини жорий қилаётган давлатларда тўлақонли ҳуқуқий-молиявий ислом инфратузилмасини яратиш бўйича маҳаллий мувофиқлаштирувчи ташкилотлар билан ҳамкорликни йўлга қўйиши мақсадга мувофиқ.

Ислом молияси сўнгги бир неча йил давомида жадаллик билан ривожланаётган соҳа бўлиб, дунёда 300 дан зиёд ислом банклари ва молия муассасалари фаолият олиб бормоқда. Агар 2007 йилда жаҳон ислом банк-молия тизими ҳажми 750 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, 2020 йилга келиб, 2 триллион АҚШ долларидан ошиб кетди. Ушбу тизим анъанавий банк-молия тизимига муқобил тизим сифатида дунёнинг кўп мамлакатлари, жумладан мусулмон бўлмаган (яъни Ислом ҳамкорлик ташкилоти аъзолари бўлмаган) давлатларда ҳам оммалашиб бормоқда. Ўтказилган сўровномалар, тижорат банклари, тадбиркорлар ҳамда илмий доиралар билан ўтказилган учрашувлар давомида бизнинг мамлакатимизда ҳам ушбу соҳага катта қизиқиш ва эҳтиёж борлиги маълум бўлди.

Ислом банк-молия тизимини татбиқ қилиш масаласи юртимиз тадбиркорлари томонидан узоқ йиллар давомида кутилаётган масала, аммо шу билан бирга бу соҳани яхши биладиган мутахассислар ҳам, бу соҳада бошланғич билимларга эга бўлган тадбиркорлар ҳам жуда кам.

Ислом молияси бозор муносабатлари тизимида қуйидаги масалаларни ҳал этишнинг чора-тадбирларини ишлаб чиқишни талаб этади:

- Ислом молияси ва унинг ўзига хос жиҳатлари: рибо, ғарар ва майсир;
- Савдо шартномалари: умумий шартлари, савдо ҳақиқий бўлиш шартлари, яроқсиз ва нуқсонли қилувчи шартлар, асосий тақиқланган савдо шартлари;
- Ислом сармоя бозори: сукукнинг асосий жиҳатлари ва унинг облигациялардан фарқлари;
- Ислом молиялаштириш маҳсулотлари: Мушорака, Мудораба, Салам, Истисна ва ҳоказо;
- Фойда ва зарарни тақсимлашга алоқадор шартлар;
- Такафул (Исломий суғурта): асосий маълумотлар ва ўзига хос жиҳатлари;
- Ислом банки баланси ва даромадлари тўғрисидаги ҳисоботларнинг кўриниши;
- Анъанавий банкларда ислом молияси дарчаларини очиш масаласи;
- Ғазначилик, ҳисоб-китоб (бухгалтерия) ва бошқа битим ва жараёнларнинг анъанавий ҳамда ислом банкчилиги ўртасидаги фарқ ва ўхшашликлари;
- Ислом молияси дарчаларининг анъанавий банк доирасида ишлаш тамойиллари. Асосий талаб ва муаммолар;
- Ислом молия дарчаларининг шариат талаблари доирасида бошқаруви;
- Шариат кенгаши ва шариат аудитларининг ишлаш тамойиллари;
- Муробаҳа шартномаси ва унинг анъанавий банклар доирасида қўлланиши (тузилиши).

Асосий муаммолар.

- Ижара ва унинг анъанавий банклар доирасида қўлланиши;
- Ислом банкларидаги уй-жойларни молиялаштириш механизмлари;
- тугалланмаган кўчмас мулкни сотиб олиш;
- қуриб битказилган кўчмас мулкни сотиб олиш;
- асосий усул ва муаммолар.

Банклар учун маблағ манбаларига: Чекланмаган сармоя ҳисоб варақлари (мудораба ва вакала) ва сукук киритилади. Замонавий ислом банкларининг асосий муаммолари: таварруқ ва унга боғлиқ муаммолар.

ИНСЕИФ сифатли таълим, тадқиқотлар ва илғор ғоялар орқали ислом молияси соҳасида амалиёт ва назарияни боғловчи жаҳондаги энг етакчи марказ. Дунёнинг 72 та давлатидан ИНСЕИФнинг минглаб битирувчилари ислом молияси ва банкчилиги соҳасида маҳсулотларни ривожлантириш, қонунчилик яратиш ва жорий қилиш, инновация йўналишларида фаолият олиб бормоқдалар.

ИСБФ – ислом молияси соҳасида Ўзбекистондаги илк молия-консалтинг компанияларидан бири. Компаниянинг асосий мақсади Ўзбекистонда ва бошқа МДҲ давлатларида ислом банкчилиги ва молиясини татбиқ этиш ва ривожлантиришга ҳисса қўшишдан иборат. Компания банклар, корхоналар, тадбиркорлар, сармоядорлар ва бошқа мижозларга ислом молияси соҳасида лойиҳалашти-

риш, активларни бошқариш, савдо масалалари бўйича маслаҳатлар бериш, сармоя жалб қилиш ва бошқа турдаги консалтинг хизматлари таклиф этиш орқали ислом молияси соҳасида етакчи бўлишга интилади.

Умуман олганда исломий молия тизими билан анъанавий тизимининг фарқи тақдим этаётган маҳсулот ва хизматларнинг шариат қонунларига асосланганлигида. Улар орасида кўпчиликка маълум бўлган қоида фоиз ушлаб қолиш бўлиб, араб тилида «риба» деб аталади. Анъанавий эмитентлар кредит маҳсулотларининг фоизидан даромад олишади, ислом банклари эса фойда олишнинг бошқа усулларини ўйлаб топишлари керак бўлади. Одатда, улар хизмат учун ҳақ олишади ёки кирим ва зарарни тақсимлаш бўйича шартномалар тузишади. Бундай усуллардан энг кенг тарқалгани «мурабаха» деб аталади ва турар жойни сотиб олишда қўлланилади. У ижарага олиш натижасида сотиб олиш чизмасига ўхшаб кетади, банк мижоз учун уйни сотиб олади, кейинчалик эса уни аввал келишиб олинган тартиблар асосида сотади.

Ислом дунёсидаги омонатлар ҳам муайян ахлоқ қоидаларига мос келиши керак. Шубҳали корхоналар, ҳалол саналмаган озиқ-овқат, спиртли ичимликлар, порнографияга инвестиция киритиш ман этилган. Бундан ташқари, қарз берувчи ва қарз олувчи ўртасида таваккалчиликни бўлиб олиш шартлари ва барча молия операцияларини реал активлар билан мустаҳкамлаш тартиби мавжуд бўлиб, у Уолл-стритнинг реал фондлар билан ҳисоблашмаслик каби баъзи экзотик кашфиётларга умуман ўхшамайди.

Ислом молияси – шиддат билан ўсиб борувчи бозор. 2008 йилда молиявий инқироз авж олган пайтдан бошлаб, ислом дунёси активларининг умумий бозори кўрсаткичлари йилига ўртача 20 фоизга ўсди. Дубайда жойлашган Ислом банкини ва иқтисодиёти маркази «Ал Худа»нинг берган маълумотларига кўра, мазкур саноат активларининг умумий ҳажми 2,5 трлн. АҚШ долларини ташкил қилади.

Исломий молия мавжуд бўлган 42 мамлакатни ўз ичига олган рейтинг натижаларига кўра, АҚШ 15 ўринда, Канада эса сўнгги ўриндан жой олган. Бундай кўрсаткичга дунё молия тизимидаги иккала мамлакат банклари улуши бўйича берилган маълумотлар сабаб бўлган.

Америка банклари таваккалчиликка бўлган муносабатни жуда паст даражада белгилайди. Мазкур талабга мос келиш ва фойдани ошириш мақсадида банклар одатда улкан етказиб бериш ҳажмидаги келишувлар ва кафолатланган даромадга эга бўлган қимматли қоғозлар, масалан, ислом қонунлари томонидан ман этилган хазина қимматли қоғозлари ва анъанавий корпоратив бондларига инвестиция киритади. Масаланинг умуман бошқа томони шариат қоидалари бутун мамлакатга тарқалишига оид ксенофоб (ўзга миллат, динга тегишли одатлардан хавфсираш) кайфият ва кўркувнинг мавжудлиги.

Ислом молиясида стандартларнинг етишмаслиги, бозорга кириш нархи ва мураккаблиги ҳатто баъзи молия институтларини хатарга солиб қўйди. Баҳсларга сабаб бўлган яна бир масала ислом активларига бўлган

фундаменталистик ёндашув, яъни фоизларнинг ман этилишидир. Баъзи илмий мактабларнинг фикрига кўра, фоизли даромаднинг барча турларидан воз кечиш керак, модернистлар эса фақатгина ашаддий судхўрлик («еттита энг буюк гуноҳ»лардан бири) руҳга эга бўлганларидан воз кечиш кераклигини таъкидламоқда.

Сўнгги йилларда банклар ислом молия маҳсулотларини ўз хизматлари доирасига киритишга катта қизиқиш билдирмоқда. Етук кредиторлар шартномаларни шариат талабларига мослаштириш қоидаларини ўрганмоқда. Ўтган йили «Голдман Сачс» шариатга мос келувчи илк бондни йўлга қўйди. Бундан ташқари, ислом молияси жараёнига тобора ўсиб бораётган ҳалол егулик маҳсулотларини ишлаб чиқаришни киритишга бўлган улкан қизиқишини намойиш этмоқда.

Ислом молиясининг мақсади компания ва мижозларга Қуръонда келтирилган ахлоқ қоидаларига риоя қилган ҳолда даромад топишни илгари суришдир. Аммо ҳозирча амалий жиҳат бу мақсаддан анча йироқ.

15.2 Ислом молиясига асосланган халқаро ташкилотлар тавсифи

Асосий шартномалар:

Шерикчилик асосидаги шартномалар	Асосий шартнома ва хизматлар (насия ва форвард)	Қўшимча шартномалар:
• Мушорака • Мудораба	• Муробаҳа • Салам (Салаф) савдоси • Истисно • Ижара	• Вакала • Таваррук • Жуъала • Истижрар • Сукук • Такафул

Аксарият ислом олимларининг таъкидлашича, манфаатларнинг тақиқланиши алтернативанинг сабаби ҳисобланади.

Мудараба (ишонч) деб номланувчи Исломда адолатли фойда ва зарарни тақсимлаш усуллари.

Мушарака – иштирок этувчи молия.

Мурабаҳа – харажатларни қўшиш ва савдони молиялаштириш.

Сукук – Исломий облигациялар.

Мудараба – мақсадли молиялаштириш.

Мудараба – бу Исломда ишончли шериклар билан молиялаштириш усули бўлиб, унга шериклар сармояларни тақдим этишади ва бошқа шерик уни тижорат корхонасига (мудариб) инвестиция қилади, фойда олдиндан белгиланган нисбат бўйича тақсимланади.

Мудараба битими инвесторни ўз ичига олган икки ёки ундан ортиқ томонлардан иборат бўлиши мумкин, кўпинча ислом банк фаолияти чекланган, чунки у виждонга асосланган ва банклар мавжуд хавф-хатарлар туфайли кўпинча бундай шартномаларни тузишни истамайдилар.

Мушарака (иштирок этувчи молия). Мушарака том маънода «улашиш» деган маънони англатади ва у орқали ҳамкорлар ўз даромадларини мудараба сингари олдиндан белгиланган нисбат бўйича бўлишадилар. Аммо мушарака мударабадан фарқ қилади, чунки йўқотишларни қатъий тақсимлашни талаб қилади, мушарака яқинда машҳурликка эришди ва кўпинча уй сотиб олишни молиялаштириш учун ишлатилади. Банкнинг даврий фойдаси унинг капиталининг камайишига ва мижознинг акциялари кўпайишига асосланади вақт ўтиши билан мижоз охир-оқибат ушбу мулкка тўлиқ эгалик қилади.

Мурабаҳа (харажатларни қўшиш ва савдони молиялаштириш). Мурабаҳа савдо шартномаси сифатида белгиланади, бунда мижоз Ислом банкидан етказиб берувчидан товарларни сотиб олишни ва уларни харидорга дастлабки сотиб олиш нархида қайта сотишни талаб қилади.

Қуръон тижоратни ҳалол қилади, лекин судхўрликни тақиқлайди, шунинг учун мурабаҳа ҳақиқий шакл сифатида кўрилади. Ислом қонунларига кўра, жараён давомида фойда олиш учун товарларни сотиб олиш ва сотиш савдога рухсат берилади. Шуни ҳам таъкидлаш керакки, баъзи ҳуқуқшунослар фойдани кўпайтиришни мурабаҳа савдосида таснифлашади.

Сукук (шариатга мос келадиган облигациялар). Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, исломий молия тизими қарзга асосланган ва активларга асосланган қизиқиш (риба) қатъиян ман этилади. Ислом банкирлари айнан шу сабабдан ихтиро қилишган сукук «шариатга мос келадиган ришта»дир. Анъанавий облигациялардан фарқли ўлароқ, сукуклар ҳосил бермайди. Бунинг ўрнига, улар инвесторларни таъминлайдиган фоизсиз хавфсизликка асосланган асосий активга эгалик қилишни билдиради.

Такафул (Исломий суғурта). Такафул, баъзан «Исломий суғурта» деб номланади, оддий суғуртадан фарқ қилади, чунки у ўзаро муносабатларга асосланади, шунинг учун таваккалчиликни суғурта компанияси эмас, балки барча суғурталанган шахслар тўлайдилар. Суғурталанганлар компанияга мукофот тўламаслик ўрнига, менежер томонидан бошқариладиган қўшма фондга ҳисса қўшадилар ва улар фонд инвестицияларидан ҳар қандай фойда олишади. Умумий жамғарма пулларидаги ортиқча пуллар Суғурталанганга қайта тақсимланиши керак. (Барча исломий молия сингари, маблағлар харажатларга, фоизли воситалар, алкоголь ёки чўчқа гўшти билан шуғулланадиган корхоналарга сармоя қилинмаслиги керак.)

▶ Бошқа исломий молиявий операциялар сингари, такафул саноатини баъзилар анъанавий эквивалентларга «афзал алтернативалар» бергани учун мақташган ва бошқалар уларни улардан унчалик фарқ қилмагани учун танқид қилишган. Омар Фишер ва Довуд Й. Тейлор такафул «инсон капиталини кучайтирди, шахсий қадр-қимматини, жамоанинг ўзини ўзи қўллаб-қувватлашини ва иқтисодий ўзини ривожлантиришни» таъкидлади.

▶ ИНСИЕФ (Исломий молиялаштириш бўйича халқаро таълим маркази) маълумотларига кўра «такафулнинг ялпи бадаллари» 26 миллиард АҚШ долларини ташкил қилди. BusineccIncyrance.com ҳисоб-китобларига кўра, 2017 йил охирига қадар соҳанинг ҳажми 25 миллиард долларга етади.

Исломий молия сектори ўсишни давом эттирмоқда, янги юрисдикциялар-гача кенгаймоқда ва яхши ташкил этилган мамлакатларда фаолликни сақламоқда. Марказий Ғарбий Осиё, Жанубий Осиё ва Жануби-Шарқий Осиё минтақаларида ривожланаётган аъзо давлатлар (ДММ) исломий молиявий маҳсулотлар ва воситаларни жорий этишга имкон берадиган қонунчилик ва тартибга солувчи ташаббусларни амалга оширишни бошладилар. Баъзи ТМКлар ўз минтақаларида ўзларини Исломий молиявий марказлар сифатида яратишга интилишади. Исломий молиялаштириш тобора долзарб бўлиб бораётган соҳани исботламоқда, чунки ички банк секторида асосий молиялаштириш соҳасидаги исломий молиялаштириш бозордаги улушининг ўсиши натижасида келиб чиқиши мумкин. Ушбу тараққиёт фонида ОТБ ўз ДММларига минтақада исломий молиялаштиришни ривожлантиришда танқидий ёрдам кўрсатади.

Исломий иқтисодиёт секторларига сарфлаш 2018 йилда 5,2 фоизга ўсиб, 2,2 трлн долларга етди. DinarCtandart томонидан тайёрланган ҳисоботга кўра, мусулмонларнинг озиқ-овқат, фармацевтика ва турмуш тарзи соҳаларида ислом динига асосланган ахлоқий истеъмоли таъсир кўрсатадиган мусулмонлар 2024 йилга келиб, йиллик ўсиш суръати 6,2 фоиз бўлган 3,2 трлн. долларни ташкил қилиши кераклиги кўзда тутилмоқда.

Исломий молия активлари 2018 йилда 2,5 трлн. долларга етди ва 2018 йилда ислом иқтисодиётига инвестиция фаолияти 1,2 миллиард долларга етди, бу 2017 йилга нисбатан 399 фоизга кўпдир.

Есса Казим, Дубай Халқаро молиявий марказининг (ДИФС) губернатори ва ДИЕДС бош котиби фикрига кўра «Ислом иқтисодиёти ўз секторлари бўйича йилдан-йилга ажойиб ўсишга эришмоқда. Ҳисоботга кўра, 2018 йилда исломий молия активлари 2,5 трлн. долларга етди ва 2024 йилда 3,4 трлн. долларни ташкил қилиши кутилмоқда.

15.3. Ислом Тараққиёт банкининг шаклланиш ва ривожланиш хусусиятлари

Ислом Тараққиёт банки (ИТБ) баъзи манбаларда Ислом Ривожланиш банки – кўп томонли молия институти сифатида 1-Ислом Конференциясида

(ҳозирда Ислом Ҳамкорлик ташкилоти) араб мамлакатлари Молия вазирлари томонидан таъсис этилган.

Ислом тараққиёт банки 1973 йил Жиддада Ислом конференцияси ташкилотининг аъзо-давлатлари декларацияси имзоланганидан кейин 1974 йилда ташкил қилинди, бироқ ўз фаолиятини 1975 йил 20 октябрдан бошлаган. Ташкилотга 56 та мамлакат аъзо бўлиб, Саудия Арабистони, Нигерия, Ливия, Эрон, Қатар, Миср, Туркия, БАА, Қувайт банкни асосий молиялаштирадиган мамлакатлар ҳисобланади.

Банк томонидан 1980 йилда сармоя-депозит режаси ишга тушган. Бу режа сармоядорлар учун банкка молиявий ёрдам беришда қатнашиш орқали қисқа муддатли сармояларни амалга ошириш учун ислом муқобилини беради. Ушбу тизим асосида банк нафақат якка ҳолдаги омонатчидан, балки ташкилотлардан ҳам «Импортга молиявий ёрдам бериш операциялари» дастурини амалга ошириш учун депозитлар қабул қилади.

1987 йилда Ислом банклари портфели ташкил қилинган. Ушбу ташкилот аъзо бўлган давлатлараро савдо-сотиқ молиявий қўллаб-қувватлаш учун сармоядан фойдаланиш ҳамда қимматбаҳо қоғозлар ва лизинг билан боғлиқ бўлган операцияларни амалга ошириш мақсадида очилган. Шариат нормаларига асосан бунга нақд пул ва қарзлар кирмайди.

ИТБ томонидан 1988 йилдан савдо-сотиққа узоқ муддатли молиявий ёрдам бериш режаси амалга оширила бошлади. Ушбу режа импортга молиявий ёрдам бериш программасини тўлдиради ва ИКТга аъзо бўлган давлатларнинг анъанавий бўлмаган товарлари экспортини кенгайтиришда кўмак беради. Бу эса ИТБга аъзо бўлган давлатлардан экспорт қилиш учун керакли молиявий воситалар билан 6 ойдан 60 ойгача бўлган муддатга жалб қилиш орқали амалга оширилади.

1989 йилда алоҳида инвестицион фонд ташкил қилинган. Унинг мақсади қўшимча молия ресурсларини жалб қилиш ва уларни шариатга асосланган ҳолда сармоялаштириш.

Мақсади – аъзо мамлакатларнинг, шариатга асосланган мусулмон жамоаларининг, иқтисодий ривожлантириш ва ижтимоий тараққиётига таъсир ўтказишдан иборат.

Вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ишлаб чиқариш корхоналари ва лойиҳаларига қарзлар бериш;
- аъзо-давлатларга иқтисодий ва ижтимоий ривожланиши мақсадида бошқа шаклларда молиявий ёрдам бериш;
- аниқ мақсадлар учун тузиладиган махсус фондларни бошқариш. Номусулмон давлатлардаги мусулмон жамоаларига ёрдам фонди шулар жумласидан;
- молиялаштириш услублари воситасида молиявий ресурслар йўналтириш ва депозитларини қабул қилиш;
- аъзо-давлатларга техник ёрдам кўрсатиш;

- мусулмон давлатларнинг ривожланиши бўйича ташкилот аъзоларини ўқитишда хизматлар кўрсатиш;
- бепул кредитлар бериш.

Ўзбекистон ва ИТБ ўртасида ҳамкорлик 1991 йил бошланган. Шу йил ИТБ Бухоро шаҳридаги бир қатор тарихий обидалар реконструкцияси учун грантлар ажратган.

Ўзбекистоннинг ИТБ гуруҳи билан ўзаро манфаатли ҳамкорлиги доирасида 1,9 миллиард долларлик имтиёзли кредит маблағлари жалб этилган бўлиб, улар иқтисодиётнинг турли тармоқларига оид лойиҳаларни ўз ичига олади. Ушбу лойиҳалар йўл-транспорт, энергетика ва коммунал инфратузилмани модернизация қилиш, қишлоқ жойларда уй-жой қурилиши, ичимлик суви билан таъминлаш тизимини, соғлиқни сақлаш ва таълимни ривожлантириш, тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш каби соҳаларни қамраб олган.

Ислом тараққиёт банки ва Ўзбекистон ҳукумати ўртасидаги Ҳамкорлик стратегиясига мувофиқ 2018-2021 йиллар давомида 1,3 миллиард доллар маблағ ажратилиши кўзда тутилган.

2019 йил Ислом тараққиёти банки билан ҳамкорликда ОТМларнинг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича янги лойиҳани амалга ошириш ҳақида айтиб ўтилган. Олий таълим тизимида Ислом тараққиёт банки инвестиция маблағлари ҳисобига амалга оширилаётган "Олий таълим муассасаларини моддий-техник базасини мустаҳкамлаш" лойиҳаси иш фаолиятини бошлади.

Лойиҳанинг умумий қиймати 60,5 млн АҚШ доллари миқдорида бўлиб, бунда Ислом тараққиёт банки маблағлари 47,72 млн АҚШ доллари ва Ўзбекистон улуши 12,81 млн АҚШ долларини ташкил қилади. Лойиҳанинг асосий мақсади республика миқёсида 50 та ОТМни замонавий ўқув-лаборатория жиҳозлари билан таъминлашдан иборат.

Ўзбекистон Ташқи ишлар вазирлиги маълумотларига кўра, ушбу банк Давлат ва жамият қурилиши академиясини техник ускуналар билан таъминлаш учун 1998 йилда 293 минг доллар, 2000 йилда Самарқанддаги Имом ал-Бухорий мақбараси қошида Дорул-Ҳадис мадрасаси (Ҳадис илми маркази) қуриш учун 255 минг доллар берган. Аъзоликка эса Ўзбекистон 2003 йилда қабул қилинган. 2006 йилгача республикага жами 453 минг доллар берилган ва ўша йили Ўзбекистоннинг банкдаги ҳиссаси 0,03% ни ташкил этган.

Марказий Осиё ва Озарбайжонда шу кунгача Ислом Тараққиёт банки қарийб 800 миллион доллар ажратган. Маблағ асосан транспорт ва технология соҳаси, тиббиёт ва таълим жабҳаларига сарфлангани эътироф этилади.

16-БОБ. ҒАРБИЙ ЕВРОПА МАМЛАКАТЛАРИНИНГ ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ИНТЕГРАЦИОН ГУРУҲЛАРИ

16.1. Жаҳон хўжалигининг ҳудудий тартибга солиниши

Жаҳон хўжалигининг бугунги тавсифи халқаро меҳнат тақсимоти асосида турли давлатлар ўртасида барқарор саноат ва иқтисодий муносабатларнинг шаклланиши, миллий иқтисодиётларнинг ўзаро боғлиқлигини ошиб бориши, глобал меҳнат тақсимотида иштирок этишнинг чуқурлашиши, ишлаб чиқаришни миллий чегаралардан ташқарига чиқиш жараёнлари билан белгиланади. Иқтисодиётни глобаллаштиришнинг объектив тарихий жараёни миллий даражадаги иқтисодиётни тартибга солиш органларини, давлатлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи тегишли қоидалар ва тартибларни яратишни тақозо этади.

Глобализация – халқаро миқёсдаги прогрессив меҳнат тақсимоти, миллий чегаралардан ташқарига чиқадиган товарлар, хизматлар, ишчи кучи, капитал, маълумот алмашиш жараёни ҳисобланади.

ЖСТ маълумотларига кўра, сўнгги 30 йил ичида жаҳон савдосининг ўсиш суръатлари иқтисодий ривожланиш суръатларидан сезиларли даражада ошиб кетди ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг ўсиш суръати жаҳон савдо суръатидан 3-4 баравар юқори бўлишлигини таъминлади. Мазкур жараён глобал бозорнинг пайдо бўлишига олиб келади, бунга ГАТТ яъни ЖСТ ва турли хил интеграцион бирлашмалар (ЕИ, НЕФ, АТЕС ва бошқалар) фаолияти ҳам яқиндан ёрдам беради.

ГАТТ (Таърифлар ва савдо тўғрисида умумий келишув) 1947 йилда 23 та мамлакат томонидан тузилган. ГАТТни ЖСТга айлантирилган пайтида (1991 йил 1 январь) унга 119 та мамлакат кирган, уларнинг бир қисми жаҳон савдосининг 90% ини ташкил этган[38].

ЖСТ дунё савдоси учун ўзига хос конституция бўлиб хизмат қилади. ЖСТнинг бирлаштирилган қоидалари ва тамойиллари иштирокчи давлатларнинг кўплаб икки томонлама шартлари ва келишувларини ўзгартиради. Масалан, Франция ЖСТга қўшилмаган, лекин у билан ҳамкорлик қилиш учун қўшимча 5000 та икки томонлама келишувларни тузишга тўғри келади.

[38] https://studopedia.ru/4_113446_valyutnie-otnosheniya.html

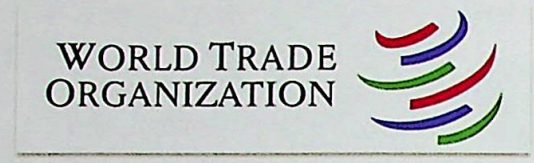

ЖСТ дунё савдосини иқтисодий қонунларга мувофиқ ривожлантириш зарурлигидан келиб чиқади, уни тартибга солишда маъмурий, асоссиз протекционистик ва дискриминацион усулларига йўл қўйилмайди. ГАТТ иштирокчилари бир-бирларига энг кўп ёрдам бериш режимини тақдим этадилар (бу мамлакатга олиб кириладиган товарларга имтиёзли божхона таърифларини қўллашни назарда тутади), товарларни олиб киришда таърифсиз чекловлардан сақланиш, божхона тўловларини пасайтириш, янги имтиёзларни беришдан сақланиш ва мунозарали масалаларни музокаралар йўли билан ҳал қилишни назарда тутади. Айрим товарларни олиб киришга вақтинча чекловлар жорий қилинишига, агар у миллий ишлаб чиқарувчиларга жиддий зарар етказса, тўловлар балансини тиклаш учун импорт ва экспортга миқдорий чекловлар киритилишига йўл қўйилади. Шунингдек, мамлакат хавфсизлиги, соғлиқни сақлаш, миллий қадриятларни таъминлаш ва ижтимоий ахлоқни ҳимоя қилиш учун шартномада кўзда тутилмаган тадбирлардан фойдаланиш мумкин.

ЖСТ савдо-иқтисодий сиёсат соҳасидаги кўп томонлама музокаралар ва маслаҳатлашувлар учун жуда нуфузли форумдир. Вақти-вақти билан божхона тўловларини пасайтириш ва халқаро савдо шароитларини яхшилаш бўйича музокаралар раунди ўтказилади.

ЖСТга қўшилиш, ўз фаолиятини халқаро ҳамжамият томонидан тан олинган ҳуқуқий принципларга асослашга, уларга нисбатан қўлланиладиган камситиш чораларини қонуний бекор қилишга имкон беради. ЖСТнинг демпингга қарши коди экспортчиларни миллий товарлар нархларни қасддан тушириб юборилмаслик билан курашиш остида олиб борилаётган ноқонуний ҳаракатларидан ҳимоя қилади. Маҳсулотларни чет элда сертификатлаш ва синовдан ўтказиш харажатларини камайтириш мумкин (ҳозир баъзи ҳолларда улар экспорт қийматининг 10 ёки ундан кўп фоизини ташкил этади). Келишмовчиликлар, савдо ва сиёсий низолар ЖСТда ўрнатилган механизмлар ва процедуралардан фойдаланган ҳолда ҳал қилинилади.

Шу билан бирга, ГАТТга қўшилиш бир қатор муаммоларни келтириб чиқаради. ЖСТга аъзо бўлиш учун ташқи иқтисодий алоқаларни тартибга солиш тизимини ЖСТ қоидаларига мос келадиган тарзда ислоҳ қилиш керак бўлади. ЖСТ қоидаларига кўра, импорт қилинадиган маҳсулотлар, масалан, маҳаллий ишлаб чиқарилган маҳсулотлар нисбатан юқори солиққа тортилиши керак. Бу маҳаллий корхоналар хорижий фирмалар билан деярли тенг шароитларда рақобатлашишга мажбур бўлишини англатади. ЖСТ қоидалари бўйича савдо қилиш хорижий компаниялар томонидан ички бозорни ҳайратга солиши ва маҳаллий ишлаб чиқаришни пасайишига олиб келиши мумкин.

ЭСОСОС (Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг олтита асосий органларидан биридир. У БМТ бюджети ресурсларининг қарийб 70 фоизини ташкил этади. 1946 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси таркибида ташкил этилган бўлиб, у БМТнинг иқтисодий ва ижтимоий соҳалардаги фаолиятини мувофиқлаштиради. ЭСОСОС олиб борилган тадқиқотлар асосида ҳисоботлар тайёрлайди, шунингдек, иқтисодиёт, ижтимоий хавфсизлик, маданият, таълим, соғлиқни сақлаш, инсон ҳуқуқларига риоя қилиш, жаҳон савдосининг ривожланиши, аҳоли муаммолари, табиий ресурслар, озиқ-овқат муаммосининг турли жиҳатлари, молиявий ресурсларни режалаштириш ва сафарбар этиш, халқаро муаммолар бўйича тавсиялар беради. Кенгаш халқаро конференцияларни чақиради ва ўз ваколатига кирадиган масалалар бўйича конвенциялар лойиҳаларини тузади, БМТнинг ихтисослашган муассасалари фаолиятини мувофиқлаштиради.

ЭКОСОС аъзолари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 54 та аъзо давлатлари бўлиб, улар БМТ Бош Ассамблеяси томонидан сайланади ва Хавфсизлик Кенгашининг 5 та доимий аъзоси ЭСОСОСнинг доимий аъзолари ҳисобланади. ЭКОСОСнинг ёрдамчи органларида 11 та доимий қўмита ва комиссия, 6 та функционал комиссия ва 5 та минтақавий иқтисодий комиссия мавжуд. Бош офиси – Нью-Йоркда жойлашган.

ЮНКТАД миссияси халқаро савдони ривожлантириш, барқарор тинчликни ва тенг ҳуқуқли, ўзаро манфаатли ва ҳар томонлама ҳамкорликни таъминлаш, замонавий халқаро иқтисодий муносабатларнинг тавсиялари, принциплари, ташкилий-ҳуқуқий шартлари ва механизмларини ишлаб чиқиш, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқтисодий ривожланиш, иқтисодий муносабатларни тартибга солиш ва халқаро савдони ривожлантириш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштиришда иштирок этишдан иборат.

ЮНКТАД биринчи сессияда халқаро савдо алоқалари ва савдо сиёсатининг тамойилларини ишлаб чиқди ва қабул қилди, кейинчалик у БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган давлатларнинг иқтисодий ҳуқуқлари ва мажбуриятлари хартияси асосини яратди[39].

УНСТАД шунингдек тайёр маҳсулотлар, ярим тайёр маҳсулотлар савдоси, «кўринмас савдо» шартлари (суғурталаш, ташқи савдони молиялаштириш ва кредит бериш, денгиз транспортини ташкиллаштириш ва бошқалар), ТМК (трансмиллий корпорациялар) муаммолари, технологияларни узатиш, валюта билан боғлиқ кўплаб масалаларни кўриб чиқади.

Ташқи савдони ривожлантиришга кўмаклашиш соҳасида савдо маълумотлари ва маслаҳат хизматларини тақдим этади. 1973 йилдан бошлаб, ЭКОСОС қарорига биноан, ХМК ривожланаётган мамлакатларнинг савдо, айниқса экспортини ривожлантиришда техник ёрдам кўрсатиш учун БМТ тизимидаги марказий ҳокимият вазифасини қўшди. Халқаро савдо маркази савдо-сотиқни рағбатлантириш, экспорт бозорларини аниқлаш ва ривожлантириш учун

[39] https://studopedia.ru/4_113446_valyutnie-otnosheniya.html

миллий инфратузилмани яратишда, савдо-сотиқни осонлаштириш учун ихтисослашган миллий хизматларни яратишда, кўп томонлама асосда савдони рағбатлантиришда, кадрлар тайёрлашда, импорт операциялари техникасини такомиллаштиришда ва ҳоказоларда ёрдам бермоқда.

Янги Халқаро Иқтисодий Буюртма – халқаро иқтисодий муносабатларни қайта қуриш концепцияси бўлиб, у ҳар қандай тенгсизлик, диктатуранинг намоён бўлишини, жаҳон иқтисодий муносабатлар тизимидан камситишни бартараф этишни таъминлайди. Янги Халқаро Иқтисодий Буюртманинг конценптуал асослари 1974 йилда Бош Ассамблея томонидан ишлаб чиқилган ва қабул қилинган.

ЮНИДО 1966 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ривожланаётган мамлакатларни саноатлаштиришга кўмаклашишга ихтисослашган муассасаси ташкил етилган. Бош офис Вена шаҳрида жойлашган.

ЮНИДОнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- тавсиялар бериш ва давлатларга саноатлаштириш дастурларини тайёрлашда аниқ ёрдам бериш;
- ривожланган давлатларнинг молиявий, саноат ва давлат органлари ҳамда ривожланаётган давлатлардаги уларнинг шериклари ўртасида алоқаларни ўрнатиш воситачилиги;
- ишлаб чиқариш лойиҳаларини, биринчи навбатда қайта ишлаш соҳаларида асослаш бўйича илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларини ташкил этиш ва ўтказиш;
- ишлаб чиқариш технологиясининг турли йўналишлари тўғрисида маълумот бериш ва саноат корхоналарини бошқариш бўйича тажриба алмашишни ташкил этиш;
- миллий техник кадрларни тайёрлашда ёрдам бериш.

ЮНИДО Саноат ва технологик ахборотлар банкига эга ва унинг минтақавий ҳамда миллий даражадаги ўхшаш банклар билан алоқаларини таъминлайди, саноат соҳасидаги статистик маълумотларни тўплайди, вақти-вақти билан «Саноатнинг ривожланиши шарҳи»ни, махсус тармоқ нашрларини, ахборот бюллетенларини ва бошқаларни нашр этади. ЮНИДО Бош конференцияси ҳар икки йилда бир марта ўтказилади.

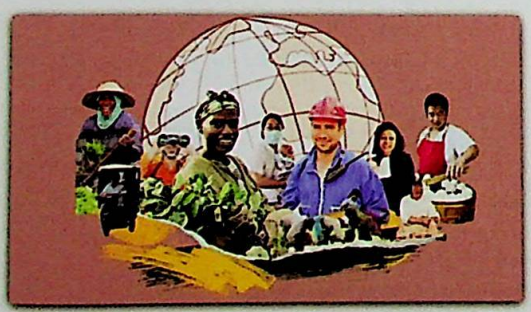

FAO (Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти) – бу БМТнинг ихтисослашган муассасаси. 1945 йилда ташкил этилган FAO 150 га яқин ташкилотни ўз ичига олади. Озиқ-овқат, табиатдан фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши, ўрмон хўжалиги ва балиқчилик бўйича маълумот тўплайди, ҳисобот

беради ва таҳлил қилади. У қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва сотиш бўйича энг яхши тажрибаларни ўрганади ва тарқатади. Ривожланаётган мамлакатларга озиқ-овқат таъминоти, илмий тадқиқотларни ташкил этиш ва амалга оширишда, кадрлар тайёрлаш ва қайта тайёрлашда, мутахассисларни юборишда ёрдам беради. FAO ўз ташкилотлари ва муассасаларининг фаолиятини ривожланаётган мамлакатларда ёрдам кўрсатишга ихтисослашган энг йирик ташкилот бўлган Жаҳон озиқ-овқат дастури билан мувофиқлаштирган боғлиқ ҳолда ташкил қилади[40].

МОС (Халқаро меҳнат ташкилоти) 1919 йилда Миллатлар лигаси томонидан ташкил этилган. 1946 йилдан – БМТнинг ихтисослашган муассасаси ҳисобланади. Халқаро меҳнат ташкилоти доимий котибияти, Халқаро Меҳнат Бюроси, Швейцариянинг Женева шаҳрида жойлашган. У уч томонлама ваколатхонага эга: унинг таркибига ҳукумат вакиллари, ишчилар ва тадбиркорлар киради. Асосий фаолият халқаро конвенциялар иш ва касаба уюшмаларига оид тавсияларни ишлаб чиқишдан иборат. Ташкилот томонидан Халқаро меҳнат кодексини ташкил этувчи 162 та конвенция ва 172 та тавсиялар қабул қилинди. Халқаро меҳнат ташкилотининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ишчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш;
- уларнинг меҳнат шароитларини яхшилаш;
- касб касалликларидан ҳимоя қилиш;
- турмуш даражасини ошириш.

«Paric Clyb» 1961 йилда Парижда ташкил этилган ва 1962 йилда ўз фаолиятини бошлаган. Унинг аъзолари: АҚШ, Германия, Япония, Англия, Франция, Италия, Канада, Бельгия, Голландия, Швеция ва Швейцария. У Халқаро валюта жамғармаси билан заёмлар тўғрисида умумий битимга мувофиқ келади. Юқори бошқарув органи – молия вазирлари, аъзо давлатлар халқаро кредит тизимининг асосий институтлари раҳбарлари иштирокидаги йиғилиши. Халқаро валюта жамғармаси йирик қарздор давлатларни банкротликдан қутқариш учун етарли манбаларга эга бўлмаган ҳолларда мунтазам равишда йиғилади.

ИҲТТ (Иқтисодий Ҳамкорлик ва Тараққиёт Ташкилоти) 1961 йилда ташкил этилган халқаро ҳукуматлараро ташкилот бўлиб, 18 та Ғарбий Европа мамлакатлари, АҚШ, Япония, Канада, Австралия, Янги Зеландия ва Туркия доимий аъзо. Унинг таркибида халқаро савдо, инвестиция, ривожланаётган мамлакатларга ёрдам бериш, атроф-муҳит, қишлоқ хўжалиги, таълим, туризм, информатика ва компьютерлаштириш соҳасидаги сиёсат, алоқа каби 200 дан ортиқ қўмиталар ва ишчи гуруҳлари мавжуд.

ОПЕК (Нефть экспорт қилувчи мамлакатлар ташкилоти) 1960 йилда ташкил топган. Унинг таркибига 13 та мамлакат киради: Жазоир, Венесуэла, Индонезия, Габон, Ирок, Эрон, Қатар, Қувайт, Ливия, Нигерия, БАА, Саудия Арабистони, Эквадор киради. Унинг мақсади асосий нефть қазиб олувчи давлатларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, нефть қазиб олиш ва сотиш ҳамда нархларни мувофиқлаштиришдир. Ўтган асрнинг 70-йилларда ОПЕК

[40] https://studopedia.ru/4_113446_valyutnie-otnosheniya.html

нефть нархининг муҳим ўсишига эришди, 80-йилларнинг бошларида нефть бозорида талаб пасайиб, унга бўлган талаб ошди. 1986 йилдан буён ОПЕК аъзо бўлган ҳар бир аъзо учун нефть қазиб олиш ва сотиш нархини белгилаб қўйди. Нефть нархларида ОПЕК нархлари етакчи роль ўйнайди.

КОКОМ (Экспорт назорати бўйича Мувофиқлаштирувчи Қўмита) 1949 йилда ташкил этилган. Унинг фаолияти тўғрисида биринчи марта 1953 йилда эълон қилинган. Унда НАТО мамлакатлари (Исландиядан ташқари), Япония ва Австралия қатнашган. Расмий равишда унинг мақсади социалистик давлатларга мудофаа салоҳиятини кучайтириш учун ишлатилиши мумкин бўлган машина ва технологияларни чеклаш ёки тақиқлаш эди. Қўмита «ўта муҳим бўлган технологиялар рўйхати»ни, шунингдек, социалистик мамлакатларга экспорт қилиниши тақиқланган товарларнинг рўйхатини.

16.2. Европа Иттифоқи

Европа Иттифоқи – бу 27 та Европа давлатларининг иқтисодий ва сиёсий бирлашмаси ҳисобланади. Минтақавий интеграцияни кўзлаб 1992 йил 7 февралда имзоланган ва 1993 йил 1 ноябрда Европа жамоалари тамойиллари асосида кучга кирган Маастрихт шартномасида унинг қонуний асослари мустаҳкамланган.

Европа Иттифоқининг барча мамлакатларида стандартлаштирилган қонунлар тизими амалда бўлиб, одамлар, товарлар, капитал ва хизматларнинг эркин ҳаракатини кафолатлайдиган умумий бозор шаклланган, шу жумладан, аъзо давлатлар ва бошқа Европа мамлакатларини ўз ичига олган Шенген ҳудудида паспорт назорати бекор қилинди. Давлат Европа Иттифоқи адлия ва ички ишлар соҳасида қонунларни (кўрсатмалар, қонунлар ва қоидалар) қабул қилади, шунингдек савдо, қишлоқ хўжалиги, балиқчилик ва минтақавий ривожланиш соҳаларида умумий сиёсатни шакллантиради. Европа Иттифоқининг 18 та мамлакатида Евроиттифоқни ташкил этувчи ягона валюта – евро жорий қилинган.

Умумий халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида Европа Иттифоқи халқаро муносабатларда иштирок этиш ва халқаро шартномалар тузиш ҳуқуқига эга. Умумий ташқи ва хавфсизлик сиёсати шакллантирилган бўлиб, у мувофиқлаштирилган ташқи ва мудофаа сиёсатини таъминлайди. Дунё бўйлаб Европа Иттифоқининг доимий дипломатик ваколатхоналари очилган ва уларда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон савдо ташкилоти, Катта

Саккизлик ва Катта Йигирматалик ваколатхоналари мавжуд. Европа Иттифоқи делегацияларига ЕИ элчилари раҳбарлик қилади.

Европа Иттифоқи халқаро ташкилот (давлатлараро) ва давлат (суверенационализм) хусусиятларини бирлаштирган ташкилотдир. Айрим соҳаларда қарорлар мустақил халқаро ташкилотлар томонидан қабул қилинади, бошқаларида эса аъзо давлатлар ўртасидаги музокаралар орқали амалга оширилади. Европа Иттифоқининг энг муҳим институтлари Европа Комиссияси, Европа Иттифоқи Кенгаши, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқининг Адлия суди, Европа Аудиторлар суди ва Европа Марказий банки ҳисобланади. Европа Парламенти ҳар беш йилда ЕИ фуқаролари томонидан сайланади[41].

Европа Иттифоқига аъзо давлатлар:

1957 йил 25 мартдан – Бельгия, Германия Федератив Республикаси, Италия, Люксембург, Голландия, Франция.

1973 йил 1 январдан 2020 йил 31 январгача – Буюк Британия, Дания ва Ирландия.

1981 йил 1 январдан – Греция.

1986 йил 1 январдан – Испания, Португалия.

1995 йил 1 январдан – Австрия, Финляндия, Швеция.

2004 йил 1 майдан – Венгрия, Кипр, Латвия, Литва, Мальта, Польша, Словакия, Словения, Чехия, Эстония.

2007 йил 1 январдан – Болгария, Руминия.

2013 йил 1 июлдан – Хорватия.

Европа Иттифоқига аъзо давлатлар учун номзодлар: Исландия, Македония, Сербия, Туркия ва Черногория.

Европа Иттифоқи таркибига кирадиган Европадан ташқаридаги махсус ҳудудлар бўлиб, улар таркибига Азорес, Гваделупа, Канар ороллари, Мадейра (Португалия), Мартиника (Франция), Мелиля (Испания), Реюнион (Франция), Сеута (Испания), Франция Гвианаси (Франция), Сен Мартин (Франция), Маётте (Франция) ҳудудлари киритилади. Шунингдек, Европа Иттифоқининг ишлаши тўғрисидаги Шартноманинг 189 моддасига (аввалги 182-моддасига) биноан, Европа Иттифоқига аъзо давлатлар Европа Иттифоқининг ерлари ва Европадан ташқаридаги ҳудудлар билан бирлашади. Айни пайтда улар билан алоҳида алоқалар мавжуд, масалан Дания – Гренландия; Франция – Янги Каледония, Сент-Пер ва Микелон, Франция Полинезияси, Уоллис ва Футуна, Франция жанубий ва Антарктика ҳудудлари, Сент-Бартелеми; Голландия – Аруба, Куракао, Синт-Мартен, Кариб денгизи Нидерландияси (Бонаире, Саба, Синт Эустатиус); Буюк Британия ва Шимолий Ирландия Бирлашган Қироллиги – Англия, Бермуд, Британия Антарктика ҳудуди, Британия Ҳинд океани ҳудуди, Британия Виржиния ороллари, Кайман ороллари, Монсеррат, Сент-Елена, Осмон ва Тристан-да-Кунҳа, Фолкланд ороллари, Питкерн ороллари, Кайкос ороллари, Жанубий Жоржия ва Жанубий сендвич ороллари шулар жумласидан.

[41] https://studopedia.ru/8_186870_evropeyskiy-soyuz-es-obshchaya-harakteristika.html

Уюшмада иштирок этадиган давлатлар сони дастлабки олтидан – (Бельгия, Германия, Италия, Люксембург, Голландия ва Франция) – 28 тага етди.

16.2.1-расм. Европа Иттифоқи харитаси.

Европа Иттифоқига кириш учун номзод мамлакат 1993 йил июнь ойида Копенгагендаги Европа Кенгашининг йиғилишида қабул қилинган ва 1995 йил декабрь ойида Европа Кенгашининг Мадридда бўлиб ўтган йиғилишида қабул қилинган Копенгаген талабларига жавоб бериши керак. Мезонлар давлатдан демократик принципларга, эркинлик ва инсон ҳуқуқларига ҳурмат тамойилларига, шунингдек, қонун устуворлиги принципларига риоя қилишни талаб қилади. Рақобатбардош бозор иқтисодиёти мамлакатда ҳам мавжуд бўлиши керак ва Европа Иттифоқининг умумий қоидалари ва стандартлари, шу жумладан сиёсий, иқтисодий ва пул бирлашмасининг мақсадларига содиқлиги тан олиниши керак[42].

Европа Иттифоқига ҳозирда 5 та давлат (Исландия, Македония, Сербия, Туркия ва Черногория) номзод мақомига эга. Македония ва Сербия эса қўшилиш бўйича музокараларни ҳали бошламаган. Болқон ярим оролининг қолган давлатлари, Албания, Босния ва Герцеговина расмий кенгайтириш дастурининг бир қисмидир. Косово ҳам ушбу дастурга киритилган, аммо Европа Комиссияси уни мустақил давлат деб таснифламайди, чунки мамлакатнинг Сербиядан мустақиллиги иттифоқнинг барча аъзолари томонидан тан олинмайди.

Иттифоққа қўшилмасликни танлаган Ғарбий Европанинг учта мамлакати иттифоқ иқтисодиётида қисман қатнашиб, баъзи кўрсатмаларга амал

[42] https://studopedia.ru/8_186870_evropeyskiy-soyuz-es-obshchaya-harakteristika.html

қилишади, Лихтенштейн ва Норвегия Европа иқтисодий ҳудуди орқали умумий бозорга киришади, Швейцария икки томонлама шартномалар тузиш орқали ўхшаш муносабатларга эга. Европанинг митти давлатлари – Андорра, Ватикан, Монако ва Сан-Марино еврони ишлатадилар ва турли ҳамкорлик шартномалари орқали иттифоқ билан муносабатларни сақлаб турадилар.

Норвегия икки марта Европа ҳамжамиятига (кейинчалик Европа Иттифоқига) қўшилишга ҳаракат қилди ва икки марта миллий референдумларда муваффақиятсизликка учраганидан сўнг Европа Иттифоқига қўшилиш ниятидан воз кечди. Биринчи шартнома 1972 йил 22 январда Брюсселда, иккинчи шартнома эса Корфуда 1994 йил 24 июнь имзоланган.

Европанинг бутун тарихи давомида мутафаккирлар томонидан илгари сурилган пан-европизм ғоялари Иккинчи Жаҳон урушидан кейин алоҳида куч билан янгради. Урушдан кейинги даврда қитъада Европа Кенгаши, НАТО, Ғарбий Европа Иттифоқи сингари бир қатор ташкилотлар пайдо бўлди.

Замонавий Европа Иттифоқини яратиш йўлидаги биринчи қадам 1951 йилда амалга оширилди. Бельгия, Германия, Голландия, Люксембург, Франция, Италия Европа кўмир ва пўлат ассоциациясини (ЕССС – Европа кўмир ва пўлат ҳамжамияти) ташкил этиш тўғрисида битим имзоладилар.

Ушбу Европа ҳамжамиятларининг замонавий Европа Иттифоқига айланиши ва ривожланиши жараёни биринчидан, бошқарув функцияларининг кўпайиб боришини миллий даражага ўтказиш ва иккинчидан, интеграцияда қатнашувчилар сонининг кўпайиши билан юз берди.

Европа интеграциясини чуқурлаштириш узоқ тарихга эга ва унинг муҳим воқеалари қуйидагилардан иборат:

1951 йил – Европа кўмир ва пўлат ассоциациясини тузиш тўғрисида Париж шартномаси имзоланди;

1957 йил – Атом энергияси бўйича Европа ҳамжамиятини ташкил этиш тўғрисида Рим шартномаси имзоланди;

1957 йил – Европа иқтисодий ҳамжамиятини ва Евроатомни тузиш тўғрисида Рим шартномаси имзоланди;

1965 йил – қўшилиш тўғрисида битим имзоланди, натижада Европа Иттифоқи, ЭЕС ва Евроатомнинг учта Европа ҳамжамияти учун ягона Кенгаш ва ягона комиссия тузилди;

1973 йил – ИЕҲнинг биринчи кенгайиши (Дания, Ирландия, Буюк Британия қўшилди) ўтказилди;

1978 йил – Европа пул тизимини яратиш борасида ҳаракатлар бошланган;

1979 йил – Европа Парламентига биринчи бўлиб умумий Европа сайловлари ташкил этилди;

1981 йил – ЭЕСТнинг иккинчи кенгайиши (Греция қўшилди) рўй берди;

1985 йил – Шенген шартномаси имзолаш бўйича ҳаракатлар бошланди;

1986 йил – Европа иқтисодий ҳамжамиятининг учинчи кенгайиши (Испания ва Португалия қўшилди)амалга оширилди;

1986 йил – Ягона Европа қонуни – Европа Иттифоқининг таъсис шартномаси биринчи муҳим ўзгариш сифатида қабул қилинди;

1992 йил – Европа иқтисодий ҳамжамияти негизида Европа Иттифоқини таъсис этиш бўйича Маастрихт шартномаси имзоланди;

1995 йил – тўртинчи кенгайтириш Австрия, Финляндия ва Швеция қўшилиши орқали амалга оширилди;

1999 йил – ягона Европа пул бирлиги – еврони муомалага киритиш 2002 йилдан бошлаб нақд пулда амалиётини қўллашга рухсат этилди;

2004 йил – бешинчи кенгайтириш, иттифоққа Чехия, Венгрия, Польша, Словакия, Словения, Эстония, Латвия, Литва, Кипр, Малта қўшилиши амалга оширилди;

2007 йил – Лиссабонда Ислоҳотлар тўғрисидаги шартнома имзоланди;

2007 йил – бешинчи кенгайишнинг иккинчи тўлқини Болгария ва Руминиянинг қўшилиши орқали бошланди; Евросиё иқтисодий ҳамжамиятининг 50 йиллиги нишонланади.

2013 йил – (Хорватия қўшилиши орқали) олтинчи кенгайиш рўй берди.

Ҳозирги вақтда Европа Иттифоқи доирасидаги интеграцияни Европа Иттифоқига аъзо бўлиш, Евро ҳудудига аъзолик ва Шенген келишувида қатнашишни назарда тутувчи келишув амал қилмоқда: Европа Иттифоқига аъзо барча давлатлар ҳам евро ҳудудида эмас.

Буюк Британия ва Ирландия Шенген шартномасини чекланган аъзолик асосида имзолаганлар. Буюк Британия ҳам евро зонасига қўшилишни зарур деб ҳисобламади. Дания ва Швеция ҳам референдумлар пайтида миллий валюталарини сақлашга қарор қилишган. Норвегия, Исландия, Швейцария ва Лихтенштейн Европа Иттифоқига аъзо эмас, лекин Шенген ҳудудининг бир қисми ҳисобланади.

Европа ҳамжамиятини таъсис этувчи Шартнома (1958 йилдан буён амалда бўлган Рим шартномаси) ва Европа Иттифоқи тўғрисидаги Шартнома (1993 йилдан кучга кирган Маастрихт шартномаси) Европа Иттифоқининг ҳуқуқий асосларини ташкил этади. Имзоланган вақтдан бошлаб улар ўзгартиришлар киритиш орқали бир неча бор кенгайтирилди. Ҳар сафар янги аъзо Европа Иттифоқига кирганда, қўшилиш тўғрисидаги шартномага керакли ўзгартиришлар киритилади. Қўшимча битимлар, шунингдек, баъзи асосий шартномаларни ўзгартиришга таъсир қилиши мумкин. Шунингдек, бир қатор мақсадли ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Амстердам шартномаси (Европа Иттифоқи тўғрисидаги шартнома, Европа ҳамжамиятларини таъсис этиш тўғрисидаги шартнома ва бошқа тегишли ҳужжатлар Амстердам шартномаси номи билан танилган) 1997 йил 2 октябрда имзоланган ва 1999 йил 1 майда кучга киритилган. Унга кўра 1992 йилда Маастрихтда имзоланган Европа Иттифоқи тўғрисидаги Шартномага жиддий ўзгаришлар киритилди. Европа Иттифоқига кириш шартлари аниқ белгиланган, Шенген шартномалари киритилган, бандлар сони ўзгартирилган.

Ница шартномаси Европа раҳбарлари томонидан 2001 йил 26 февралда имзоланган ва 2003 йил 1 февралда кучга киритилган. Маастрихт шартномаси (ёки Европа Иттифоқи тўғрисидаги шартнома), шунингдек Рим шартномаси (ёки Европа ҳамжамиятини ташкил этувчи шартнома) ўзгартирилди. Ница шартномаси шарқ томон кенгайтириш учун Европа Иттифоқининг институционал тузилишини ислоҳ қилди.

Европа Иттифоқини бошқариш тамойилларини ва бошқарув органларининг тузилишини ўзгартириш зарурлиги ҳақидаги фикрлар 1990 йилларда пайдо бўлган. Шу пайтгача ЕИ муҳим қарорларни қабул қилишда консенсус тамойилини қабул қилди – аммо таркибининг кенгайиши билан энг муҳим қарорлар бутунлай тўсиб қўйилиши эҳтимолдан холи эмас эди.

Умумий Европа конституциясини яратиш бўйича ишларни бошлаш тўғрисида қарор 2001 йил декабрда ойида ЕИ саммитида қабул қилинди. Конституцияни ишлаб чиқиш бўйича ишчи органи Франциянинг собиқ президенти Валери Жискар д'Эстен бошчилигидаги конвенция деб номланди.

Конституция лойиҳаси устида ишлаш уч йил давом этди. Ҳужжатнинг якуний матни 2004 йил июнь ойида Европа Иттифоқининг махсус саммитида тасдиқланган.

2004 йил 29 октябрда Европа Иттифоқига аъзо 25 давлатнинг раҳбарлари Римда янги Европа конституциясини имзоладилар. Ушбу ҳужжатнинг ноёблиги шундаки, у дарҳол 20 тилда пайдо бўлди ва дунёдаги энг кенг қамровли конституция бўлди. Европа конституцияси муаллифларининг фикрига кўра, европалик ўзига хосликнинг пайдо бўлишига ҳисса қўшиши ва ЕИни янги дунё тартибининг моделига айлантириши керак эди.

Маросим Капитолий тепалигидаги Чиги Рим саройининг Ҳорасе ва Куриаеус залида бўлиб ўтди. Айнан шу ерда 1957 йил 25 мартда Бельгия, Германия, Франция, Италия, Люксембург ва Голландия раҳбарлари савдо тўсиқларини бартараф этиш, қўшма иқтисодий сиёсат ва ўз мамлакатларида турмуш даражасини бирлаштириш тўғрисида Рим шартномасини имзолаганлар. Конституция лойиҳаси Европа Иттифоқи мамлакатлари ўртасида тузилган барча шартномаларнинг ҳуқуқий асосларини соддалаштиради. Ҳужжатда 450 та банд ва 60 000 та сўз мавжуд бўлиб, улар Европа конституциясини дунёдаги энг улуғвор ва батафсил конституциявий акт – 1950 йилдаги Ҳиндистон Конституцияси билан таққослашга мажбур қилди.

Конституция Европа Иттифоқи институтларининг таркиби ва функцияларини ўзгартириб юборди. Хусусан, мавжуд Конституцияга кўра, президент Кенгаш томонидан 2,5 йил муддатга тайинланиши керак эди. Шунингдек, Европа Иттифоқи ташқи ишлар вазирининг лавозими ҳам мавжуд, у муаллифларнинг фикрига кўра, ягона Европа ташқи сиёсатини намойиш қилиши керак эди, янги конститутцияда ташқи сиёсат вазифалари Европа Иттифоқининг ташқи сиёсат бўйича юқори вакили ва ташқи ишлар бўйича Европа комиссари ўртасида тақсимланган. Бироқ, Европа Иттифоқига аъзо

давлатлар ҳар қандай масала бўйича ўз позицияларини ривожлантириши мумкин ва Европа Иттифоқи ташқи ишлар вазири консенсусга эришилган тақдирдагина ЕИ номидан гапира олади. Конституция лойиҳаси Европа Комиссиясининг таркибини қисқартиришни кўзда тутди, ҳозирда «битта мамлакат – битта Европа комиссари» принципи амал қилмоқда, аммо 2014 йилдан бошлаб Европа Комиссарлари сони аъзо давлатлар сонининг учдан икки қисмини ташкил қилмоқда.

Конституция лойиҳаси Европа Парламентининг ваколатларини кенгайтирди, бу нафақат бюджетни тасдиқлаш, балки фуқаролик эркинликлари, чегара назорати ва иммиграция, барча Европа Иттифоқи мамлакатларининг суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари ўртасидаги ҳамкорлик билан боғлиқ муаммоларни ҳам кўриб чиқиши керак эди.

Конституция лойиҳаси консенсус принципининг рад этилишини назарда тутади ва уни «икки кўплик» деб номланган принципга алмаштирди, агар камида 15 та аъзо давлат овоз берган бўлса, бу бутун иттифоқ аҳолисининг камида 65 фоизини ташкил қилганлиги боис, қарор қабул қилинади. Айрим давлатлар учун «вето ҳуқуқи» бўлмайди, аммо ЕИ Кенгашининг қарори битта давлатнинг норозилигига сабаб бўлса, у камида 3 та бошқа давлат томонидан қўллаб-қувватланган тақдирда ўз таъсирини тўхтатиши мумкин. Конституция кучга кириши учун барча Европа Иттифоқи давлатлари уни ратификация қилиши, ҳеч бўлмаганда битта аъзо давлат Конституцияни ратификация қилмаса, у кучга кирмайди, аммо бу ЕИнинг қулашига олиб келмайди, чунки бу ҳолда унинг аъзолари томонидан имзоланган барча олдинги шартномалар ўз кучида қолади.

Европа Иттифоқининг 2007 йил 22-23 июнь кунлари бўлиб ўтган саммитида Европа Иттифоқи институтларининг янги шароитларда ишлаши тўғрисидаги қоидаларни ўз ичига олган, Конституция ўрнига «Ислоҳотлар тўғрисида Шартнома»ни ишлаб чиқиш тўғрисидаги келишувга эришилди. Бундай битим 2007 йил 13 декабрда Лиссабонда имзоланган. Шундай қилиб, «мулоҳаза қилиш даври»дан сўнг, Конституция асл шаклида қайта кўриб чиқилди ва Лиссабон шартномаси билан алмаштирилди. Европа Иттифоқи ташкил этилганидан буён барча аъзо мамлакатларда ягона бозор яратилди. Ҳозирги вақтда Иттифоқнинг 18 та давлати Евроиттифоқни ташкил этувчи ягона валютадан фойдаланмоқда.

Умумий бозорда иштирок этувчи давлатлар ўртасидаги ривожланиш, шунингдек, Божхона иттифоқини яратиш Европа иқтисодий ҳамжамиятини яратишда асосий мақсадлардан бири эди. Бундан ташқари, агар Божхона иттифоқи аъзо давлатлар ўртасидаги савдо муносабатларидаги ҳар қандай мажбуриятларни тақиқлашни ва учинчи мамлакатларга нисбатан ягона божхона таърифини шакллантиришни назарда тутса, умумий бозор ушбу тамойилларни тўртта эркинликни кафолатлайдиган иттифоқдош давлатлар иқтисодиётининг рақобатига ва ўзаро таъсирига бошқа тўсиқларга қўллайди.

Исландия, Лихтенштейн, Норвегия ва Швейцария умумий бозорга аъзо, аммо Божхона иттифоқига кирмайдилар. Капитал ҳаракати эркинлиги нафақат

чегаралар орқали тўсиқларсиз тўловлар ва пул ўтказмаларини амалга ошириш имкониятини, балки кўчмас мулк, компаниялар акциялари ва мамлакатлар ўртасида сармояларни сотиб олишни ҳам англатади.

Иқтисодий ва пул бирлашмасини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилинишидан олдин капитал эркинлигини тартибга солишни ривожлантириш жуда секин кечган. Маастрихт шартномаси қабул қилингандан сўнг, Европа суди илгари эътиборсиз қолдирилган эркинлик тўғрисидаги қарорларни шакллантиришни тезлаштира бошлади. Сармоялар ҳаракати эркинлиги Европа Иттифоқига аъзо давлатлар ва учинчи давлатлар ўртасидаги муносабатларга ҳам таъсир қилади. Шахслар ҳаракати эркинлиги шуни англатадики, Европа Иттифоқи фуқароси яшаш, ишлаш ва ўқиш учун Иттифоқ мамлакатлари орасида бемалол юриши мумкин. Ушбу имкониятларни тақдим этиш, бошқа жойга кўчириш пайтида расмийликни соддалаштириш ва касбий малакани ўзаро тан олишни ўз ичига олади.

Хизматлар ҳаракати эркинлиги ва ташкил этиш эркинлиги мустақил иқтисодий фаолият билан шуғулланувчи шахсларга иттифоқ мамлакатлари ўртасида бемалол юриш ва ушбу фаолият билан доимий ёки вақтинча ишлаш билан шуғулланиш имконини беради. Хизматлар ялпи ички маҳсулотнинг 70 фоизини ва кўпгина аъзо давлатлардаги иш жойларини ташкил этишига қарамай, ушбу эркинлик тўғрисидаги қонунчилик бошқа белгиланган эркинликлар каби ривожланмаган. Яқинда ушбу тафовут ички бозорда хизматлар бўйича кўрсатмаларнинг қабул қилиниши билан тўлдирилди, мамлакатлар ўртасидаги хизматлар кўрсатишга қўйилган чекловларни олиб ташлаш мақсадида амалга оширилди.

Европа Иттифоқи ички бозорда эркин рақобатни таъминлаш учун монополияга қарши қонунлар орқали мониторинг олиб боради. Комиссия рақобат соҳасидаги тартибга солувчи орган сифатида монополияга қарши ишлар, корхоналарнинг қўшилиши ва сотиб олиниши, картелларнинг бўлиниши, иқтисодий либерализмни қўллаб-қувватлаш ва давлат томонидан кўрсатилаётган ёрдамни мониторинг қилиш учун жавобгардир.

Пул бирлигини бошқариш тамойиллари 1957 йилдаги Рим шартномасида белгилаб қўйилган ва 1969 йилда Гаага саммитида пул бирлиги расмий мақсадга айланди. Бироқ, 1993 йилда Маастрихт шартномаси қабул қилингандан кейингина, Иттифоқ мамлакатлари қонуний равишда валюта иттифоқини 1999 йил 1 январдан кечиктирмай ташкил этишлари шартлиги белгиланди. Шу куни евро жаҳон молиявий бозорларига ўша пайтда Иттифоқнинг ўн беш мамлакатидан ўнтаси томонидан ҳисоб-китоб валютаси сифатида тақдим этилди. 2002 йилда банкноталар ва тангалар бугунги кунда евро ҳудудида жойлашган ўн икки мамлакатда нақд пул муомаласига киритилди. Евро 1979 йилдан 1998 йилгача Европа валюта тизимида ишлатилган Европа валюта бирлигини (ЕСУ) 1:1 нисбатда алмаштирди.

Дания ва Буюк Британиядан ташқари барча бошқа давлатлар қонуний равишда Евроиттифоқга қўшилиш учун зарур бўлган мезонларга жавоб

берганда еврога қўшилишлари шарт, аммо фақат бир нечта давлатлар режалаштирилган қўшилиш санасини белгилашди. Швеция Евроиттифоққа қўшилишга мажбур бўлса ҳам, Маастрихт мезонларига жавоб бермаслик ва аниқланган номувофиқликларни бартараф этиш устида ишламасликка имкон берадиган қонуний бўшлиқдан фойдаланади.

Евро сайёҳлик ва савдони соддалаштириш орқали умумий бозорни яратишга ёрдам бериш учун мўлжалланган. Валюта курслари билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш ошкоралик ва нарх барқарорлигини, шунингдек паст фоиз ставкаларини таъминлаш, ягона молия бозорини яратиш, мамлакатларга халқаро миқёсда ишлатиладиган ва евро ҳудуди айланмасининг катта миқдордаги зарбаларидан ҳимояланган валютани тақдим этиш унинг асосий вазифаси саналган.

Евроиттифоқ Бошқаруви банки, Европа Марказий банки, нархларнинг барқарорлигини таъминлаш учун аъзо мамлакатларнинг пул-кредит сиёсатини белгилайди. Бу Европа марказий банк тизимининг маркази бўлиб, у Европа Иттифоқи мамлакатларининг барча миллий марказий банкларини бирлаштиради ва Европа Кенгаши томонидан тайинланадиган ЭСБ Президенти, ЭСБ вице-президенти ва ЕИга аъзо давлатларнинг миллий марказий банклари раҳбарларидан ташкил топган Бошқарув Кенгаши томонидан бошқарилади[43].

Евро ҳудуди иқтисодиётини янада мустаҳкамлаш мақсадида 2012 йилда Иттифоқ мамлакатлари раҳбарлари банк иттифоқини тузишни таклиф қилишди. Банк уюшмасининг мақсадлари солиқ тўловчилардан муаммоли банклар учун молиявий жавобгарликни олиб ташлаш ва банклар фаолияти устидан назоратни кучайтиришдан иборат.

Европа Иттифоқи энергетика сиёсати соҳасида қонунчилик ҳокимиятига эга, у Европа кўмир ва пўлат ассоциациясида илдиз отган. Мажбурий ва кенг қамровли энергия сиёсатининг жорий этилиши Европа Кенгашининг 2005 йил октябрь ойида бўлиб ўтган йиғилишида маъқулланган ва янги сиёсатнинг биринчи лойиҳаси 2007 йил январь ойида эълон қилинган. Ягона энергия сиёсатининг асосий вазифалари – энергия истеъмоли таркибини қайта тикланадиган манбалар фойдасига ўзгартириш, энергия самарадорлигини ошириш, иссиқхона газлари чиқиндиларини камайтириш, ягона энергия бозорини яратиш ва унда рақобатни ривожлантиришдан иборат.

Умумий қишлоқ хўжалиги сиёсати Европа иқтисодий ҳамжамиятининг энг қадимги дастуридир ва унинг асосини ташкил этади. Ушбу сиёсат қишлоқ хўжалигининг маҳсулдорлигини ошириш, озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш барқарорлигини таъминлаш, қишлоқ хўжалиги аҳолиси учун муносиб турмуш даражасини таъминлаш, бозорларни барқарорлаштириш ва маҳсулотларга ўртача нархларни таъминлашга қаратилган.

[43] https://studopedia.ru/8_186870_evropeyskiy-soyuz-es-obshchaya-harakteristika.html

Европа Иттифоқининг сиёсий тузилмаси – бу Европа Иттифоқининг кўплаб институтлари тўпламидир. Шуни ёдда тутиш керакки, давлатларнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органларига анъанавий бўлиниши ЕИ учун хос эмас.

ЕИнинг энг юқори сиёсий органи, унга аъзо давлатлар давлат ва ҳукумат раҳбарлари ва уларнинг ўринбосарлари – ташқи ишлар вазирлари киради. Европа Кенгаши аъзолари, шунингдек, Европа Кенгаши Президенти ва Европа Комиссиясининг Президенти ҳисобланади. Европа Кенгашининг ташкил этилиши Франция Президенти Шарл де Голлнинг Европа Иттифоқи давлатлари раҳбарларининг норасмий саммитларини ўтказиш тўғрисидаги фикрига асосланди, бу интеграцион таълим доирасида миллат давлатларининг ролини пасайтиришга тўсқинлик қилишга қаратилган эди. Норасмий саммитлар 1961 йилдан буён ўтказилиб келинмоқда, 1974 йилда Париждаги саммитда ушбу амалиёт ўша пайтда Франция президенти бўлган Валери Жискард дъестаингнинг таклифига биноан расмийлаштирилди.

Европа Кенгаши ЕИни ривожлантиришнинг асосий стратегик йўналишларини белгилайди. Сиёсий интеграциянинг умумий йўналишларини ишлаб чиқиш – Европа Кенгашининг асосий вазифаси ҳисобланади. Вазирлар Кенгаши билан бир қаторда, Европа Кенгаши Европа интеграциясининг асосий шартномаларига ўзгартириш киритиш бўйича сиёсий функцияга эга. Унинг йиғилишлари йилига камида икки марта, Брюсселда ёки ҳозирда Европа Иттифоқи Кенгашини бошқараётган аъзо давлат вакили раислик қилувчи давлатда ўтказилади. Учрашувлар икки кун давом этади. Кенгаш қарорлари уларни қўллаб-қувватлайдиган давлатлар учун мажбурийдир.

Европа Кенгаши доирасида «тантанали» раҳбарлик амалга оширилади, бунда юқори даражадаги сиёсатчиларнинг иштироки қарорни бир вақтнинг ўзида аҳамиятлилигини ва сифатини оширади. Лиссабон шартномаси кучга киргандан буён, яъни 2009 йил декабрдан бошлаб Европа Кенгаши расмий равишда ЕИ институтлари таркибига кирди. Шартнома қоидалари Европа Иттифоқи Президентининг янги лавозимини белгилаб берди, у Европа Иттифоқига аъзо давлатлар давлат ва ҳукумат раҳбарларининг барча учрашувларида қатнашади.

Европа Комиссияси Европа Иттифоқининг энг юқори ижро этувчи органидир. Ўз ваколатларини амалга оширишда улар мустақил бўлиб, фақат ЕИ манфаатларига мувофиқ ҳаракат қилишади ва бошқа ҳар қандай фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига эга эмаслар. Аъзо давлатлар Европа Комиссияси аъзоларига таъсир ўтказишга ҳақли эмас.

Европа Иттифоқи Кенгаши (расмий номи – Кенгаш, одатда норасмий равишда Вазирлар Кенгаши деб аталади), Европа Парламенти билан бир қаторда, Иттифоқнинг икки қонуний органи ва унинг еттита институтларидан бири ҳисобланади. Кенгаш муҳокама қилинаётган масалалар доирасига қараб, аъзо ҳукуматларнинг 28 та вазиридан иборат. Бундан ташқари, турли

хил таркибларга қарамай, Кенгаш ягона орган ҳисобланади. Кенгаш қонун чиқарувчи ваколатлардан ташқари умумий ташқи ва хавфсизлик сиёсати соҳасида ҳам бир қатор вазифаларни бажаради.

Европа Парламенти – бу Европа Иттифоқига аъзо давлатлар фуқаролари томонидан беш йиллик муддатга тўғридан-тўғри сайланадиган 754 та депутатдан иборат (Ница шартномасига киритилган ўзгартишлар билан). Европа Парламенти президенти икки ярим йилга сайланади. Европа Парламенти аъзолари миллий асосда эмас, балки сиёсий йўналишига кўра бирлашади.

Европа парламентининг асосий роли қонунчилик фаолияти ҳисобланади. Бундан ташқари, ЕИ Кенгашининг деярли ҳар қандай қарори парламентнинг маъқулланишини ёки ҳеч бўлмаганда унинг фикрини эшитишни талаб қилади. Парламент Комиссия ишини назорат қилади ва уни тарқатиб юбориш ҳуқуқига эга. Уюшма таркибига янги аъзолар қабул қилинганда, шунингдек учинчи давлатлар билан ассоциация аъзолиги ва савдо битимларини тузишда парламентнинг розилиги талаб қилинади.

Европа Парламенти Страсбург ва Брюсселда ялпи мажлисларни ўтказмоқда. Европа Иттифоқининг суди Люксембургда жойлашган ва ЕИнинг энг юқори суд органи ҳисобланади.

Суд аъзо давлатлар ўртасидаги тафовутларни тартибга солади; аъзо давлатлар ва Европа Иттифоқининг ўзи ўртасида; Европа Иттифоқи институтлари ўртасида; Европа Иттифоқи ва жисмоний ёки юридик шахслар, шу жумладан, унинг органлари ходимлари ўртасида (Давлат хизмати суди яқинда ушбу функция учун яратилган). Суд халқаро шартномалар бўйича хулосалар беради; шунингдек, миллий судларнинг сўровига биноан таъсис шартномалари ва Европа Иттифоқининг қонуний ҳужжатларининг талқини бўйича дастлабки (судгача) қарорларни қабул қилади. Европа Иттифоқи судининг қарорлари ЕИ ҳудудида мажбурийдир. Умумий қоида сифатида, Европа Иттифоқи судининг ваколати Европа Иттифоқининг ваколат доираларига тегишлидир.

Маастрихт шартномасига мувофиқ судга аъзо давлатларга унинг буйруқларини бажармаганларга жарималар тўлаш ҳуқуқи берилган.

Суд 28 та судядан (аъзо давлатларнинг ҳар бири биттадан) ва саккизта умумий юристлардан иборат. Улар олти йиллик муддатга тайинланади, уни узайтириш мумкин. Ҳар уч йилда судяларнинг ярми янгиланади.

Суд Европа Иттифоқи ҳуқуқининг шаклланиши ва ривожланишида катта роль ўйнади. Кўпчилик, ҳатто Иттифоқнинг қонун ва тартиботининг асосий принциплари ҳам халқаро шартномаларга эмас, балки Суднинг амалий ҳуқуқий қарорларига асосланади. Европа Иттифоқининг суди инсон ҳуқуқлари бўйича Европа судидан ажралиб туриши керак.

Европа Иттифоқининг бошқа халқаро ташкилотлардан ажралиб турадиган хусусияти – бу нафақат аъзо давлатлар, балки уларнинг фуқаролари ва юридик шахслар ўртасидаги муносабатларни ҳам тўғридан-тўғри тартибга солиш ҳуқуқига эга эканлигидир.

Европа Иттифоқи қонуни бирламчи, иккиламчи ва учинчи даражали деб номланган нарсалардан иборат. Бирламчи қонун – ЕИнинг таъсис шартномалари; Уларга ўзгартириш киритилган шартномалар; Янги аъзо давлатларнинг қўшилиш тўғрисидаги шартномалари.

Иккиламчи қонун – Европа Иттифоқи расмийлари томонидан чиқарилган ҳужжатларни қамраб олади. Европа Иттифоқи судлари ва Иттифоқнинг бошқа суд органларининг қарорлари амалий ҳуқуқ сифатида кенг қўлланилади.

Европа Иттифоқи қонунлари Европа Иттифоқи мамлакатлари ҳудудида тўғридан-тўғри таъсир кўрсатади ва давлатлар миллий қонунчилигига нисбатан устувор ҳисобланади.

Европа Иттифоқи қонунчилиги институционал қонунларга (Европа Иттифоқи институтлари ва органларининг ташкил этилиши ва ишлашини тартибга солувчи қоидалар) ва муҳим қонунларга (Европа Иттифоқи ва ЕИ мақсадларини амалга оширишни тартибга солувчи нормалар) бўлинади. ЕИнинг асосий қонуни, шунингдек, айрим мамлакатларнинг қонунлари каби секторларга бўлиниши мумкин: Европа Иттифоқининг божхона ҳуқуқи, ЕИнинг экологик ҳуқуқи, Европа Иттифоқининг транспорт қонунлари, Европа Иттифоқининг солиқ қонунлари ва бошқалар. Европа Иттифоқининг тузилишини ҳисобга олган ҳолда («учта устун»), ЕИ қонуни ҳам Европа қонунларига бўлинади. жамоалар, Шенген қонуни ва бошқалар.

Европа муассасаларида расмий равишда 24 та тил – инглиз, болгар, венгер, юнон, даниялик, ирланд, испан, италян, латиш, литва, малта, немис, голланд, поляк, португал, румин, словак, словен, фин, француз, хорват, чех, швед, эстон тиллари қўлланилади.

Иш даражасида одатда инглиз, немис ва француз тилларидан фойдаланилади.

16.3. Европа валюта иттифоқи

ЕИ шартномасида Европа валюта иттифоқини (ЕВИ) ташкил этиш ва 1999 йилдан бошлаб ягона Европа пул бирлиги – еврони жорий этиш кўзда тутилган. Европа пул тизими 1979 йилда келишувларга мувофиқ механизмнинг ишлашини таъминлаган, ўзаро боғлиқ бўлган иккита омил – валюталар ва иқтисод яқинлашуви ўртасидаги тенгликни сақлашдан иборат. Иштирок этувчи давлатлардан валюта курсининг ўзгаришини маълум чегаралар доирасида ушлаб туриш талаб қилинди. Валюта интервенсиялари ва валюта интервенсиясининг маълум чегараларини сақлаб қолиш марказий банклар зиммасига юкланган.

Европа валюта иттифоқининг шаклланиши уч босқичда амалга ошган. Биринчи босқич 1990 йил 1 июлда бошланиб, 1993 йил 31 декабрда якунланди. Ушбу босқичда капитал бозорлари эркинлаштирилди ва Марказий банклар Бошқарувчилар қўмитаси доирасида мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик мустаҳкамланди, нархлар барқарорлиги ва валюта курслари,

аъзо давлатларнинг иқтисодий сиёсатини мувофиқлаштиришни кучайтириш ишлари олиб борилди.

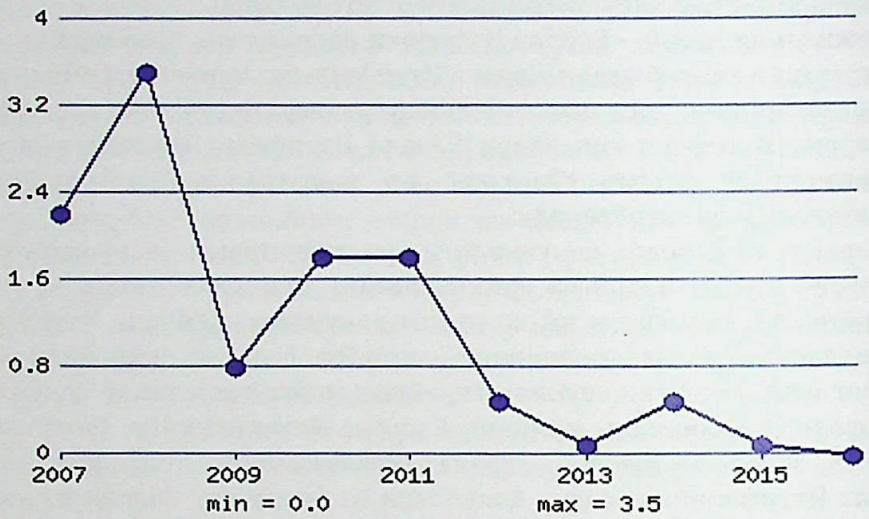

Иккинчи босқичда – 1993 йил 1 январдан 1999 йил бошига қадар Марказий банклар Бошқарувчилар қўмитасининг қўшилиши натижасида Европа валюта институти ташкил этилди. Унинг фаолияти аъзо мамлакатлар марказий банкларининг умумий пул-кредит сиёсатини ишлаб чиқишда ўзаро ҳамкорлигини мустаҳкамлашга қаратилган.

Бу борадаги асосий талаблар қуйидагилардан иборат:

- миллий қонунчиликнинг Европа Иттифоқи шартномасига мувофиқлиги;
- Европа Иттифоқининг энг барқарор уч давлатининг инфляция кўрсаткичлари 1,5% дан ошмаслиги керак;
- давлат қарзи ялпи ички маҳсулотнинг 60 фоизидан ошмаслиги керак;
- давлат бюджети тақчиллиги ЯИМнинг 3 фоизидан ошмаслиги керак.

Европа валюта иттифоқига (ЕМУ) кириш учун номзодлар миллий пул бирликларининг барқарорлигини таъминлаш мажбуриятини олишади ва уларни икки йил давомида ўз ташаббуси билан девалвация қилиш имкониятидан маҳрум қилинади.

Олиб борилган тадбирлар натижасида 1998 йил ўрталарига келиб, Европа Иттифоқининг 15 аъзосидан 11 та мамлакат Европа Иттифоқи Шартномаси талабларини бажардилар, бу уларга ЭМУга аъзо бўлишга ва ягона Европа валютаси – еврони жорий қилишга имкон берди.

Европа Иттифоқининг хулосаларига кўра – Швеция ўз қонунчилигини Европа Иттифоқи шартномасига мувофиқлаштириши ва миллий валютанинг барқарорлигини таъминлаш шартини бажариши керак, Греция инфляция, бюджет тақчиллиги ва фоиз ставкалари боис асосий мезонларга жавоб

бермайди, Буюк Британия ва Дания ўз хоҳишларига кўра ЭМУга кирмасликни танлаган. Шу йили юқоридаги 11 та мамлакат ЭМУ иштирокида Европа марказий банки (ЕСБ) бошчилигидаги Европа Марказий банклар тизимига (ЕССБ) асос солинди.

Европа валюта иттифоқи шаклланишининг учинчи босқичи 1999 йил 1 январда бошланди. Ушбу масалада Европа марказий банки валюта иттифоқига кирувчи давлатлар томонидан ягона валюта ва кредит сиёсатини амалга ошириш учун жавобгарликни ўз зиммасига олди. Евро Европа валютасининг расмий мақомини олади ва «валюталар саватчаси»га асосланган валюта бирлиги – ЭСУ мавжуд бўлмайди. Шу билан бирга, ЭМУ иштирокчиларининг еврога нисбатан қатъий белгиланган валюта курслари ва ушбу валюталарнинг ўзаро алмашув курслари ўрнатилди. 1999-2001 йилларда Евро асосан марказий банклар ўртасидаги ҳисоб-китобларда, шунингдек банкларараро бозорда нақд пулсиз валюта сифатида ишлатилган. Евро 2002 йил 1 июлдан бошлаб ягона тўлов воситаси ва ҳисоб-китоб воситасига айланди.

16.3.1-расм. Евро иттифоқда инфляция даражаси, %

Шундай қилиб, ягона Европа валютаси – евронинг жорий этилиши ЭМУ тузиш ва Европа Иттифоқига аъзо давлатлар валюталарини бир-бирига боғлаш жараёнини якунлади. ЭМУ ва евро ишлаб чиқариш ва муомалага сарф-харажатларни қисқартириш йўли билан Ягона Европа Иттифоқи ички бозорининг афзалликларини максимал даражада оширишга имкон беради ва у валюта хавфини суғурта қилиш, валюта хавфидан суғурта қилиш, нархларнинг ошкоралигини таъминлаш, аъзо мамлакатларда уларни таққослаш ва уйғунлаштиришга ҳамда корхоналар ва банклар ўртасидаги рақобатни кучайишига ёрдам беради.

16.4. Европа инвестиция ҳамда Европа тикланиш ва тараққиёт банклари фаолияти

Европа инвестиция банки (ЕИБ) кредит уюшмаси сифатида ишлайдиган Европа ҳамжамияти ва Иттифоқининг махсус органи ҳисобланади. ЕИ Шартномаси ва унга қўшилган «Европа сармоявий банки устави тўғрисида» баённомага биноан у юридик шахс мақомига эга ва ўзининг барча устав

капитали мавжуд бўлиб, унга барча аъзо давлатлар абонентлар ҳисобланади (Банк аъзолари сифатида).

ЕИБ 1957 йилда (Ҳамжамиятнинг ташкил этилиши билан бир вақтда) турли мамлакатлар ва ЕИ умумий бозорининг минтақалари ўртасида иқтисодий ривожланишни мувофиқлаштириш мақсадида ташкил этилган. ЕИ шартномасининг 267-моддасида мазкур банк тўғрисида шундай дейилган-".... фойда олишни истамай, кредитлар ва кафолатлар бериб, иқтисодиётнинг барча соҳаларидаги лойиҳаларни молиялаштиришга ёрдам беради». Шу боис, ЕИ томонидан ЕИБга:

- ҳамжамиятнинг кам ривожланган ҳудудлари фаровонлигини ошириш (масалан, Италия жануби);
- корхоналарни модернизация қилиш ёки, конверсиялаш ёки алоҳида аъзо давлатлар томонидан тўлиқ молиялаштирилмайдиган фаолиятнинг янги турларини яратиш;
- бир неча аъзо давлатларнинг умумий қизиқиши асосида муайян соҳаларга молиявий ресурслар ажратиш (масалан, 1980 йилларда Канал туннелини қуриш) ваколати берилган.

Сўнгги йилларда Европа сармоявий банки Европа Иттифоқи ташқарисидаги лойиҳалар, жумладан Россия (масалан, Санкт-Петербург ва Калининграддаги экологик лойиҳаларга 100 миллион эвро ажратган) молиялаштиришда тобора кўпроқ иштирок этмоқда. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ЕИБ бошқа молия институтлари, хусусан Европа тикланиш ва тараққиёт банки ва Европа инвестиция фондини биргаликда тузган.

ЕИБнинг асосий ички органлари:

- Бошқарув кенгаши – Банк сиёсатининг асосий йўналишларини белгилайдиган энг юқори коллегиал орган, аъзо давлатларнинг ваколатли вазирларидан (одатда молия вазирлари) иборат;
- Бошқарув Кенгаши – ЕИБ томонидан кредитлар бериш тўғрисида қарор қабул қиладиган орган. Унинг таркибига Бошқарув Кенгаши томонидан беш йилга тайинланадиган маъмур (ҳар бир аъзо давлатдан ва Европа комиссиясидан биттадан), шунингдек, худди шу тарзда тайинланган муовинлар киради (турли аъзо давлатлар депутатлари сони уларнинг ЕИБ устав капиталидаги улушига боғлиқ);
- Бошқарув қўмитаси Маъмурий кенгаш қарорларини тайёрлайдиган банкнинг ҳозирги бошқарув органи ҳисобланади. Бу етакчи кенгашнинг таклифига биноан етакчи кенгаш томонидан олти йилга тайинланадиган Президент ва ЕИБнинг саккиз нафар вице-президентларидан иборат.

Европа инвестиция банки ЕИда инвестиция лойиҳаларини молиялаштирадиган ягона ташкилот эмас. Ҳозирда у ушбу фаолиятни Европа Иттифоқининг Европа Комиссиясига бўйсунадиган таркибий фондлар билан ҳамкорликда амалга оширмоқда Улар жумласига Европа минтақавий ривожланиш фонди, Европа Ижтимоий фонди, Қишлоқ хўжалигига йўналтириш ва кафолатлар бериш бўйича Европа фонди ва бошқаларни келтириш мумкин.

Ҳамжамиятда шунингдек, балиқчиликка йўналтирилган молиявий восита, Бирлашган фонд, Бирдамлик жамғармаси ва бошқа молиявий воситалар мавжуд.

Европа Тикланиш ва Тараққиёт банки (ЕТТБ) 1991 йилда жаҳон сиёсий харитасида юз бераётган ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда Марказий ва Шарқий Европа ҳамда собиқ СССР мамлакатларига ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган.

Европа тикланиш ва тараққиёт банки дастлаб 40 та давлат, шу қаторда барча Европа мамлакатлари, АҚШ, Канада, Мексика, Марокаш, Миср, Исроил, Япония, Янги Зеландия, Австралия, Жанубий Корея, шунингдек Европа Иттифоқи (ЕИ) ва Европа инвестиция банки (ЕИБ) томонидан ташкил этилган. Ҳозирги вақтда 60 та мамлакат, шу жумладан Европа мамлакатлари, Европа Иттифоқи ва ЕИБнинг акциядорлари таъсисчи ҳисобланади. ЕТТБ устав капитали 10 миллиард еврони ташкил этади ва номинал қиймати 10 000 евро бўлган 1 миллион акцияга бўлинади.

ЕТТБнинг бошқарув органлари – Бошқарувчилар кенгаши ва Директорлар кенгашидан ташкил топган. Банкнинг ҳар бир аъзоси молия вазири ёки Бошқарув кенгаши ва Директорлар кенгашида марказий банк раиси томонидан тақдим этилади. Бошқарув кенгаши раиси ҳар йили сайланади.

ЕТТБ президенти, тўрт йил давомида Бошқарув кенгаши томонидан сайланади, банкнинг расмий вакили ва доимий ижро этувчи органни бошқаради. Президент Директорлар Кенгаши мажлисларига раислик қилади, лекин овоз бермайди, аммо бир хил овоз билан унинг овози ҳал қилувчи ҳисобланади.

ЕТТБнинг асосий мақсади бозорга йўналтирилган очиқ иқтисодиётга ўтиш, шунингдек Марказий ва Шарқий Европада кўп партиявийлик демократияси, плюрализм ва бозор иқтисодиёти тамойилларига содиқ бўлган хусусий ва тадбиркорлик ташаббусларини ривожлантиришдир.

ЕТТБ фақат тижорат асосида ишлайди, банкнинг кучли томонларини молиялаштириш воситаларининг кенг доираси ва юқори малакали мутахассислар давлатга ҳам, хусусий секторга ҳам ишлаш имкониятини беради. Шу билан бирга, банк ўз маблағларининг 60 фоизини хусусий секторга ва 40 фоизини давлат секторига йўналтиради. ЕТТБ қарз маблағлари миқдорининг учдан икки қисмидан кўп бўлмаган ва устав капиталининг камида учдан бир қисмидан кўп бўлмаган миқдорда хусусий секторда лойиҳаларни амалга оширади. Банк, авваламбор бозор ҳисобидан тўлиқ қондирилиши мумкин бўлмаган, тўловга қодир хусусий сектор корхоналарини молиялаштиради. ЕТТБ лойиҳа барча харажатларининг 35 фоизигача ёки мавжуд компанияни узоқ муддатли капиталлаштиришнинг 35 фоизигача молиялаштиради. Бошқа қўшма молиялаштириш иштирокчиларидан одатда қўшимча маблағлар талаб қилинади. Ҳар бир лойиҳа тегишли мамлакат стратегияси нуқтаи назаридан баҳоланади. Мамлакат стратегиялари ЕТТБ акциядорлари томонидан тасдиқланади, банк операцияларининг асосини ташкил қилади ва фаолиятнинг аниқ йўналишларини белгилаб беради.

Кредит бериш фаолиятини амалга оширувчи, ЕТТБ:

- турли мамлакатларда умумий қабул қилинган банк стандартларига асосланган мослашувчан кредитлаш учун турли хил воситалардан фойдаланади;
- сектор операциялари стратегиясида белгиланган мақсадларни амалга оширишни хусусий сектор ташаббусларини қўллаб-қувватлайдиган стратегик бўлмаган операциялар билан уйғунлаштиради;
- хусусий инвесторлар, уларнинг маслаҳатчилари, шунингдек тижорат банклари билан ҳамкорлик қилади;
- узоқ муддатли ривожланиш режаларини амалга оширишда ҳукуматлар билан ҳамкорлик қилади;
- халқаро молиявий ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади;
- давлатлараро ва минтақавий ёндашувларни уйғунлаштиради;
- атроф-муҳитни сақлаш ва яхшилашни таъминлашга ҳаракат қилмоқда.

Европа тикланиш ва тараққиёт банки муддатлари лойиҳанинг ўзига хос талабларини инобатга олган ҳолда кредитлар беради. Банк кредит таваккалчилигини ўз балансида ёки бозорда унинг бир қисмига қўшиши мумкин. Кредит ҳомийнинг активлари билан таъминланиши ёки акцияларга айлантирилиши ёки устав капиталида иштирок этиши мумкин. Банк заёмлар беради ва уларнинг ҳар қандай алмаштириладиган валютада қайтарилишини талаб қилади. Ҳозирда ЕТТБ кредитларни молиялаштирмоқда ёки улар учун бир қатор миллий валюталарда маблағларни жалб қилмоқда.

Кредитлар беришдан ташқари, ЕТТБ тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилади, тадбиркорликни қўллаб-қувватлайди ва бозор иқтисодиётига ўтишни амалга оширади, ўзгаришларнинг катализатори сифатида, ЭБРД биргаликда молиялаштириш ва тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантиради, ички сармояларни жалб қилади ва техник ёрдам кўрсатади.

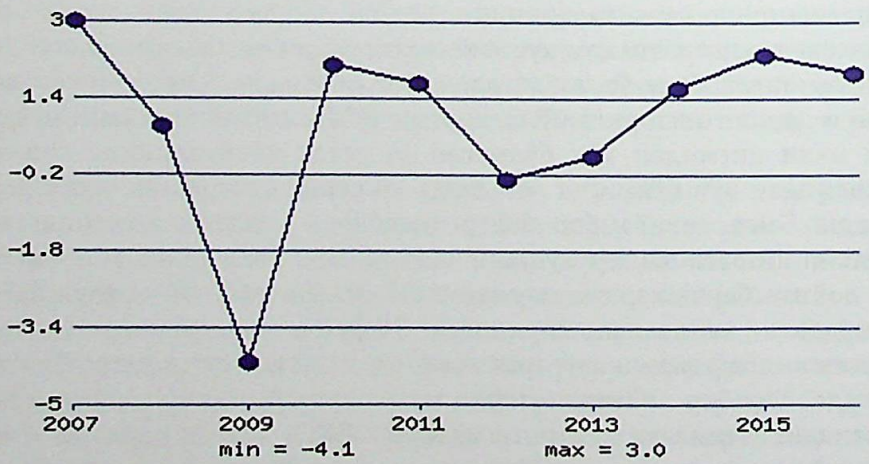

16.4.1-расм. Европа Иттифоқининг ЯИМ ўсиш сурати %

Европа Тикланиш ва Тараққиёт банкининг молиялаштириши аниқ лойиҳага боғлиқ бўлиб, молиявий институтларни кучайтириш ёки хусусий секторни ривожлантиришда муҳим роль ўйнайдиган йирик корхоналарни таркибий қайта қуриш, кичик бизнесни ривожлантириш учун ҳам берилади. Йирик инвестициялар ёки инфратузилма лойиҳалари тўғридан-тўғри банк томонидан, кўпинча шериклар билан биргаликда молиялаштирилади. Банк, биринчи навбатда, бошқа манбалардан молиялаштиришда қийинчиликларга дуч келаётган компанияларга ёрдам беришга интилади.

16.5. Европа эркин савдо ассоциацияси

Европа эркин савдо ассоциацияси (ЕФТА)ни ташкил этилиши айрим давлатлар ўртасида саноат товарларини олиб кириш ва олиб чиқишда божхона тўловлари ва миқдорий чекловлар ҳамда миллий корхоналар учун имтиёзли позицияни яратишга қаратилган экспорт субсидиялари ва бошқа хатти-ҳаракатларни ортиб бориши билан боғлиқ бўлган.

ЕФТА давлатлар ҳудудида иқтисодий фаолликнинг доимий ўсишига, тўлиқ бандликни таъминлашга, иш унумдорлигини оширишга, ресурслардан оқилона фойдаланишга, молиявий барқарорликка ва турмуш даражасини муттасил ошириб боришга ҳисса қўшиш, давлатлар ўртасида савдо соҳасида рақобат учун адолатли шароитларни таъминлаш, эркин савдо зонаси ҳудудида ишлаб чиқарилган хомашёни етказиб бериш шароитидаги тенгсизликка барҳам бериш, савдо тўсиқларини босқичма-босқич йўқ қилиш орқали жаҳон савдосининг уйғун ривожланиши ва ўсишига кўмаклашиш мақсадида 1959 йил 20 ноябрда Стокгольм шартномаси асосида ташкил этилган ва 1960 йил 3 майда кучга кирган. Дастлаб ассоциацияга Буюк Британия, Дания, Норвегия, Швеция, Австрия, Швейцария, Португалия, Испания, Исландия кирган, кейинчалик Австрия, Финляндия аъзо бўлган. 1960 йил 4 январдаги махсус протоколга мувофиқ, Лихтенштейн 1923 йилдан буён Швейцария билан божхона иттифоқида бўлганлиги сабабли ЕФТАнинг ассоциацияланган аъзоси ҳисобланади.

ЕФТАни ташкил этиш тўғрисидаги битимга мувофиқ, учинчи давлатлар учун ягона божхона тўловларини белгилаш мўлжалланмаган. Бу иштирокчи давлатлар ўртасида товарлар алмашинувини мураккаблаштиради, чунки учинчи мамлакат товарларини бошқа иштирокчи давлат орқали ЕФТА аъзоси бўлган мамлакат ҳудудига кириш хавфи мавжуд. Бунинг олдини олиш учун товарларнинг келиб чиқишини назорат қилувчи махсус тизим яратилган. Иштирокчи давлатларда ишлаб чиқарилган товарлар учинчи мамлакатлардан олиб келинган хомашё ва ярим тайёр маҳсулотлар қиймати 50% дан ошмайдиган товарлар ҳисобланади. ЕФТАни тузиш тўғрисидаги битим қўшма иқтисодий сиёсат, капитал ва ишчи кучининг эркин ҳаракатланишини кўзда тутмайди. Унинг барча қоидалари ташқи савдо билан чекланган.

Австрия (1995 й.), Буюк Британия (1972 й.), Дания (1972 й.), Португалия (1985 й.), Финляндия (1995 й.) ва Швеция (1995 й.) ЕФТАдан чиқиб, Европа Иттифоқига аъзо бўлишди.

ЕФТАнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. аъзо давлатлар ҳудудида иқтисодий фаолликнинг доимий ўсишига, тўлиқ бандликни таъминлашга, иш унумдорлигини оширишга, ресурслардан оқилона фойдаланишга, молиявий барқарорликка ва турмуш даражасини муттасил ошириб боришга ҳисса қўшиш;

2. аъзо давлатлар ўртасида савдо соҳасида рақобат учун адолатли шароитларни таъминлаш;

3. эркин савдо зонаси ҳудудида ишлаб чиқарилган хомашёни етказиб бериш шароитидаги тенгсизликка барҳам бериш;

4. савдо тўсиқларини босқичма-босқич йўқ қилиш орқали жаҳон савдосининг уйғун ривожланиши ва ўсишига кўмаклашиш.

ЕФТА тузилишига кўра ЕФТА Кенгаши, қўмиталар, котибиятдан иборат.

Кенгаш аъзо давлатлар вакилларидан ташкил топган бўлиб, турли масалалар бўйича муҳокамалар ва биргаликда қарорлар қабул қилиш учун форум сифатида хизмат қиладиган эркин савдо уюшмасини бошқаради. Қарорлар ва тавсиялар, қоида тариқасида, бир овоздан қабул қилинади. Қарорлар барча аъзо давлатлар учун мажбурий, тавсиялар эса улар кўриб чиқилган давлатлар учун мажбурийдир. Кенгаш ойига икки марта вазирлар ёки доимий вакиллар даражасида йиғилади. Ўз фаолиятида божхона экспертлари, савдо экспертлари, иқтисодий қўмита, маслаҳат комиссияси (тадбиркорлар ва касаба уюшмалари вакиллари, ҳар бир аъзо давлатдан бештагача одам), парламент қўмитаси, бюджет қўмитаси ва бошқа қўмиталарга таянади. Вақти-вақти билан эксперт гуруҳлари махсус масалаларни кўриб чиқади.

Бош котиб бошчилигидаги Котибият Кенгашга, қўмиталарга ва эксперт гуруҳларига ёрдам беради. Котибиятнинг олтита бўлими савдо, иқтисодиёт, интеграция, матбуот ва ахборот ҳамда бошқа масалалар учун жавобгардир.

1959 йил ўрталарида (ЕЕҲ ташкил этилгандан кейин) Скандинавия мамлакатлари Ғарбий Европа мамлакатларидан ЭЕСга аъзо бўлмаган эркин савдо бирлашмасини тузишни таклиф қилишди. Шартнома етти мамлакат – Австрия, Буюк Британия, Дания, Норвегия, Португалия, Швейцария ва Швеция томонидан имзоланди.

Буюк Британиянинг етакчилигидаги ЕФТАга аъзо мамлакатларнинг аксарияти Уюшмани вақтинча ташкилот сифатида кўриб чиқдилар, бу эса келгусида Европа валюта тизимига кириш бўйича музокараларда ўз позицияларини мустаҳкамлайди. 1961 йил августда бундай талаб Буюк Британия ва Дания томонидан, бироз кейинроқ Австрия, Швейцария, Швеция ва Норвегия томонидан амалга оширилди. Буюк Британия Европа валюта тизими билан бошқа ЕФТА мамлакатларининг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда музокаралар олиб борди. Франциянинг салбий позицияси натижасида

ушбу музокаралар 1963 йил январда муваффақиятсиз якунланди, бу эса ЕФТАнинг кучайишига олиб келди. 1967 йил 1 январгача барча божхона тўловлари ва саноат товарлари савдосида миқдорий чекловлар бекор қилинди (Португалиядан ташқари). Бир йил ўтгач, ЕФТА ва Финляндия ўртасидаги божхона тўловлари бекор қилинди. 1972 йилда Буюк Британия ва Даниянинг ЕФТА таркибидан чиқиши ушбу ташкилотни сезиларли даражада заифлаштирди ва қолган иштирокчиларни Ассоциацияга аъзо мамлакатларнинг асосий савдо ҳамкори ҳисобланган Европа валюта тизими билан иқтисодий муносабатларни излаб топишга мажбур қилди. Мураккаб музокаралар натижасида барча ЕФТА аъзолари, шунингдек Финляндия ҳам 1973 йилда кучга кирган саноат товарлари бўйича Европа валюта тизими билан эркин савдо битимларини туздилар. Натижада божхона тўловлари ўзаро пасайтирилди, айримлари бутунлай бекор қилинди. 1977 йил 1 июлда Ғарбий Европада ЕИ ва ЕФТА мамлакатлари эркин савдо зонаси ташкил этилди. Шундан сўнг, ЕФТА Стокгольм битимининг тўлиқ бажарилишини кузатишда давом этди. ЕФТАга аъзо давлатлар Марказий ва Шарқий Европа мамлакатлари, шу жумладан Болгария, Польша, Руминия, Словакия ва Чехия билан эркин савдо шартномалари туздилар. Шунга ўхшаш декларациялар Болтиқбўйи давлатлари билан ҳам имзоланди. Битимлар ишлаб чиқарилган товарлар ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг савдоси билан боғлиқ. Уларнинг мақсади савдо алоқаларини ривожлантириш орқали Европанинг ушбу қисмида ислоҳотларни қўллаб-қувватлашдир.

ЕФТА фаолияти ҳар бир иштирокчи давлатнинг миллий иқтисодиётини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатди, улар ўртасидаги савдо айланмаси ошди, меҳнат унумдорлиги ва иқтисодий ўсиш суръатлари ўсди, учинчи давлатлар бозорларида Уюшма аъзоларининг позициялари мустаҳкамланди.

1995 йилдан кейин ЕФТАнинг сезиларли даражада қисқартирилган таркибида мавжудлиги ушбу ташкилотнинг узоқ муддатли ҳаётийлигига шубҳа туғдирди, бугунги кунда, у Европа Иттифоқига қўшилишни истаган давлатлар учун «кутиш хонаси» бўлиб хизмат қилиши мумкин.

16.6. Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти

Европа хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти (ЕХҲТ) – давлатлар ўртасида хавфсизлик ва ҳамкорликни таъминлашга қаратилган ҳаракатларни мувофиқлаштирувчи ва уларнинг ривожланиш тамойилларини белгилаб берувчи, шунингдек, ижтимоий-сиёсий жараёнларни демократлаштиришга кўмаклашувчи халқаро ташкилот. Дастлаб умумевропа кенгаши (АҚШ ва Канада иштирокида) сифатида фаолият кўрсатиб Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик бўйича кенгаш номи билан аталган. 1973 йил 3-7 июлда Хельсинки шаҳрида кенгашнинг 1-босқич (Европадаги 33 давлат ташки ишлар вазирлари иштирокида), 1973 йил 18 сентябрдан 1975 йил 21 июлигача Женева шаҳрида 2-босқич (35 давлат вакиллари иштирокида) ва 1975 йил 30 июлдан

1 августгача Хельсинки шаҳрида 3-босқич (35 мамлакат сиёсий ва давлат раҳбарлари иштирокида) учрашувлари бўлган. Пировардида Якунловчи ҳужжат қабул қилиниб, у Европада тинчликни таъминлашнинг муҳим омилига айланган. Кенгашнинг Мадрид конференцияси (1991 йил апрель)да ЕХҲТ Парламент Ассамблеясини ташкил этишга қарор қилинди (1991 йил июлда таъсис этилган). Европада юз берган жараёнлар, «совуқ уруш» нинг тугаши натижасида вужудга келган ўзгаришлар кенгашнинг ташкилот сифатида тўлиқ шаклланишига олиб келди.

Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХҲТ) 1995 йил 1 январдан буён мунтазам фаолият кўрсатмоқда.

ЕХҲТнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ўзаро муносабатларни яхшилашга, шунингдек, тинчликни сақлаш учун шароит яратишга кўмаклашиш;
- халқаро кескинликни юмшатилишини қўллаб-қувватлаш;
- Европа хавфсизлиги ва ажралмаслигини эътироф этиш, шунингдек аъзо давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантиришдан ўзаро манфаатдорлик;
- Европада ва бутун дунёда тинчлик ва хавфсизликнинг ўзаро боғлиқлиги тан олиниши;
- инсон ҳуқуқларига, иқтисодий ва ижтимоий тараққиётга, барча халқларнинг фаровонлигини таъминлашга ҳисса қўшиш.

ЕХҲТнинг асосий органи – бу давлат ва ҳукумат раҳбарларининг конференцияси. Ҳар икки йилда бир марта у сессияга йиғилади. Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг таркибига 1975 йил Хельсинки Актини ва 1990 йил Париж Хартиясини имзолаган мамлакатлар парламентлари вакиллари киради. Парламент Ассамблеяси Вазирлар Кенгаши ва ЕХҲТга аъзо давлатлар саммитларида кўтарилган масалаларни муҳокама қилади, можароларнинг олдини олиш ва ҳал этиш механизмларини ишлаб чиқади ва амалга оширишга ёрдам беради, аъзо давлатларда демократик институтларнинг мустаҳкамланиши ва бирлашувини қўллаб-қувватлайди.

ЕХҲТ Кенгаш, Катта мансабдор шахслар қўмитаси, Котибият, Можароларнинг олдини олиш маркази ва бошқа органлардан ташкил топган. Кенгашга аъзо давлатлар ташқи ишлар вазирларидан иборат бўлиб, ЕХҲТ жараёни доирасида мунтазам маслаҳатлашувларнинг марказий форуми ҳисобланади, Кенгаш ЕХҲТ билан боғлиқ масалаларни кўриб чиқади ва тегишли қарорлар қабул қилади. У иштирок этувчи давлатлар ва ҳукумат раҳбарларининг учрашувларини тайёрлайди ва ушбу учрашувларда белгиланган вазифаларни ва уларда қабул қилинган қарорларни бажаради, мунтазам равишда, йилига камида бир марта ўз мажлисларини ўтказади.

Катта мансабдор шахслар қўмитаси Кенгаш йиғилишларини тайёрлайди, унинг қарорларини амалга оширади, мавжуд муаммоларни кўриб чиқади ва ЕХҲТнинг келгусидаги фаолиятига, шу жумладан унинг бошқа халқаро форумлар билан муносабатларига оид масалаларни кўриб чиқади. Қўмита йиғилишлари Прагада жойлашган Котибиятда ўтказилади.

ЕХҲТ Котибияти Кенгаш ва юқори мартабали шахслар қўмитаси йиғилишлари учун маъмурий хизматларни тақдим этади. У ЕХҲТ ҳужжатлари архивини юритади ва иштирокчи давлатларнинг талабига биноан уларни тарқатади. Котибият тўртта бўлим ва маъмурий-техник ходимлардан иборат. Бош котиб Вазирлар Кенгаши томонидан 3 йилга тайинланади.

Можароларнинг олдини олиш маркази Кенгашга можаролар хавфини камайтиришда ёрдам беради. ЕХҲТнинг тинчлик ўрнатиш тизими қуйидаги тўрт элементдан иборат:

ЕХҲТ низоларни ҳал этиш механизми (1991 йилда Валлетта шаҳрида қабул қилинган);

Ярашиш ва арбитраж тўғрисидаги конвенция (1992 йилда Стокгольмда қабул қилинган);

ЕХҲТнинг ярашув комиссияси (1992 йилда Стокгольмда қабул қилинган) ва Сиёсатни келишиш тўғрисидаги Низом (1992 йилда Стокгольмда қабул қилинган).

ЕХҲТ таркибида 57 та аъзо давлат, шу жумладан Россия ҳам бор.

Ўзбекистон 1992 йил 30 январда ЕХҲТга қабул қилинди. Бу билан Ўзбекистоннинг Европа давлатлари, шунингдек, АҚШ, Канада билан ҳар томонлама ҳамкорлик қилишига янги йўл очилди. ЕХҲТнинг кўплаб тадбирлари орқали Ўзбекистон раҳбарияти халқаро миқёсдаги ташаббусларни, дунёнинг долзарб масалаларига муносабатини жаҳон ҳамжамияти эътиборига ҳавола қилади. Ўзбекистон Республикаси можаролар юз бериб турган ҳудудларга яширинча қурол-яроғ етказиб беришни тўхтатиш, Истанбул саммитида (1999 йил ноябрь) терроризмга қарши кураш бўйича халқаро марказ тузиш ҳақида таклиф билан чиқди. Ўзбекистон ЕХҲТ раҳнамолигидаги кўплаб анжуманларга мезбонлик қилиб келади. Тошкентда алоқалар бўйича бюроси иш олиб боради.

17-БОБ. АМЕРИКА ҚИТЪАСИДА ТАШКИЛ ЭТИЛГАН ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

17.1. Америка штатлари ташкилоти (ОАС) ва Шимолий Америка эркин савдо шартномаси (НАФТА)

Америка штатлари ташкилоти дунёдаги энг қадимий минтақавий ташкилотдир. 1889 йил октябрда Вашингтон шаҳрида бўлиб ўтган Америка Давлатларининг Биринчи Халқаро Конференциясига асосланган ушбу йиғилиш Америка Республикалари Халқаро Иттифоқининг ташкил қилинишини маъқуллади ва Америка-тизимлар, энг қадимги халқаро институционал тизим деб ном олган дастурлар ва институтларнинг тайёрлаш босқичини бошлаб берган.

Бугунги кунда ОАС (Америка Штатлари Ташкилоти) 1948 йилда Колумбиянинг пойтахти Богота шаҳрида имзоланган, 1951 йил декабрь ойида кучга кирган ОАС Уставига имзо чекиш билан вужудга келди. Кейинчалик, 1967 йил Буэнос-Айресда имзоланган ва кучга кирган Протоколга асосан ўзгартириш киритилди.

Ташкилот Низомнинг 1-моддасида таъкидланганидек, аъзо давлатлар ўртасида «тинчлик ва адолат тартибига» эришиш, уларнинг бирдамлигини ривожлантириш, ҳамкорликни кучайтириш ва суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш мақсадида ташкил этилган.

Бугунги кунда ОАС Американинг барча 35 та мустақил штатларини бирлаштиради ва ярим шардаги асосий сиёсий, ҳуқуқий ва ижтимоий ҳукумат форумини ташкил этади. Бундан ташқари, 69 та давлатга, шунингдек Европа Иттифоқига (ЕИ) доимий кузатувчи мақоми берилган.

Ташкилот ўзининг асосий устунлари сифатида демократия, инсон ҳуқуқлари, хавфсизлик ва тараққиётга асосланган муҳим мақсадларини самарали амалга ошириш учун тўрт қиррали ёндашувдан фойдаланади.

ОАС Уставининг 2 моддасига асосан Америка Штатлари Ташкилоти ўзи асос солган принципларни ҳаётга татбиқ этиш ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг уставига биноан минтақавий мажбуриятларни бажариш учун қуйидаги асосий мақсадларни эълон қилади:

- Қитъанинг тинчлиги ва хавфсизлигини мустаҳкамлаш;
- вакиллик демократиясини, аралашмаслик принципини лозим даражада ҳурмат қилган ҳолда, ривожлантириш ва мустаҳкамлаш;
- қийинчиликларнинг мумкин бўлган сабабларини олдини олиш ва аъзо давлатлар ўртасида юзага келадиган низоларнинг тинч йўл билан ҳал этилишини таъминлаш;

▶ тажовуз бўлган тақдирда ушбу давлатлар томонидан умумий ҳаракатни таъминлаш;

▶ улар орасида юзага келиши мумкин бўлган сиёсий, ҳуқуқий ва иқтисодий муаммоларни ҳал қилишга интилиш;

▶ ҳамкорликдаги ҳаракатлар орқали уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожланишига кўмаклашиш;

▶ Ярим шар халқларининг тўлиқ демократик ривожланишига тўсқинлик қиладиган ўта қашшоқликни тугатиш;

▶ аъзо давлатларнинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига энг катта ресурсларни сарфлашга имкон берадиган анъанавий қуролларни самарали чеклашга эришишдан иборат.

Америка Қўшма Штатлари қуйидаги тамойилларни тасдиқлайди:

▶ халқаро ҳуқуқ давлатларнинг ўзаро муносабатлардаги муомаласи меъёридир;

▶ халқаро тартиб моҳиятига кўра давлатларнинг шахси, суверенитети ва мустақиллигини ҳурмат қилиш, шартномалар ва халқаро ҳуқуқнинг бошқа манбаларидан келиб чиқадиган мажбуриятларни содиқлик билан бажаришдир;

▶ давлатлар ўртасидаги муносабатларни виждонан бошқаради;

▶ Америка давлатларининг бирдамлиги ва унинг олдига қўйилган юқори мақсадлар бу давлатларнинг вакиллик демократиясини самарали амалга ошириш асосида сиёсий ташкил этилишини талаб қилади;

▶ ҳар бир давлат ташқи аралашувисиз ўзининг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тизимини танлаш ҳуқуқига эга ва ўзини унга энг мос келадиган тарзда ташкил этиш ҳуқуқига эга ва бошқа давлатнинг ишларига аралашмаслик зарур.

Юқорида айтилганларга мувофиқ, Америка Штатлари сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий тизимларининг хусусиятларидан қатъи назар, ўзаро ҳамкорлик қиладилар. Ҳамкорлик талаблари қуйидагиларга асосланади:

▶ қашшоқликни тугатиш вакиллик демократияни ривожлантириш ва мустаҳкамлашнинг муҳим қисмидир ва Америка давлатларининг умумий мажбуриятидир;

▶ Америка Штатлари тажовуз урушини қоралайди, ғалаба ҳуқуқ бермайди;

▶ битта Америка Штатига қарши тажовузкорлик бошқа барча Америка Штатларига қарши тажовузкорлик актидир;

▶ икки ёки ундан ортиқ Америка Штатлари ўртасида келиб чиқадиган халқаро характердаги тортишувлар тинчлик тартибида ҳал этилади;

▶ ижтимоий адолат ва ижтимоий хавфсизлик доимий тинчликнинг асосидир;

▶ иқтисодий ҳамкорлик қитъа халқларининг умумий фаровонлиги учун зарурдир;

▶ Америка Штатлари инсоннинг ирқи, миллати, эътиқоди ва жинсига қараб асосий ҳуқуқларини эълон қилади;

▸ Қитъанинг маънавий бирлиги Америка мамлакатларининг маданий қадриятларини ҳурмат қилишга асосланади ва уларнинг цивилизациянинг юқори мақсадлари учун яқин ҳамкорликни талаб қилади;

▸ Халқларнинг таълими адолат, эркинлик ва тинчликка қаратилган бўлиши керак.

1948 йилда Америка мустақил давлатларининг дастлаб 21 таси Боготада (Колумбия) йиғилиб, Аргентина, Боливия, Бразилия, Чили, Колумбия, Коста-Рика, Куба, Доминикан Республикаси, Эквадор, Эл-Салвадор, Гватемала, Гаити, Гондурас, Мексика, Никарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Америка Қўшма Штатлари, Уругвай ва Венесуела (Боливар Республикаси) ОАС низомини ратификация қилган. Кейинчалик унга 14 та аъзо давлатлар – Барбадос, Тринидад ва Тобаго (1967 й.); Ямайка (1969 й.); Гренада (1975 й.); Суринам (1977 й.); Доминика (Ҳамдўстлик), Сент-Лусия (1979 й.); Антигуа ва Барбуда, Сент-Винсент ва Гренадин (1981 й.); Багам ороллари (Ҳамдўстлик) (1982 й.); Сент-Киц ва Невис (1984 й.); Канада (1990 й.); Белиз ва Гаяна (1991 й.) қўшилди.

ОАС аъзо давлатларнинг қашшоқликни камайтириш ва иқтисодий ривожланишига эришиш борасидаги саъй-ҳаракатларини қўллаб-қувватлайди. Бу ярим шарда демократия ва бошқарувни мустаҳкамлашга, ярим шарлардаги хавфсизликка таҳдидларга қарши туришга ва минтақа фуқароларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ҳисса қўшади.

НАФТА иқтисодий интеграцияси. Шимолий Америка эркин савдо шартномаси (НАФТА) АҚШ, Канада ва Мексика ўртасида 1994 йил 1 январда кучга кирган ва дунёдаги энг катта эркин савдо зоналаридан бирини яратадиган савдо битимидир. НАФТАнинг мақсади товарлар ва хизматлар трансчегаравий алмашинувидаги тўсиқларни олиб ташлаш ва глобал бозорда имзоланган ҳар учала давлатнинг рақобатбардошлигини оширишдан иборат.

НАФТА қишлоқ хўжалиги, тўқимачилик ва автомобилсозликда савдони эркинлаштиришга катта эътибор қаратади. Шунингдек, унинг диққат марказидаги асосий масала интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш, низоларни ҳал қилиш механизмларини яратиш, меҳнат ва экологик хавфсизликни таъминлашдан иборат.

НАФТА Котибияти Шимолий Америка эркин Савдо Шартномасининг низомига асосан 2002 йилда ташкил этилган ташкилотдир. У миллий саноат корхоналари ёки ҳукуматлар ўртасидаги савдо низоларини ўз вақтида ва холис ҳал қилиш учун НАФТА томонидан белгиланган механизмларни бошқаради.

Шунга ўхшаш маъмурий орган – Бинацион котибият, Канада ва Қўшма Штатларнинг эркин савдо тўғрисидаги битими асосида ушбу Битим низоларини

ҳал қилиш қоидаларини бошқариш учун мавжуд эди. У миллий бўлимлар деб номланадиган иккита идорадан иборат бўлиб, улардан бири Оттавада ва иккинчиси Вашингтонда жойлашган.

НАФТА, томонларнинг ҳар бирида доимий, миллий бўлимларини очиш мажбуриятига биноан, мавжуд миллий бўлимларини фақатгина НАФТА Котибияти, Канада ва АҚШ бўлимларига ўзгартирди.

АҚШ ташқи савдода ён қўшни мамлакатлар билан фаол қатнашади. АҚШнинг ялпи экспортида Канада ва Мексиканинг улуши 33%ни ташкил қилади. Импорти эса, 27% ни ташкил этади. Демак, АҚШ Канада ва Мексика билан ташқи савдода мусбат сальдога эга.

Америка Қўшма Штатлари бугунги кунда дунёдаги энг катта энергия ишлаб чиқарувчи ҳисобланади ва йирик энергия ишлаб чиқарувчилар бўлган Канада ва Мексика билан бу борадаги ҳамкорликни ҳам самарали йўлга қўйган. Америка Қўшма Штатлари, Канада ва Мексика қўшма ишлаб чиқариши дунё миқёсида хом нефтнинг 19 фоизини, табиий газнинг 28 фоизини ва кўмирнинг 12 фоизини беради. НАФТА музокаралар олиб борилган йилларда Шимолий Америка энергетика сектори тубдан ўзгартирилди. Бундай катта ва хавфсиз энергия манбаларига яқинлигини ҳисобга олсак, Канада ва Мексика Американинг энг йирик энергия савдо шерикларидан бири эканлиги ажабланарли эмас. Америка Қўшма Штатлари анъанавий равишда Канада ва Мексика энергиясининг катта харидори бўлиб келган бўлса-да, у Сланц инқилоби туфайли ушбу ва бошқа мамлакатларнинг хом нефть, қайта ишланган нефть ва табиий газ етказиб берувчисига айланди.

НАФТА шартномаси асосан савдони либераллаштиришга қаратилган (таърифли ва таърифсиз тўсиқларни камайтириш ва кейинчалик олиб ташлаш), аммо у шунингдек кўплаб тегишли масалаларни қамраб олади. НАФТА хусусан, атроф-муҳит ва меҳнат соҳасидаги ҳамкорлик тўғрисида Шимолий Америка атроф-муҳит бўйича ҳамкорлик шартномаси ва Шимолий Америка меҳнат ҳамкорлик шартномасини қабул қилди.

НАФТА таркибида товарлар, хизматлар айирбошлаш ва профессионал ўқитилган ишчиларнинг эркин ҳаракатланиши учун шароит яратилган. Божхона тўсиқларини 12-15 йил ичида тўрт босқичда бартараф этиш кўзда тутилган эди, босқичма-босқич товарлар алмашинувига чек қўйиш, қишлоқ хўжалиги, тўқимачилик ва бошқа саноат тармоқлари бундан мустасно.

Биринчи босқични тўрт даврга бўлиб, биринчисида айрим таъриф чекловларининг бир қисми олиб ташланди, қолган қисми 5, 10 йил ичида йўқ қилиниши керак, тўртинчи давр – 15 йил ва шу давр чекловлар буткул олиб ташланади. Шунингдек, 10-12 йил ичида автомобиллар ва тўқимачилик маҳсулотларининг таъриф чекловлари бекор қилинди.

Биринчи босқичда АҚШ ва Канада Мексика экспортининг 80 фоизига нефть ва нефть маҳсулотларидан ташқари таъриф чекловларини олиб ташладилар. Ўз навбатида, Мексика Америка товарларига 43% ва Канада товарларига 41%

чекловларни бекор қилди, улардан 4/5 қисми машиналар, ускуналар, электрон қисмлар, транспорт воситалари ва кимёвий маҳсулотлардир.

Иккинчи босқичда АҚШ ва Канада товарларга нисбатан таъриф чекловларини бекор қилди, бу Мексика экспортининг 80 фоизини ташкил этди (нефть бундан мустасно). Мексика АҚШ ва Канада экспортидаги улуши 18-19% бўлган 2500 та товар турларига таъриф чекловларини бекор қилди. 1999 йил 1 январдан бошланган ички савдонинг 60 фоизини божсиз амалга ошириш режаси XX асрнинг дастлабки ўн йиллигида амалга оширилди.

НАФТА АҚШ, Канада ва Мексика ўртасидаги савдо ва инвестициялардаги тўсиқларни йўқ қилди ёки камайтирди. Битимнинг бандлик, атроф-муҳит ва иқтисодий ўсиш каби масалаларга таъсири сиёсий мунозаралар фонида амалга ошмоқда. Иқтисодий таҳлилларга кўра НАФТА Шимолий Америка иқтисодиётига ва аҳолининг ўртача даромадига ижобий таъсир кўрсатса-да, савдо рақобатига учраган соҳаларда ишлайдиган ишчиларга зарар етказди. Иқтисодчилар НАФТАни тарк этиш ёки НАФТАни савдо тўсиқларини тиклайдиган тарзда қайта келишиш АҚШ иқтисодига ва иш ўринларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин деб ҳисоблайдилар. Бироқ, Мексикага иш ўринларининг йўқолиши ва қисқа муддатли ва узоқ муддатли истиқболда иқтисодий ўсишнинг пасайиши жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

АҚШ президенти Доналд Трамп НАФТАни Канада ва Мексика билан музокаралар бошлаган ҳолда янги келишув билан алмаштиришга ҳаракат қилди. 2018 йил АҚШ, Мексика ва Канада НАФТАни Америка Қўшма Штатлари – Мексика – Канада битими (УСМСА) билан алмаштириш тўғрисида келишувга эришдилар ва учала мамлакат ҳам уни 2020 йил мартгача ратификация қилди. НАФТА УСМСАга қадар ўз кучида қолади ва уч мамлакат томонидан амалга оширилади.

Халқаро сиёсий таҳлил маркази ҳисоботига кўра, Халқаро алоқалар бўйича кенгаш (СФР), қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини икки томонлама савдоси охирги чорак асрда уч баравар кўпайди ва НАФТАнинг энг катта иқтисодий самараларидан бири ҳисобланади. АҚШ билан Канада савдоси бўйича Канада АҚШ билан қишлоқ хўжалигининг етакчи импортчисига айланди. Канадаликлар Қўшма Штатлардаги ишлаб чиқариш иш ўринларини йўқотишдан қўрқиш «барқарор» ишлаб чиқаришни ишга солиш билан амалга ошмади. Бироқ, Канадада меҳнат унумдорлиги АҚШ даражасининг 72%ни ташкил этгани ҳолда, икки мамлакат ўртасидаги «самарадорлик тафовути»ни тугатиш умидлари ҳам амалга оширилмади.

Канадаликлар кенгаши томонидан эълон қилинган Гордон Лахтернинг 2018 йилги ҳисоботига биноан, НАФТАнинг 605-моддаси, энергия мутаносиблиги қоидаси америкаликларнинг «Канададаги нефть ва табиий газнинг кўп қисмига деярли чексиз биринчи кириш ҳуқуқини» таъминлайди ва Канада нефть, табиий газ ва электр энергиясини камайтира олмайди. Канада етишмовчиликни бошдан кечирган тақдирда ҳам (74% нефть ва 52% табиий газ) АҚШга экспорт қилинади.

АҚШ президенти Доналд Трамп Канаданинг сут солиғи деярли 300% эканлигидан ғазабланиб, Канадани НАФТА таркибидан чиқишига таҳдид қилди. Сут саноати бўйича Канада 1972 йилдан буён «таъминотни бошқариш» тизимида ишламоқда, АҚШнинг уни сиқиб чиқаришга уринишлари ҳали амалга ошмади, чунки мамлакатдаги сут фермаларининг қарийб ярмини эгаллаган Квебек таъминотни бошқаришни қўллаб-қувватламоқда.

17.2. Америка мамлакатлараро инвестиция корпорацияси

Америка мамлакатлараро инвестиция корпорацияси (American Banks Investment) АҚШда рўйхатдан ўтган инвестиция бўйича маслаҳат фирмаси бўлиб, қароргоҳи Бристолда (Виржиния) жойлашган. У 1996 йилда LeCRAW Investment Managment,Inc деб номланиб, 2002 йилда ўз номини American Banks Investment, Inc. деб ўзгартирди. Корпорациянинг мақсади ташкил этилганига кўп бўлмаганига қарамай, америкалик сармоядорларга инвестиция қилиш учун имконият яратиш, ёркинроқ инвестицион муҳит яратишга ёрдам беришдан иборат. Бу кейинги авлодга эркинликни беришга ёрдам беради ва барча америкаликларнинг манфаатларига мос келади.

"Lecraw Investment Management" 1996 йилда Картер "Lecraw Investment Management" томонидан шахсларга ва оилаларга Библия принципларини ўз молияларида қўллашга ёрдам бериш мақсадида ташкил этилган. Шу боис, Картер мижозларнинг маблағларини Библия қадриятларига мос равишда инвестиция қилиш тўғрисида қарор қабул қилди. Унинг ёндашувида ижтимоий масъулият ва иймонга асосланган фондлар стратегияси илгари сурилган. Ушбу ноёб ёндашув тадқиқот, сотиш, операция ва инвестициялар соҳасидаги бир қатор юқори малакали мутахассисларни жалб қилди ҳамда компаниянинг кенгайишига имкон берган баъзи нуфузли корпоратив раҳбарлардан инвестиция капиталини жалб этди. Провард натижада Америка ватанпарварлик руҳини кучайтириш ва Америка асос солган инвестицион қадриятларни тарғиб қилиш мақсадида "Америка қадриятлари инвестициялари" деб ўзгартирилди. Натижада, сармоядорларнинг яхшироқ ва ёркинроқ Америка компанияларни қўллаб-қувватлашлари учун кенг йўл очиб берди. 2007 йилда фирма чакана қисмини алоҳида қийматга эга бўлган биринчи компания – «Advisor»га айлантирди. Ушбу фирма тадқиқотлар ва инвестицияларни бошқаришга кўпроқ эътибор беришга имкон берадиган мижозларга асосланган хизматларнинг аксариятини ўз зиммасига олди.

17.3. Лотин Америкаси Кариб денгизи ҳавзасидаги халқаро ташкилотлар

Лотин Америкаси ва Кариб денгизи учун иқтисодий комиссия (ЕСЛАС) – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Чилида жойлашган бешта минтақавий комиссияларидан бири ҳисобланади. Вазифаси иқтисодий ва ижтимоий

ривожланишни қўллаб-қувватлаш, маълумот тарқатиш ва ҳукуматларга уларнинг илтимосига биноан маслаҳат хизматларини тақдим этишдан иборат. Унинг иш режасида аҳолини ривожлантириш, ёшларни қўллаб-қувватлашга қаратилган тадқиқотлар устувор аҳамиятга эга.

Ёшларни иш билан таъминлаш Халқаро меҳнат ташкилоти минтақавий дастурларининг устувор йўналишларидан биридир. Тадқиқот ва нашрлардан ташқари, Халқаро Меҳнат Ташкилоти ёшларнинг меҳнатга лаёқатлилигини оширишда фойдаланиши учун воситалар ва манбаларни тақдим этади.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари инсон ҳуқуқларини илгари суриш ва ҳимоя қилиш ваколатига эга бўлиб, ўз ҳаракатларини мониторинг ва тўғридан-тўғри ҳаракат орқали қашшоқлик, тенгсизлик ва камситишга қарши курашга йўналтиради. Асосий эътибор миллий институтлар, қонунлар ва дастурларнинг инсон ҳуқуқлари меъёрларига мувофиқлигини, БМТнинг инсон ҳуқуқлари механизмлари ва органларини тавсияларининг ижроси, шунингдек, чекланган ёки савдо дискриминациясига учраган гуруҳларнинг давлат сиёсатида иштирок этишига имкон беришга қаратилган. Шунингдек, Лотин Америкаси контекстида жамоат хавфсизлиги ва зўравонликлар, шу жумладан уюшган жиноятчилик, гиёҳванд моддалар савдоси ва балоғатга етмаган гуруҳлар билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратади.

ЮНЕСКО Лотин Америкасидаги ўз кластери, 11 та мамлакатда жойлашган минтақавий ва мамлакатдаги ваколатхоналари орқали ишлайди. Унинг вазифаси Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси мамлакатларига таълим соҳасидаги тегишли стратегияларни аниқлашда ёрдам беришдан иборат. Унинг асосий мақсадлари ҳамма учун таълим сифатини ошириш ва умр бўйи ўқишни ривожлантириш; илмий билимлар ҳамда фан билан боғлиқ сиёсат тўғрисида хабардорликни ошириш; янги ахлоқий ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш; маданий хилма-хилликни, маданиятлараро мулоқотни ва тинчлик маданиятини тарғиб қилиш; ва билим жамиятларини қуришдан иборат. Ўзининг кўпгина фаолиятлари орасида у минтақа учун ёшлар тўғрисидаги ва ёшлар масалалари билан шуғулланадиган мутахассислар учун ахборот порталини қўллаб-қувватлайди.

Лотин Америкасидаги умумий аҳолининг 40 фоизи 18 ёшдан кичик бўлганлар эканлигини инобатга олган ҳолда, ЮНИСЕФнинг минтақадаги фаолияти болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва тарғиб этиш, болаларни давлат сиёсати, қонунлари ва бюджетининг марказига қўйиш учун сиёсий тарғибот ва ҳамкорликни ўз ичига олади. Унинг сиёсий саъй-ҳаракатлари асосан Бола

ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни қўллаш ва соғлиқни сақлаш, таълим, ОИВ / ОИТС, ҳимоя қилиш, ўспиринлар ва давлат сиёсатида миллий манфаатларини амалга оширишга кўмак беришга қаратилган.

"Ла Воз – Лотин Америкаси ва Кариб денгизидаги болалар ва ўспиринларнинг овози" Лотин Америкаси ва Кариб денгизидаги 20 та мамлакатда ўтказилган минтақавий тадқиқот натижаларини тақдим этади. Сўровни ЮНИСЕФнинг минтақадаги ваколатхоналари ва ЮНИСЕФнинг Испания қўмитаси қўллаб-қувватлайди. 103 миллион болаларнинг фикрларини ифода этган ҳолда, кўп мамлакатларда ўтказилган сўров ушбу турдаги биринчи ташаббусдир. Тадқиқот Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 12 ва 13 моддаларида умумлаштирилган бўлиб, унда ҳар бир бола иштирок этиш ва фикр билдириш ҳуқуқига эга эканлиги қайд этилган.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури (УНДП) Лотин Америкаси ва Кариб денгизи мамлакатларида ўзининг иқтисодий миссияларини амалга оширади.

БМТТДнинг минтақавий офиси демократик бошқарув, қашшоқликни камайтириш, ОИВ / ОИТС, атроф-муҳит ва энергия, инқирознинг олдини олиш ва тикланиш каби бешта устувор йўналишга эътибор қаратади. Ёшлар дастурда аниқ кўрсатилмаган ва Мингйиллик ривожланиш мақсадларига эришишга йўналтирилган лойиҳаларни амалга оширишда мақсадли аудиторияни ифода этадилар.

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Аҳолишунослик фонди (УНФПА) Лотин Америкаси ва Кариб денгизи мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларини молиялаштиришда фаол иштирок этиб келмоқда. Ташкилот қашшоқликни тугатиш, жинсий ҳаёт, жинсий ва репродуктив саломатлик ва гендер ҳақидаги тасаввурларни ўзгартиришга эътибор қаратиб, тажриба ва вазиятни таҳлил қилиш билан бир қаторда минтақадаги ёшларга қаратилган дастурларни қўллаб-қувватлайди. Унинг дастурлари ёшлар сиёсати нуқтаи назаридан аниқ чегараланмаган, аммо миллий даражада УНФПА дастурлари ёшлар сиёсатига тўғридан-тўғри ҳисса қўшиши мумкин.

Халқаро волонтёрлик тизими Лотин Америкаси ва ундан ташқарида аста-секин ўсиб бормоқда. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастурини кун тартибига биноан, ёшлар, фуқаролик жамияти ва маҳаллий ҳокимият институтларига жамиятни ривожлантириш, гендер тенглиги, фуқаролик ва бошқа масалаларни ҳал қилиш орқали мурожаат этади.

Жаҳон банки "Ёшлар овози" конференциялари орқали бир қатор мамлакатларда ёшларга оид миллий сиёсатни ривожлантириш бўйича ҳаракатларни муваффақиятли қўллаб-қувватламоқда. Минтақанинг еттита мамлакатида Жаҳон банки ёшлар учун муҳим бўлган миллий ижтимоий ва меҳнат сиёсатини ишлаб чиқишга ўз ҳиссасини қўшмоқда. Дастурларнинг аниқ йўналиши хавф остида бўлган ёшларга қаратилган.

Вақт ўтиши билан дунё ҳамжамияти кичик давлатлар дуч келаётган тўсиқ ва қийинчиликларни тан олди уларнинг кўплари заиф иқтисодиётга эга барқарор

ривожланишнинг қуйи поғонасида ҳисобланади. Булар ишлаб чиқариш миқёсида тежамкорликнинг йўқлиги, ташқи зарбаларга мойиллиги, ҳаддан ташқари ишонч ташқи молиявий оқимлар ва кам миқдордаги экспорт импорт бозорлари, чекланган транспорт ва алоқа, ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш кўлами қисқартирилган, юқори даражадаги кадрлар ва ресурслари чекланган малакали шахсларнинг миграциясидан иборат.

Лотин Америкаси ва Кариб денгизи ҳавзасида амалга оширилаётган муҳим стратегия минтақавий интеграцияни чуқурлаштириш ва кенгайтиришга қаратилган. Кариб денгизи мамлакатларининг ривожланиш парадокси – гарчи уларнинг заифлиги кенг тан олинган бўлса-да ва ўша пайтда қийинчиликлар янада кескинлашган бўлса-да, ҳудудда кўп томонлама шерикларнинг ёрдами заифлашди.

Жаҳон банки томонидан амалга оширилган "Очиқ ва ноқулай: кичик мамлакатларда барқарор ўсишни таъминлаш" тадқиқоти натижаларига кўра, меҳнатга лаёқатли аҳоли сони билан ўлчанадиган иқтисодий категория Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзасидаги мамлакатларнинг ривожланиши ва иқтисодий ўсиши учун аҳамиятга эга эмас. Таҳлилларга кўра, Лотин Америкаси ва Кариб денгизи, Панама ва Доминикан Республикаси каби баъзи кичик иқтисодий минтақа гигантларга қараганда анча тез ўсмоқда. Жаҳон банкининг ҳисоботининг бош муаллифи Даниел Ледерман фикрига кўра, кичик иқтисодиётлар савдо ва чет эл инвестициялари учун очиқ ва ўзларининг экспорт соҳаларида юқори ихтисослашган бўлишига қарамай, улар янада жўшқин.

Жаҳон банкининг яна бир "Тинчланувчанлик: Шарқий Кариб ҳавзасидаги иқтисодий ривожланишнинг молиявий сиёсати ва молиявий ривожланиши" ҳисоботида Шарқий Кариб денгизи давлатлари ташкилотига (ОЕСС) аъзо давлатлар савдо учун очиқлиги, иқтисодий диверсификация, табиий таъсирга дучор бўлганликлари сабабли ўзгарувчан ўсишни бошдан кечирганликлари кўрсатилган. Сайёҳлик ОЕССнинг энг муҳим соҳасидир. Сайёҳлик Сент-Винсент ва Гренадинадаги ЯИМнинг 26 фоизидан Антигуа ва Барбуда ялпи ички маҳсулотининг 74 фоизигача миқдорини ташкил этади. Булар кичик иқтисодиётдир, чунки ўсиш ва даромад манбаларини диверсификация қилиш қийин, бу уларни савдо-сотиқнинг ўзгарувчанлигидан ҳимоясиз қилади.

Халқаро савдо дискриминациясини солиқ-бюджет сиёсати ОЕССдаги савдо ўзгарувчанлигининг таъсирини юмшатишга ёрдам беради. Фискал жавобгарлик тўғрисидаги қонунлар ва солиқ қоидаларини қабул қилиш ушбу давлатлар учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлиб, табиий офатлар ёки иқтисодий зарбалар юзага келган тақдирда уларга кўпроқ вақтни тежашга имкон беради.

Кучли молиявий сектор, айниқса Шарқий Кариб денгизи мамлакатлари учун устувор вазифа бўлиб қолмоқда. Банк назорати ва келажакда консолидацияни яхшилаш бўйича янги "Банк тўғрисида" қонун қабул қилинди, бу эса молия манбаларидан фойдаланиш имкониятларини яхшилашда муҳим қадамдир.

17.4. Америка марказий иқтисодий интеграция банки

Марказий Америка минтақавий иқтисодий интеграцияси жараёни 1960 йил 13 декабрда Марказий Америка Иқтисодий Интеграцияси тўғрисида Бош Шартнома имзоланиши билан бошланиб, унга Марказий Америка Иқтисодий Интеграцияси банкини ташкил этиш масаласи келтирилган.

Америка марказий иқтисодий интеграция банки ўзининг асосий мақсадлари ва тамойиллари, шунингдек ўз фаолиятининг кўламини ҳисобга олган ҳолда ноёб институт бўлган Марказий Американинг интеграцияси ва ривожланиши учун молиявий қуролга айланди. Бунинг учун 1960 йилда мазкур банкда махсус мутахассислар фаолияти йўлга қўйилганлиги муҳим омил бўлиб хизмат қилди.

Банкнинг мақсади минтақада иқтисодий интеграция ва мувозанатли иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни рағбатлантиришдан иборат бўлиб, бу унга аъзо бўлган барча мамлакатларнинг манфаатларига мос келади.

Банк аъзо мамлакатларга иш билан таъминлаш ва ўз фуқароларининг фаровонлиги ҳамда ҳаёти сифатини яхшилашга ёрдам берадиган молиявий ечимларни тақдим этишда стратегик иттифоқчиси ҳисобланади.

17.4.1-жадвал

Америка марказий иқтисодий интеграция банкига аъзо давлатлар[44]

Минтақавий таъсисчилар	Минтақавий таъсисчи бўлмаган аъзолар	Минтақавий бўлмаган аъзолар
Гватемала	Панама	Мексика
Салвадор	Доминик Республикаси	Хитой Республикаси (Тайван)
Гондурас	Белиз	Аргентина
Никарагуа		Колумбия
Коста-Рика		Испания
		Куба

Жаҳон иқтисодиёти эволюцияси банкка аъзо давлатлар, айниқса Марказий Америкаликлар учун асосий молиявий манба сифатида мамлакатлар иқтисодий кўрсаткичларига ижобий таъсир кўрсатди.

Америка Қўшма Штатлари билан савдо даражасига, уларнинг Европа Иттифоқи билан бирлашишига ва икки томонлама тижорат шартномалари натижасида юзага келадиган муносабатларга боғлиқ. Худди шундай АҚШ ва Европада ишсизлик даражаси оилаларга пул ўтказмалари оқимига таъсир қилади. Шу билан бирга, молиявий бозордаги нотинчликлар тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини ва ҳамкорлик фондларининг мавжудлигини чеклайди.

Халқаро валюта жамғармасининг (ХВФ) ҳисоб-китобларига кўра, глобал иқтисодий фаоллик ривожланган мамлакатларнинг янгиланган ўсиши билан

[44] https://www.bcie.org/en/

янада кучаяди ва нисбатан барқарорлик кузатилади. Савдо динамикаси билан боғлиқ бўлган синергиялардан бири ривожланган мамлакатларда ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг қайта тикланиши, ривожланаётган бозорлар экспортини рағбатлантиришда асосий ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, ХВФ ҳукумат органлари ривожланаётган бозорларда юзага келиши мумкин бўлган маҳсулотларнинг камайиши, давлатларнинг қарздорлиги ва ривожланган иқтисодиётлардаги молиявий парчаланиш оқибатлари, шунингдек, геосиёсий зиддиятларнинг қайтадан кўтарилиши хавфига эътиборли бўлишлари кераклигини огоҳлантирмоқда.

Америка марказий иқтисодий интеграция банкини сақланиб қолиниши мустаҳкам молиявий аҳволни сақлашда, капиталлашувнинг мақбул даражалари ва унинг етакчилик ролини давом эттиришда, лойиҳалар ва ташаббусларни молиялаштиришда минтақа ривожланиши ва интеграциясини белгилаб беради. Шу маънода, янги манбалар янги аъзоларни бирлаштиришдан, бошқалар билан стратегик ташкилотлар ва янги капитал бозорларига кириш Америка марказий иқтисодий интеграция банкига беш йил давомида режалаштирилган мақсадларга эришишга имкон беради. Банк кредит мавқеини яхшилаш учун устувор йўналишларда портфелни диверсификация қилиш каби тадбирларни амалга оширади. Унга аъзо мамлакатларга капиталнинг ижобий соф оқими сақланиб қолиши ушбу каналларни йўналтиришга имкон беради.

Америка марказий иқтисодий интеграция банки минтақада иқтисодий интеграцияни жадаллаштириш ресурсларни мамлакатларнинг устувор стратегик тармоқларига йўналтириш, фаолиятни мувофиқлаштириш, ишончли мамлакатларга ресурслар етказиб бериш учун хизмат қилади.

18-БОБ. ОСИЁ ВА ТИНЧ ОКЕАНИ МИНТАҚАСИНИНГ ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

18.1.Осиё Тинч океани иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти

Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги (Asia Pacific economic Cooperation – APEC) Осиё-Тинч океани минтақасининг ўзаро боғлиқлигини таъминлаш учун 1989 йилда ташкил этилган. APECнинг 21 та аъзоси мувозанатли, инклюзив, барқарор, инновацион ва хавфсиз ўсишни қўллаб-қувватлаш ва минтақавий иқтисодий интеграцияни жадаллаштириш орқали минтақа аҳолиси учун янада фаровонликни таъминлашни мақсад қилади.

APEC ғояси биринчи марта 1989 йил 31 январда Австралиянинг собиқ Бош вазири Боб Хок томонидан эълон қилинди. Ўн ой ўтгач, Осиё-Тинч океани минтақасининг 12 та давлати APEC ташкил этиш учун Австралиянинг Канберра шаҳрида йиғилишди. Таъсисчилар Австралия, Бруней Даруссалам, Канада, Индонезия, Япония, Корея, Малайзия, Янги Зеландия, Филиппин, Сингапур, Таиланд ва Қўшма Штатлар.

Ташкилотга Хитой, Гонконг, Хитой Тайпейи (1991 й.), Мексика, Папуа-Янги Гвинея (1993 й.), Чили (1994 й.) Перу, Россия, Вьетнам (1998 й.) давлатларининг қўшилиши натижасида аъзолар сони 21 тага етди.

1989–1992 йилларда APEC юқори даражадаги расмий ва вазирлар даражасидаги мулоқот майдони сифатида хизмат қилган бўлса, 1993 йилда АҚШнинг собиқ президенти Билл Клинтон минтақавий ҳамкорликка кўпроқ стратегик қарашлар ва йўналишларни тақдим этиш мақсадида йиллик АПЕК Иқтисодий Лидерлари учрашувини ўтказди.

APEC раиси Эра Коне Баёнотига кўра раҳбарлар барқарор иқтисодий ўсишга эришиш, иш ўринлари яратиш, савдони эркинлаштириш ва рағбатлантириш, рақамли технологиялардан фойдаланиш орқали инклюзив ўсишни жадаллаштириш мажбуриятини оладилар.

Етакчилар АРЕСнинг қоидаларга асосланган, эркин, очиқ, адолатли, шаффоф ва кенг қамровли савдо тизимини қўллаб-қувватлашдаги ҳал қилувчи ролини таъкидлайдилар. АРЕС микро ва кичик корхоналарнинг халқаро бозорларда рақобатлаша олиш қобилиятини кучайтиришга интилади, уларга яшил ва барқарор ривожланишни таъминлайдиган муҳитни яратиш стратегиясини тасдиқлади. Форум тартибга солиш ва сиёсат орқали Интернет ва рақамли иқтисодиёт потенциалини қондиришга қаратилган ва ишчиларни, айниқса ҳимоясиз гуруҳлардаги инсон ресурсларини ривожлантириш орқали ўзгарувчан иш дунёсига тайёрлашга интилмоқда. Осиё-Тинч океани минтақасида ва ундан ташқарида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, иқлим ўзгариши ва қишлоқ-шаҳар ривожланиши шароитида 2018-2020 йилларда Озиқ-овқат хавфсизлиги ва иқлим ўзгариши бўйича кўп йиллик ҳаракатлар режаси қабул қилинди.

Осиё ва Тинч океани минтақасида эркин ва очиқ савдони таъминлаш учун аъзо мамлакатлар ижобий савдо ва иқтисодий ўзгаришларга эришиш механизми сифатида халқаро савдони қўллаб-қувватлайди. Ташкилот ривожланаётган инсон капитали, микро, кичик ва ўрта бизнесни модернизация қилиш ҳамда минтақавий озиқ-овқат тизимини такомиллаштиришдаги устуворликлар орқали барқарор иқтисодий интеграцияни таъминлаш учун сиёсий мажбуриятларни ўз зиммасига олди.

Дунё миқёсида нотекис ўсишни ва глобал иқтисодиётда хатарлар ва ноаниқликлар мавжудлигини эътироф этган ҳолда, раҳбарлар минтақавий ва глобал бозорларга микро, кичик ва ўрта корхоналарни интеграция қилиш учун сиёсат ишлаб чиқарувчиларини белгилаш, барқарор ва бардошли жамоаларни қуриш, ривожланаётган инсон капитали воситасида сифат ўсишига эришишни ва хизматлар соҳасидаги ҳамкорликни қўллаб-қувватлайдилар.

АРЕС раҳбарлари Осиё-Тинч океани эркин савдо зонаси ҳақидаги тасаввурни ҳақиқатга айлантириш учун йўл харитасини тасдиқлаш орқали янада кенгроқ минтақавий иқтисодий интеграция йўлида аниқ қадам ташлаш мажбуриятини оладилар. Аъзолар 2025 йилга қадар минтақада жисмоний, институционал ва одамлар ўртасидаги алоқаларни яхшилаш бўйича мақсадларга эришиш учун биринчи бор АРЕС уланиш режасини амалга оширмоқдалар. Қўшимча қийматга эга ўсишни қўлга киритиш учун инновациялар, инсон ресурсларини ривожлантириш ва барқарорликни ривожлантириш сиёсати АРЕСнинг инновацион ривожланиш, иқтисодий ислоҳотлар ва ўсиш бўйича янги келишувининг бир қисмидир. Кўп тармоқли энергия таъминотини илгари суришнинг муҳимлигини эътироф этган ҳолда, АРЕС иқтисодиёти 2030 йилга қадар минтақанинг энергия аралашмасида, шу жумладан электр энергиясини ишлаб чиқаришда қайта тикланадиган энергия улушини икки баравар оширишга ҳаракат қилади.

АРЕС раҳбарлари Жаҳон Савдо Ташкилотининг 9 вазирлик конференцияси қоидаларига асосланган кўп томонлама савдо тизимига ва Доҳа раундининг муваффақиятли натижаларига эришишга содиқлигини тасдиқлайди ва

инфратузилмани ривожлантириш ҳамда инвестицияларни ривожлантириш бўйича кўп йиллик режани маъқуллайди. Ушбу режага мувофиқ биринчи қадам сифатида Индонезияда Давлат ва хусусий шериклик маркази ташкил этилди. Одамларни бир-бирига уланишни рағбатлантириш учун ҳар йили 1 миллион АРЕС ичидаги университет талабаларига мўлжалланган трансчегаравий ҳамкорликни ривожлантиришга интилмоқда.

18.1.1-жадвал

Мавжуд бўлган маблағлар, 2019 йил

Лойиҳа фонди	Лойиҳанинг 2-сессияси
Лойиҳанинг умумий ҳисоби (ГПА)	790,333 доллар
Савдо ва инвестицияларни либераллаштириш ва енгиллаштириш ҳисоби (ТИЛФ)	742,901 доллар
АПЕКни қўллаб-қувватлаш фонди (АСФ) Бош жамғармаси	1,244,079 доллар
АСФ суб-маблағлари	
Инсон хавфсизлиги	217,084 доллар
Энергия самарадорлиги ва паст углерод ўлчовлари	905,327 доллар
Таъминот занжири уланиши	1,113,848 доллар
Осиё-Тинч океани ва глобал қиймат занжирларининг эркин савдо зонаси	732,683 доллар
Инновацион ривожланиш, иқтисодий ислоҳотлар ва ўсиш	231,169 доллар
Уланиш	596,830 доллар
Микро, кичик ва ўрта корхоналар	305,850 доллар
Таркибий ислоҳотлар бўйича АПЕК кун тартибининг янгиланган куни (РААСР)	665,804 доллар
Аёллар ва иқтисодиёт	383,760 доллар
Узоқ ҳудудлардаги иқтисодий ривожланиш	690,655 доллар
Рақамли инновациялар	1,261,456 доллар
Мавжуд бўлган умумий миқдор (ГПА + ТИЛФ + АСФ + Суб-Фундс)	9,881,779 доллар

АРЕС яшил ўсишнинг умумий мақсадларига эришиш ва тартибга солиш бўйича ҳамкорлик ва келишувни ривожлантириш мақсадида экологик маҳсулотларга қўлланиладиган таъриф ставкаларини ЖСТдаги позицияларига зарар етказмасдан беш фоизгача ва ундан пастга тушириш, 2035 йилга келиб, ялпи энергия зичлигини 45 фоизга камайтиришни мақсад қилиб қўйган.

Иқтисодий интеграциялашган, мустаҳкам ва хавфсиз АРЕС ҳамжамиятини амалга ошириш йўл харитаси кенг қамровли, узоқ муддатли ўсиш стратегиясини ўз ичига олган. АРЕС ўзининг Богор Мақсадларига эришиш борасидаги баҳосини якунлаб, товарлар, хизматлар ва инвестициялар савдосини либераллаштириш, шунингдек, савдони енгиллаштириш соҳаларида сезиларли ютуқларни қўлга киритди. Ташкилот Инвестициялар бўйича АРЕС стратегиясини ишлаб чиқди ва таркибий ислоҳотларнинг янги стратегиясини тасдиқлади.

18.2. Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлар ассоциацияси

Жануби-Шарқий Осиё Миллатлар Уюшмаси (АСЕАН) 1967 йил 8 августда Бангкокда Индонезия, Малайзия, Филиппин, Сингапур ва Таиланд томонидан имзоланган АСЕАН Декларацияси (Бангкок Декларацияси) натижасида шаклланган. Бугунги кунда аъзо давлатлар Бруней Даруссалам (1984 й.), Вьетнам (1995 й.), Лаос ПДР, Мянма (1997 й.), Камбоджа (1999 й.) қўшилиши натижасида ўн нафарни ташкил этади.

АСЕАННинг мақсад ва вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларининг гуллаб-яшнаган ва тинч ҳамжамияти учун замин яратиш учун тенглик ва шериклик руҳидаги қўшма саъй-ҳаракатлар орқали минтақадаги иқтисодий ўсишни, ижтимоий тараққиётни ва маданий тараққиётни жадаллаштириш;
- минтақа мамлакатлари ўртасидаги муносабатларда адолат ва қонун устуворлигини ҳурмат қилиш ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низоми принципларига риоя қилиш орқали минтақавий тинчлик ва барқарорликни таъминлаш;
- иқтисодий, ижтимоий, маданий, техникавий, илмий ва маъмурий соҳаларда умумий қизиқиш уйғотадиган масалалар бўйича фаол ҳамкорлик ва ўзаро ёрдамни ривожлантириш;
- таълим, касбий, техник ва маъмурий соҳаларда ўқув ва илмий-тадқиқот муассасалари шаклидаги ўзаро ёрдам кўрсатиш механизмини йўлга қўйиш;
- минтақа даражасида қишлоқ хўжалиги ва саноатдан кўпроқ фойдаланиш, савдони кенгайтириш, шу жумладан халқаро товар савдоси муаммоларини ўрганиш, уларнинг транспорт ва коммуникация воситаларини такомиллаштириш ҳамда ўз халқларининг турмуш даражасини ошириш бўйича янада самарали ҳамкорлик қилиш;
- Жануби-Шарқий Осиё тадқиқотларини тарғиб қилиш;
- мақсад ва вазифалари ўхшаш бўлган мавжуд халқаро ва минтақавий ташкилотлар билан яқин ва фойдали ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда ўзаро яқин ҳамкорлик қилиш учун барча шароитларни яратиш.

АСЕАНга аъзо давлатлар Жануби-Шарқий Осиёда дўстлик ва ҳамкорлик шартномасида (ТАС., 1976 й.) мавжуд бўлган қуйидаги асосий принципларни қабул қилдилар:

- барча халқларнинг мустақиллиги, суверенитети, тенглиги, ҳудудий яхлитлиги ва миллий ўзига хослигини ўзаро ҳурмат қилиш;
- ҳар бир давлатнинг ўз миллий мавжудлигини ташқи аралашув, ишдан бўшатиш ёки мажбурлашсиз бошқариш ҳуқуқи;
- бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик;
- келишмовчиликларни ёки низоларни тинч йўл билан ҳал этиш;
- қўрқув ёки зўравонликдан воз кечиш;
- ўзаро самарали ҳамкорлик.

АСЕАН раҳбарлари томонидан унинг 30 йиллиги муносабати билан қабул қилинган "АСЕАН миссияси" ушбу ташкилотнинг ташқи кўриниши тинч, барқарорлик ва фаровонликда яшайдиган, динамик ривожланишда шерик бўлиб, Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларининг концепти каби умумий қарашга келишиб олди.

18.2.1-жадвал

АСЕАНга киритилган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқими (млн АҚШ доллари)

	2015	2016	2017	2018	2019
Қишлоқ хўжалиги, ўрмончилик ва балиқчилик	4 716.71	5 389.02	2 683.33	4 275.49	4 039.46
Кончилик ва карьер ишлари	7 491.95	6 542.01	3 921.40	2 253.22	-5 937.43
Ишлаб чиқариш	26 887.91	28 490.67	22 138.72	30 425.25	55 116.01
Электр, газ, буғ ва кондиционер билан таъминлаш	406.34	2 039.92	1 047.34	6 626.18	1 532.06
Сув таъминоти; канализация, чиқиндиларни бошқариш ва тозалаш тадбирлари	89.32	-40.23	397.47	544.79	150.97
Қурилиш	1 053.19	249.43	1 428.41	1 929.39	2 254.35
Улгуржи ва чакана савдо; автоуловларни ва мотоцикларни таъмирлаш	21 912.92	10 603.59	12 547.76	26 213.69	20 204.40
Ташиш ва сақлаш	-717.06	4 327.45	892.65	242.86	-1 740.55
Турар жой ва овқатланиш хизмати	229.64	449.12	1 297.22	345.91	674.54
Ахборот ва алоқа	2 396.29	1 763.55	1 888.02	2 416.51	1 002.89
Молиявий ва суғурта фаолияти	44 395.83	32 141.41	44 545.49	39 355.89	42 397.58
Кўчмас мулк фаолияти	9 699.27	8 865.54	10 513.53	13 680.89	13 057.94
Касбий, илмий ва техник фаолият	2 047.80	-36.20	510.62	507.45	1 126.72
Маъмурий ва ёрдамчи хизматларнинг фаолияти	200.58	298.23	249.00	219.73	493.80
Давлат бошқаруви ва мудофаа; мажбурий ижтимоий таъминот	0.04		24.79	34.23	21.30
Таълим	53.02	1.44	65.20	96.54	54.41
Инсон саломатлиги ва ижтимоий иш фаолияти	206.34	127.00	-105.20	331.43	904.67
Санъат, кўнгил очиш ва дам олиш	-35.27	-14.86	727.20	46.90	674.56
Бошқа хизматлар фаолияти	4 864.48	13 508.18	8 449.60	10 445.74	11 105.41
Белгиланмаган фаолият	4 215.22	3 961.84	5 736.93	6 909.46	7 579.90
ЖАМИ фаолияти	130 114.52	118 667.09	118 959.46	146 901.55	2.98

2003 йилда АСЕАННнинг 9-саммитида АСЕАН раҳбарлари АСЕАН ҳамжамиятини ташкил этишга қарор қилдилар.

2007 йил январь ойида бўлиб ўтган 12-АСЕАН саммитида раҳбарлар 2015 йилга келиб, АСЕАН ҳамжамиятини ташкил қилишни тезлаштириш бўйича қатъий мажбуриятларини тасдиқладилар ва 2015 йилга қадар АСЕАН ҳамжамиятини ташкил қилишни жадаллаштириш тўғрисида Себу декларациясини имзоладилар.

АСЕАН ҳамжамияти қуйидаги учта устундан иборат:

1. сиёсий-хавфсизлик ҳамжамияти;
2. иқтисодий ҳамжамияти;
3. ижтимоий-маданий ҳамжамияти.

Ҳар бир устуннинг ўзига хос режаси бор ва АСЕАН Интеграцияси ташаббуси (ИАИ) стратегик асослари ва ИАИ иш режаси II босқичи (2009-2015 йиллар) билан биргаликда улар 2009-2015 йилларда АСЕАН ҳамжамияти учун «йўл харитасини» ташкил этади.

18.3. Жанубий Тинч океани форуми

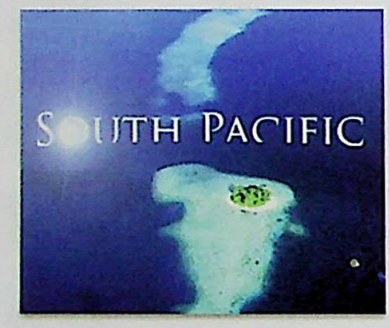

Тинч океани ороллари форуми минтақадаги энг муҳим сиёсий ва иқтисодий ташкилот ҳисобланади. У 1971 йилда ташкил этилган, унинг аъзолари сони 18 та бўлиб, қуйидагилардан иборат:

Австралия, Кўк ороллари, Микронезия Федератив Штатлари, Фижи, Франция Полинезияси, Кирибати, Науру, Янги Каледония, Янги Зеландия, Ниуе, Палау, Папуа Янги Гвинея, Маршалл ороллари республикаси, Самоа, Сулаймон ороллар, Тонга, Тувалу, Вануату.

Форумнинг Тинч океани ғояси барча Тинч океани аҳолиси эркин, соғлом ва самарали ҳаёт кечиришлари учун тинчлик, ҳамжиҳатлик, хавфсизлик, ижтимоий интеграция ва гуллаб-яшнаши учун мўлжалланган. Бунга Тинч океани ролларининг форуми ҳукуматлар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш, халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш ва аъзолар манфаатларини ифода этиш орқали эришади.

1989 йилдан буён Форум ҳар йили вазирлар даражасида муҳим ҳамкорлар билан учрашув ўтказмоқда. Ҳозирги кунда Форум 18 мулоқот бўйича шерикларни (Канада, Хитой Халқ Республикаси, Куба, Европа Иттифоқи, Франция, Германия, Ҳиндистон, Индонезия, Италия, Япония, Корея Республикаси, Малайзия, Филиппин, Испания, Таиланд, Туркия, Буюк Британия) тан олади.

Форум ишига 2014 йил июль ойида Форум раҳбарлари томонидан тасдиқланган «Тинч океан минтақаси минтақавийлиги асослари» раҳбарлик

қилади. Унда Тинч океанида чуқур минтақавийликка эришиш учун стратегик қарашлар, қадриятлар, мақсадлар ва ёндашувлар белгиланган. Минтақавийлик – миллий саъй-ҳаракатларни бирлаштириш, умумий тўсиқларни енгиб ўтиш ва Тинч океани мамлакатлари ҳамда ҳудудларида барқарор ва ҳар томонлама ривожланишга интилиш мақсадида институтлар, манбалар ва бозорларни босқичма-босқич алмашишга олиб келадиган умумий ўхшашлик ва мақсаднинг ифодаси ҳисобланади.

Тинч океани минтақавийлиги асослари стратегик муаммоларни ҳал этувчи сиёсий суҳбатлар ва ташаббусларни қўллаб-қувватлайди. Тинч океанининг барча аҳолиси ҳудудий яхлитликни таъминлашда муҳим роль ўйнайди ва ушбу тамойилни қўллаб-қувватлайди, доиравий қамраб олинган минтақавий сиёсатни ривожлантириш жараёнини илгари суради. Доиравий, шунингдек, форум етакчиларининг ушбу сиёсий ташаббусларни илгари суриш учун вақт ва бўш жойга эга бўлишига ишонч ҳосил қилиш учун Форум етакчиларининг кун тартибини устуворлаштиришни қўллаб-қувватлайди.

Ҳар йили ўтказиладиган форум мажлисларига мезбон мамлакат Ҳукумати раҳбари раислик қилади ва у кейинги мажлисгача форум раиси бўлиб қолади. Етакчилар томонидан қабул қилинган қарорлар консенсус асосида қабул қилинади ҳамда форумлар баёнотида баён қилинади, улар асосида сиёсатлар ишлаб чиқилади ва амалга оширилади.

Қабул қилинган минтақавий сиёсат ва ташаббуслар Тинч океани ороллари форумининг котибияти томонидан мувофиқлаштирилади ва Тинч океани минтақавий ташкилотлари кенгаши (СРОП) орқали амалга оширилади.

Инклюзивлик Тинч океани минтақавий тизмининг марказида бўлади ва у Тинч океани давлатлари раҳбарлари ва вазирларининг доимий учрашувлари тўғрисида доимий хабардор бўлишга имкон беради.

Форум котибияти ҳар йили қамраб олувчи ва жамоат жараёнини назорат қилиб боради ва бу Тинч океани аҳолисига минтақавийликни кучайтиришга ёрдам берадиган ташаббусларни тақдим этишга имкон беради.

Ҳар қандай манфаатдор томонлар ташаббус кўрсатиши мумкин, аммо у Тинч океани минтақаси доирасида баён қилинган қадриятлар ва мақсадларга мос келиши ҳамда минтақавий ҳаракатлар синовларига жавоб бериши керак.

Котибият барча тақдимномаларни тузади ва уларни Форумнинг расмийлар қўмитасининг махсус қуйи қўмитаси кўриб чиқади, сўнгра улар ҳисоботни форум ташқи ишлар вазирларига ва Форум раҳбарига етказадилар.

Тинч океани ороллари форуми минтақавий сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳудудий қадриятларга асосланади.

18.3.1-жадвал

Жамғарманинг умумий фонди

Даромадлар	2019	2018
Аъзолар ҳиссаси	5,057,820	5,057,820
Фоизли даромадлар	144,001	92,587
Қайта тикланадиган даромадлар	1,615,850	1,434,385
Маъмурий тўловлар олинди	604,721	754,623
Бошқа даромадлар	12,932,658	15,595,121
ЖАМИ	20,355,050	22,934,536
Харажатлар	4,007,666	3,417,141
Иқтисодий бошқарув	2,379,321	2,631,474
Сиёсий бошқарув ва хавфсизлик	3,107,220	3,501,400
Стратегик шериклик ва мувофиқлаштириш	5,710,443	5,077,503
Корпоратив хизматлар	3,472,091	2,841,407
Котибият раҳбарияти	18,676,741	17,468,925
Соф хорижий валюта (зарар)	-335,477	-10,421
Даромадларнинг харажатлардан ортиқ бўлиши	1,342,832	5,455,190

Манба: Ташкилотнинг Молиявий ҳолат тўғрисидаги ҳисоботи

18.4. Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилоти

Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилоти (АПО) Осиё-Тинч океани минтақасида ҳосилдорликни оширишга қаратилган ҳукуматлараро ташкилотдир. 1961 йилда ташкил этилган Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилоти сиёсий консултация хизматлари орқали минтақанинг барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшади ва саноат, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш ва жамоат соҳаларида ташаббусларни амалга оширади.

Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилоти аъзо мамлакатларга ҳосилдорликни ошириш бўйича миллий стратегияларни ишлаб чиқишда ва институционал салоҳиятни ривожлантириш бўйича бир қатор саъй-ҳаракатлар, шу жумладан, аъзо мамлакатларнинг илмий тадқиқот марказлари ва тажриба марказлари орқали ёрдам бериш орқали минтақанинг келажагини шакллантирмоқда. Бу сиёсий эмас, нотижорат ва нодискриминацион ташкилотдир.

Ишлаб чиқариш масалалари бўйича Осиё ташкилотига аъзо бўлиш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссиясининг (БМТнинг ЭССАП) аъзолари бўлган Осиё ва Тинч океанидаги мамлакатлар учун очиқдир.

Ҳозирги аъзо 20 та иқтисодиёт бўлиб, улар Бангладеш, Камбоджа, Хитой Халқ Республикаси, Фиджи, Гонконг, Ҳиндистон, Индонезия, Эрон Ислом Республикаси, Япония, Корея Республикаси, Лао ПДР, Малайзия, Мўғулистон, Непал, Покистон, Филиппин, Сингапур, Шри-Ланка, Таиланд ва Вьетнамни ўз ичига олади. Ушбу мамлакатлар ишлаб чиқаришнинг белгиланган миллий ташкилотлари (НПО) орқали билим, маълумот ва тажриба алмашиш юзасидан келишув орқали ўзаро ҳамкорлик руҳида бир-бирларига кўмак беришади.

18.5. Осиё Тараққиёт банки

Осиё тараққиёт банки – Осиё ва Тинч океани минтақаси мамлакатларидаги ривожланиш лойиҳаларини узоқ муддатли кредитлар ажратиш билан шуғулланадиган йирик халқаро молия институтларидан бири ҳисобланади. Ташкилот 1966 йил 22 августда дастлаб 15 та мамлакат томонидан шартнома имзоланиши билан ташкил этилган бўлиб, штаб-квартираси Манилада (Филиппин) жойлашган. ОТБ президенти 5 йил муддатга сайланади. Банк ўз фаолиятини 1966 йил 19 декабрда бошлаган. Банкни тузишдан мақсад эса Осиё ва Тинч океани минтақасидаги ривожланаётган мамлакатлар иқтисодий ва ижтимоий тараққиётига ўз ҳиссасини қўшишдан иборат бўлган.

Осиё Тараққиёт банки дунёда камбағалларнинг катта қисми яшайдиган Осиё ва Тинч океани минтақасида фаолият олиб боради ва ўз олдига ўта қашшоқликни тугатиш, гуллаб-яшнайдиган, бардошли, барқарор минтақани шакллантириш вазифасини қўйган.

ОТБ аъзо ҳукуматлар, мустақил мутахассислар ва бошқа молиявий институтлар билан ҳамкорликда 2030 стратегияси лойиҳаларини амалга оширишга йўналтирилган.

Ривожланишнинг кўп томонлама молиявий институти сифатида ОТБ қуйидагиларни таъминлайди:

- кредитлар;
- техник ёрдам;
- грантлар.

ОТБ мамлакатларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиши доирасида сиёсий мулоқотларни осонлаштириш, маслаҳат хизматларини кўрсатиш, расмий, тижорат ва экспорт кредит манбаларига тааллуқли қўшма молиялаштириш операцияларини мувофиқлаштириш масалаларида ҳам ўз ёрдамини таклиф этади.

Ташкилот ўзининг асосий фаолиятида еттита устувор йўналишларга эътибор қаратади. Ушбу соҳаларда ОТБнинг қуйидаги давлат ва хусусий сектор

операциялари, маслаҳат хизматлари ва билимларни қўллаб-қувватлаш орқали ёрдам кўрсатилади:

- қашшоқликни камайтириш ва тенгсизликни олдини олиш;
- гендер тенгликдаги тараққиёт;
- иқлим ўзгаришига қарши курашиш, иқлим ва табиий офатларга чидамлиликни ошириш ва экологик барқарорликни таъминлаш;
- яшаш учун кўпроқ шаҳарларни яратиш;
- қишлоқ тараққиёти ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш;
- бошқарув ва институционал салоҳиятни такомиллаштириш;
- минтақавий ҳамкорлик ва интеграцияни ривожлантириш.

Йўллар, электр станциялари ва кўприклар каби мамлакатнинг жисмоний объектлари сифатида белгиланган инфратузилма минтақавий ривожланиш учун жуда муҳимдир. Самарасиз инфратузилма иқтисодий ўсишни секинлаштиради ва одамларни қашшоқликдан чиқаришга ёрдам берадиган иш ўринларини яратишда зарур бўлган инвестицияларни чеклайди, электр таъминотининг узилиши завод унумдорлигига путур етказади. Минтақада логистик имкониятларга эга бўлмаган йўллар, портлар ва аэропортлар одамлар, товарлар ва хизматлар оқимига салбий таъсир кўрсатмоқда, сув ва канализация тизимининг етарли эмаслиги миллионлаб инсонларнинг соғлом ва самарали ҳаёт кечиришига тўсқинлик қилмоқда.

ОТБ инфратузилмани қуриш ва сақлашни қўллаб-қувватлаш учун ривожланаётган аъзо мамлакатларга, хусусий секторга ва давлат-хусусий шериклик орқали кредитлар, грантлар ва техник ёрдам беради. Уларнинг аксарияти сув, энергетика, транспорт, шаҳарсозлик ва ахборот-коммуникация технологияларига тегишли. ОТБ ўз операцияларини 2014 йилдаги 14 миллиард доллардан 2020 йилда 20 миллиард долларгача кўпайтирди, шундан 70 фоизи инфратузилмани ривожлантиришга йўналтирилган.

Гарчи Осиё ва Тинч океани минтақасидаги инфратузилмани ривожлантиришга йилига 900 миллиард доллар сарф қилинса-да, бу ОТБнинг 2016 йилдан 2030 йилгача минтақанинг иқлим ўзгариши ва иқтисодий ўсишни давом эттириш учун ҳар йили талаб қиладиган 1,7 трлн. инвестицияларга бўлган эҳтиёжнинг қарийб 90 фоизи энергия ва транспортга тўғри келади. Банк қашшоқликдан холи бўлган минтақани рўёбга чиқаришда минтақавий инфратузилмани молиялаштиришнинг янги усулларини ва хусусий сектор учун янги имкониятларни ишлаб чиқишга эътибор қаратилмоқда.

18.5.1-жадвал

Минтақалар бўйича оддий капитал ва имтиёзли ресурслар бўйича мажбуриятлар (миллион доллар)

Минтақа	2016	2017	2018	2019	2020
Марказий ва Ғарбий Осиё	3,696	4,462	3,734	5,314	4,46
Шарқий Осиё	1,825	2,023	1,873	2,671	3,054
Тинч океани	424	80	381	736	405
Жанубий Осиё	5,408	5,168	3,503	6,761	6,978
Жануби-Шарқий Осиё	2,356	4,409	3,683	4,039	6,275
Минтақавий	198	43	81	171	403
ЖАМИ	13,908	16,184	13,255	19,692	21,576

Осиё ва Тинч океани минтақаси ҳозирги кунда дунё иқтисодиёти учун катта ҳаракатлантирувчи куч бўлиб, глобал ўсишнинг 60 фоизини ташкил этади. 2008-2009 йиллардаги глобал молиявий инқироздан сўнг минтақанинг иқтисодий кенгайиши йилига ўртача 6,8 фоизни ташкил этди, бу барқарор иқтисодий шароит ва ривожланишни жадаллаштирган ва қашшоқликни камайтиришга ёрдам берган.

Ўсиш прогнози ижобий бўлиб қолса-да, ривожланишнинг бир қатор қийинчиликлари сақланиб қолмоқда. Осиё ва Тинч океани мамлакатлари юқори урбанизация, улкан демографик силжишлар, атроф-муҳитнинг ўсиши ва инфратузилманинг катта танқислигини бошдан кечирмоқда.

Минтақа давлатлари орасида даромадлар тенгсизлиги ва ижтимоий тафовутлар сақланиб қолмоқди. Шу билан бирга, тобора ўзаро боғлиқ дунё глобал шокларнинг тезроқ тарқалиши учун имконият яратмоқда. Иқтисодий ўсишнинг кучли бўлишига қарамай, Осиё ва Тинч океани минтақасида 264 миллион киши истиқомат қилади.

Осиё ва Тинч океани иқтисодиёти янги ва ривожланаётган технологияларни қандай ишлатиши ривожланиш муаммоларини ҳал қилишда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Технологик ютуқлар таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларини кенгайтирмоқда, қайта тикланадиган энергияни рақобатбардош қилиб, замонавий коммуникациялардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтирмоқда. Минтақанинг бугунги долзарб вазифаси баъзи технологияларнинг жамиятга таъсир қилиши мумкин бўлган иш жойларини ўзгартириш, кибер фирибгарлик ва маълумотларни ўғирлаш каби зарарли таъсирларни бошқариш пайтида ушбу имкониятлардан фойдаланишдан иборат.

ОТБ минтақада ижтимоий-иқтисодий барқарорликни таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган "Стратегия 2030" лойиҳаси ривожланишнинг глобал ва минтақавий муаммоларига янада самарали жавоб бериш учун янги операцион устуворликлар беради. Ушбу стратегик йўналишлар Барқарор Тараққиёт Мақсадлари ва Ривожланишни молиялаштириш дастури, Иқлим ўзгариши бўйича Париж келишуви, Табиий офатлар хавфини камайтириш бўйича Сендай асослари ва инфратузилмани ривожлантириш бўйича G20 кун тартибига мос келади. 2030 стратегияси танқидий глобал ривожланиш кун тартибини муайян маҳаллий шароитларга мослаштириш кераклигини тан олади. ОТБ ўзларининг ТМКларнинг ривожланаётган эҳтиёжларини – уларга тегишли молия, билим ва шериклик билан таъминлаш йўлини кучайтиради. Стратегия-2030 инновацион технологиялардан фойдаланиш ва банкнинг ҳар томонлама тажрибасини бирлаштирадиган давлат ва хусусий секторнинг аралашувига асосланган интеграциялашган ташаббуслар зарурлигини таъкидлайди.

ОТБ минтақадаги энг қашшоқ ва ҳимоясиз давлатларни қўллаб-қувватлашни устувор йўналиш сифатида давом эттиради. У турли хил гуруҳларга – нозик ва зиддиятли вазиятлар ва ривожланаётган кичик штатлар, кам даромадли ва ўртача даромадли мамлакатлар ҳамда юқори даромадли мамлакатлар бўйича табақалаштирилган ёндашувларни қўллайди. Бундан ташқари, банк ушбу мамлакатларда қолиб кетган ҳудудлар ва уладаги қашшоқларнинг эҳтиёжларини қондиради.

ОТБ яшил, барқарор, эгилувчан ва инклюзив бўлган инфратузилма инвестицияларини қўллаб-қувватлайди. Банк, шунингдек, хусусий сектор фаолиятини кенгайтириш, қўшимча молиявий ресурсларни жалб қилиш, билимларни етказиб берувчиси ролини кучайтириш борасидаги саъй-ҳаракатларини икки баравар оширмоқда.

ОТБ ёрдамиди минтақадаги кўп мамлакатлар стратегик жараёнларга эришиш учун миллий стратегиялар, ёндашувлар, ривожланиш режалари ва институционал ислоҳотларни аниқлаб олган. Шунингдек, банк мақсадларни амалга оширишни жадаллаштириш, шу жумладан, иқтисодий ривожланишга маҳаллий ёндашувларни мослаштириш, иқтисодий ривожланишни экологик жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш ва ижтимоий ҳимоя дастурлари ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлаш орқали техник ёрдам кўрсатмоқда. ОТБнинг Бирлашган

Миллатлар Ташкилотининг Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссияси ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт Дастури билан ҳамкорлиги минтақавий сиёсат бўйича мулоқот, билимларни яратиш ва салоҳиятни оширишга ёрдам беради – иқтисодий ривожланишда минтақавий тараққиётни қўллаб-қувватлайди. Шу мақсадда банк 2018 йилда 35,82 миллиард доллар миқдоридаги кредитлар, грантлар, кафолатлар, акциядорлик инвестициялари, техник ёрдам ва қўшма молиялаштиришни амалга оширди. Банк ўзининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш эҳтиёжларини қўллаб-қувватлаш учун қарийб 5,29 миллиард доллар миқдоридаги имтиёзли ёрдам ва 16,29 миллиард доллар миқдоридаги оддий капитал маблағлари ҳисобидан маблағ ажратди, шундан 3,14 миллиард АҚШ долларлик гаровсиз операцияларни қўллаб-қувватлади. Унинг лойиҳани биргаликда молиялаштириш 13,87 миллиард долларга етди. Шунингдек, ОТБ 371 миллион долларлик техник ёрдамни тақдим этди, бунинг 130 миллион доллари биргаликда молиялаштириш манбалари ҳисобига тўғри келади.

2030 Стратегиясига биноан, ОТБ ривожланиш ҳақидаги билимларни етказиб берувчи ва тарқатувчи сифатида етакчилик ролини кучайтириш мақсадида ривожланаётган аъзо мамлакатлар билан уларнинг эҳтиёжларини аниқлаш ва энг керакли билим маҳсулотлари ва хизматларига жавоб бериш учун яқиндан иш олиб бормоқда. ОТБнинг билим маҳсулотлари ва хизматлари инновациялар ва рақамли соғлиқни сақлаш, таълим учун ахборот-коммуникация технологиялари, молиявий инновациялар, энергия ишлаб чиқариш ва сақлаш тизимидаги инновациялар, инфратузилмани молиялаштиришдаги бўшлиқни юмшатиш ва иқлим ўзгаришига ёрдам берадиган илғор технологияларни лойиҳалаштиришга интеграциялашувга ёрдам берди. Янги технологиялар юқори маҳсулдорликни келтириб чиқаради ва иқтисодий ўсиш, яхши маошли иш ўринлари ва қашшоқликни камайтириш учун асосдир. Бироқ, ушбу технологиялар баъзи иш жойларига таҳдид солиши ва кам малакали ишчиларни ишдан бўшатиши мумкинлиги сабабли, ҳукумат узлуксиз ўқишни тарғиб қиладиган ва меҳнат бозори мослашувчанлигини таъминлайдиган таълим соҳасидаги ислоҳотларни ўтказиши керак.

ОТБ тадқиқот ишлари янги ғояларни рағбатлантиришни, сиёсат муҳокамаларини рағбатлантиришни ва минтақавий нуқтаи назарни тушунтиришни давом эттирмоқда. Сентябрь ойидаги Осиё Тараққиёти дастурига киритилган янгиланиш шуни кўрсатдики, ривожланаётган Осиё минтақанинг ташқарисидаги иқтисодий бўҳронларга қарши турмоқда, ташқи талаб минтақанинг йирик иқтисодиётларини қўллаб-қувватламоқда.

ОТБ турли соҳалар ва мавзуларни қамраб олувчи билим маҳсулотлари ва хизматларини ишлаб чиқаради. Яқинда инклюзив бизнес, ақлли шаҳарлар, минтақавий индустриализация, қариган жамиятлар ва минтақавий интеграцияга оид нашрлар чоп этилди. ОТБ ўзининг қонунлар ва сиёсатни ислоҳ қилиш дастури орқали миллий ривожланиш мақсадларига эришишда ёрдам

бериш учун қонунчилик ислоҳотлари ва салоҳиятни ошириш орқали ижтимоий ривожланиш қўллаб-қувватланади. Дастур қонун ва меъёрий ҳужжатларни адолатли, изчил, ахлоқий ва тахминий равишда қабул қиладиган ва қўллайдиган тартибга солувчи ва суд институтларини яратишда ёрдам беришга қаратилган. Банкнинг кейинги фикрлаш ва ижодий муаммоларни ҳал этиш борасидаги етакчилиги бир қатор нуфузли форумлар орқали намойиш этилади. Буларга банкнинг йиллик тоза энергия форуми, ОТБ транспорт форуми, ОТБ сув форуми ва Осиё-Тинч океани минтақасининг иқлим ўзгаришига мослашиш форуми киради. Бошқа мисоллар иқлим ўзгариши ва экологик адолат бўйича ишларни; кичик ва ўрта корхоналарни кредитлашда хатарларни бошқариш; ижроия идоралари, хусусий сектор ва фуқаролик жамияти учун коррупцияга қарши хабардорлик; ички аудит ва ҳисобот бериш механизмлари ва давлат секторида бухгалтерия фаолиятини ўз ичига олади.

ОТБ доимий равишда билим шерикларини жалб қилиш ва аниқ натижаларни бериш учун билимларни соддалаштириш устида иш олиб боради. Йил давомида бу борада учта битим ва ривожланиш ва ҳамкорлик бўйича еттита шартнома имзоланди. Ушбу ҳамкорлик ОТБнинг ички экспертизасини тўлдириб, шаҳарни ривожлантириш учун фазовий ахборот ечимлари, олий ўқув юртлари салоҳиятини оширишда илмий-техник маслаҳат, экологик ҳуқуқ соҳасидаги мутахассислар учун ўқув дастурлари ва қуёш технологияларини илгари суриш бўйича ҳамкорлик платформалари каби мутахассислар билимини тақдим этди. Бу Барқарор Тараққиёт ва Иқлим Ўзгариши Департаментининг Билим бўйича Маслаҳат Хизматлари Маркази орқали ва турли секторлар ва тематик гуруҳлар ўртасидаги мавжуд билимларни тўлдиради.

18.6. Осиё Тараққиёт банкининг Ўзбекистон Республикаси билан ҳамкорлик йўналишлари

Ўзбекистоннинг Осиё Тараққиёт банки билан муносабатлари ўзаро тенг ҳамкорликка асосланган бўлиб, у иқтисодий ва ижтимоий тараққиётига кўмаклашиш, давлат ва хусусий фондлардан капитал қўйилмаларнинг ўсишини таъминлаш, ҳудудий савдонинг ривожланишига олиб келувчи иқтисодий режаларни тартибга солишда иштирок этиш, ташқи манбалардан молиялаштириладиган лойиҳаларни тайёрлаш ва бажариш, аъзо мамлакатлар билан ташқи иқтисодий муносабатларга киришишга асосланган. Мазкур ташкилот олдидаги стратегик вазифалар қуйидагилардан иборат:

1. Узоқ Шарқ ва Осиё ҳудудида ҳамкорлик ва иқтисодий ўсишга кўмаклашиш.
2. Камбағаллик даражасини пасайтириш.
3. Инсон ресурсларини ривожлантириш.
4. Табиатдан фойдаланишда рационал таъминлаш.

ОТБ уставига биноан Банк тизимига кирувчи бир нечта махсус фондлар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилар:

- Имтиёзли шартларда узоқ муддатли кредитлаш махсус фонди;
- Осиё ривожланиш фонди;
- Техника ёрдами махсус фонди.

ОТБ ривожланаётган мамлакатларга мазкур фондлар ҳисобидан ажратиладиган кредитлари қуйидаги шартлар асосида амалга оширилади:

- Оддий фонд ҳисобидан тижорат шартлари асосида 25 йил муддатга;
- Осиё ривожланиш махсус фонди ҳисобидан имтиёзли 1-3% ставкалар бўйича қолоқ давлатларга 40 йилгача муддатга кредитлар ажратади.

Ўзбекистон Республикаси ОТБга 1995 йил август ойида аъзо бўлган. 1997 йил Тошкентда ОТБ ваколатхонаси очилган.

Ўзбекистоннинг ОТБ билан амалга ошираётган дастур ва лойиҳалари қишлоқ хўжалиги, хусусий тадбиркорликни ривожлантириш, транспорт ва божхона транзити соҳасида минтақавий ҳамкорлик, болалар ҳимояси ҳамда бошланғич таълимни эгаллашга қаратилган ижтимоий хизматларни такомиллаштиришни ўз ичига олади.

2010 йилнинг 1-4 май кунлари Тошкент шаҳрида ўтказилган ОТБ Бошқарувчилар кенгашининг 43-мажлисида 1,3 мингдан ортиқ хорижий вакиллар иштирок этди.

2012 йил сентябрда ОТБ Ўзбекистон Республикаси билан 2012-2016 йилларга мўлжалланган мамлакат билан ҳамкорлик стратегиясини (МҲС) қабул қилди. Мазкур стратегия Ўзбекистонда инфратузилма ривожи ва саноатни модернизация қилиш мақсадларига эришиш учун қаратилган 2013-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг фаровонлигини ошириш стратегияси билан мувофиқлаштирилди. Ҳамкорлик стратегиясида асосий эътибор шаҳар инфратузилмаси ва уй-жой хизматлари, коммуникация, энергетика, сув тармоқлари ва транспорт ривожини қўллаб-қувватлашга ва молиявий хизматлар имкониятларидан фойдаланишни кенгайтиришга қаратилган.

2014 йилда ОТБ Ўзбекистонда энергияга нисбатан ўсиб бораётган талабни қондириш, самарали энергия қувватларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш мақсадида 300 млн. АҚШ доллар миқдорида заём ажратди. Осиё тараққиёт фонди ва бошқа махсус фондлар, оддий капитал ресурсларидан молиялаштириладиган Ўзбекистондаги грант лойиҳалари ва заёмлар бўйича ўзлаштирилган маблағларнинг умумий йиғиндиси 2,01 млрд. АҚШ долларини ташкил қилди.

ОТБ Ўзбекистон хусусий секторига 225 млн. АҚШ доллари миқдоридаги иккита заём ва техник кўмак грантлари кўринишидаги 61,7 млн. АҚШ долларини ўз ичига олган умумий миқдори 4,1 млрд. АҚШ долларига тенг бўлган 54 заёмни ажратди.

Ўзбекистон ОТБнинг 23834 та акциясига ва 37066 та овозга эга. Ўзбекистон Республикаси ОТБнинг минтақавий аъзолари орасида 15-йирик акционер ва 14-йирик кредитор ҳисобланади.

Осиё Тараққиёт банки ўз кредитларини асосан технология ва ускуналарни сотиб олиш, ишчи капитал харажатларини қисман қоплашга, қишлоқ хўжалиги секторида мавжуд ускуналарни модернизация қилиш, қайта қуроллантириш ва янги ишлаб чиқаришни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган сублойиҳаларни молиялаштиришга ажратади.

ОТБ томонидан мамлакатимизга ажратилаётган маблағлар сезиларли даражада ортиб бормоқда. Хусусан, 2015 ва 2016 йилларда тегишли равишда 505,36 ва 508,01 млн АҚШ долларига тенг бўлган бўлса, 2017 йилга келиб, олдинги йилга нисбатан 40,13 млн АҚШ долларига ортган. Айни пайтда ОТБ нинг грант маблағлари 2017 йилдан 2015 йилга нисбатан 0,5 млн АҚШ долларига ортган. Банк томонидан мамлакатимизга ажратилган техник ёрдам 2015-2017 йилларда 2,06 млн АҚШ долларига ошиб 6,79 млн АҚШ долларига тенг бўлди.

Осиё Тараққиёт банкининг кредитини олиш учун қарз олувчи лойиҳа қийматининг камида 25 фоиз миқдорида ўз маблағларига эга бўлиши керак. Қарз олувчи таъминот сифатида – бино, иншоот, машина-ускуналар ва ишлаб чиқариш жараёнидан олинадиган айланма капитал ҳамда молиявий харажатларни қоплаш учун бошқа маблағларга эга бўлиши керак. Гаров таъминоти шарти олинаётган кредит суммасининг 120 фоиздан кам бўлмаслиги керак. Миллий банк маржаси сублойиҳаларни баҳолаш қийматидан келиб чиқиб кредит суммасининг 0,5%-3% гача ташкил этади. Кредитни бошқарганлик учун комиссион ҳақ – кредит суммасининг йиллик 0,15 фоиз миқдорида (сўмда) тўланади. Асосий қарзни қайтариш ҳар 6 ойда амалга оширилади.

18.6.1-жадвал

Ўзбекистоннинг ОТБ билан ҳамкорликдаги лойиҳалари

Тавсия этилган	Тасдиқланган/ амалга оширилаётган
Иккиламчи қуёш энергияси лойиҳаси: Грант: 2 млн. АҚШ доллари Қарз: 100 млн. АҚШ доллари	Ғарбий Ўзбекистон сув таъминоти тизимини ривожлантириш лойиҳаси Қарз: 145 млн. АҚШ доллари
Боғдорчиликнинг инфратузилмасини ривожлантириш лойиҳаси Қарз: 197 млн. АҚШ доллари	Иқтисодий бошқарувни такомиллаштириш дастури Техник кўмак: 1 млн. АҚШ доллари
Тошкент вилоятидаги иккиламчи сув таъминоти лойиҳаси Қарз: 143 млн. АҚШ доллари	Лойиҳаларни бошқариш бўйича салоҳиятни ошириш дастури Техник кўмак: 225 000 АҚШ доллари
Темир йўл самарадорлигини ошириш лойиҳаси Қарз: 170 млн. АҚШ доллари	Ипотека бозорини ривожлантириш дастури Техник кўмак: 225 000 АҚШ доллари
Боғдорчиликнинг инфратузилмасини ривожлантириш лойиҳаси (Қўшимча молиялаштириш) Қарз: 198 млн. АҚШ доллари	Сув ва санитария стратегиясини ишлаб чиқиш ва салоҳиятни ошириш Техник кўмак: 200 000 АҚШ доллари

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, ОТБ Ўзбекистонга нафақат қарз, балки турли хил грантлар ҳамда техник кўмаклар ҳам

кўрсатган, шу билан бир қаторда яқин 10 йилликда бир нечта лойиҳаларни ҳамкорликда амалга ошириш режалаштирилмоқда. Хусусан, иккиламчи қуёш энергияси лойиҳасининг мақсадида Ўзбекистоннинг чекка ҳудудларини ҳам электр энергияси билан таъминлаш ҳисобланади. Бунда молиялаштириш манбаи иккита, яъни грант ҳамда қарз маблағи ҳисобланади. Шу билан бир қаторда, бошқа бир қатор лойиҳалар, яъни боғдорчиликни ривожлантириш, Тошкент вилоятида қишлоқ хўжалиги учун сув таъминотини яхшилаш бўйича лойиҳа ҳам юқори самара келтириши кутилмоқда.

ОТБ президенти Такехико Накаонинг 2017 йилда мамлакатимизга қилган ташрифи давомида ўзаро алоқаларни янада ривожлантириш, яъни 2017-2019 йиллар давомида мўлжалланган қўшма дастур доирасида муҳокамалар олиб борилди. Мазкур учрашув давомида эришилган ҳамкорлик портфелининг умумий қиймати 14 млрд. АҚШ долларидан зиёдни ташкил этувчи 59 лойиҳани ўз ичига олган бўлиб, уларни молиялаштириш учун банкнинг 6 млрд. АҚШ долларидан кўпроқ маблағ жалб қилинди.

Осиё Тараққиёт банки (ОТБ) нинг Ўзбекистон учун бизнес-режаси (СОБП), 2020–2022 йиллардаги ҳукумат ташаббуслари ва Ўзбекистон учун 2019–2023 йиллардаги шериклик стратегиясига мувофиқ келади.

ОТБ стратегик дастурларининг асосий мақсади – мамлакатнинг жадал ва қамраб олувчи бозор иқтисодиётига ўтишини қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, давлатнинг ролини ўзгартиришдан иборат. Ҳукуматнинг одамлар ҳаёти сифатини яхшилаш ва сифатли иш ўринларини яратишга йўналтирилган пировард мақсадларига фақат кучли хусусий секторни ривожлантириш ва давлатнинг иқтисодиётдаги изларини камайтириш орқали эришиш мумкин.

19-БОБ. АРАБ ВА АФРИКА МИНТАҚАСИДАГИ МАМЛАКАТЛАР РИВОЖЛАНИШИДА ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАРНИНГ РОЛИ

19.1. Араб мамлакатларининг интеграцион бирлашмалари

Араб интеграцияси, турли араб мамлакатлари ва субминтақалари ўртасида яқин ҳамкорлик ва ўзлаштиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар мажмуидан иборат. Дастлаб кўплаб араб давлатларини ягона араб давлатига бирлаштиришга қаратилган йирик лойиҳанинг бир қисми сифатида ишлаган араб интеграцияси ҳам иқтисодий нуқтаи назардан муҳокама қилинади. Ушбу нуқтаи назардан ўрганилса, бу араб мамлакатларининг ўз иқтисодиётларини либераллаштириш ва глобал бозорларга уланиш ҳаракатлари билан боғлиқ. Араб миллатчилиги мафкураси кўплаб араб давлатлари изчил тарихий ва сиёсий миллий ҳамжамиятни англатади ва бу миллат бирлашган араб давлати ичида вужудга келиши кераклигини таъкидлади. Шундан кейин араб миллатчилари араб миллати сунъий равишда барқарор бўлмаган тузилмаларга бўлинган табиий бирликдир ва сиёсий ҳамда иқтисодий ривожланишга фақат яқинлашиш, ҳамкорлик қилиш ва охир оқибатда бу давлатларни бирлаштириш орқали эришиш мумкин, деб таъкидлайдилар.

Араб Давлатлари Лигаси гарчи амалда сиёсий бўлинишлар ва институционал нуқсонларга дуч келган бўлса ҳам 1945 йилда араб бирлашиши ва бирлигини амалга ошириш воситаси сифатида ташкил этилган. 1950-йиллардан бошлаб икки ёки ундан ортиқ араб давлатларини бирлаштиришга уринишлар бўлса-да, уларнинг аксарияти тўхтатилди. Ушбу ҳаракатларнинг энг машҳури 1958 йилдан 1961 йилгача давом этган Бирлашган Араб Республикаси, Миср ва Сурия ўртасидаги сиёсий бирлашувдир. Бошқа бирлашмалар Ливия, Миср, Судан, Иордания ва Ироқ ўртасида бўлиб ўтди. Ўтган аср 60-йилларининг охирларида сиёсий бирлашиш орқали араб бирлиги ғояси бевосита мақсад сифатида бекор қилинди ва араб минтақавий интеграциясининг янги шакллари пайдо бўлди. Бунга арабларараро савдо, маданий алмашинув, умумий саноат лойиҳалари, умумий таълим сиёсати ва ҳарбий ҳамкорликни тарғиб қилувчи муассасалар киради.

Бундан ташқари, араб давлатлари кўплаб икки томонлама битимларни имзоладилар ҳамда савдо ва сиёсий ҳамкорликни ривожлантириш учун субминтақавий ташкилотларни туздилар. Кўрфаздаги Ҳамкорлик Кенгаши, Араб Мағриб Иттифоқи, Арабларнинг умумий бозори ва Арабистоннинг

саноатлаштириш ташкилоти ушбу ташкилотларнинг энг эътиборлиси бўлди. Ушбу лойиҳаларнинг ғояси жаҳон миқёсида катта сиёсий вазнга эга бўлиш ва иқтисодий мақсадларни амалга ошириш ниятида мавжуд араб давлатлари тизимида иқтисодий ва сиёсий интеграцияни янада ривожлантириш эди. Пан-арабизмнинг риторикаси бундай уринишлардан мутлақо ажралмаган эди ва ушбу муассасаларнинг аксарияти турли араб давлатлари ўртасидаги яқинлашиш ва бир-бирини тўлдиришнинг юқори даражаларига эришиш, натижада араб бирлигига йўл очадиган мақсадга эга эдилар.

Арабларнинг интеграциялашуви ҳақидаги бу сўнгги тушунча анъанавий араб миллатчилиги моделидан бир неча жиҳатдан фарқ қилди.

Биринчидан, у араб давлат тузумини тан олди ва араб давлатлари учун муҳим аҳамият касб этди, ваҳоланки, православ пан-арабларнинг нутқи бу шахсларни ноқонуний мустамлака қурилиши ва арабларнинг яқинлашишига тўсқинлик сифатида кўрган.

Иккинчидан, бу тушунча институционал ҳамкорликка асосланган араб интеграциясининг босқичма-босқич йўналишига ишонишни англатар эди, бунга Европа ҳамжамияти тажрибаси ва умумий Европа бозори барпо этилди. Аксинча, православ миллатчилик нуқтаи назаридан, XIX асрнинг охирида Европа миллий бирлашуви (айниқса Германия ва Италия) ҳолатларидан илҳомланган араб бирлигига яқиндан ёндашишни маъқуллашди. Ва ниҳоят, араб интеграцияси ҳақидаги сўнгги тушунча ҳамкорлик давлат бюрократиялари ва дипломатик битимлар даражасида ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётганига ишонади, араб миллатчилиги нуқтаи назаридан оммавий интеграция ва партия сиёсати орқали араб интеграциясини қўллаб-қувватлашга ишонади. Савдо тўсиқлари кам-дан-кам ҳолларда олиб ташланди ва араб давлатлари ўртасида одамлар ва товарларнинг ҳаракати кўпинча чекланди. Бундан ташқари, 1990–1991 йиллардаги Форс кўрфази уруши араб мамлакатлари ўртасида чуқур сиёсий низоларни келтириб чиқарди ва араб миллатчилиги мунозарасини четга суриб қўйди. Ҳозирга қадар арабларараро минтақавий савдо-сотиқ араб мамлакатлари умумий савдо фаолиятининг салмоқли қисмини ташкил этди.

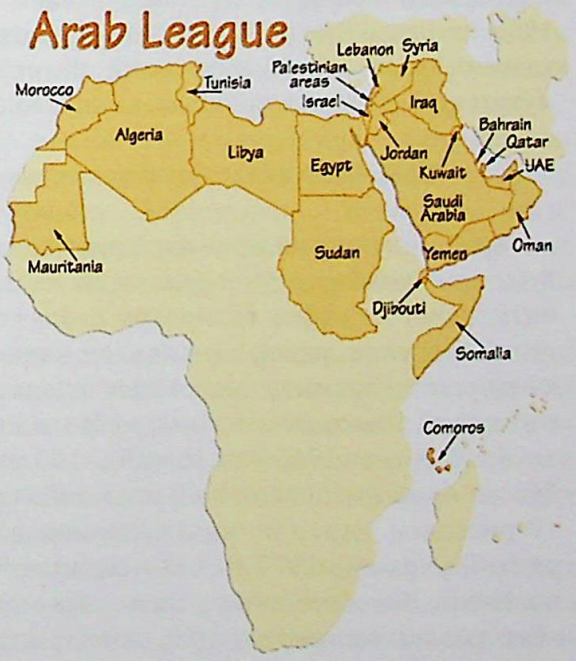

Араб Давлатлари Лигаси араб дунёсидаги минтақавий ташкилот бўлиб, у Африка ва Ғарбий Осиёда жойлашган. Араб Давлатлари Лигаси 1945 йил 22 мартда Қоҳирада дастлаб олтита – Миср, Ироқ, Трансиордания (1949 йилда Иордания деб ўзгартирилган), Ливан, Саудия Арабистони ва Сурия иштирокида ташкил этилди.

Ҳозирги кунда Лигада 22 та аъзо мавжуд бўлиб, улар Жазоир, Баҳрайн, Комороролларн, Жибути, Миср, Ироқ, Иордания, Қувайт, Ливан, Ливия, Мавритания, Марокаш, Уммон, Фаластин, Қатар, Саудия Арабистони, Сомали, Судан, Сурия, Тунис, Бирлашган Араб Амирликлари, Яман давлатларидир. Суриянинг иштироки 2011 йил ноябрь ойидан тўхтатилган. Бешта давлат – Арманистон, Бразилия, Эритрея, Ҳиндистон, Венесуела кузатувчи мақомига эга, бу уларга ўз фикрларини билдириш ва маслаҳат бериш ҳуқуқини беради, аммо уларнинг овоз бериш ҳуқуқини рад этади.

Лиганинг асосий мақсади аъзо давлатлар ўртасидаги муносабатларни яқинлаштириш ва улар ўртасидаги ҳамкорликни мувофиқлаштириш, уларнинг мустақиллиги ва суверенитетини ҳимоя қилиш, шунингдек, араб давлатларининг ишлари ва манфаатларини умумий равишда кўриб чиқишдир.

Араб Давлатлари Лигаси Таълим, Маданият ва Илмий Ташкилот (АЛЕССО) ва Араб Давлатлари Лигаси Араб Иқтисодий Бирлиги Кенгашининг (САЕУ) Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаши каби муассасалар орқали Араб Давлатлари Лигаси сиёсий, иқтисодий, маданий, илмий ва ижтимоий соҳаларга ёрдам беради. У аъзо давлатлар учун ўзларининг сиёсий позицияларини мувофиқлаштириш, умумий муаммоларни муҳокама қилиш, баъзи араб низоларини ҳал этиш ва 1958 йилдаги Ливан инқирози каби можароларни чеклаш учун форум бўлиб хизмат қилди. Лига иқтисодий интеграцияни қўллаб-қувватловчи кўплаб муҳим ҳужжатларни тайёрлаш ва якунлаш учун платформа бўлиб хизмат қилди.

19.2. Араб иқтисодий ва ижтимоий тараққиёт жамғармаси

Араб минтақавий молиявий ривожланиш институти ғояси 1950 йиллардан буён араб раҳбарларининг онгини илҳомлантирган, аммо концепция молия, иқтисодиёт ва нефть вазирлари давлат томонидан тақдим этилган таклифга рози бўлгунга қадар амалга ошмади. Қувайт давлати томонидан араб ҳамкорлиги ва интеграциясини ривожлантириш учун Араб иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш жамғармасига эга бўлиш таклифи илгари сурилди.

Араб Лигаси 1965 йил 16 майда 100 миллион қувайт динори капиталига эга бўлган Араб Иқтисодий ва Ижтимоий Тараққиёт Жамғармасини ташкил этиш тўғрисидаги қарорни маъқуллаганидан кейин ташкил этилган. Дастлабки расмий учрашув 1977 йил 6 февралда Қувайтда унинг араб тараққиётидаги ролининг бошланишини белгиловчи маъмурий-ҳуқуқий тузилиш тугагандан сўнг амалга оширилди. Араб жамғармасининг саховатли, тинимсиз ва содиқ саъй-ҳаракатлари кутилмаган вазиятларга дуч келмади. Жамғарма иқтисодий ва

ижтимоий ривожланиш соҳасида тажрибали ва малакали арабларни жалб қила бошлади. Инсон ресурслари ва унинг ривожланиши энг муҳим таркибий қисм бўлиб, Жамғарманинг янги араб кунини бошлашдаги хайрли ҳаракатларининг асоси ҳисобланади. Иқтисодий ва Ижтимоий Ривожланиш Араб Жамғармасида барча соҳаларда тўпланган тажриба инсонпарварлик саъй-ҳаракатлари учун зарур бўлган муваффақиятларнинг рецептини яратиб бермоқда, у доимий равишда ўзгариб бораётган дунё имкониятларига мос келади.

Араб жамғармасининг асосий мақсади араб мамлакатларида иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш лойиҳаларини молиялаштиришга ҳисса қўшишдан иборат. Ушбу мақсадга эришиш учун Араб жамғармаси иқтисодий ривожланиш лойиҳаларини молиялаштиришни имтиёзли шартлар асосида, ҳукуматлар ва жамоат корпорациялари ва аъзо давлатларнинг корхоналарига араб дунёси ва қўшма араб лойиҳалари учун муҳим бўлган лойиҳаларга устунлик бериш орқали амалга оширади. Бу араб иқтисодиётининг ривожланишига ёрдам берадиган тўғридан-тўғри ёки билвосита давлат ва хусусий инвестицияларни рағбатлантириш учун катализатор бўлиб хизмат қилади ва иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида тажриба ҳамда техник ёрдам беради.

Аъзо бўлган мамлакатларда хусусий секторнинг ривожланиш ролини кучайтириш зарурлигига жавобан, Фонднинг Бошқарувчилар кенгаши Араб мамлакатларида хусусий секторни ривожлантириш лойиҳаларини молиялаштириш ҳуқуқини берувчи таъсис этиш тўғрисидаги битимга ўзгартириш киритди. Жамғарманинг хусусий секторга кўрсатадиган ёрдами турли шаклларда, жумладан тўғридан-тўғри ссудалар, акциядорлик капиталлари, кафолатлар, кредит линиялари, молиялаштиришнинг бошқа шакллари, шунингдек институционал қўллаб-қувватлаш ва маслаҳат хизматларини ўз ичига олади.

Араб жамғармаси фаолияти таъсис шартномасида белгиланган тамойилларга асосланади ва миллий ривожланиш режаларида устувор бўлган лойиҳаларни молиялаштиришга қаратилади. Иштирок этиш жараёни лойиҳанинг техник-иқтисодий асосларини баҳолаш ва лойиҳанинг муваффақиятини кафолатлайдиган мустаҳкам ҳуқуқий, ташкилий ва техник тузилмаларни ўз ичига олади.

Араб жамғармаси аъзо давлатлар ўртасида кредитларни тақсимлашда белгиланган мезонларга мувофиқ, аъзо давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик ва интеграцияни ривожлантиришга ёрдам берадиган арабларараро лойиҳаларга устувор аҳамият беради. Араб жамғармаси ўзининг энг юқори даражадаги ёндашуви доирасида энг яхши техник ва молиявий шартлар асосида лойиҳаларни амалга ошириш қоидаларини ўрнатади.

Араб жамғармасидаги лойиҳа айланиши лойиҳани танишиш ва кредит олишни сўраб турган мамлакатнинг вакили томонидан тақдим этилаётган лойиҳа учун техник-иқтисодий асослаш билан ссудани расмийлаштиришдан бошланади.

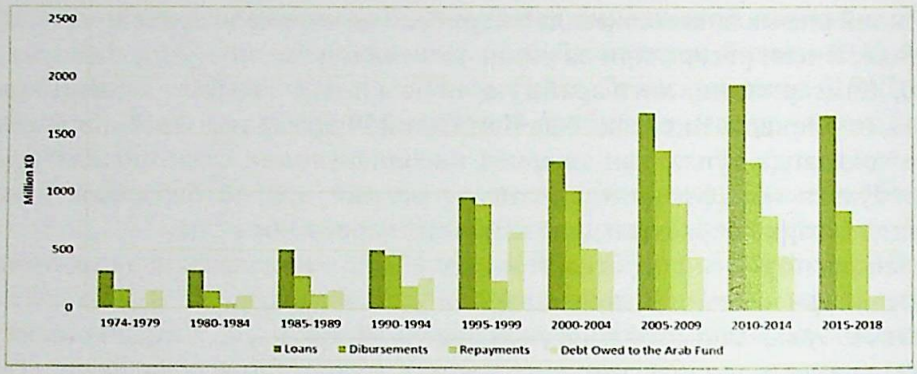

19.2.1-расм. Араб фондига қарзлар, тўловлар, тўловлар ва қарзлар (миллион қувайт динори)

Араб жамғармасининг кредит операциялари бўйича кўрсатмаларга биноан, ушбу ташкилотнинг техник ходимлари томонидан лойиҳа текшируви ва дала ташрифлари баҳоланади. Агар лойиҳа мақсадга мувофиқ бўлса, кредит шартномаси тайёрланади, араб жамғармаси ва тегишли мамлакат вакиллари ўртасида музокаралар олиб борилади ва келишув амалга оширилади. Араб жамғармаси вакиллари ва аъзо давлатнинг губернатори томонидан танланган экспертдан иборат кредит қўмитаси бош директорга техник ва молиявий мақсадлар, лойиҳанинг ҳаётийлиги ва таклиф этилаётган молиялаштириш шартлари тўғрисида ҳисобот тақдим этади.

Бош директор кейинчалик якуний келишув тўғрисида ҳисоботни, кредит қўмитаси ҳисоботини ва кредит шартномасини Директорлар кенгашига тақдим этади. Директорлар кенгаши лойиҳани қабул қилгандан сўнг, қарз шартномасининг якуний имзоланиши қарз олувчининг вакили ва Бош директор ёки Директорлар кенгаши раиси томонидан амалга оширилади. Қарз олувчи кредит шартномасини қонуний равишда тасдиқлаш ва кредит шартномасини самарали қилиш учун зарур бўлган бошқа шартларни бажариш учун керакли чораларни кўради. Бу амалга оширилгандан сўнг Араб жамғармаси қарз олувчига шартноманинг самарали эканлиги ва ушбу фонднинг кўрсатмаларига биноан ссудани расмийлаштириш мумкинлиги тўғрисида хабар беради. Араб Жамғармасининг техник ходимлари ёзма ҳисоботлар ва дала ташрифлари орқали лойиҳанинг амалга оширилишини назорат қиладилар.

Араб жамғармаси ҳомийлик дастури аниқ мақсадга йўналтирилганлиги билан характерланади. Араб жамғармаси стипендиялари дастури араб фанлари доктори илмий даражасини олиш учун 1997 йил декабрь ойида бошланган. Дастур араб ва чет эл университетлари ўртасида алоқалар ўрнатиш ва ўзаро манфаатларга эришиш ҳамда билим ва технологияларни араб мамлакатларига етказиш учун мўлжалланган. Стипендияларга ҳозирда Араб жамғармасига аъзо мамлакатларнинг ҳар бир университетида ишлаётган араб фуқаролари иштирок этишлари мумкин.

Дастур ташкил қилинган вақтдан буён дастур турли миллатлардан ва турли ихтисосликдаги араб тадқиқотчиларига 161 га яқин стипендияларни ажратди. 1997-2019 йилларда Дастурга 1113 дан ортиқ аризалар келиб тушди.

Қатнашиш талаблари:

1. Араб давлатининг фуқароси бўлиш.
2. Докторлик / докторлик илмий даражасига эга бўлиш – ДС. даражаси.
3. Араб жамғармасига аъзо давлатдаги университетларда фаолият олиб бориши.
4. Таниқли илмий мартаба ва халқаро илмий журналларда яхши нашрга эга бўлиши.
5. Университетда ўқитувчилик тажрибасига эга бўлиши.
6. Қабул қилувчи мамлакатнинг тилини яхши билиши.
7. Тиббий тайёргарликка эга бўлиши лозим.

19.3. Араб валюта фонди

Араб Валюта Фонди 1976 йилда Араб Давлатлари Лигаси томонидан тўловларни мувозанатлаш ва Лигага аъзо давлатлар ўртасида фойдали савдони ривожлантириш мақсадида ташкил этилган. Аъзолик Яқин Шарқ ва Шимолий Африкада тарқалган 22 та давлатга тўғри келди ва фонднинг марказий офиси Абу-Дабида жойлашган. Араб Валюта Фонди (АВФ) 1976 йилда Араб Давлатлари Лигасининг қуйи ташкилоти сифатида ташкил этилган ва кейинги йили ўз фаолиятини бошлаган. Бошқарув тузилиши бошқарув кенгаши, ижро этувчи директорлар кенгаши ва бош директордан иборат. Ҳар бир аъзо давлат губернатор ва губернатор ўринбосарларини беш йиллик муддатга тайинлайди. Бошқарув кенгаши фондни бошқариш, шу жумладан ижрочи директорлар кенгаши ва бош директорни тайинлаш бўйича барча ваколатларга эга. Губернаторлар, шунингдек, директорлар зиммасига янги аъзоларни киритиш ва бошқа аъзоларни вақтинча қолдириш, аъзо давлатларга маблағларни тақсимлаш, аудит ва молиявий ҳисоботларни бошқариш каби вазифаларни юклашди.

Фонднинг асосий вазифаси аъзо давлатлар ўртасидаги тўловлар балансига қаратилган. АВФни дастлабки молиялаштириш 1970 йилларнинг ўрталарида нефть нархларининг кўтарилиши туфайли мумкин бўлди. Фонд биринчи бўлиб ривожланаётган араб давлатларига паст фоизли кредитлар бериш орқали

صندوق النقد العربي
ARAB MONETARY FUND

ўз ваколатларини бажаришга киришди. Шу вақтдан бошлаб, савдо чекловлари ва тўловларни минималлаштириш, Араб давлатлари ва унинг ичида капитал бозорларини ривожлантириш, аъзо давлатлар ўртасида пул-кредит сиёсатини тартибга солиш, араб дунёсига капитал оқимини юмшатишга йўналтирилган лойиҳаларни амалга оширди. Бу каби минтақавий фондлар Осиё ва Африкада муҳокама қилинган, аммо ҳали фаоллаштирилмаган. АВФ Халқаро Валюта Фонди (ХВФ) билан яқин ҳамкорликда ишлайди.

АВФ ва Жаҳон банки гуруҳи (ЖБГ) ўртасида 2015 йилда тузилган келишув Араб дунёсида чакана молия секторини мустаҳкамлашга қаратилган ҳамкорликни назарда тутади. АВФ ва ЖБГ қуйидаги учта йўналишда маҳаллий ташаббуслар бўйича ҳамкорлик қилдилар:

- электрон тўловлар инфратузилмаси ва кредит ҳисоботлари тизимини такомиллаштиришга маблағ йўналтириш;
- банкларга облигацияларнинг эмиссия қилиниши ва бошланғич молиялаштириш ва кичик ҳамда ўрта корхоналар фонд бозорларини очишни ноу-хау билан таъминлаш орқали бошланғич секторни ривожлантириш;
- АВФ ва Жаҳон банки аъзо мамлакатларда мобил ва микромолиялаштириш тармоқларини кенгайтириш учун маблағ ажратиш.

19.4. Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгаши

Форс кўрфази ҳамкорлик кенгаши минтақавий ёпиқ халқаро ташкилот. Ташкилотнинг расмий номида Форс сўзи йўқ, чунки араб давлатлари бу кўрфазни араб деб аташни афзал кўришади. Ташкилот 1981 йил 25 майда ташкил этилган бўлиб, ўз фаолиятини 1982 йилда тасдиқланган Низом асосида олиб боради. Унинг асосий мақсади барча иқтисодий, ижтимоий ва маданий ишларда мувофиқлаштириш, ҳамкорлик ва интеграциялашувдан иборат. Нисбий тартибга солиш савдо, божхона ва алоқа, таълим ва маданият, ижтимоий ва соғлиқ муаммолари, ОАВ ва туризм, қонунчилик ҳамда маъмурий масалаларда амалга оширилди. Шартнома, шунингдек, саноат, қишлоқ хўжалиги ва сув ресурсларини тежаш бўйича илмий ва техник тараққиётни рағбатлантириши керак. Қўшма иқтисодий битим шартларига кўра, олтита давлат ўртасидаги таъриф тўсиқлари бекор қилинди ва Форс кўрфази давлатлари тенг шароитларда исталган штатда ишлаб чиқариш очиш ва шартномаларни амалга оширишда эркиндирлар. Бундан ташқари, режалар орасида

тезкор жойлашиш учун қўшма мудофаа кучини яратиш ҳам мавжуд. Форс кўрфази ҳамкорлик кенгашининг органлари таркибига ҳар уч йилда йиғиладиган давлат раҳбарлари олий кенгаши, вазирлар кенгаши киради. Бош котибият Саудия Арабистонининг Ар-Риёд шаҳрида жойлашган. Баҳрайн, Қатар, Қувайт, БАА, Уммон, Саудия Арабистони аъзо давлатлар ҳисобланади. Яман 2005 йилдан буён Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгашига кириш бўйича музокараларни олиб бормоқда.

Маскат шаҳрида бўлиб ўтган Форс кўрфази Араб давлатлари ҳамкорлик кенгашига аъзо мамлакатларнинг 29-саммити давомида ягона пул бирлашмаси тузишга қарор қилинди. Ягона пул кенгашини яратиш ягона молия тизимини шакллантиришдаги навбатдаги қадам сифатида кўрилди. Кейинчалик Уммон ва БАА пул бирлашмасида қатнашишдан бош тортдилар. Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгашининг қолган тўртта давлати (Саудия Арабистони, Қувайт, Қатар ва Баҳрайн) 2015 йилда Халижи ("сув босган") ягона пул бирлигини жорий этишга келишилган бўлса-да, бир неча марта кейинга сурилган. Ягона марказий банкнинг штаб-квартираси Саудия Арабистонининг пойтахти Ар-Риёд шаҳрида жойлашган.

Ҳарбий иттифоқ Ярим орол қалқони – Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгашининг ҳарбий қисмидир. У Форс кўрфази давлатлари ҳамкорлик кенгаши аъзоларига қарши ҳар қандай тажовузни олдини олиш ва уларга жавоб бериш учун мўлжалланган.

Энергия тизимининг интеграцияси 2009-2011 йилларда барча 6 та мамлакатнинг энергия тизимлари ягона энергия тизимига бирлаштиришга эришилди. 2014 йилда Баҳрайн ва БАА ҳамда Саудия Арабистони ўртасида можаро келиб чиқди. 2014 йил март ойида Саудия Арабистони Доха, Баҳрайн ва БААдан ўз элчисини чақириб олди. Уч давлатнинг қўшма баёноти эълон қилинди, унда Қатар Хавфсизлик бўйича ҳамкорлик шартномасини бузганликда айбланди.

Кенгаш мамлакатлари НАТО билан узоқ вақтдан буён ҳамкорлик қилиб келмоқда, америкаликлар Кенгаш аъзо давлатларини қурол-аслаҳа билан таъминлайди, армия ходимларини ўқитади ва ҳудудларда ўзларининг базаларини сақлайди. 2014 йил 11 декабрда Араб кўрфазидаги ҳамкорлик кенгаши НАТО билан дунё бозорларига энергия етказиб бериш хавфсизлигини таъминлаш бўйича биргаликдаги ҳаракатлар тўғрисидаги келишувни имзолади.

Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти 1975 йил 28 майда, Ғарбий Африканинг 16 та мамлакати Лагос битимини имзолаган пайтда ташкил топган. Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамиятининг бош офиси Нигерия пойтахти Абужада жойлашган. Ҳамжамият 15 та штат – Бенин, Буркина-Фасо, Гамбия, Гана, Гвинея, Гвинея-Бисау, Кабо-Верде, Либуёня, Мали, Нигер, Нигерия, Сенегал, Серра-Леоне, КотдъИвуар, Тогодан иборат.

2004 йилда ҳамжамиятда Ҳамдўстлик Мудофаа вазирлари томонидан тасдиқланган доимий тайёр кучлар (1,5 минг киши) ва асосий тинчликпарвар бригадасини (5 минг киши) ўз ичига олган армия ташкил этилди. 2010 йилда Ғарбий Африка давлатлари томонидан иқтисодий ҳамжамиятнинг жанговар тинчликпарвар контингентини яратиш бўйича таклифлар маъқулланди.

Ҳамжамиятда давлат ва ҳукумат раҳбарларининг конференцияси олий бошқарув органи ҳисобланади. Шунингдек, Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамиятида Парламент, Суд, Экобанк, Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш, комиссиялар (савдо, божхона сиёсати ва бошқалар) мавжуд. Қашшоқликка қарши курашиш, Либуёня ва Гвинея-Бисау тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, жиноятчиликка қарши кураш ва қуролларни ноқонуний тарқатишни чеклаш, қуролсизланиш ва контрабандага қарши курашиш иқтисодий ҳамжамиятнинг асосий мақсади ҳисобланади.

Ҳамжамиятнинг асосий вазифаси: транспорт ва энергетика инфратузилмасини яратиш (темир йўл линияси, автомагистрал, газ қувурини қуриш), ўқ-дориларни олиб кириш, олиб чиқиш ва ишлаб чиқаришга мораторий эълон қилиш, 5, 10, 20, 50 ва 100 ЗАРЕ (Ғарбий Африка пул бирлиги) нинг барча банклар томонидан тўлашга қабул қилинган туристик чекларни жорий этишдан иборат.

Истиқболдаги режалар Ғарбий Африка давлатлари федерациясини яратиш; ягона паспортни жорий этиш (ягона фуқаролик); ягона валюта «эко»ни жорий этиш, таълим дипломларини стандартлаштириш; денгиз, қуруқлик ва балиқчилик инфратузилмасини яратишдан иборат.

Ривожланишдаги асосий тўсиқлар Африканинг энг катта иқтисодиётига эга бўлган Нигерия ва бошқа Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти мамлакатлари ўртасида темир йўл алоқаларининг йўқлиги, француз тилида сўзлашувчи Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти мамлакатлари ўртасида темир йўллар мавжуд ва янгилари қурилаётган пайтда самарали тўлов тизимининг йўқлиги, божхона қоидаларининг номувофиқлиги, сиёсий беқарорлик, фуқаролик урушлари, ташкилотнинг минтақавий ҳуқуқий ҳолатининг ноаниқлигида намоён бўлади. Ҳамжамиятнинг асосий эътибори айни шу масалаларни ҳал этишга қаратилган.

19.5. Африка бирлиги ташкилоти

Африка XX асрнинг 2 ярмида асосан постколониал мустақил давлатлар ва уларнинг бирлашмаларидан бўлган. 1963 йил 25 майда 32 та давлат томонидан Африка бирлиги ташкилоти (АБТ) ташкил этилган. Ушбу ташкилот Эфиопиянинг Аддис-Абеба шаҳрида жойлашган бўлиб, 1963 йил 13 сентябрда АБТ Устави, унинг асосий конституциявий ҳужжати кучга кириши доирасида иш бошлади. АБТ кейинчалик Африканинг 53 та давлатини қамраб олди.

АБТ 2002 йилда тарқатиб юборилди ва унинг ўрнига Африка Иттифоқи ташкил этилди. Ўтган асрнинг 50-йилларида бошланган Африкадаги деколонизация жараёни кўплаб янги давлатларнинг шаклланишига асос бўлди. Бу даврда Африка давлатларида сиёсий коллективизм орқали ўз мустақиллигини сақлаб қолиш ва мустаҳкамлаш, африка бирлиги ғояларига қандай эришиш мумкинлиги ҳақида қарама-қарши фикрлар билан иккита рақиб лагерлари пайдо бўлди. Гана президенти Квам Нкрума (1909-1972) бошчилигидаги Касабланка гуруҳи сиёсий интеграцияга ва миллатлараро орган тузишга қаратилган радикал чақириқларни қўллаб-қувватлади. Эфиопия императори Хаил Селассие (1892-1975 й.) бошчилигидаги мўътадил Монровия гуруҳи суверен давлатларнинг бўшашган бирлашмасини қўллаб-қувватладилар.

АБТ Низомининг 2 моддасига асосан ташкилот олдига Африка давлатларининг бирлиги ва бирдамлигини тарғиб қилиш, ўз суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини ва мустақиллигини ҳимоя қилиш ва Африкадан мустамлакачиликнинг барча шаклларини йўқ қилиш мақсадлари қўйилган бўлса, кейинчалик иқтисодий ҳамкорлик ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича ўз фаолият доирасини кенгайтирди.

Ташкилот барча аъзо давлатларнинг суверен тенглиги, давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, суверенитет ва ҳудудий яхлитликни ҳурмат қилиш, низоларни тинч йўл билан ҳал қилиш ва Африканинг қарам ҳудудларини озод қилиш принципига таянади. Аъзо давлатлар турли соҳалардаги, шу жумладан сиёсат ва дипломатия, иқтисодиёт, транспорт, алоқа, таълим, соғлиқни сақлаш, мудофаа ва хавфсизлик соҳаларида ўз сиёсатларини мувофиқлаштириши ва уйғунлаштириши керак эди.

АБТнинг давлат ва ҳукумат раҳбарлари Ассамблеяси ташкилотнинг олий органи, одатда, у йилига бир марта бошқа бир пойтахтда йиғилади, лекин у навбатдан ташқари сессияда учрашиши мумкин. Ҳар бир штат бир овозга эга бўлса ҳам, Ассамблея консенсус асосида ҳаракат қилди. Ички ишлардан ташқари, унинг қарорлари мажбурий эмас эди.

Ҳукумат вазирларидан (одатда ташқи ишлар вазирлари) иборат бўлган Вазирлар Кенгаши йилига икки марта сессияда йиғилади. Давлат ва ҳукумат раҳбарлари Ассамблеясига бўйсунган ҳолда, кенгашнинг асосий масъулияти Ассамблея кун тартибини тайёрлашдан иборат. Кенгаш Ассамблеянинг қарорларини ижро этади ва бюджетни қабул қилади.

Бош котибиятни давлат ва ҳукумат раҳбарлари Ассамблеяси томонидан тайинланадиган бош котиб бошқарарди. Котибият АБТ маъмурияти учун жавобгар эди. Бош котиб дастлаб сиёсат маъмури сифатида кўзда тутилган эди, аммо вақт ўтиши билан идора ҳал қилувчи ролни, шу жумладан низоларни олдини олиш механизми бўйича ваколатларга эга бўлди. 1982 йилда Сахара Араб Демократик Республикасини ташкилотга қабул қилиш тўғрисида қарор қабул қилингач, Бош котибият қарама-қаршиликларга дуч келди. Сахара Араб Демократик Республикасини мустақил давлат сифатидан Марокаш тан олмайди. 1975 йилдан буён Марокаш Ғарбий Сахаранинг кўп қисмини, собиқ Испания мустамлакасини эгаллаб олган ва 1976 йилда Сахара Араб Демократик Республикасини мустақил давлат деб эълон қилган ва унинг озод қилиниши учун курашган Полисарио фронтига қарши уруш олиб борган. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳанузгача ушбу низони ҳал қилишга уринмоқда.

АБТ низоларни ҳал қилиш механизми сифатида ташкил этилган Медиация, Яраш ва Арбитраж Комиссияси фақат аъзо давлатлар ўртасидаги низолар бўйича судловга эга. Аъзо давлатлар фақат тегишли давлатларнинг розилиги билан баҳсларни ҳукумат раҳбарлари Ассамблеяси ва Вазирлар Кенгаши комиссияга топширишлари мумкин.

Африка ва инсон ҳуқуқлари бўйича Хартия (1982 й.) таъсисчилигида тузилган Инсон ва халқларнинг ҳуқуқлари бўйича Африка комиссияси 1987 йилда иш бошлаган. Комиссия Гамбиянинг Банжул шаҳрида жойлашган бўлиб, ўн бир кишидан иборат контракт органи ҳисобланади. Хартиянинг бузилган ҳуқуқлар бўйича шикоятларни тинглаш ваколати муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда комиссия Африка Иттифоқи ҳомийлигида ишлайди ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун жавобгарликни Африка ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Суд билан бирлаштиради.

Африка ва Инсон ҳуқуқлари бўйича суд 1998 йилда кучга кирган Инсон ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Хартия протоколи асосида ташкил этилган. Суднинг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги шартномаларга нисбатан ваколат доираси кенг. Комиссия Африка ҳукуматлараро ташкилотлари ва иштирокчи давлатлар, шунингдек шахслар ва нодавлат ташкилотлари айбланаётган давлатнинг рухсати билан ишларни судга юборишлари мумкин. Унинг ҳукмлари мажбурийд, лекин у маслаҳат хулосаларини ҳам бериши мумкин.

Можароларнинг олдини олиш, бошқариш ва ҳал қилиш механизми 1993 йилда АБТга аъзо давлатлар ўртасидаги низоларнинг сиёсий ечимини топиш мақсадида яратилган. Унинг асосий мақсади можароларни олдиндан кўриш ва олдини олишдан иборат. У олдиндан профилактика чораларини, айниқса

ишончни мустаҳкамлаш чораларини кўришга урғу берилади. Ушбу механизм АБТнинг асосий принциплари, хусусан, аъзо давлатларнинг суверенитети ва ҳудудий яхлитлиги ҳамда уларнинг ички ишларига аралашмаслик принциплари асосида ишлайди. Шунинг учун механизмнинг роли урушаётган томонларнинг розилиги ва ҳамкорлигига боғлиқ эди. Ушбу механизм турли хил фуқаролик можароларида воситачилик қилиш ва сайловларни кузатишда қатнашиш имконига эга, аммо у ҳеч қачон тинчликпарвар кучларни таъминлаш имкониятига эга бўлмаган.

19.6. Марказий Африка божхона ва иқтисодий иттифоқи

Марказий Африка божхона ва иқтисодий иттифоқи (МАБИТ) 1964 йилда Браззавил шартномаси асосида эркин савдо ва бошқа мамлакатлардан импорт учун умумий ташқи таърифга эга божхона иттифоқи сифатида тузилган. Шартнома 1966 йилда беш аъзо мамлакат – Камерун, Марказий Африка Республикаси, Чад, Конго Республикаси ва Габон томонидан ратификация қилинганидан кейин кучга кирди. Экваториал Гвинея Иттифоққа 1983 йил 19 декабрда қўшилди. МАБИТ Марказий Африканинг Швейцария франки билан умумий валюта сифатида пул иттифоқини шакллантириш орқали бутун субминтақавий интеграциялашув жараёнини илгари суриш учун Марказий Африканинг Иқтисодий ва Пул Ҳамжамиятини (МАИПҲ) ташкил этиш тўғрисида шартнома имзолади.

МАИПҲ божхона иттифоқи ва пул бирлашмалари фаолиятини тартибга солиш мақсадида 1999 йил июнь ойида шартнома шартларига ўзгартириш киритади. Умумий бозор мавжуд бўлса-да, аммо таърифсиз режимдан ташқари кўплаб истиснолар кузатилади.

1981 йил декабрь ойидаги МАБИТ саммити келишувига асосан 1983 йил 18 октябрда Сан-Томе, Принцип ва Буюк кўллар давлатлари Марказий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамиятига қўшилди, Ангола эса ўзининг кузатувчилик мақомини 1999 йилгача сақлаб қолди.

Марказий Африка давлатлари иқтисодий ҳамжамияти молиявий қийинчиликлар (аъзо давлатлар томонидан аъзолик бадалларини тўламаганлиги) ва Буюк кўллар минтақасидаги низолар туфайли бир неча йил давомида тўлақонли фаолият юритмади. Африка Иқтисодий Ҳамжамиятининг (АЕС), Африка Иқтисодий Ҳамжамияти ва Марказий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти ўртасида расмий алоқа 1999 йил октябрь ойида ўрнатилди.

1999 йил июнь ойида бўлиб ўтган саммитда минтақадаги давлатларга сиёсий муаммоларни барқарор ва тинч йўл билан ҳал этиш талаби қўйилди.

2002 йил июнь ойида Малабо шаҳрида давлат ва ҳукумат раҳбарларининг ўнинчи навбатдаги йиғилиши Марказий Африка Парламентчилари Тармоғини (РЕПАС) ташкил этиш тўғрисида протокол ва Тинчлик Кенгашининг доимий буйруқларини қабул қилишга қарор қилинди.

2003 йил 24 январда Европа Иттифоқи (ЕИ) Марказий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти билан Африка мувофиқлаштириш кенгашини битта ташкилотга бирлаштириш шарти билан имзоланган молиявий битимга кўра Марказий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти хавфсизлик шартномаси орқали суб-минтақанинг тинчлиги ва хавфсизлиги учун жавобгарликни ўз зиммасига олди.

2004 йил январь ойида Браззавилда бўлиб ўтган давлат ва ҳукумат раҳбарларининг 11 сессиясида Марказий Африкада Тинчлик ва хавфсизлик бўйича кенгашни (СОПАХ) таъсис этиш тўғрисидаги Протокол қабул қилинганлиги эълон қилинади.

Африка мувофиқлаштириш кенгашининг мақсади савдо-сотиқни ривожлантириш, чинакам умумий бозорни яратиш ва халқлар ўртасида, шунингдек, имтиёзга эга бўлмаган давлатлар ва минтақаларга нисбатан бирдамликни ривожлантиришдир. 1994 йилда у квоталарга чекловлар киритди ва таърифлар доираси ҳамда миқдорини камайтирди. Ҳозирги вақтда Африка мувофиқлаштириш кенгаши мамлакатлари умумий молиявий, тартибга солувчи ва ҳуқуқий тузилишга эга ва Африка мувофиқлаштириш кенгаши бўлмаган мамлакатлардан импорт учун ягона ташқи таърифни қўллаб-қувватламоқда. Назарий жиҳатдан, Африка мувофиқлаштириш кенгаши ичидаги савдо учун таърифлар олиб ташланди, аммо унинг тўлиқ бажарилиши кечиктирилди. Африка мувофиқлаштириш кенгаши ичида капитал ҳаракати бепул амалга оширилади.

2013 йил март ойида Африка дунёнинг энг қашшоқ қитъаси деб тан олинган, қитъанинг жами ялпи ички маҳсулоти Қўшма Штатлар ялпи ички маҳсулотининг учдан бир қисмига тўғри келган. Бугунги Африка иқтисодиёти савдо, саноат, қишлоқ хўжалиги ва инсон ресурсларини билан характерланади. Африка аҳолиси бугунги кунга келиб, 1,3 миллиард кишидан ошди ва улар қитъанинг 54 давлатида истиқомат қилади. Африка ресурсларга бой қитъа, иқтисодий ўсиш товарлар, хизматлар ва ишлаб чиқаришдаги савдонинг ўсиши ҳисобига юз берди. 2050 йилга келиб, Ғарбий Африка, Шарқий Африка, Марказий Африка ва Жанубий Африканинг жами ялпи ички маҳсулоти 29 триллион долларга етиши кутилмоқда.

Жаҳон банки мазкур ўсиш суръатлари сақланиб қолса, Африканинг аксарият мамлакатлари "ўртача даромад" мақомига (йилига камида 1000 АҚШ доллари миқдорида белгиланган) эришадилар деб умид қилмоқда. Африкада 2013 йилдан 2023 йилгача ялпи ички маҳсулот йилига ўртача 6 фоиздан ошиши кутилмоқда.

Африка мамлакатларининг учдан бирида ўсиш суръатлари 6% ёки ундан юқори бўлган, қолган 40% эса йилига 4% дан 6% гача ўсган. Бир неча халқаро бизнес кузатувчилари, шунингдек, Африкани дунёнинг иқтисодий ривожланишининг келажаги деб номлашди.

19.7. Африка мамлакатларидаги молиявий ташкилотлар

Африка Тараққиёт банки гуруҳи (АТБ) ривожланиш бўйича кўп томонлама молиявий институтдир. АТБ 1964 йилда ташкил топган бўлиб, таркибий жиҳатдан Африка Тараққиёт банки, Африка Тараққиёт фонди ва Нигерия Траст фондларини ўз ичига олади. АТБнинг вазифаси минтақанинг иқтисодий ва ижтимоий ривожланишига ҳисса қўшиши мумкин бўлган лойиҳалар ва дастурларга давлат ва хусусий капитални инвестиция қилиш орқали қашшоқликка қарши курашиш ва қитъадаги аҳоли турмуш шароитини яхшилашдан иборат.

АТБ Африка ҳукуматлари ва минтақавий аъзо мамлакатларга сармоя киритадиган хусусий компаниялар учун молиявий таъминотчи ҳисобланади. Дастлаб унинг бош қароргоҳи Кот-д'ивуарнинг Абиджан шаҳрида жойлашган. Банкнинг бош офиси 2003 йилда Иврия фуқаролик уруши туфайли Тунисга кўчиб ўтказилган.

Африкада мустамлака даври тугаганидан сўнг 1963 йилда Африка Бирлиги Ташкилоти (кейинчалик Африка Иттифоқи деб номланади) тузилган. Битим лойиҳаси Африканинг юқори лавозимли амалдорларига, сўнг Африка Тараққиёт банкини ташкил этиш бўйича Молия вазирлари конференциясига тақдим этилди. Ушбу конференция Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Африка учун иқтисодий комиссияси (УНЕСА) Суданнинг Хартум шаҳрида чақирилган ва унда Африканинг йигирма учта ҳукумати томонидан Африка Тараққиёт банкини (АТБ) таъсис этиш тўғрисидаги битим имзоланган. Шартнома 1964 йил 10 сентябрда кучга кирган. Банк Бошқарувчилар Кенгашининг биринчи мажлиси 1964 йил 4-7 ноябрь кунлари Нигериянинг Лагос шаҳрида имзоланган. Банкнинг бош офиси Кот-д'ивуарнинг Абиджан шаҳрида 1965 йил март ойида очилган ва банкнинг фаолияти 1966 йил 1 июлда бошланган. Ташкил этилганидан буён АТБ жами 47,5 миллиард долларлик 2885 операцияни молиялаштирди. 2003 йилда у йирик молиявий рейтинг агентликларидан ААА рейтингини олди ва капитали 32,043 миллиард долларга етди. 2019 йил якунига кўра банк капитали 208 миллиард долларни ташкил этди.

Африка Тараққиёт банки гуруҳи таркибидаги Африка Тараққиёт Фонди 1972 йилда ташкил этилган бўлса-да, ўз расмий фаолиятини 1974 йилда бошлади. Нью-Йорк Федерал Резерв банки 1976 йилда ушбу жамғарма учун депозит банк сифатида тайинланган. Фонд кам даромадли соҳаларга имтиёзли шартларда ривожланишни молиялаштиради.

АТБ фаолиятига Африканинг 24 мамлакатидан ташқари Буюк Британия, АҚШ ва Япониянинг иштироки мавжуд. Бинобарин, банк манбалари асосан Африкадан бўлмаган аъзо давлатлар томонидан киритилган бадаллар ва даврий алмашишлардан ташкил топади. Жамғарма одатда ҳар уч йилда бир марта тўлдирилади. АТБ фоизсиз ставка бўйича йиллик хизмат ҳақи 0,75%, мажбурият учун тўланадиган бадал 0,5% ва 10 йиллик имтиёзли даврни ўз ичига олган 50 йиллик тўлов муддати билан қарз беради.

Нигерия Траст фонди (НТФ) 1976 йилда Нигерия ҳукумати томонидан 80 миллион доллар бошланғич капитал билан ташкил этилган бўлиб, фаолияти АТБнинг энг қашшоқ аъзоларининг ривожланиш ҳаракатларига ёрдам беришга қаратилган.

Нигерия Траст фонди ресурслари миллий ёки минтақавий аҳамиятга эга бўлган лойиҳаларни молиялаштириш учун йўналтиради. Фонднинг умумий ресурс базаси 432 миллион долларга тенг бўлиб, кредитлар 4 фоизли ставка билан, 25 йиллик тўлаш муддати шу жумладан, 5 йиллик имтиёзли давр билан берилади.

Африка Иттифоқининг прекурсори ва бунинг ўрнига инклюзив ижтимоий ва иқтисодий ривожланиш, қитъа ва минтақавий интеграция, демократик бошқарув, тинчлик ва хавфсизликка глобал миқёсда устунлик бериш Африка учун узоқ муддатли ривожланиш траекториясини шакллантириш масалаларига асосланган. Унинг мақсади – Африкада рўй бераётган таркибий ўзгаришлар туфайли ривожланиш дастурини қайта кўриб чиқиши ва мослаштириш, тинчлик ва зиддиятлар сонини камайтириш, янгиланаётган иқтисодий ўсиш ва ижтимоий тараққиётга эриши, гендер тенглиги ва ёшларнинг имкониятларини кенгайтириш, глобаллашув ва АКТ инқилоби каби глобал контекстларнинг ўзгариши, Африканинг тобора кучайиб бораётган бирлиги, агро-бизнес, инфратузилмасини ривожлантириш, соғлиқни сақлаш ва таълим каби соҳаларида рўй бераётган ривожланиш ва инвестиция имкониятлари, шунингдек Африка товарларига қўшимча қиймат яратишдан иборат.

Африка давлатлари ва ҳукумат раҳбарлари 2013 йил май ойида кейинги 50 йиллик юбилей декларациясини имзоладилар. Декларацияда Африканинг интеграциялашган, гуллаб-яшнаган ва тинч Африканинг панамерикалик қарашларига эришишга бағишланганлиги эълон қилинди. Бу ўз фуқаролари томонидан халқаро майдонда ва 2063 йилги кун тартибида ҳаракат қилувчи куч сифатида намоён бўлади.

2063 кун тартиби нафақат Африканинг келажакка бўлган интилишларини қамраб олади, балки Африканинг иқтисодий ўсиши ва ривожланишига ёрдам берадиган ва қитъанинг тез ўзгаришига олиб келадиган асосий флагман дастурларни ҳам ўз ичига олади. 2063 кун тартиби, шунингдек, унинг 10 йиллик амалга ошириш режаларида бажарилиши керак бўлган асосий тадбирларни ҳам белгилаб беради, унда 2063 йил кун тартиби Африка аҳолиси учун ҳам миқдорий, ҳам сифатли трансформацион натижаларга эришилишини таъминлайди.

19.8. Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти

Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти (ECOWAS) Ғарбий Африкада жойлашган ўн беш мамлакатнинг минтақавий, сиёсий ва иқтисодий бирлашмаси ҳисобланади. Ушбу мамлакатлар 5 114 162 кв. км (1,974,589 квадрат миля) майдонни ўз ичига олади. Уюшма 1975 йил 28 майда Лагос Шартномаси имзолангандан сўнг, бутун минтақада иқтисодий интеграцияни илгари суриш мақсадида ташкил этилган.

1993 йил 24 июлда Сотоноу шаҳрида Шартноманинг қайта кўриб чиқилган варианти келишилди ва имзоланди. Ғарбий Африка давлатлари иқтисодий ҳамжамиятининг мақсади тўлиқ иқтисодий ва барпо этиш йўли билан ягона йирик савдо блокини яратиш, аъзо давлатлар учун «жамоавий ўзини ўзи таъминлаш»га эришишдан иборат.

Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти минтақада тинчликпарвар куч сифатида хизмат қилади, аъзо давлатлар вақти-вақти билан сиёсий беқарорлик ва нотинчликлар пайтида блокка аъзо мамлакатларга аралашиш учун қўшма ҳарбий кучларни юборадилар. Бундай тадбирларга Фил Суяк соҳилидаги ҳаракатлар (2003 й.), Либери воқеалари (2003 й.), Гвинея-Бисау (2012 й.), Мали (2013 й.) ва Гамбия (2017 й.) жараёнларини келтириш мумкин.

Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти иккита суб-регионал блокларни – Ғарбий Африка Иқтисодий ва Пул Иттифоқи ҳамда кенгайтирилган Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти комиссиясини ўз ичига олади

Ғарбий Африка Иқтисодий ва Пул Иттифоқи (шунингдек, УЕМОА номи билан французча номланади, Union economiqué at monétary west-africa) – бу Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти таркибидаги саккизта, асосан француз Ғарбий Африка давлатларидан ташкил топган. У Швейцария франкини умумий валюта сифатида тақсимловчи давлатлар ўртасида иқтисодий интеграцияни ривожлантириш учун ташкил этилган. (UEMOA- Union Economique et Monétaire Ouest Africaine) 1994 йил 10 январда Дакарда (Сенегал) имзоланган шартнома асосида Бенин, Буркина-Фасо, Кот-д'ивуар, Мали, Нигер, Сенегал ва Того давлатлари ва ҳукуматлари раҳбарлари томонидан тузилган. 1997 йил 2 майда Гвинея-Бисау (собиқ Португалия мустамлакаси) ташкилотнинг саккизинчи (ва фақат франкофон бўлмаган) аъзо давлатга айланди.

Ғарбий Африка пул зонаси (ВАМЗ) 2000 йилда ташкил этилган бўлиб,

Ғарбий Африка Иқтисодий ва Пул иттифоқи таркибига кирувчи асосан инглиз тилида сўзлашувчи олтита давлатни шунингдек Ғарбий Африка Иқтисодий ва Пул Иттифоқи Комиссияси, Жамият адлия суди, маҳаллий парламент, Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти инвестиция ва ривожланиш банки (ЕБИД), Ғарбий Африка соғлиқни сақлаш ташкилоти (WHO) ва Ғарбий Африкада пулларни легаллаштириш ва терроризмни молиялаштиришга қарши ҳукуматлараро ҳаракат гуруҳи (ГИАБА) муассасаларини ўз ичига олади.

Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти учта расмий давлат тили – француз, инглиз ва португал тилларида иш олиб боради. Иқтисодий сиёсатни амалга ошириш учун иккита институт – Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти комиссияси ва Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти инвестиция ва ривожланиш банкидан (ЕБИД) фойдаланади.

2011 йилда Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти кейинги ўн йиллик учун Висион 2020 дастурини ишлаб чиқди ва унга ҳамроҳлик қилиш учун Фан ва технологиялар бўйича сиёсатни (ECOPOST) қабул қилди.

Бугунги кунда, Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти 15 аъзо давлатга эга. Буларнинг саккизтаси француз тилида, бештаси инглиз тилида ва иккитаси португал тилида сўзлашади. 1977 йилда қўшилган Кейп-Верде бундан мустасно, ҳозирги барча аъзолар 1975 йил май ойида жамиятнинг таъсисчилари сифатида бирлашганлар.

Кенгайтирилган Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти комиссияси 1975 йилдан буён институционал ислоҳотларни қуйидаги тартибда босқичма-босқич амалга ошириб келмоқда.

- 1993 йилда ўз шартномасини қайта кўриб чиқилди;
- 2007 йилда Котибият Комиссияга айлантирилди;
- 2013 йилда Ғарбий Африка давлатлари иқтисодий ҳамжамиятида Кадрлар бошқаруви, Таълим, фан ва маданият, энергетика ва маъданлар, Телекоммуникация ва IT, Саноат ва хусусий секторни қўллаб-қувватлаш бўлимлари ташкил этилди.

Ғарбий Африка давлатлари иқтисодий ҳамжамияти жамоатчилик суди 1991 йилда имзоланган протокол асосида тузилган ва кейинчалик 1993 йилда қайта кўриб чиқилган. Шу билан бирга, суд 1991 йилдаги протокол 1996 йил 5 ноябрда кучга киргунга қадар ўз фаолиятини расман бошламади. Шартнома шунингдек, Ғарбий Африка давлатлари иқтисодий ҳамжамияти Кенгашига ҳуқуқий масалалар бўйича маслаҳат хулосаларини беради (10 модда). Ўзининг шерик судлари, Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди ва Шарқий Африка Адлия суди сингари, у ҳам инсон ҳуқуқларининг бузилиши тўғрисида ҳукм чиқариш ваколатига эга.

19.9. Жанубий Африка тараққиёт ҳамжамияти ҳамда Жанубий ва Шарқий Африка умумий бозори

Жанубий Африка Тараққиёт Ҳамжамияти (ЖАТҲ) – 1992 йил Жанубий Африка тараққиётини мувофиқлаштириш конференцияси асосида ташкил этилган жанубий Африка мамлакатларининг савдо-иқтисодий иттифоқи. ЖАТҲ Жанубий Африкани Ривожлантиришни Мувофиқлаштириш Конференциясида 1980 йилда субминтақанинг 11 та мамлакати томонидан ташкил этилган. ЖАТҲнинг асосий мақсади аъзо мамлакатларнинг савдо алоқаларини эркинлаштиришдир. Ҳозирги вақтда ЖАТҲ божхона тўловларини сезиларли даражада пасайтирди ва ўзаро савдо муносабатларида таърифсиз чекловларни бекор қилди эркин савдо зонасини яратишда муҳим ютуқларга эришди.

Жанубий Африка Тараққиёт Ҳамжамияти 16 та мамлакатни бирлаштиради. Жанубий Африка, Боцвана, Лесото, Свазиленд, Намибия, Зимбабве, Ангола, Мозамбик, Малави, Мадагаскар, Танзания, Замбия, Маврикий, Сейшел ороллари, Конго Демократик Республикаси, Комор ороллари.

ЖАТҲ Африкадаги энг йирик ва энг нуфузли субминтақавий уюшмалардан биридир. ЖАТҲга аъзо мамлакатларнинг умумий аҳолиси қарийб 248 миллион кишини ташкил қилади, ЯИМнинг умумий ҳажми 432 миллиард АҚШ долларини ташкил этади. Ташкилотнинг бюджети тахминан 50 миллион долларни ташкил этади. ЖАТҲнинг юқори органи – Давлат ва ҳукумат раҳбарларининг саммити (одатда саммитлар ҳар йили ўтказилади, лекин фавқулодда саммит ҳам чақирилди), у Ҳамжамият стратегияси ва тактикасининг асосий масалалари бўйича консенсусли қарорлар қабул қилади, унинг ишчи органларини бошқаради, Ижроия котибини ва унинг раҳбарини тайинлайди.

ЖАТҲга аъзо давлатлар раҳбарлари жаҳон бозорида Африка товарларининг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида Жанубий Африкада эркин савдо зонасини ташкил этиш тўғрисида битим имзоладилар. Битим Африка қитъасининг жанубидаги божхона тўсиқларини босқичма-босқич олиб ташлашни кўзда тутади, шунингдек 2008 йилда эркин савдо зонасини, 2010 йилда – Божхона иттифоқини ташкил этиш шартлари. 2015 йилда Иттифоқ мамлакатларининг умумий бозори яратилиши кўзда тутилган.

Умумжаҳон хавфсизлик тизимининг шаклланишига ёндашувларни мувофиқлаштириш ва қитъанинг жанубидаги ҳарбий-сиёсий вазиятни таҳлил қилиш учун ЖАТҲ Сиёсат, мудофаа ва хавфсизлик бўйича директорлик 1996 йилдан буён ишлайди. Асосий вазифалар минтақадаги ички ва давлатлараро инқирозларнинг олдини олиш ва бартараф этиш, шу жумладан тинчликпарварлик операциялари, табиий офатларни бартараф этиш, шунингдек Ҳамжамият давлатларининг қўшма машқларини тайёрлаш ва ўтказишдан иборат.

Ҳамжамиятдаги айрим келишмовчиликлар ҳолатларида ЖАТҲ аъзо бўлган алоҳида давлатлар ва Европа Иттифоқи ўртасида иқтисодий шериклик тўғрисидаги битимларни имзолаш масаласини кўтаради.

20-БОБ. КЎП МИНТАҚАВИЙ ХАРАКТЕРГА ЭГА ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

20.1. БРИКС фаолиятининг умумий тавсифи ва аъзо мамлакатлар иқтисодиётига таъсири

Мамлакатлар иқтисодиётининг ривожланиши ва шу билан бир вақтда молиявий иқтисодий инқирозларнинг ривожланаётган мамлакатларга ўз таъсир доирасининг кенгайишини ҳам кузатишимиз мумкин. Бу борада мамлакатлар ўз иқтисодий ривожланишининг янги босқичларини яратиш бўйича бир қанча ишларни амалга оширмоқда.

Ривожланаётган мамлакатлар гуруҳида барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига, жаҳон иқтисодиёти ва савдосида катта улушга эга Бразилия, Россия, Ҳиндистон ва Хитойнинг инглизча талаффузида Бразил, Руссиа, Индиа, Чина номларининг бош ҳарфларидан ташкил топган БРИС атамасини 2001 йилда "Goldman Sachs" иқтисодчиси Джим Унил муомалага киритган.

2011 йил январдан бу мамлакатлар гуруҳига Жанубий Африка Республикаси (South Africa) ҳам киритилганлиги туфайли эндиликда БРИКС деб аталмоқда.

БРИКС мамлакатлари бўйича "Goldan Sachs" тадқиқотлари қуйидаги иқтисодий прогнозларга асосланган.

Иқтисодиётнинг ҳажми. БРИКС мамлакатлари кейинги 40 йилда ялпи ички маҳсулот ҳажми бўйича "Катта еттилик" мамлакатларини, Хитой эса ушбу кўрсаткич бўйича Германия, Японияни, АҚШни ортда қолдириши мумкин.

БРИКС мамлакатлари юқори, барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эга. "Голдман Сачс" прогнозларига кўра, Ҳиндистон кейинги 30-40 йил ичида аҳоли сонининг ўсиши, инфратузилмани яхшилаш ҳисобига барқарор иқтисодий ўсиш суръатларига эришиши мумкин.

БРИКС мамлакатларида аҳоли даромадлари барқарор суръатларда ўсишига қарамасдан 2050 йилга бориб ҳам "Катта еттилик" мамлакатларига нисбатан орқада қолади. Жумладан, Россия 2050 йилга бориб аҳоли жон

бошига тўғри келувчи даромад кўрсаткичи бўйича "Катта еттилик"нинг энг охирги мамлакатлари каторига кириши, Хитойда эса ушбу кўрсаткич Жанубий Кореянинг ҳозирга вақтдаги даражаси 30 минг долларга етиши мумкин.

2025 йилга бориб БРИКС мамлакатларида йиллик харажатлар ҳажми "Катта еттилик" мамлакатлари кўрсаткичидан икки баробарга ошиб кетиши, 2050 йилга бориб эса тўрт баробарга ортиши мумкин.

Валюта курсларининг тебраниши. БРИКС мамлакатларида кейинги 40 йил ичида реал валюта курси 300 фоизга ўсиши мумкин.

БРИКС мамлакатларининг жаҳон иқтисодиётидаги мавқеининг ортиб бориши қуйидаги омилларга асосланади.

Биринчидан, БРИКС мамлакатлари барқарор, юқори ўсиш суръатларига эга эканлиги билан ажралиб туради. Россия жуда катта миқдордаги табиий қазилма бойликларига, Бразилия ривожланган қишлоқ хўжалик базасига, Ҳиндистон нисбатан арзон жаҳон иқтисодиёти миқёсида рақобатбардош интеллектуал ресурслар бозорига, Хитой эса арзон ишчи кучига эга. Шу тариқа БРИКС мамлакатлари жаҳон иқтисодиётида бир-бирини тўлдириб туради. Фикримизча, олиб борилган тадқиқот ҳисоб-китобларига кўра, БРИКС мамлакатлари 2050 йилга бориб, жаҳон ялпи миллий маҳсулотининг 40-45 фоизини ишлаб чиқаради.

Иккинчидан, БРИКС мамлакатларида охирги ўн йилликда эришилган барқарор иқтисодий ўсиш суръатлари бу мамлакатларга катта миқдорда хорижий инвестициялар кириб келишини таъминлайди. 2006 йилдан бошлаб "БРИКС-50" биржа индекси қабул қилинди. Ушбу индекс БРИКС мамлакатларида ишбилармонлик фаоллигини акс эттириб, Бразилия, Хитой, Ҳиндистон ва Россиянинг 20 та жаҳон биржаларида юқори ликвидликка эга компаниялари акциялари курсига асосланади. Таҳлиллар кўрсатишича, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ҳам БРИКС мамлакатларида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми ўсган. Жумладан, 2011 йилда БРИКС мамлакатлари иқтисодиётига 5 трлн. доллардан ортиқ хорижий инвестициялар жалб этилган[45].

Учинчидан, БРИКС жаҳоннинг йирик иқтисодий марказига айланиши мумкин. БРИКС мамлакатлари бир вақтнинг ўзида, таълим, тадбиркорлик, хорижий инвестицияларни жалб этиш, ички истеъмолни рағбатлантириш соҳаларида фаолликни оширдилар.

БРИКС глобал иқтисодиётда муҳим аҳамият касб этмоқда. Яқин истиқболда ушбу мамлакатлар АҚШ билан биргаликда, биринчи бешликка кириши кутилмоқда. Таҳлиллар кўрсатишича, БРИКС мамлакатларининг жаҳон ЯИМга қўшган ҳиссаси 1990-2010 йилларда 11 фоиздан 25 фоизгача, глобал иқтисодий ўсишга қўшган ҳиссаси эса 23 фоиздан 50 фоизгача ошди. Ушбу мамлакатларда ЯИМнинг ўсиш суръатлари 2000-2009 йиларда ўртача 7,9 фоизни ташкил этди. БРИКС мамлакатларининг жаҳон савдосидаги улуши 15 фоизни ташкил

[45] http://www.imf.org

этиб, уларда жаҳон табиий ресурсларининг учдан бир қисми тўпланган[46]. Таҳлилларимизга кўра, 1990-2015 йилларда биргина Хитойнинг Жаҳон ялпи миллий маҳсулотидаги улуши 1,8 фоиздан 16,2 фоизгача, асосий капиталга қўйилмалар таркибидаги улуши 2,0 фоиздан 18,3 фоизгача ошгани ҳолда, шундан 15,6 фоизи Хитой ҳиссасига тўғри келган. Хитой барча кўрсаткичлар гуруҳида етакчи мавқега эга ва БРИКС ялпи ички маҳсулотининг 57,6 фоизи Хитой ҳиссасига тўғри келмоқда.

Иқтисодчи мутахассислар томонидан кейинга ўн йилликдан бошлаб БРИКС мамлакатларининг глобал иқтисодиётга қўшаётган ҳиссасининг пасайиши 2040 йилга бориб 42 фоиздан кам бўлиши башорат қилинмоқда. Глобал иқтисодий ўсишда Ҳиндистоннинг улуши икки баробарга ортиши, бошқа мамлакатлар улуши ўзгармасдан қолиши ва Хитойнинг улуши кейинги 20 йил ичида 32 фоиз атрофида сақланиб қолиб, пасайиш тенденциясига эга бўлиши кутилмоқда.

БРИКС мамлакатлари иқтисодиётининг таркиби 1980-2010 йилларда жиддий ўзгаришларга учради. Жумладан, 1980 йилда БРИКС мамлакатлари иқтисодиётининг таркибида қишлоқ хўжалигининг улуши 9 фоиздан 38 фоизгача ортган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 5 фоиздан 17 фоизгача пасайган. Бундай жиддий ўзгариш, асосан, Хитой ва Ҳиндистонда содир бўлган бўлиб, 1980-2010 йилларда қишлоқ хўжалигининг улуши мутаносиб равишда 30 ва 38 фоиздан 10 ва 17 фоизга қадар қисқарди.

БРИКС мамлакатлари жаҳон савдосида салмоқли улушга эга бўлиб, 2015 йилда ушбу мамлакатларнинг жаҳон товарлар экспорти ва импортидаги улуши мутаносиб равишда ўртача 15,8 ва 3,3 фоизни, жаҳон хизматлар экспорти ва импортида эса 2,0 ва 3,1 фоизни ташкил этди. БРИКС мамлакатлари экспортининг товар таркибида 2015 йилда саноат маҳсулотлари ўртача 50,0 фоизни, импортда эса 61,1 фоизни, хизматлар экспорти ва импорти таркибида эса бошқа тижорат хизматлари етакчи мавқега эга бўлгани ҳолда мутаносиб равишда 54,6 ва 40,3 фоизни ташкил этади.

Таҳлиллар кўрсатишича, БРИКС мамлакатлари ташқи савдосига жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози жиддий салбий таъсир кўрсатган, жумладан, 2009 йилда товарлар экспорти 2008 йилга нисбатан 22,5 фоизга, хизматлар экспорти эса 13,3 фоизга қисқарди. Ушбу мамлакатлар гуруҳида жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозига қарши қўлланилган чора-тадбирлар дастури натижасида 2010 йилда ташқи савдо юқори ўсиш суръатларига эга бўлган бўлса-да, инқирознинг кейинги тўлқини ташқи савдо суръатларининг кескин пасайишига олиб келди.

Ушбу ҳолат Бразилия экспортдаги муаммолар миллий валюта реал курсининг долларга нисбатан кўтарилиши, қайта ишлаш саноатининг арзонлиги, Хитой ва бошқа Осиё мамлакатлари импорти билан кучли рақобат, Хитой иқтисодиётида Бразилия хомашёси экспортига бўлган талабнинг пасайиши билан боғлиқ бўлса, Россияда мамлакат экспорти ҳажмининг қисқариши ёқилғи ва қазиб

[46] Лютова М., Трифанов А. Конец истории успеха.// Ведомости, 29,12, 2011

олиш саноати маҳсулотларига жаҳон нархининг пасайиб кетиши, Хитой ва Ҳиндистонда эса саноат маҳсулотларига бўлган ташқи талабнинг қисқариши билан боғлиқдир[47].

Таҳлиллар БРИКС мамлакатлари ташқи савдосининг товар таркиби бир-биридан жиддий фарқ қилишини кўрсатмоқда. Жумладан, 2015 йилда БРИКС мамлакатлари товар экспорти таркибининг 50,0 фоизини саноат маҳсулотлари, 32,4 фоизини ёқилғи ва қазиб олиш саноати маҳсулотлари, 14,6 фоизини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ташкил этган бўлса-да, Хитой ва Ҳиндистон товар экспортининг таркибида саноат маҳсулотлари (мутаносиб равишда 94,0 ва 59,4) етакчи мавқега эга бўлиб, Россия экспортида ёқилғи ва қазиб олиш саноати маҳсулотлари (71,4 фоиз), Бразилияда эса қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (37,4 фоиз) устуворлик қилаётганини кузатишимиз мумкин[48].

БРИКС мамлакатлари иқтисодиётига хос хусусиятлардан бири ички талабнинг юқорилигидир. БРИКС мамлакатлари ялпи ички маҳсулотининг қўшимча ўсиши, авваламбор ички талабнинг – аҳоли, корхоналар ва давлат бошқарув органларининг истеъмол ва инвестицион харажатларининг жадал суръатларда кенгайиши билан боғлиқ. Хитойда охирги ўн йилликда миллий экспорт ҳажмининг бир неча мартага ортиши билан бир вақтда 2000-2007 йилларда мамлакат ялпи ички маҳсулоти таркибида инвестициялар (асосий капиталнинг ялпи жамғариш массаси) улуши соф экспортга қараганда жадал суръатларда ўсган. Ушбу кўрсаткичлар бу даврда мос равишда 6,5 ва 7 пунктга ўсган. Ҳиндистонда эса инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси, ташқи савдо баланси салбий қолдиққа эга бир вақтда 8,9 пунктга ошган.

БРИКС мамлакатлари иқтисодий ривожланишидаги кейинги хусусият ички ҳудудий табақалашувнинг чуқурлиги билан боғлиқ. БРИКС мамлакатлари ички ҳудудий ривожланиши жиҳатидан чуқур табақалашувга эга бўлиб, барчаси ҳудудлар ҳажми ва аҳоли сони бўйича бир-биридан тубдан фарқ қилади. Мисол учун, ҳудудларнинг аҳоли сони бўйича табақалашув даражаси Ҳиндистонда энг юқори – 3 минг марта (вариация коэффициенти 126,1 фоиз), Хитойда эса энг паст – 34 марта (вариация коэффициенти 63,4 фоиз). БРИКС мамлакатларида ялпи минтақавий маҳсулотнинг мутлақ ҳажми бўйича табақалашув даражаси янада юқори ҳисобланади.

---

[47] Швандар К. В. Прямые иностранные инвестиции в страна BRIC.//Банковской дело №2 2008. С. 46-47.

[48] Михеев В. Дальше-без завесто-2 (Китай: семна модели модернизации)// Мировая экономика и Международные отношения, № 6 2015 С. 57-65.

Фикримизча, Россия ўзининг катта иқтисодий салоҳиятига қарамасдан хомашёга ихтисослашган, диверсификациялашмаган иқтисодиётга эга мамлакат ҳисобланади. Инвесторлар БРИКСнинг бошқа мамлакатларига нисбатан Россиянинг истиқболига шубҳа билан қараб, инвестицияларни Бразилия ёки Хитой иқтисодиётига киритишни афзал биладилар. Шу билан бирга, БРИКС мамлакатлари паст даромадли мамлакатларнинг иқтисодий ривожланишига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. БРИКС ва паст даромадли мамлакатлар ўртасида савдо, инвестиция ва молиялаштириш соҳаларида ўзаро ҳамкорлик жадал суръатларда ривожланмоқда. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозидан кейин БРИКС мамлакатлари иқтисодий ўсиш суръатларининг жадаллашуви, паст даромадли мамлакатлар экспорт маҳсулотларига бўлган талаб ҳажмининг ортишига олиб келиши мумкин.

Хулоса қилиб, юқоридаги муаммоларни эътиборга олган ҳолда, БРИКС мамлакатлари ва паст даромадли мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг ривожланишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатиши эҳтимоли мавжуд.

БРИКС мамлакатлари ва паст даромадли мамлакатлар ўртасидаги иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши паст даромадли мамлакатларда хомашё ресурсларига боғлиқликнинг ортишига олиб келади. Аммо, паст даромадли давлатлар муваффақиятли ривожланиш тенденцияларига эга БРИКС мамлакатлари тажрибасидан унумли фойидаланиш мумкин, қайта ишлаш саноатида Ҳиндистон ва Хитой рақобатдошлиги ҳамда табиий ресурсларига бўлган талабнинг ортиши паст даромадли мамлакатларда биржа товарлари нархининг ўсишига ва қайта ишлаш саноатига ихтисослашишининг пасайишига олиб келиши мумкин. Шу билан бир вақтда, Бразилия ва Россия (айрим ривожланган мамлакатлар – Австралия ва Канада) табиий ресурсларидан иқтисодий ўсиш базаси сифатида унумли фойдаланган. Жумладан: қайта ишлаш саноати ривожланишининг фаоллашуви иқтисодий ўсишни рағбатлантиришнинг асосий омилига айланиши, БРИКС мамлакатлари томонидан технологияларни узатиш ва ишчилар малакасини оширишни молиялаштириш паст даромадли мамлакатларга қайта ишлаш саноатининг ривожлантиришни рағбатлантириши мумкин[49].

Имтиёзли, жумладан, тижорат шартлари асосида молиялаштириш қайта ишлаш саноатининг жадал суръатларда ривожланишига олиб келиши мумкин. Хитой тажрибасининг кўрсатишича, тижорат асосида молиялаштириш бу соҳада рақобатни рағбатлантиради ва занжирли реакция самарасини келтириб чиқаради.

Паст даромадли мамлакатлар БРИКС мамлакатлари бой тажрибасидан юқорида қайд этилган вазифаларни ҳал этишда фойдаланишлари мумкин. Бу мамлакатлардан иқтисодий ўсиш имкониятларидан юқори даражада фойдаланиш имконини берувчи инфратузилмани босқичма-босқич

[49] Михеев В. Дальше – без завесто-3 («Китайская мечта» Экономика, амбиции лидерства) // Мировая экономика и Международные отношения, №2 2014 С.

ривожлантириш стратегиясини амалга ошириш талаб этилади. Хитой иқтисодий инфратузилмасидаги мавжуд муаммолар ва ресурслардан фойдаланиш йўналишларини мунтазам равишда қайта кўриб чиқиш натижасида инвестицияларни режалаштириш борасида жиддий муваффақиятларга эришди.

БРИКС ва паст даромадли мамлакатлар ўртасида халқаро ташкилотлар ҳамда донорлар паст даромадли мамлакатларга кўпроқ миқдорда ресурсларни ўзлаштиришлари учун макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш, инвестиция муҳитини яхшилаш орқали боғловчи вазифасини ўташлари мумкин.

20.2. Марказий ва Шарқий Европа минтақасидаги халқаро молиявий ташкилотлар

Савдо ва ривожланиш бўйича Қора Денгиз бўйи банки фаолиятининг устав мақсади инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш ва минтақавий савдони илгари суриш орқали банк аъзо давлатлари иқтисодиётини модернизация қилишга кўмаклашишдан иборат. Россия банкнинг асосий акциядорларидан бири (устав капиталининг 17,26 %) ва унда Россия манфаатларини стратегик жиҳатдан муҳим Қора Денгиз минтақасида тарғиб қилишга имкон берувчи ҳақиқий таъсирга эга. Банкнинг энг юқори бошқарув органи йилига бир марта ўтказиладиган бошқарув Кенгаши (Су) ва жорий фаолият директорлар Кенгаши томонидан назорат қилинади (йилига 5-6 марта йиғилади). Банк кундалик раҳбарияти президенти (ҳозир Туркия вакили), уч вице-президенти (ҳозир Болгария, Руминия ва Россия вакиллари) ва бош котиби (Греция вакили) томонидан амалга оширилади. 2000 йил декабрда ойида бошқарув кенгаши фаолиятида барқарорлик ва узлуксизликни таъминлаш учун асосий акциядорлар (Россия, Греция, Туркия) Савдо ва ривожланиш бўйича Қора Денгиз бўйи банки раҳбариятида доимий равишда тақдим этилган принцип тасдиқланди. 2016 йил апрель ойидан бошлаб банкнинг фаол кредит портфелининг умумий ҳажми 1,1 миллиард евродан ошди (ўтган йилнинг апрель ойига нисбатан 11,23% ўсиш). «Муаммоли» кредитлар портфелнинг фақат 1,06% ни ташкил қилади. Россиянинг ЧБТР фаолиятига қизиқиши банкнинг Россиянинг МДҲ ва Шарқий Европа давлатлари билан ҳамкорлигини тиклашда, шунингдек, Туркия ва Греция билан иқтисодий ҳамкорликни таъминлашда фойдали роль ўйнаш қобилиятига боғлиқ. Минтақавий даражада, банк Россия саноат экспортини, муҳандислик-қурилиш хизматларини ва Россия технологияларини минтақа мамлакатлари бозорларига олиб чиқиш учун самарали восита бўлиши мумкин. Банк ишида Россия федерал ижро этувчи органлари вакилларининг иштироки Россия Федерацияси ҳукуматининг 1997 йил 28 августдаги 1073-сонли қарори билан тартибга солинади «Қора Денгиз савдо ва тараққиёт банки Россия Федерацияси иштирокини таъминлаш тўғрисида». Ушбу қарорга мувофиқ,

Россия ташқи ишлар вазирлиги Савдо ва ривожланиш бўйича Қора Денгиз бўйи банки ва Россия вазирликлари, идоралари ва бошқа ташкилотлар ўртасида алоқа каналининг вазифалари, шунингдек, банк билан ҳамкорлик фаолиятини мувофиқлаштириш вазифаси юклатилган[50].

Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки – банкка аъзо давлатларнинг иқтисодий ўсиши ва барқарор ривожланишига кўмаклашиш, шунингдек, савдо-иқтисодий интеграция ва минтақалараро муносабатларни қўллаб-қувватлашга қаратилган кўп томонлама ривожланиш банки.

Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки 1963 йилда БМТ Котибиятида 7388-сон билан рўйхатдан ўтган ҳукуматлараро битимга мувофиқ ташкил этилган. Банк солиққа тортилмайдиган ва миллий даражада тартибга солинмаган халқаро ҳукуматлараро институтдир. Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банкининг энг юқори бошқарув органи-аъзо давлатларнинг молия муассасалари (молия вазирлиги ёки миллий банки) масъул ходимлари бўлган банк кенгаши ҳисобланади. Штаб-квартираси Москва (Россия Федерацияси)да жойлашган. Банк юридик шахсларга ва кредит ташкилотларига юридик шахсларга айланма, лойиҳа ва синдикатлаштирилган кредит бериш, савдони молиялаштириш, ҳужжатли битимларни тезкор кузатиб бориш, ҳисобварақларни очиш ва уларга хизмат кўрсатиш хизматларини тақдим этади.

Мақсади:

- Ҳукмронлик қилиш, банкка аъзо мамлакатлар кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ташқи савдосини молиявий қўллаб-қувватлаш, уларга қўшилган қиймат яратиш ва янги бозорларга чиқиш;
- Банк аъзо-давлатларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш устувор йўналишларига мувофиқ глобал қиймат занжирларига интеграциялашиш, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишнинг технологик имкониятлари, энергия самарадорлиги, ресурс самарадорлиги ва рақобатбардошлигини оширишга кўмаклашиш.

Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки аъзо давлатларнинг миллий иқтисодиётини савдони ривожлантириш ва БМТнинг барқарор ривожланиш мақсадларига эришишга қаратилган лойиҳаларни амалга ошириш орқали ривожлантиради.

IBEC

INTERNATIONAL BANK
FOR ECONOMIC CO-OPERATION

[50] https://www.mid.ru/cernomorskij-bank-torgovli-i-razvitia-cbtr-/-/asset_publisher/KrRBY5EMiHC1/content/id/2514775

Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки аъзо мамлакатлар иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлайдиган инновацион, "яшил" ва ижтимоий – масъулиятли лойиҳаларни қўллаб-қувватлайди. Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки мижозларнинг ташқи савдо операцияларини қўллаб-қувватлайди ва минтақавий ҳамда давлат даражасида синергияни кучайтириш учун пул маблағларини бошқариш хизматларини тақдим этади.

1963 йил 22 октябрда иқтисодий ўзаро ёрдам Кенгашига аъзо мамлакатлари томонидан собиқ СССР ҳудудида биринчи халқаро банк бўлган Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан рўйхатга олинган халқаро битимга мувофиқ халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки ташкил этилди. Ташкил этилган вақтда банкка Болгария, Венгрия, ГДР, Мўғулистон, Польша, Руминия, СССР ва Чехословакия аъзо бўлган.

- 1974 йил – Куба банкнинг аъзо мамлакатларига қўшилди.
- 1977 йил – Вьетнам банкнинг аъзо мамлакатларига қўшилди.
- 1988 йил – Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки СWИФТ аъзоси, шунингдек, эдел-қимматли қоғозлар операциялари бўйича ҳисоб-китоблар учун халқаро клиринг маркази.
- 1990 йил – Германия Демократик Республикаси банкдаги аъзолигини тугатади.
- 1991 йил – Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки СССР давлат банкининг банклараро валюта операциялари маркази – валюта биржаси (келажакда Москва банклараро валюта биржаси) аъзолигига қабул қилинди.
- 1992 йил – Венгрия Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки таркибига киради.
- 1999 йил 1 январь – банк евро балансига ўтади.
- 2007 йил – Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки ва Россия Федерацияси ўртасидаги ўзаро молиявий муносабатлар – собиқ СССРнинг ҳуқуқий вориси.
- 2013 йил – Куба МБЕС таркибига киради. Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки ва Куба Республикаси ўртасидаги ўзаро молиявий муносабатлар тартибга солинган.
- 2015 йил – ХТТБ Кенгаши томонидан 2016-2020 йилларда халқаро иқтисодий ҳамкорлик банкининг фаолиятини қайта тиклаш ва ривожлантириш стратегияси тасдиқланди.
- 2017 йил – Халқаро иқтисодий ҳамкорлик банки биринчи марта халқаро кредит рейтингини олди.

Халқаро инвестиция банки (МИБ)1970 йилда аъзо давлатларнинг иқтисодий ривожланиши ва ҳамкорлигига кўмаклашиш мақсадида ташкил этилган кўп томонлама ривожланиш банкидир. Банк МИБ-

ни ташкил этиш тўғрисидаги ҳукуматлараро битим ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Котибиятида рўйхатга олинган Низом асосида фаолият юритади. МИБ штаб-квартираси Будапештда (Венгрия) жойлашган.

Халқаро инвестиция банкининг вазифаси кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлашга қаратилган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш, аҳоли фаровонлигини ошириш ва банк аъзо давлатларининг иқтисодий кооперациясини қўллаб-қувватлашдан иборат. Халқаро инвестиция банки асосан етакчи миллий молия институтлари, ривожланиш банклари ва экспорт-импорт банклари ва агентликлари орқали ўрта ва узоқ муддатли кредитларни тақдим этади. Банк бошқа халқаро ва миллий молия институтлари билан биргаликда молиялаштириш ва синдикатлаштирилган кредитлашда ҳам иштирок этади.

Асосий маҳсулотлар:

- экспорт-импорт операцияларини, мавжуд инфратузилмани модернизация қилиш лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш;
- молиявий воситачилар (банклар, агентликлар, лизинг компаниялари) орқали кичик ва ўрта бизнесни кредитлаш);
- савдо ва лойиҳани молиялаштириш;
- ҳужжатли маҳсулотлар;
- сармояга инвестициялар, фондларга инвестициялар.

Аъзолари:

1. Венгрия	2. Россия
3. Монголия	4. Словакия
5. Болгария	6. Вьетнам
7. Куба	8. Чехия
9. Руминия	

Халқаро инвестиция банкининг устав ҳужжатлари бошқа мамлакатлар, давлатлараро банк, молия ва иқтисодий ташкилотларни аъзоликка қабул қилиш имконини беради. Банк фаолиятида бошқа молия институтлари Халқаро инвестиция банки Кенгаши томонидан белгиланадиган махсус мақом асосида иштирок этиши мумкин.

Банкнинг эълон қилинган устав капитали миқдори 2,000 миллиард еврони ташкил этади. Тўланган капитал – 329,61 миллион евро Халқаро инвестиция банкининг тўланган капиталида аъзо давлатларнинг акцияларини тақсимланиши:

Аъзо давлатлар	Улуши, %
Болгария	12,8
Вьетнам	1,11
Куба	1,63
Монголия	1,03
Россия	45,52
Руминия	7,92
Словакия	6,52
Чехия	11,34
Венгрия	12,14

Халқаро инвестиция банкининг асосий фаолиятини молиялаштириш ҳам ўз капитали, ҳам жалб қилинган маблағлар ҳисобидан амалга оширилади. Банк халқаро ва миллий бозорлардан молиявий кредитлар олиш, облигация кредитларини жойлаштириш, бошқа қимматли қоғозларни чиқариш, молиявий ташкилотлардан депозитларни олиш ва бошқа шаклларда маблағларни жалб қилиши мумкин.

Банкни ташкил этиш тўғрисидаги битим 1970 йил 10-июлда таъсис этилган давлатлар томонидан имзоланган ва БМТ Котибиятида 11417-сонли рўйхатдан ўтган. Фаолият бошланиши – 1971 йил 1 январ. Ташкил этилган вақтда банкка аъзо давлатлар: Болгария Халқ Республикаси, Венгрия Халқ Республикаси, Германия Демократик Республикаси, Мўғул Халқ Республикаси, Польша Халқ Республикаси, Руминия Социалистик Республикаси, Совет Социалистик Республикалари Иттифоқи, Чехословакия Социалистик Республикаси. Халқаро инвестиция банкининг асосий вазифаси банкнинг бир неча манфаатдор аъзолари томонидан қўшма инвестиция лойиҳалари ва ривожланиш дастурларини амалга ошириш учун узоқ муддатли ва ўрта муддатли кредитлар бериш, Халқаро инвестиция банкига аъзо давлатларнинг миллий иқтисодиётини ривожлантириш учун объектларни қуриш эди. Унинг тарихи «совет» даврида, банк 7 млрд. евродан ортиқ қийматга эга инвестиция лойиҳаларини молиялаштиради. Социалистик блокнинг қулаши билан Халқаро инвестиция банки ўз фаолиятининг мақсадли йўналишларини сезиларли даражада йўқотди ва деярли йигирма йил турғунликда эди. 1999 йилда Германия Демократик Республикаси (ГДР) ўзининг халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида мавжудлигини тугатиш муносабати билан банкдан чиқиб кетди. 2000 йилда, Польша ва Венгрия банки ҳам (Венгрия 2015 йил майда МИБ аъзолик янгиланган) тарк эълон қилди. Умуман, Халқаро инвестиция банки фаолиятининг бутун даври давомида турли мамлакатларда 250 дан ортиқ инвестиция объектларини кредитлаш иштирок этди ва тахминан 8 миллиард евро умумий қиймати учун кредитлар тақдим этди, бу маблағлар қуриш ва қора ҳамда рангли металлургия, машинасозлик, электротехника ва бошқа соҳаларда

банк аъзо давлатларга кўплаб корхоналарни реконструкция қилиш имконини берди.

Халқаро инвестиция банкининг йирик газ қувурлари, автомобиль ва темир йўл магистралларини биргаликда қуришни молиялаштиришда иштирок этди. 2012 йилда банк Халқаро инвестиция банки акциядорларидан кенг қамровли ислоҳотларни амалга ошириш учун мандат олган янги бошқарув жамоаси келди. Шундан сўнг, эски «ёмон» активлардан параллел равишда қутулиш билан молиявий воситачилар орқали Синдикация қилинган кредит ва кредит олиш учун кредит сиёсатини қайта йўналтириш амалга оширилди; банк операцияларининг рентабеллиги оширилди ва базалар кенгайтирилди; халқаро рейтинг агентликларининг инвестицион даражадаги рейтинглари олинган; банкнинг ташкилий тузилмаси ва ички жараёнлар, жумладан, ходимларни ва рискларни бошқариш модернизация қилиниб; ребрендинг ўтказилди; етакчи миллий ва халқаро молия институтлари ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик алоқаларини фаол ривожлантириш бошланди.

2014 йилда банк тарихида биринчи марта қарз капитал бозорларига кирди. Ҳозирги вақтда Халқаро инвестиция банки Россия, Словакия ва Руминияда облигациялар чиқарган. 2019 йилда Халқаро инвестиция банки Будапештдаги (Венгрия) штаб квартирасини кўчирди. 2012 йилда ислоҳотдан сўнг Халқаро инвестиция банки ҳамкорлар ва мижозлар ўртасида экологик масъулият тамойилларини илгари суриш, шунингдек амалга оширилаётган лойиҳаларнинг атроф-муҳитга таъсирини баҳолаш бўйича мажбуриятларни қабул қилди. Банк шунингдек, корпоратив ижтимоий масъулият соҳасида — БМТ глобал шартномасида энг йирик халқаро ташаббусга қўшилди. 2015 йилдан буён Халқаро инвестиция банки Россия ва Венгрияда иқлим ўзгаришига қарши курашиш, шунингдек, Монголия ва Вьетнамда ноёб ҳайвон турларини ҳимоя қилиш учун бир қатор экологик грантлар ажратди. Бундан ташқари, 2016 йилда банк «яшил» қимматли қоғозлар портфелини шакллантиришга киришди[51].

20.3. Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти

Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ҚИҲ) 1992 йил 25 июнь минтақавий ташаббус сифатида ташкил этилган. 1999 йил май ойидан бошлаб, Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти Низоми кучга киргандан сўнг, тўлиқ форматли халқаро ташкилот сифатида фаолият юритиш ҳуқуқига эга бўлди.

Котибият 1994 йилда ташкил этилган ва Истанбул (Туркия) жойлашган эди. 1999 йилдан буён ташкилот асосан иқтисодий ҳамкорлик билан шуғулланадиган минтақавий халқаро ташкилот мақомини олди. 2004 йил апрель ойида Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти Сербия (Сербия

[51] http://www.iib.int/

ва Черногория)га қабул қилинди, ундан кейин аъзо давлатлар сони 12 тага ошди. Иштирок этувчи мамлакатларда, шунингдек, тадбиркорликда ўрта ва кичик бизнесни ривожлантириш ҳамкорликнинг энг муҳим йўналишларидан биридир. Шу мақсадда 2012 йилда Аденауер жамғармаси ва ЭРЕНЕТ кўмагида ўқув дастурлари ташкил этилди. XX аср охири XXI аср бошларида Миллий озодлик ҳаракати авж олди. Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти ташкил этилишининг 25 йиллигига бағишланган декларация тасдиқланди. Декларацияни қабул қилиш бўйича овоз бериш вақтида Украина Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти аъзо давлатларининг ҳудудий яхлитлигини тиклаш бўйича тузатишлар киритилган.

Аъзолар	
1. Озарбайжон	2. Албания
3. Армения	4. Болгария
5. Греция	6. Грузия
7. Молдавия	8. Россия
9. Руминия	10. Сербия
11. Туркия	12. Украина

Тақдим этилган жадвалдан кўриниб турибдики, Қора Денгиз ташкилотига кириш имконига эга бўлмаган мамлакатлар – Албания, Арманистон, Озарбайжон, Греция, Молдова ва Сербия (Туна коридори билан боғланган) иштирок этмоқда. Македония Республикасининг аризаси, Кипр Республикасининг аризаси Туркия томонидан рад этилгандан кейин Греция (Македониялик саволга қаранг) томонидан рад этилди.

Кузатувчилар	
1. Австрия	2. Словакия
3. Белорусия	4. АҚШ
5. Германия	6. Тунис
7. Миср	8. Франция
9. Исроил	10. Хорватия
11. Италия	12. Чехия
13. Польша	

Ҳамкорлар	
1. Буюк Британия	Корея Республикаси
2. Венгрия	3. Словения
4. Иордания	5. Черногория
6. Эрон	7. Япония
8. Кипр	

Қора Денгиз савдо ва тараққиёт банки 1997 йил 24 январда Молия институти сифатида ташкил этилди. Иқтисодий ривожланиш ва минтақавий ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш, савдо-сотиқ, молиявий кафолатлар бериш, аъзо давлатлар учун ҳам хусусий, ҳам давлат компаниялари лойиҳаларини қўллаб-қувватлаш билан шуғулланади.

Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти (ҚИҲ) доирасида транспорт соҳасида ҳамкорлик қуйидаги халқаро меморандумлар ошириш орқали амалга оширилади:

1. Қора Денгиз атрофида тезюрар автомагистрални мувофиқлаштирилган ривожлантириш бўйича англашув меморандуми. Меморандум доирасида томонлар Қора Денгиз атрофидаги ҳалқа йўлнинг ўтиш йўлларини белгилаб олишди. Россия Федерацияси 2010 йилда Меморандумни ратификация қилди. Меморандумни амалга ошириш бўйича ишлар мувофиқлаштирилган ишчи орган Қора Денгиз атрофидаги ҳалқа йўлининг мувофиқлаштирилган ривожланиши бўйича бошқарув қўмитаси ҳисобланади.

2. Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти минтақасида денгиз магистралларини ривожлантириш бўйича ўзаро англашув меморандуми. Меморандумнинг мақсади денгиз магистралларни ривожлантиришга таъсир кўрсатадиган масалалар бўйича ҳамкорликни ўзаро манфаатдорлик асосида амалга ошириш ва такомиллаштиришдан иборат. Ҳозирги вақтда денгиз магистралларини ривожлантириш бўйича Мастер-режани яратиш устида иш олиб борилмоқда.

3. Юкларни автомобиль транспортида ташишни осонлаштириш масалалари бўйича ўзаро англашув меморандуми. 2016 йилнинг биринчи ярмида ҚИҲ Россия раислиги доирасида 30 май ва 1 июнь ўртасида Сочи шаҳрида Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти транспорт вазирлари учрашуви бўлиб ўтди. Учрашувда транспорт бўйича ишчи гуруҳининг йиғилиши, Қора Денгиз атрофидаги ҳалқа автомобиль йўлини ривожлантириш бўйича бошқарув қўмитаси ва денгиз магистралларини ривожлантириш бўйича махсус ишчи

гуруҳ мухокамалари амалга оширилди Вазирлар учрашуви якунида ҚИҲ минтақасида транспорт соҳасидаги ҳамкорликни мустаҳкамлаш бўйича Сочи қўшма декларацияси қабул қилинди.

ҚИҲ транспорт вазирларининг навбатдаги учрашувлари 2016 йил 1 ноябрда Белград (Сербия Республикаси) ва 2017 йил 17 ноябрда Киев (Украина) шаҳрида бўлиб ўтди. 2018 йил 21 март куни Россия делегацияси Қора Денгиз атрофидаги автомобиль ҳалқа магистралини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш бўйича ҚИҲ бошқарув қўмитасининг йиғилишида иштирок этди. 2018 йил 24-25 октябрь кунлари Боку шаҳрида ҚИҲга аъзо давлатлар транспорт вазирлари учрашуви бўлиб ўтди. Россия делегацияси Россия томонидан транспорт комплексининг ҳолати ва Қора Денгиз иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти доирасида саноатнинг асосий устувор йўналишлари муҳокама қилиниб, мультимодал ферибот алоқасининг комплекс тизимини шакллантириш, порт инфратузилмасини янгилаш, йўловчи/круиз ферибот линияларини шакллантириш, Қора Денгиз минтақасида халқаро автотураргоҳларни енгиллаштириш, шунингдек, ақлли транспорт тизимлари ва сунъий йўлдош навигациясини қўллаш масалалари кўриб чиқилди[52].

20.4. Евроосиё иқтисодий иттифоқи

Евроосиё Иқтисодий Иттифоқи (ЕОИИ) – 2014 йилнинг 29 май куни ташкил этилган. Ушбу иттифоққа Россия, Белоруссия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Арманистон давлатлари киради. Евроосиё Иқтисодий Иттифоқининг миссияси бир-бири билан халқаро ва ўзаро бирликни кучайтиришдан иборат.

ЕОИИ олдига қўйилган мақсад божхона таърифларини қисқартириш, эркин савдони жорий қилиш, маҳсулот, хизматлар ва ишчи кучи учун ягона бозор ташкил қилиш орқали иқтисодий интеграциясини мустаҳкамлашдан иборат бўлади бу иқтисодий мақсадлар унинг асл моҳиятини тўлиқ маънода очиб бера олмайди.

ЕОИИ нинг асосий таъсисчилари бўлган Россия ва Қозоғистоннинг ЕОИИ ичидаги савдоси бунга Chatham House маълумотига кўра, Россия савдо алоқаларининг асосий қисми ЕОИИдан ташқаридаги давлатлар билан боғлиқ бўлиб, унинг ЕОИИ билан савдоси 5 фоизни ташкил қилади, холос. Қозоғистоннинг 2015 йили Европа давлатлари ва Хитойга маҳсулот экспорти ҳажми мос равишда 53 фоиз ва 12 фоизни ташкил қилган бўлса, бу рақам Россия билан фақатгина 10 фоизни, ЕОИИга аъзо бўлган бошқа давлатлар – Қирғизистон, Арманистон ва Белоруссиянинг ўзаро савдо алоқалари атиги 2 фоизни ташкил қилган савдо ҳажми 98 фоиздан ошиқ. Мазкур ҳолат якка давлатнинг доминантлиги, қолган аъзоларнинг иқтисодий тенгсизлигига асосланганлигидан далолат беради, аъзо давлатларнинг ҳам иқтисодий, сиёсий манфаатлари мавжуд ва бу ташкилотнинг мавжудлигини хамда фаолият кўламини белгилаб беради.

[52] https://mintrans.ru/activities/69/82

Иттифоқнинг бошланғич пойдевори 2000 йилларда Иттифоқ ичида ягона чегарани (sustoms union) шакллантириш масаласи 2010 йилдан бошлаб, Россия иқтисоди учун муҳим бўлган нефть нархи кескин пасайишидан кейин амалга оширила бошлади.

ЕОИИнинг ташкилот сифатидаги тўлақонли ривожланишида муайян муаммолар мавжуд хусусан, ЕОИИни том маънода иқтисодий ҳамкорлик сифатида шаклланишдан тўсиб турган муаммо – аъзо давлатлар унга ҳақиқий иқтисодий ташкилот сифатида қарамаётганидир. Афсуски, ташкил топишидан бошлаб бугунги кунгача аъзо давлатлар ўз манфаатларини биринчи ўринга қўйишлари ва уни фақат зарур бўлиб қолгандагина жонлантиришга уринишлари сабаб иттифоқнинг ягона бозор барпо қилиш ва иқтисодий интеграцияни мустаҳкамлаш каби асл мақсадлари орқа фонда қолиб кетяпти.

Экспертлар фикрига кўра, ЕОИИ кучли ҳамкорлик нуқтаси бўлиб шаклланишига тўсиқ бўлган иккинчи муаммо – бу унинг институт сифатида заифлиги билан боғлиқ.

ЕОИИ савдо муносабатларини эркинлаштириш, аъзо давлатлар орасида умумий сиёсатни шакллантириш, тартибга солиш ва иқтисодий институтларни уйғунлаштириш учун бу масалаларни ҳал қилиш кучига эга бўлган давлатлараро бошқарув институтини юзага келтириши лозим.

Иттифоқнинг дунёнинг бошқа давлатлари билан савдо алоқаларида таъриф ва нотаъриф тўсиқларни қўйиш орқали протекционал сиёсат юритиб келиши навбатдаги муаммо.

ЕОИИ ички бозорларни очиш, ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш, маҳсулот ва хизматлар кўламини кенгайтириш орқали ички иқтисодиётларни замонавийлаштириши кўзланган бўлса-да, бу ҳаракатлар давлатлар ичидаги маълум монопол бизнеслар манфаатлари йўлидаги уринишлари эвазига чиппакка чиқмоқда. Шунингдек, аъзо давлатлар иттифоқ доирасида кечаётган савдолари билан ўзларини овутиб, ташқи дунёдан, инноватив ғоялардан ажралиб қолмоқда, зеро, барқарор иқтисодий ривожланиш турли иттифоқларга аъзолик билан эмас, балки аввало мулк ҳуқуқини мустаҳкамлаш ва турли бюрократик тўсиқлардан воз кечиш каби структуравий муаммоларни ҳал қилиш билан белгиланади.

Ички қарама-қаршиликлар, институционал заифлик, сиёсат доминантаси, протекционал руҳ ЕОИИни том маънода иқтисодий ривожланишга олиб келадиган иттифоқ сифатида шаклланишига йўл бермаяпти.

Ўзбекистон бу бозорга ўзининг нисбатан арзон маҳсулотларини экспорт қилиб, катта миқёсда фойда кўриши мумкин. ЕОИИга аъзолик 182 миллиондан ошиқроқ инсон истиқомат қилувчи, қиймати эса 1 триллион 587 миллиард АҚШ долларига тенг бозорга кириш имконини беради. Зеро, шу пайтгача 35 миллионлик бозор учун ишлаб келинган бўлса, ЕОИИга кириш натижасида 200 миллион кишилик бозорга ҳеч қандай божларсиз кириш имкони пайдо бўлади. Бу эса Ўзбекистоннинг инвестициялар учун жозибадорлигини оширади. Ҳозирги кунда Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмасида ЕОИИга аъзо мамлакатлар улуши 25–30 фоизни ташкил этади ва ЕОИИ биз учун энг катта ташқи савдо ҳамкори бўлиб турибди. Бундан ташқари, ЕОИИга аъзо давлатларнинг маҳсулотларини мамлакат бозорига кириб келиши рақобатнинг кучайишига хизмат қилади. Бундай рақобат эса истеъмолчи учун яхши.

Халқаро савдо муносабатларида таъриф (божлар билан) савдо алоқалари тўсилишига қанчалик муаммо деб қаралса, нотаъриф тўсиқларга ҳам шундай қаралади. Жаҳон савдо ташкилотининг «аждоди» бўлмиш ГАТТ пайтидаёқ нотаъриф тўсиқлар – турли хил сертификатлар, стандартлар, қарор ва фармонлар орқали ўзаро савдога халақит берувчи, рақобатни бузувчи нарх белгилашга оид тўсиқлар юзага келган. Ҳозирги ЕОИИ ҳудудидаги жами экспорт қиймати ичида нотаъриф тўсиқлар юки 15–30 фоиз экани ҳақида илмий таҳлиллар мавжуд.

ЕОИИга аъзо мамлакатлар меҳнат мигрантлари учун лицензия ва рухсат олиш талабларини ўзаро жиддий камайтиришган ҳамда ишлаш мамлакатида қолиш муддатини узайтиришган. Агар мигрант ишчи расмий равишда ишга ёлланган бўлса, унда унинг фарзандлари ўша мамлакатдаги боғча ва мактабларда ўқиши мумкин бўлади, шунингдек унинг барча оила аъзолари мажбурий тиббий суғурта билан қамраб олинади. Барча (фармацевтика, тиббиёт, ҳуқуқ ва педагогика соҳаларидан ташқари) дипломлар ўзаро тан олинади. Демак, Ўзбекистон ЕОИИга аъзо бўлса муҳандислик соҳасида университетни тамомлаган Ўзбекистон фуқароси Россия ёки Қозоғистонга бориб, у ердаги фуқаролар билан тенг шароитларда ишлаш ҳуқуқига эга бўлади. Пенсия таъминоти каби ҳал этилмаган муаммолар мавжуд бўлса-да, умумий меҳнат бозорининг ЕОИИда бирмунча шаклланганини тан олиш зарур.

Бошқа томондан, инвестиция оқими кўпайиши натижасида фаол қўл меҳнатини талаб этувчи соҳаларга инвестиция оқими кучайиб (labour-intensive sestors), ишчи ўринлари кўпайиши ва бунинг натижасида ташқи миграция камайиши рўй беради.

Россия ва Қозоғистон каби минтақанинг иқтисодий жиҳатдан қудратли давлатлари билан икки томонлама эмас, балки институтлашган-ҳуқуқий меъёрлар орқали алоқаларни қайтадан тартибга солиш имкони вужудга келади, ҳамма учун тенг, очиқ ва шаффоф, низоларни ҳал этиш механизмига эга ташкилотга кириш нисбатан кичик ва иқтисодий жиҳатдан ҳали қудратли бўлмаган мамлакатлар учун фойдадан холи бўлмайди.

ЕОИИ бу эркин иқтисодий ҳудуд бўлиб, аъзо мамлакатларнинг ташқи божхона сиёсатини мувофиқлаштиради. Шундай экан, ЕОИИга аъзо давлатлар учинчи мамлакатлар ёки шундай иттифоқлар билан эркин битимлар туза олади. Ҳозиргача ЕОИИнинг Вьетнам билан шундай битими мавжуд. Миср, Эрон, Исроил ва Ҳиндистон каби давлатлар билан эса эркин битимлар тузиш борасида ишлар олиб бориляпти. Бундан ташқари, ЕОИИ умумий энергия бозори, умумий аксиз маҳсулотлари бозори (алкоголь ва тамаки), умумий аудиторлик хизматлари бозори, умумий пул бирлиги бозори каби муҳим ўзгаришларни ҳам кўриб чиқиши зарурияти мавжуд. Ўз вақтида ЕОИИга аъзолик ташқи савдо алоқаларининг ривожланиши манфаатларни ҳимоя қилишда катта роль ўйнайди.

Яна бир муҳим омил бу – давлат институтлари ишлашининг яхшиланиши. Россия, Белоруссия ва Қозоғистон каби давлатлар билан яқиндан ишлаш давлат хизматчиларининг даражаси юксалишига ва давлат институтлари томонидан ишлаб чиқиладиган лойиҳа ва хизматлар сифати яхшиланишига олиб келади. Бунга мисол – 1973 йилда Кариб ҳавзасидаги 15 та давлатнинг интеграциялашуви ўзаро савдодан ҳам кўра давлат институтларининг самарадорлиги ўсишига олиб келган.

Иттифоқ амалда Россиянинг ташқи бож сиёсатини ўзида акс этган бир томонлама эркин бозор ҳудуди бўлиб, Ўзбекистон Жаҳон савдо ташкилотига ҳам Қозоғистон, Қирғизистон ва Арманистон каби божларни кўтаришга мажбур бўлади. Бу эса мамлакатга келадиган техника ва технологиялар нархи қимматлашувига сабаб бўлади.

20.4.1-жадвал

ЕОИИга аъзо бўлиш натижасида Арманистон ва Қирғизистоннинг ташқи божлари кўтарилиши[53]

Арманистон	2015	2020	Қирғизистон	2015	2022
Автомашина	10%	23-25%	Автомашина	10%	23-25%
Ноорганик кимёвий маҳсулотлар	0%	5%	Ноорганик кимёвий маҳсулотлар	0%	3-5%
Гўшт маҳсулотлари	0%	5-10%	Гўшт маҳсулотлари	0%	2-5%

[53] https://kun.uz/uz/news/2019/07/30/ozbekiston-yevroosiyo-iqtisodiy-ittifoqiga-kirishi-kerakmi-mutaxassis-fikri

Илмий таҳлиллар орасида айниқса Арманистон ва Қозоғистоннинг ЕОИИга кириши уларнинг иқтисодига манфий таъсир кўрсатгани борасида таҳлиллар ҳам мавжудлигини қайд этиш зарур. Гарчи бошида Европа иттифоқи тузилмаси ўрнак қилиб олинган бўлса-да, ЕОИИ давлатлари ташқи савдо сиёсатини етарлича мувофиқлаштириш қувватига эга эмаслиги кўриниб қолмоқда. Мисол учун, аъзо давлатлар Евроосиё комиссиясига, хусусан, иттифоқ қоидаларини бузган давлатни иттифоқ судига бериш каби ўта муҳим ваколатни тақдим этишмаган. Натижада, ЕОИИ аъзо мамлакатлар ўртасида юзага келадиган, рақобатни бузиш ҳолатлари бўйича юзага келадиган низоларни бартараф эта олмайди. Евроосиё комиссияси ЕОИИ битими қоидаларининг қандай ижро этилаётгани ҳақида умумий назоратни амалга оширгани ҳолда, қоида бузилишлари бўйича аъзо давлатларни хабардор қилади, холос. Бундай маълумот бериш эса ҳеч қандай ҳуқуқий оқибат келтириб чиқармайди. Фақатгина аъзо мамлакатлар учун «обрў йўқотиш» бўлади. Европа иттифоқи суди қарорлари эса ташкилот аъзолари учун мажбурий характерга эга.

ЕОИИ суди хусусий бизнес манфаатларини ҳимоя қилиш йўлида яхши натижаларни кўрсата олгани йўқ. Бунинг сабабларидан бири – аъзо давлатлар томонидан ижро этилмаган суд қарорларини кўриб чиқиш ваколатининг йўқлиги. Бундай масалалар фақат Олий кенгаш ваколати доирасига киради. Кенгаш эса, ўз навбатида, ҳар бир қарорини консенсус – овозлар якдиллиги билан қабул қилгани учун, хоҳлаган аъзо давлат суд қарори ижросига вето қўя олади. Натижада, бизнес субъектлари халқаро ёки маҳаллий судларга мурожаат қилишни афзал кўришади.

Евроосиё иқтисодий иттифоқи Европа иттифоқи каби олдиндан белгиланган қоидалар орқали бошқариладиган ва низолар келишилган қоидаларга кўра ҳал этиладиган ташкилот бўла олгани йўқ. Натижада, муҳим давлат манфаатлари тўқнаш келганда иттифоқ қоидаларини бир томонлама бузилиши, турли чекловлар боис савдо урушларининг рўй бериши, эркин савдо борасида ҳуқуқларнинг бузилиши кузатилмоқда. Мисол учун, Россиянинг Европа иттифоқи ва Молдовага нисбатан бир томонлама киритган санкциялари натижасида иттифоққа аъзо давлатлар ва Молдовадан кириб келадиган маҳсулот ва хизматларнинг бошқа ЕОИИ давлатларига ўтишидаги муаммолар, Россия ва Қозоғистон ўртасидаги гўшт, майонез, шоколад, қовун ва сут маҳсулотлари ёки Қозоғистоннинг ва Қирғизистондан келадиган картошка маҳсулотлари бўйича қўйган чекловлари ички бозорнинг нормал фаолиятига тўсиқ бўляпти. Гўшт ва сут маҳсулотлари бўйича Россия ва Белоруссия ўртасидаги савдо уруши ҳаммага маълум. Натижада, шу кунгача Арманистондан ташқари деярли барча иттифоқ аъзолари бир-бирлари билан савдо урушларини бошларидан ўтказишга улгуришди.

ЕОИИ ўзининг ҳар биз аъзосини ташқи бож сиёсатини шакллантиришга оид суверен ҳуқуқини чеклайди. Натижада, икки давлат тўғридан-тўғри икки томонлама савдо битими туза олмай қолади. Ўрнига ЕОИИ комиссияси музокаралар ўтказади. Натижада, узоқ йиллик музокаралар натижасиз

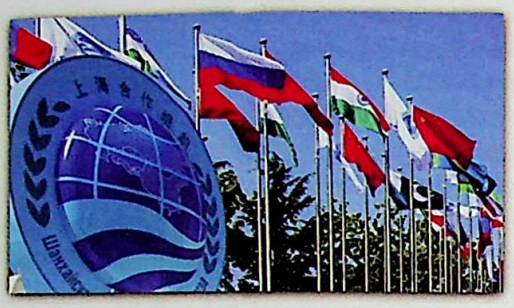

якунланмоқда, масалан, Ўзбекистон Жанубий Корея билан тузилажак эркин савдо битими амалда ўртадан кўтарилади. Ҳар доим учинчи давлат билан битим тузишда ЕОИИ давлатлари розилиги керак бўлади. Бу эса ташқи иқтисодий сиёсатда эркинликнинг катта қисмини қўлдан чиқариш деганидир.

ЕОИИ доирасидаги ўзаро савдо ҳажми ЕОИИга аъзо давлатларнинг учинчи дунё мамлакатлари билан бўладиган савдо ҳажмидан анча кичик. 2016 йилдаги ЕОИИ давлатларининг 88 фоиз экспорти ва 83 фоиз импорти учинчи давлатларга тўғри келган. Бу ЕОИИга аъзо давлатлар асосан ташқи давлатлар билан савдо юритади дегани.

ЕОИИни тузган Россия Федерацияси ривожланиб кетмаяпти. Балки ҳаракатлар иқтисодий эмас, кўпроқ сиёсий тус олгани кузатиляпти. Умумий иттифоқ манфаатлари учун ҳаракат қилувчи Германия, Франция каби давлатларнинг шижоати Россияда кам кузатилади.

20.5. Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти ва унда Ўзбекистоннинг тутган ўрни

Шанхай ҳамкорлик ташкилоти (ШҲТ) – минтақавий хавфсизлик ва иқтисодий ҳамкорлик ташкилоти. Хитойнинг Шанхай шаҳрида 6 та мамлакат – Қозоғистон, Хитой, Қирғизистон, Россия, Тожикистон ва Ўзбекистон давлат раҳбарлари учрашувида тузилган (2001 йил 15 июнь). ШҲТнинг вужудга келиш тарихи "Шанхай бешлиги" деб аталган уюшма фаолияти билан боғлиқ. Дастлаб Қозоғистон, Хитой, Қирғизистон, Россия, Тожикистон давлатлари раҳбарлари ("Шанхай бешлиги") учрашуви бўлиб ўтган. Унда чегарадош мамлакатлар ўртасидаги ишончни мустаҳкамлаш (1996 й.) ва қўшма чегарада қуролли кучлар ва қурол яроғларни қисқартириш (1997 й.) тўғрисида 2 та битим имзоланган эди.

1998 йилдан "бешлик" мамлакатларининг ўзаро ҳамкорлиги собиқ Совет Иттифоқи – Хитой чегараси бўйлаб ҳарбий-сиёсий вазиятни барқарорлаштириш масалаларидан минтақавий хавфсизлик ва кўп томонлама иқтисодий ҳамкорликни таъминлаш чораларига ўтишга қаратилди. ШҲТнинг Душанбе (2000) саммитида Ўзбекистон Республикаси биринчи марта кузатувчи сифатида қатнашди. Ана шу саммитда „бешлик" негизида кўп тармоқли ташкилот тузиш тўғрисида таклиф илгари сурилди. ШҲТ таъсисчиларидан бири сифатида иштирок этиш ҳақидаги қарорни Ўзбекистон ўз миллий манфаатларидан келиб чиқиб, Марказий Осиё минтақасидаги ҳарбий-сиёсий вазиятни ҳисобга олган ҳолда қабул қилди. Шанхай саммитида (июнь 2001 йил) янги ташкилотнинг

мақсад ва принципларини эълон қилган Декларация, шунингдек, терроризм, айирмачилик ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги конвенция қабул қилинди. Ташкилотнинг Санкт-Петербургда бўлган 2-саммитида (июнь 2002 йил) устав ҳужжати – ШҲТ Хартиясига имзо чекилди. ШҲТнинг олий органи Давлат бошлиқлари кенгашидир.

Ташкилот структураси Ҳукумат бошлиқлари (бош вазирлар) кенгаши, Ташқи ишлар вазирлари кенгаши, Тармоқ вазирликлари ва идоралари раҳбарлари кенгаши, Миллий мувофиқлаштирувчилар кенгаши ва Пекин шаҳрида жойлашган доимий ишловчи Котибият ҳамда Тошкент шаҳрида жойлашган Минтақавий аксилтеррор тузилмаси (МАТТ)дан иборат. Минтақавий аксилтеррор тузилмаси 2004 йил 1 январдан фаолият кўрсатади. Мазкур тузилма зиммасига ахборот алмашиш, чегара ва божхона қўмиталари, махсус хизматларнинг ҳамкорлигини мувофиқлаштириш, шу орқали террорчиликнинг олдини олиш вазифаси юкланган. Шу мақсадда тузилма таркибида кенгаш ва ижро қўмитаси фаолияти йўлга қўйилган. Кенгашга 6 та давлат махсус хизматлари раҳбарларининг вакиллари киритилган. ШҲТга аъзо давлатлар раҳбарлари кенгашининг 2004 йил 17 июнда Тошкентда бўлган мажлисида Ташкилотнинг шаклланиш даври якунланганлиги қайд этилди.

Мажлис якунлари бўйича Тошкент декларацияси, ШҲТнинг ваколатлари ва иммунитетлари тўғрисидаги конвенция, Наркотик воситалар ва психотроп моддаларнинг ноқонуний айланишига қарши курашда ҳамкорлик тўғрисидаги битим, ташкилот ва унинг органлари фаолиятига доир ҳужжатлар имзоланди. Ўзбекистон Республикасининг Ташкилотга аъзо давлатлар Хавфсизлик кенгашлари котибларининг тегишли миллий маҳкамаларнинг янги таҳдид ва хуружларга қарши туришдаги ҳамкорлигини мустаҳкамлашга қаратилган доимий учрашувларини ўтказиб туриш ҳақидаги ташаббуси қўллаб-қувватланди. ШҲТ аъзо мамлакатларни хавфсизлик орқали ҳамкорлик сари бошлайдиган ташкилотдир. Иқтисодий ҳамкорлик борасида транспорт инфратузилмасини ривожлантириш, табиий, минерал хомашё захираларини ўзлаштириш, сув энергетика захираларидан унумли фойдаланиш, экологияга оид ва бошқа масалалар ўз ечимини кутмоқда.

Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотига аъзо давлатлар ўртасидаги алоқаларнинг тарихи узоқ илдизларга бориб тақалади. Ўтмишда Хитой ва Ўрта Осиё алоқалари Буюк ипак йўли доирасида савдо ва маданий алоқалар натижасида халқларимиз бир-бирига ҳар жиҳатдан яқинлашиб борган. ШҲТ ҳам бошқа ташкилотлар каби ўзининг тарихи ва шаклланиш жараёнларига эга. «Шанхай бешлиги» сифатида дастлаб ўз фаолиятини бошлаган ташкилот аъзолигига Ўзбекистоннинг қўшилиши билан Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти номини олди. Аслида ШҲТнинг тарихий илдизлари XX асрнинг 60-йилларига бориб тақалади. Чунки, собиқ иттифоқ ўртасидаги ҳудудий муаммоларни ҳал этиш ўша даврдаёқ пишиб етилгандики, унга барҳам бериш эса маълум бир муддатни тақозо этарди. «Шанхай бешлиги» Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва

Хитой Халқ Республикалари ўртасидаги чегара ҳудудларида қуролли кучлар сонини қисқартириш ва бир-бирига ишониш натижасида келишувга эришиш жараёнида шаклланди.

19.5.1-жадвал

ШҲТ аъзо-давлатлари бошлиқларининг учрашувлари[54]

	Сана	Давлат	Ўтказилган жойи
1	1996	Хитой	Шанхай
2	1997	Россия	Москва
3	1998	Қозоғистон	Алмати
4	1999	Қирғизистон	Бишкек
5	2000	Тожикистон	Душанбе
6	2001	Хитой	Шанхай
7	2002	Россия	Санкт-Петербург
8	2003	Россия	Москва
9	2004	Ўзбекистон	Тошкент
10	2005	Қозоғистон	Нур-Султон
11	2006	Хитой	Шанхай
12	2007	Қирғизистон	Бишкек
13	2008	Тожикистон	Душанбе
14	2009	Россия	Екатеринбург
15	2010	Ўзбекистон	Тошкент
16	2011	Қозоғистон	Остона
17	2012	Хитой	Пекин
18	2013	Қирғизистон	Бишкек
19	2014	Тожикистон	Душанбе
20	2015	Россия	Уфа
21	2016	Ўзбекистон	Тошкент
22	2017	Қозоғистон	Остона
23	2018	Хитой	Синдао
24	2019	Қирғизистон	Бишкек
25	2020	Россия	Челябинск

[54] https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Shanxay_hamkorlik_tashkiloti

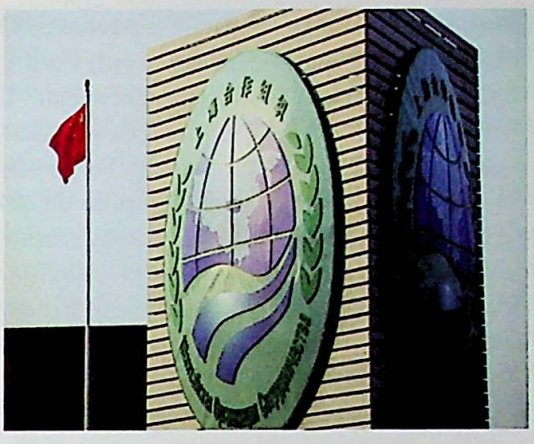

«Шанхай бешлиги» ва Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг шаклланиш тарихини шартли равишда бир неча босқичга бўлиш мумкин. Биринчи босқич – 1989 йил ноябрь ойидан 1991 йил декабрь ойига қадар собиқ Совет Иттифоқи парчаланиб кетишигача бўлган даврни ўз ичига олади. «Совуқ уруш» шароитида собиқ Совет Иттифоқининг Хитой билан муносабатлари бир хил ривожланмайди. Улардаги сиёсий тизим ягона коммунистик қарашларга асосланган бўлса-да, аммо муносабатлар доимо илиқ ва иттифоқчилик кўринишида бўлиб келмади. Совет-Хитой муносабатлари гоҳ илиқ, гоҳ сиёсий таранг ҳолатда бўлиб келади. Қолаверса совуқ уруш давридан XX асрнинг 90-йилларига қадар Хитой иккинчи даражали давлат сифатида баҳоланиб келинди. Гарчи, Хитой Бирлашган Миллатлар Ташкилоти «Хавфсизлик Кенгаши» доимий аъзоси бўлиб, ҳудудий ва аҳоли сони жиҳатидан йирик давлатлар сирасига кирса-да, дунё сиёсати ва иқтисодида у қадар кучли таъсирга эга эмасди. Лекин ўтган асрнинг 80-йилларидан бошланиб кетган иқтисодий ислоҳотлар натижасида Хитой жуда тез тараққий эта бошлади. Натижада бир неча йил ичида, айниқса, ўтган асрнинг охириги ўн йиллигида Хитой дунёдаги энг йирик маҳсулот ишлаб чиқарувчи давлатлардан бирига айланди. Бугунга келиб, у дунёда маҳсулот ишлаб чиқаришининг умумий кўрсаткичлари бўйича дунёда АҚШдан кейинги ўринга кўтарилди. Ҳатто баъзи соҳаларда биринчиликни эгаллашга эришди. Совуқ уруш натижасида собиқ СССР босими остида белгиланган иттифоқнинг, тўғрироғи иттифоқдошларнинг Хитой билан чегараси масаласи, ундан ташқари ўртадаги чегараларда тўпланган катта ҳарбий кучлар жамланмаси Хитойнинг кейинги тараққиёти учун тўсқинлик қилиши мумкин бўлган асосий омил сифатида қаралди. Шу мақсадда Хитой ҳукумати Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари билан чегара масаласини ҳал қилишга киришди ва кўп томонлама музокаралар бошланиб кетади. Ундан ташқари Хитой шу мамлакатлар билан чегара ҳудудлардаги ҳарбий кучлар миқдорини қисқартириш масаласида ҳам музокаралар бошланади. Шанхай Ҳамкорлик ташкилоти тарихида мана шу воқеалар ташкилот тарихининг бошланиши ҳисобланади.

Аслида, собиқ иттифоқ ҳамда Хитой чегарасида қуролли кучларни қисқартириш борасидаги музокаралар анча аввал бошланган. Музокараларнинг осонроқ ечим топишида икки давлатнинг бир сиёсий тизимдалиги ёрдам берди. Чегара масаласида ўтган асрнинг 60-йилларида бошланган музокаралар 1989 йил ноябрь ойида Хитой Совет музокаралари билан давом этди, унда асосий эътибор чегара ҳудудларида қуролли кучларни қисқартириш ва ҳарбий соҳада

бир-бирини тушунишга қаратилди. Музокаралар давом этиб, ниҳоят, 1990 йил 24 апрелда Хитой ва собиқ Совет ҳукуматлари ўртасида икки томонлама шартнома имзоланди. Унга биноан Совет Хитой чегараларида белгиланган миқдорга қадар қуролли кучлар қисқартирилиб, ҳарбий соҳада бир-бирини англашга қаратилган меморандум имзоланади. Ҳар икки томон Совет-Хитой чегараларида ҳарбий кучларни фақат мудофаа ва қўриқлаш мақсадидагина сақлашни, бир-бирига ҳужум қилиш ва босқинчилик операцияларидан воз кечишни, чегара ҳудудларда қуролли кучлар миқдорини қисқартириш билан бирга икки томон бир-бирини англаш, бошқа соҳалардаги алоқаларни яхшилаш, ҳарбий қисмларни ва объектларни босқичма-босқич қисқартириб боришга келишиб олишди.

Собиқ иттифоқ даврида айнан шу музокаралар сабаб СССР давлат раҳбари М.С.Горбачёв 1989 йил май ойида Хитойга расмий сафар уюштиради. Бунга жавобан Хитой раҳбари Сзян Сземин 1991 йил май ойида Москвада бўлади. Тарихшуносликда «Шанхай бешлиги» ёки Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти учун дастлабки қадамлар айнан чегара масаласидаги музокаралардан бошланди деб қаралади.

Тадқиқотчилар мазкур ташкилотнинг шаклланишидаги иккинчи босқич сифатида 1991 йил декабрдан 1997 йил апрелгача бўлган даврни кўрсатишади. Бу даврга келиб, собиқ СССР давлат сифатида тугаб, унинг ўрнида қатор мустақил давлатлар вужудга келиши сабабли энди Хитой ҳукумати юқоридаги музокараларни «собиқ иттифоқдош» тўрт давлат – Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари ҳукуматлари билан алоҳида-алоҳида ҳолда олиб боришга тўғри келди.

1997 йил апрель ойидан 2000 йилга қадар бўлган вақт ташкилот шаклланишининг учинчи босқичи сифатида қаралади. Айнан мана шу даврда ташкилотнинг беш аъзоси Хитой, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари ўртасида ҳарбий ва бошқа соҳаларга оид доимий музокаралар ўтказила бошланди. Айниқса улар ҳудудий даъволардан воз кечиб, минтақавий муаммоларни ҳал этишга ҳаракат қила бошлади. Ҳарбий соҳадаги музокараларда бир томондан Хитой Халқ Республикаси ва иккинчи томондан Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари биргаликда иштирок этишди. Бошқа соҳаларда беш давлат тенг ҳуқуқли аъзо сифатида музокараларни кўп томонлама тартибда олиб боришди. Умуман олиб қараганда "Шанхай бешлиги"нинг шаклланиши ва унинг Ташкилот мақомига айланиши ана шу ўн йилликда амалга ошди.

СССР парчалангач, мустақил Россия Федерацияси ва Хитой ўртасида олдинги чегара масаласидаги музокаралар давом этиб, 1992 йил март ойида Шарқий ҳудудларда бир-бирини англашга оид келишувлар имзоланиши билан тугади. Мазкур шартномалар ҳар икки томонда ратификация қилинди. 1994 йил сентябрда Хитой раҳбари Сзян Сземин расмий ташриф билан Россияга келади. Мазкур сафар чоғида Россия ва Хитой ўртасида чегара масаласида яна

бир шартнома имзоланиб, унга кўра икки давлат ўртасидаги ғарбий чегаралар масаласига ойдинлик киритилди. 1995 йил октябрда ҳар икки мамлакат парламенти томонидан мазкур шартнома ратификация қилинади. Шу тариқа биринчи бор Хитой ва Россия ўртасидаги 4300 км чегара ўзгармаслиги ва қатъийлиги ҳуқуқий жиҳатдан белгилаб олинди.

Хитой ва Қирғизистон ўртасидаги чегара масаласидаги келишув 1996 йил июль ойида Хитой раҳбари Сзян Сземиннинг Бишкекка амалга оширган сафари пайтида имзоланди. Аммо бу шартнома Хитой, Қирғизистон чегаралари муаммосини тўла бартараф этмади. Кейинроқ, чегара масаласидаги яна бир ҳужжат 1999 йил август ойида Хитой ва Қирғизистон ҳукуматлари ўртасида «Шанхай бешлиги» ташкилотининг давлат раҳбарлари ўртасидаги Бишкек учрашуви чоғида Сзян Сземин ва Аскар Акаев ўртасида имзоланди. Ушбу «Қирғизистон ва Хитой ўртасидаги давлат чегаралари тўғрисидаги қўшимча келишув» деб номланувчи шартнома Хитой ва Қирғизистон ўртасидаги 1000 км.дан ортиқроқ чегара ҳудудларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солди[55]. Амалда мазкур қўшимча шартнома билан хитой-қирғиз чегараси масаласига тўлиғича ечим топилди.

Бугунги кунда Тожикистон ва Хитой ўртасидаги чегара масаласи ҳамон ўз ечимини топмаган бўлса-да, аммо шу йўналишдаги илк музокаралар 1999 йил августда Хитой раҳбари Сзян Сземин ва Тожикистон президенти Имомали Рахмоновлар ўртасида Далян шаҳридаги учрашув чоғида олиб борилди[56]. Бироқ масалага амалий ечим топилмади. 2000 йил июль ойида Душанбе шаҳрида «Шанхай бешлиги»нинг навбатдаги саммитида Хитой, Қирғизистон ва Тожикистон ўртасида уч томонлама келишув имзоланиб, унда давлатлар ўртасидаги чегара масаласига оид мунозарали ҳолатлар таҳлил қилинди. Айнан мана шу икки келишув Хитой ва Тожикистон ўртасидаги чегара масалаларини ҳал этишдаги дастлабки қадам бўлди, дейиш мумкин. Қозоғистон ва Хитой ўртасидаги чегара масалалари бўйича музокаралар олиб бориш учун 1994 йил апрель ойида Хитой Халқ Республикаси Давлат кенгаши котиби Ли Пен Қозоғистонга расмий ташриф билан келади. Шу учрашув пайтида Қозоғистон ва Хитой ўртасидаги чегараларга оид келишув имзоланди. 1997 йил сентябрда Хитой вазири Ли Пен яна бир бор Қозоғистонга расмий ташриф билан келди. Музокаралар якунида «Қозоғистон ва Хитой ўртасидаги давлат чегаралари тўғрисидаги қўшимча келишув» шартномаси имзоланди.

[55] http:www.SCO.ru

[56] Становление и развитие ШОС. .// http:www.SCO.ru

Мазкур шартнома Хитой-Қозоғистон чегараларини ҳуқуқий жиҳатдан амалда тан олинганлигини англатади. Янги муносабатлар шароитида чегара масаласи билан бирга Хитой ҳукумати собиқ чегара ҳудудларидаги ҳарбий қисмлар масаласига ҳам эътибор қаратиб келди. Шу мақсадда 1996 йил 26 апрелда Хитойнинг Шанхай шаҳрида биринчи марта собиқ СССР парчалангач, Хитой, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон давлат раҳбарларининг учрашуви бўлиб ўтди ва унда ҳарбий соҳада ўзаро ишонч тўғрисидаги шартнома имзоланди. Унга кўра, барча томон чегара ҳудудларда қуролли кучлар миқдорини камайтириш, бир-бирига қуролли таҳдид солмаслик, бошқа мамлакатлар билан ҳам бир-бирига таҳдид солмаслик, зарур ҳолатларда ҳарбий машғулотлар ўтказиб туриш, бирор-бир томонга ҳарбий хавф юзага келган ҳолатда шартномани имзолаётган мамлакатлар армиялари бир-бири билан маълумот алмашишга ва ҳамкорлик қилишга келишиб олишди. Ана шу учрашув Россия, Хитой, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон ўртасида "Шанхай бешлиги"ни ташкил этиш тўғрисидаги битимни имзолашдан бошланган, унинг мақсади–ташкилотнинг аъзо давлатлари ўртасидаги чегарада қуролли кучларни қисқартириш ва ҳарбий ишончни ўрнатиш бўйича чораларни қабул қилиш бўлди.

Мазкур саммитда ҳарбий соҳада бир-бирига ишонч, чегара ҳудудларида қуролли кучлар миқдорини қисқартириш, бошқа бир учинчи давлат томонидан юзага келиши мумкин бўлган хавф шароитида бир-бирига қарши чиқмаслик, душманга қарши курашга мўлжалланган ҳарбий машғулотлар ўтказиб туриш, ҳарбий хизматчилар ўртасида дўстона муносабатлар ўрнатиш, чегарачиларнинг доимий маслаҳат ва тажриба алмашувини йўлга қўйиш каби масалалар кўриб чиқилди.

Форум иштирокчиларининг иккинчи учрашуви 1997 йил 24-25-апрель кунларида бўлиб ўтди. Унда бир томондан Хитой Халқ Республикаси ва иккинчи томондан ўзаро ҳамкор давлатлар сифатида Россия, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари иштирок этишади. Учрашув чоғида ХХР, Россия Федерацияси, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикалари ўртасидаги давлат чегараларида қуролли кучларни қисқартириш борасидаги қўшма шартнома имзоланди. Шартномага биноан ҳар бир давлат чегарасидан 100 км ичкаригача бўлган ҳудудлар географик макон сифатида тан олинади. Ҳарбий қисмлар фақатгина маълум бир белгиланган ҳудудлардагина жойлаштирилиб, уларнинг сони ҳам максимал даражада камайтиришга келишиб олинди. Давлатлар ўз чегараларида фақатгина чегара қўшинларини сақлаш билан бирга бошқа ҳарбий кучлар турларини, хусусан, ҳарбий ҳаво кучлари, қуруқлик қўшинлари ва бошқа оғир техникаларни фақатгина чегарадан 100 км ичкарида сақлаши мумкин бўлиши белгиланди. Беш давлат ўртасидаги 7000 км бўлган умумий чегара (шартномада кўрсатиб ўтилган) ҳудудларида жойлаштирилган ҳарбий хизматчилар, қуруқликдаги қўшинлар ва бошқа ҳарбий қисмларнинг умумий сони 130400 кишидан ошмаслиги керак эди.

Мазкур учрашувда ҳам асосий эътибор чегара ҳудудларидаги қуролли кучлар миқдорини қисқартириш масаласига қаратилади. Фақатгина бу сафар чегара ҳудудларидаги ҳарбий хизматчиларнинг сони, қуролли кучларнинг миқдори ҳам аниқ кўриб чиқилди. Аммо мазкур саммитда имзоланган шартномалар доимий аҳамиятга эга бўлмай, 2010 йил 31 декабргача деб белгиланди. 1997 йил апрель ойидаги учрашувлардан кейин «Шанхай бешлиги» доирасидаги ҳамкорлик фақатгина чегара масаласи ёки чегара ҳудудлардаги қуролли кучлар миқдорини қисқартириш борасида бўлиб қолмасдан, бошқа соҳаларда ҳам амалга оширила бошлади. Шу тариқа расман «Шанхай бешлиги»нинг тарихи чегарадош беш давлатнинг чегара ҳудудларидаги хавфсизликни таъминлаш борасидаги келишувлардан бошланди. 1998 йил 3-4 июль кунлари Олма-ота шаҳрида «Шанхай бешлиги» форуми доирасидаги учинчи учрашув бўлиб ўтади. Бешала иштирокчи давлат раҳбарлари томонидан мазкур учрашув доирасида «Олма-ота баёноти» қабул қилинди. Унга кўра, барча томонлар 1997 йил 24 апрелда имзоланган чегара ҳудудларида қуролли кучларни қисқартиришга доир шартнома шартларини бажариш мажбуриятини ўз зиммаларига олишди. Шу мажбуриятларни бажариш билан бирга барча республикалар икки томонлама ва кўп томонлама муносабатларни янада ривожлантириш учун барча имкониятларни ишга солишга, минтақавий муаммоларни ҳал этишда доимий равишда музокаралар ва келишувлар асосида давлатлараро қизиқишлар ҳисобга олинган ҳолда амалга ошириши зарур эди.

Томонлар ҳар қандай сепаратизм, этник зиддиятлар, диний экстремизм, диний фундаментализм террорчиликка қарши чиқишга, уларни олдини олиш, бартараф этишга келишиб олишди.

Форум иштирокчилари асосий эътиборни глобал даражага кўтариб улгурилган халқаро терроризм, наркотик моддаларнинг ноқонуний айланиши, жиноятчиликнинг ташкилий, уюшган шаклларига қарши курашишга қаратишди. «Шанхай бешлиги» форумига аъзо давлатлар раҳбарларининг доимий учрашувининг йўлга қўйилиши натижасида ҳамкорлик доираси ҳам доимий равишда кенгайиб бора бошлади. 2000 йил 9 июлда Душанбе шаҳрида «Шанхай бешлиги»нинг навбатдаги саммити бўлиб ўтди. Саммитда иштирокчи давлатлар томонидан «Душанбе Декларацияси» қабул қилинди.

Декларацияга мувофиқ, томонлар келажакда бир-бирига ишонч, дўстона ҳамкорликни беш давлат ўртасида сақлаб қолиш, муносабатларни янада ривожлантириш, давлатлар ўртасидаги ҳарбий алоқаларни янада чуқурлаштириш мақсадида мудофаа вазирлари доирасидаги доимий муносабатларни йўлга қўйиш, бир-бири билан маслаҳатлашиш, маълумот алмашишга келишиб олишди. Шу тариқа «Шанхай бешлиги» давлатларининг мудофаа структураси ишлаб чиқилди. Собиқ СССРнинг парчаланиши натижасида шу ташкилотга аъзо бўлган Россия Федерацияси, Қозоғистон, Қирғизистон ва Тожикистон Республикаларидаги маълум иқтисодий ҳамда сиёсий зиддиятларни бартараф этиш асосий муаммо бўлиб қола бошлайди.

Иқтисодий муаммоларнинг кўпайиб бориши, уларнинг бартараф этилишида Хитой томонидан қўллаб-қувватланиши ҳозирги дунёдаги замонавий илм-фан, техника янгиликлари асосида миллий ишлаб чиқаришларни оёққа қўйишга келишиб олинди.

2000 йил июлида Тожикистон Республикаси пойтахти Душанбе шаҳрида "Шанхай бешлиги" ташкилотига аъзо давлатлар раҳбарларининг бешинчи учрашуви ташкилот тарихида муҳим ўрин тутади. Саммитнинг бош мавзуси диний экстремизм ва халқаро терроризмга қарши курашда ягона дастур ишлаб чиқиш биргаликда ҳаракат қилиш ҳақида бўлди. Биринчи марта мазкур саммитда Ўзбекистон Республикаси расман кузатувчи сифатида иштирок этди. 2001 йил июнда Россия, Хитой Халқ Республикаси, Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Ўзбекистон бошлиқларининг Шанхайдаги учрашувида Ўзбекистон ташкилотга янги аъзо сифатида кирди ва бу ташкилотнинг ривожланишидаги иккинчи босқичнинг бошланиши бўлди. Бир қатор экспертларнинг фикрича, Ўзбекистоннинг ШҲТдаги иштироки бу ташкилотнинг фаолиятини келгусида фаоллаштиришда жуда катта роль ўйнади.

2001 йил 15 июндаги саммитда ШҲТни тузиш ҳақидаги Декларация қабул қилинди. Учрашув давомида қабул қилинган ШҲТни тузиш ҳақидаги Декларация, шунингдек, терроризм, сепаратизм ва экстремизмга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция БМТнинг расмий ҳужжатлари сифатида тарқатилган эди. Конвенцияга мувофиқ ШҲТ аъзолари қонунга зид бўлган қилмишларни олдини олиш, бартараф этиш, аниқлаш ва кўрсатиш ишида ўзаро ҳамкорлик қилишлари керак эди.

Тарихдан маълумки, дастлабки халқаро ташкилот мақомидаги бирлашмалар ғарбда пайдо бўлган эди. Биринчи сиёсий ҳукуматлараро ташкилот бўлган Миллатлар Лигаси XX асрнинг бошларида ташкил топиб, маълум даражада дунёдаги глобаллашув жараёнининг тезлашишига туртки берди. Унинг вориси сифатида халқаро универсал ташкилот – БМТ вужудга келди. Миллатлар Лигасидан фарқли равишда БМТ бутун бир халқаро ихтисослашган маҳкама ва институтлар тизимини қамраб олди. Бугунги кунда сиёсатшунослик фанида халқаро ҳукуматлараро ташкилотга нисбатан «маълум бир компетенсиялар сайловига ва доимий идораларга эга бўлган халқаро шартномаларга асосан бошқарилувчи давлатларнинг стабил бирлашмаси» тушунилади. Бугунги кунда француз мутахассиси Ш.Зоргбиб бу ташкилотларнинг учта муҳим жиҳатини кўрсатиб ўтади. Булар:

- таъсис ҳужжатларида қайд этилган ҳамкорликка бўлган сиёсий интилиш;
- ташкилотнинг ривожланишини таъминловчи доимий аппаратнинг мавжудлиги;
- компетенсияга (тамойиллар, меъёрлар, вазифалар) эгалик ва қарорлардаги эркинлик[57].

Мутахассислар халқаро ташкилот сифатида намоён бўлишликнинг беш асосий жиҳатини қайд этишади.

[57] Цыганов П.А. Международные отношения. – М., Новая школа. 1996. С.178.

Биринчидан, таъсис шартномаси ёки низомга эгалик.

Иккинчи хусусият, ташкилотнинг аниқ белгиланган мақсадга эгалиги ёки ҳуқуқшунослар тили билан айтганда ташкилот тамойил ва меъёрларнинг мавжудлиги.

Учинчи хусусияти, доимий фаолият юритувчи органлар: олий, ижроия, маъмурий, махсус қўмиталар ва комиссияларнинг мавжудлиги.

Тўртинчи ва бешинчи хусусиятлари сифатида халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида мустақил ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга эканлик ҳамда халқаро ҳуқуқ талаблари асосида ташкилот тузишни кўрсатиб ўтиш мумкин[58].

Шу маънода Шанхай бешлигининг расмий Ташкилотга айланиши учун ҳам юқоридаги хусусиятлар талаб этилиши табиийдир. Ана шу хусусиятларнинг биринчисига таянган ҳолда 2002 йил июнда Санкт-Петербургдаги учрашувда асосий ҳужжат – ташкилот хартияси (Устави) имзоланди, шунингдек, Санкт-Петербург Декларацияси қабул қилинди. Санкт-Петербургдаги саммитда қабул қилинган Хартиянинг 1-моддасида мазкур ташкилотнинг мақсад ва вазифалари аниқ белгилаб берилди. Унга кўра:

- аъзо давлатлар ўртасида ўзаро ишонч, дўстлик ва яқин қўшничилик алоқаларини мустаҳкамлаш;
- минтақада тинчлик, хавфсизлик ва барқарорликни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, янги демократик, адолатли ва оқилона сиёсий-иқтисодий халқаро тартибни шакллантиришга кўмаклашиш мақсадида турли йўналишларда ҳамкорликни ривожлантириш;
- терроризм, сепаратизм ва экстремизмнинг барча кўринишларига қарши биргаликда кураш олиб бориш, гиёҳванд моддалар ва қурол-яроғнинг ноқонуний савдоси ҳамда трансмиллий, жиноий фаолиятнинг бошқа турлари, жумладан, ноқонуний миграцияга қарши курашиш;
- сиёсий, савдо-иқтисодий, мудофаа, ҳуқуқ-тартиботни сақлаш, табиатни муҳофаза қилиш, маданий, илмий-техникавий таълим, энергетика, транспорт, молия-кредит ва бошқа соҳаларда самарали минтақавий ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш;
- аъзо давлатлар халқлари турмуш даражаси ва шароитларини узлуксиз яхшилаш мақсадида тенг шериклик асосида минтақада ҳар томонлама ва барқарор иқтисодий-ижтимоий ҳамда маданий тараққиётга кўмаклашиш;
- халқаро низоларнинг олдини олиш ҳамда уларнинг тинч йўл билан ҳал этилишида ўзаро алоқаларни мустаҳкамлаш;
- давлатлар суверенитети, мустақиллиги, ҳудудий яхлитлиги давлат чегараларининг дахлсизлигини ҳурмат қилиш, тажовуз қилмаслик, ички ишларга аралашмаслик, халқаро муносабатларда куч ишлатиш ва куч билан тажовуз қилиш, чегара ҳудудларда бир томонлама устунликдан воз кечиш;

[58] С.Ш. Многосторонность и внешняя политика Республики Узбекистан. Т., 2007. С.19.

▸ аъзо давлатлар ўртасидаги келишмовчиликларни тинч йўллар билан ҳал этиш;

▸ ШҲТнинг бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотга қарши қаратилмагани[59].

Халқаро ташкилот сифатида Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг рамзлари қабул қилинди. Санкт-Петербургда қабул қилинган Хартиянинг 2-моддасида ШҲТга аъзо давлатлар қуйидаги тамойилларни қўллаб-қувватлаши белгиланди:

▸ давлатларнинг суверенитети, мустақиллиги, ҳудудий яхлитлигини ҳурмат қилиш ва давлат чегараларининг бузилмаслигини, ҳужум қилмаслик, ички ишларга аралашмаслик, халқаро муносабатларда тазйиқ ёки куч ишлатмаслик, маълум районларда бир томонлама ҳарбий устунликдан воз кечиш;

▸ ҳар бир аъзоларининг манфаатини ҳурмат қилиш ва тушунишдан келиб чиқиб, аъзо давлатлар ўртасида тенг ҳуқуқлик асосида биргаликда ечим топиш;

▸ босқичма-босқич умумий манфаатлар йўлида биргаликда ҳаракатни амалга ошириш;

▸ аъзо давлатлар ўртасидаги тушунмовчиликларни тинч йўл билан ҳал этиш;

▸ ШҲТни бошқа давлат ёки ташкилотларга қарши қўймаслик;

▸ ШҲТ манфаатларига қарши қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатларга йўл қўймаслик;

▸ мазкур Хартия ҳамда ШҲТ доирасида қабул қилинган бошқа ҳужжатлардан келиб чиқадиган мажбуриятларни кўнгилдан бажариш ва ҳ.к[60].

Хартияда кўрсатилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш учун ташкилот доирасида қуйидаги тузилмалар, яъни институтлар фаолият кўрсатиши белгиланган:

▸ Давлат бошлиқлари Кенгаши;

▸ Ҳукумат бошлиқлари Кенгаши;

▸ Ташқи ишлар вазирлари Кенгаши;

▸ Вазирликлар ва идоралар раҳбарлари Мажлиси;

▸ Миллий координаторлар Кенгаши;

▸ Минтақавий антитеррор структураси;

▸ Котибият.

Бу барча органлар ижроия функциясини бажариб, парламент Ассамблеяси ёки ягона суд кўринишидаги органлар фаолият кўрсатмайди. Бу ШҲТ тузилмавий ривожланишининг бошланғич бўғинида эканлигини кўрсатиб турибди. Минтақавий аксилтеррор структурасини ҳисобга олмаганда ШҲТ органларининг иш тартиби ва функцияси давлат бошлиқлари кенгаши томонидан тасдиқланадиган тегишли қарорлар билан амалга оширилади. Шунингдек, давлат бошлиқлари кенгаши ШҲТда бошқа органларни ҳам ташкил этиши мумкин. Янги органларни ташкил этиш Хартияга қўшимча баённомалар қўшиш кўринишида расмийлаштирилади.

---

[59] История становления и развития сотрудничества Республики Узбекистан с международными организациями. Отв ред. Р.М.Абдуллаев, Д.А.Алимова. – Тошкент, 2011. С.159.

[60] История станавления и развития сотрудничества Республики Узбекистан с международными организациями. Отв ред. Р.М.Абдуллаев, Д.А.Алимова. – Тошкент, 2011. С.160.

Давлат бошлиқлари кенгаши ШҲТнинг олий органи бўлиб, у ташкилотнинг асосий фаолият йўналишини ишлаб чиқади, унинг ички тузилмаси ва функцияси билан боғлиқ принципиал, бошқа давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан муносабатлари масалаларини ҳал қилади ҳамда нисбатан долзарб деб ҳисобланаётган халқаро муаммоларни қараб чиқади. Кенгаш бир йилда бир марта навбатдаги мажлисда тўпланади. Навбатдаги мажлисни ташкил қилувчи давлат мазкур кенгашнинг амалдаги раиси сифатида қаралади.

Навбатдаги кенгаш мажлисини ўтказиш жойи рус алфавити асосида ШҲТга аъзо давлатларнинг номидан келиб чиқиб белгиланади.[61] Аъзо давлатларнинг ҳукумат бошлиқлари кенгаши Ташкилотнинг бюджетини қабул қилади. Ташкилот доирасида ўзаро иқтисодий ҳамкорлик соҳасини ривожлантиришга асосланган аниқ асосий масалаларни муҳокама қилиб ҳал қилади. Бу кенгаш ҳам йилда бир марта навбатдаги мажлис муддатига қараб тўпланади. Бу мажлис қайси давлат ҳудудида ташкил этилган бўлса, ўша давлатнинг ҳукумат раҳбари унга раислик қилади.

Ҳукумат бошлиқлари кенгашининг навбатдаги мажлис ўтказиш жойи аъзо давлатлар ҳукумат бошлиқлари томонидан олдиндан келишув асосида белгилаб олинади. Ташқи ишлар вазирлари Кенгаши ташкилот фаолиятига тегишли масалаларни муҳокама қилади, давлат бошлиқлари кенгаши мажлиси тайёрлайди ва ташкилот доирасида халқаро муаммолар бўйича консултациялар ўтказади. Мазкур кенгаш зарур ҳолларда ШҲТ номидан баёнот билан чиқиши мумкин. Ташқи ишлар вазирлари Кенгаши қоидага мувофиқ давлат бошлиқлари кенгаши мажлислари ўтказишдан бир ой олдин йиғилади. Бу кенгашнинг навбатдан ташқари мажлиси иккитадан кам бўлмаган аъзо давлатларнинг ташаббуси билан ва аъзо давлатлар ташқи ишлар вазирларининг розилиги билан чақирилиши мумкин. Кенгашнинг навбатдан ташқари ва навбатдаги мажлислари ўзаро келишувга мувофиқ белгилаб олинади.

Мажлисни ўзида қабул қилаётган давлат бошлиқлари кенгаши мажлисига раислик қилувчи давлатнинг ташқи ишлар вазири мазкур кенгашга раислик қилади. Давлат бошлиқлари ва ҳукумат бошлиқлари кенгашлари томонидан қабул қилинган қарорлар асосан аъзо давлатларнинг соҳа вазирликлари ва идора бошлиқлари доимий равишда ШҲТ доирасида тегишли соҳалар бўйича ҳамкорликни ривожлантиришнинг аниқ масалаларини муҳокама қилиш учун тўпланадилар. Бу йиғилишга мажлисни ташкиллаштирувчи давлатнинг тегишли вазирлик ёки идораси бошлиғи раислик қилади. Навбатдаги мажлис вақти ва жойи олдиндан келишув асосида белгиланади. Аъзо давлатларнинг дастлабки келишуви бўйича мажлисга тайёргарлик кўриш ва ўтказиш учун доимий ёки муваққат асосида фаолият кўрсатувчи экспертлардан иборат ишчи гуруҳлар тузилади. Мазкур ишчи гуруҳлар вазирликлар ва идоралар бошлиқлари мажлисида тасдиқланган иш меъёри асосида фаолият кўрсатади. Бу гуруҳлар аъзо давлатларнинг вазирлик ёки идоралари вакилларидан таркиб топади. ШҲТ таркибидаги миллий мувофиқлаштирувчи кенгаш ташкилотнинг

[61] Хартия ШОС. С.2.// http:www.SCO.ru

жорий фаолиятини ва бошқарувини амалга оширади. У давлат ва ҳукумат бошлиқлари, ташқи ишлар вазирлари кенгашининг мажлисига тайёргарлигини амалга оширади. Миллий мувофиқлаштирувчилар ҳар бир аъзо давлат томонидан ўзларининг ички тартиб ва қоидалари асосида тайинланади.

ШҲТ ўзининг алоҳида бюджетига эга бўлган ташкилот ҳисобланади. Бунда ташкилотга аъзо давлатлар ҳиссасига умумий бюджетнинг қуйидаги миқдори тўғри келади:

1. Хитой Халқ Республикаси – 23,5%
2. Россия Федерацияси – 23,5%
3. Қозоғистон Республикаси – 20%
4. Ўзбекистон Республикаси – 15%
5. Қирғизистон Республикаси – 12%
6. Тожикистон Республикаси – 6%[62]

Ташкилот бюджети бир календар йилини ташкил этади. Айни вақтда мазкур йил ҳукумат бошлиқлари кенгаши томонидан тасдиқланадиган молия йили ҳам ҳисобланади. Йиллик бадаллар ва тушумлар АҚШ доллари ҳисобида амалга оширилади. Аъзолик бадаллари суммаси миллий мувофиқлаштирувчилари кенгаши билан келишув асосида ижрочи котиб томонидан белгиланган банк ҳисоб рақамига ўтказилади. Аъзо давлатлар томонидан тўланмай қолган йиллик улуш бадаллари суммаси мазкур давлатнинг ташкилот олдида қарздорлигига олиб келади. Мазкур Келишувнинг депозитори Хитой Халқ Республикаси ҳисобланади. Бюджет маблағлари ШҲТда доимий асосда фаолият кўрсатувчи органларни молиялаштиришга сарфланади. Аъзо давлатларнинг ҳар бири Ташкилот тадбирларида уларнинг вакиллари ва экспертлари иштироки билан боғлиқ харажатларни ўзлари кўтаради.

ШҲТ эшиклари унинг хартияси тамойиллари ва мақсадларига амал қилувчи минтақа бошқа давлатларининг аъзолиги учун очиқдир. Аъзо бўлиб кирувчи давлатлар, шунингдек, ШҲТ доирасида қабул қилинган бошқа халқаро шартномалар ва ҳужжатларга ҳам риоя этишлари шарт[63]. ШҲТга янги аъзоларнинг қабул қилиниши масаласи ташқи ишлар вазирлари Кенгашининг тақдимномасига асосан давлат бошлиқлари кенгашида қабул қилинади.

Ташқи ишлар вазири Кенгаши бунда амалдаги кенгаш раиси номига йўлланган аъзо бўлиш истагидаги давлатнинг расмий аризаси асосида тақдимнома тайёрлайди. ШҲТ таркибидаги исталган аъзо давлат унинг аъзолигидан чиқиш ҳуқуқига эга. Хартиядан чиқиш учун 12 ой муддатдан кам бўлмаган вақт ичида расман мурожаат қилиниши керак. ШҲТ органларидаги қарорлар овоз бериш йўлига асосланмаган сайлов йўли билан амалга оширилади ва бу келишувда аъзо давлатларнинг бирортаси қарши чиқмаган тақдирда (консенсус) бу қарор қабул қилинган ҳисобланади. Консенсус таркиби фақатгина ташкилотга аъзоликка кириш ёки чиқиш тўғрисидаги қарорларни қабул қилишда қўлланмайди. Бундай қарорлар учун «манфаатдор аъзо давлат учун минус битта овоз консенсус» тамойили асосида амалга оширилади.

[62] Соглашение о порядке формирования и исполнения бюджета ШОС.// http:www.SCO.ru
[63] Становление и развитие ШОС // http:www.SCO.ru

Мазкур тамойил фақатгина кам аҳамиятли масалаларни ҳал қилишда ёрдам бериши мумкин тамойилига асосланади. Амалда мураккаб муаммоларга томонларнинг турли хил позициядалиги сабабли ечим топилмайди. Хусусан, ШҲТ Абхазия ва Жанубий Осетин мустақиллигини шу тамойил туфайли тан олмади. Исталган аъзо давлатлар қабул қилинаётган қарорларнинг алоҳида аспектлар ёки аниқ масалалари бўйича ўз нуқтаи назарини билдириши мумкин. Бу ҳолат мазкур қарорнинг тўлиғича қабул қилинмаслигига қаршилик қилмайди. Мазкур давлатнинг нуқтаи назари мажлис баённомасига қайд этилади. Шунинг учун ҳам ШҲТ таркибига кирувчи давлатлар ўзларининг бўйнида амалда катта мажбурият борлигини ҳис қилишмайди. Бу ШҲТнинг интеграцион бирлашма сифатидаги механизми етарлича заиф эканлигини англатади. Бошқа тарафдан олиб қараганда ШҲТ доирасидаги ҳамкорлик алоҳида соҳалар бўйича икки томонлама ёки кўп томонлама асосда ривожланиши мумкин. ШҲТ органлари томонидан қабул қилинган қарорлар аъзо давлатлар томонидан уларнинг миллий қонунчилиги тартиблари асосида ижро этилади. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, ШҲТда қабул қилинган қарор амалда Миллий қонунчиликдан келиб чиқиб ўзгариши мумкин. Шундай қилиб, ШҲТ доирасида қабул қилинган қарорларни бажаришда томонлар учун ўзларининг миллий қонунчилиги бирламчи аҳамиятга эга. ШҲТ доирасида қабул қилинган қарорлар ва шартномаларнинг аъзо давлатлар томонидан бажарилишини назорат қилиш ШҲТ органлари зиммасига юклатилган, аммо ягона назорат қилувчи орган фаолият кўрсатмайди. Аъзо давлатлар ўзларининг ички тартиб ва қоидалари асосида ШҲТ котибиятига доимий вакилларини тайинлайдилар. Мазкур вакиллар айни вақтда Пекиндаги аъзо давлатлар элчихонасининг дипломатик корпуси таркибига киради. ШҲТ ва унинг мансабдор шахслари барча аъзо давлатлар ҳудудида ташкилотнинг мақсад ва функцияларини бажариш учун турли имтиёз ва иммунитетлардан фойдаланади. ШҲТ ва унинг мансабдор шахсларининг имтиёзлари миқдори ва иммунитети алоҳида халқаро шартномалар билан тартибга солинади[64].

Кўриниб турибдики, гарчан геосиёсий нуқтаи назардан олиб қараганда ШҲТ халқаро муносабатлар тизимида нуфузли бир ташкилотга айланган бўлса-да, лекин ташкилий тузилмаси, бошқарув тартиби, ижро механизми каби ҳолатларда ҳамон ечимини топиш керак бўлган муаммолар мавжуд.

Ўзбекистон ва ШҲТ ҳамкорлигининг замонавий тенденциялари

Шанхай ҳамкорлик ташкилотининг асосчи мамлакатларидан бири сифатида Ўзбекистон ушбу ташкилотга аъзо бўлган бошқа мамлакатлар билан баробар ШҲТ ривожланишининг стратегиясини белгилайди. Бу йўналишда айнан мамлакат саъй-ҳаракатлари билан ташкилот иш бошлаган 2001 йилдан эътиборан унинг фаолиятини такомиллаштириш, ташкилот иштирокчилари, шунингдек, бошқа умумбашарий ва минтақавий институтлар ўртасида самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш ва мустаҳкамлаш борасида салмоқли муваффақиятларга эришилди.

[64] http:www.SCO.ru

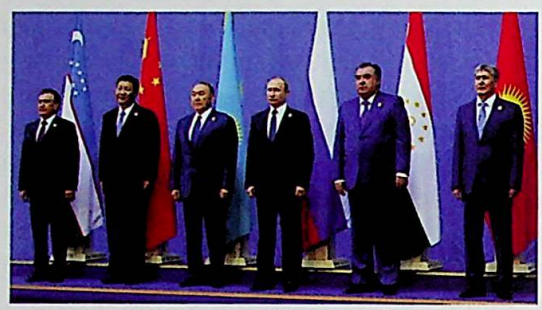

Ўзбекистон ШҲТ Хартиясида белгилаб қўйилганидек, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш, минтақа мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий фаровонлигини ошириш, ташкилот фаолиятининг самарадорлиги ҳамда халқаро нуфузини юксалтиришга йўналтирилган мақсадлар, вазифа ва тамойилларга қатъий риоя этилишининг тарафдоридир. Блок бўлиш ёки қарама-қарши туриш йўналишидан холи бўлган ушбу тизимнинг очиқлигини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистон ШҲТга раислик қилган даврда (2003-2004 ва 2009-2010 йиллар) ташкилотнинг институционал шаклланиши нуқтаи назаридан муҳим ҳужжатлар имзоланди. Хусусан ШҲТ ҳузуридаги кузатувчи мақоми тўғрисидаги Низом ва ШҲТнинг кузатувчилар билан ҳамкорлиги тартиби, кузатувчи мамлакат мақомини олиши шулар жумласидан. Наркотик воситалар, психотроп моддалар ва уларнинг прекурсорлари ноқонуний айланишига қарши курашда ҳамкорлик тўғрисидаги Битимнинг имзоланиши ҳамда 2004 йилнинг январидан бошлаб Тошкентда ШҲТ Минтақавий аксилтеррор тузилмаси (ШҲТ МАТТ) фаолият кўрсата бошлади. Ушбу доимий асосда иш олиб борадиган орган ШҲТга аъзо давлатлар ҳуқуқ-тартибот органлари ва махсус хизматларининг радикал, тажовузкор экстремизм ва айирмачиликка, уюшган жиноятчиликка қарши курашдаги саъй-ҳаракатларини бирлаштириш ва амалий ҳамкорлиги учун самарали восита бўлиб қолди.

Шу йилларда Ўзбекистон ташаббуси билан мазкур ташкилотга аъзо давлатлар Хавфсизлик кенгашлари котибларининг учрашуви институти тузилди. У ШҲТ доирасида хавфсизлик соҳасидаги мувофиқлаштирувчи-маслаҳат механизми ҳисобланади.

2016 йил Тошкент шаҳрида ШҲТга аъзо давлатлар Хавфсизлик кенгашлари котибларининг ўн биринчи йиғилиши бўлиб ўтди. Йиғилишда ШҲТ ҳудудида хавфсизлик ҳамда барқарорликни таъминлашга доир долзарб масалалар, терроризм, сепаратизм, экстремизм, қурол-яроғ ва наркотикларнинг ноқонуний айланиши ҳамда бошқа замонавий хавф-хатарларга қарши курашиш юзасидан фикр алмашилди.

Ўзбекистоннинг ШҲТдаги иккинчи раислиги даврида ўзаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, ташкилотнинг ташқи алоқаларини кенгайтириш, кенг минтақадаги тинчликни, осойишталик ва барқарор ривожланишни таъминлаш бўйича вазифалар самарали ҳал этилишига йўналтирилган ҳужжатларнинг салмоқли туркуми имзоланди.Хусусан 2010 йилнинг апрелида – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби Пан Ги Муннинг ташрифи чоғида Тошкентда БМТ ва ШҲТ котибиятлари ўртасида ҳамкорлик тўғрисидаги Қўшма декларация

имзоланди. Мазкур ҳужжат икки бирлашма ўртасидаги расмий ҳамкорликнинг ибтидоси бўлди.

Қўшма декларация ҳуқуқий заминни мустаҳкамлаш, ШҲТнинг халқаро нуфузини ошириш ва унинг БМТ тизимлари билан алоқаларини ривожлантириш учун жуда муҳим аҳамиятга эгадир. Ташкилотнинг 2010 йил июнь ойида Тошкентда бўлиб ўтган саммити чоғида Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти Ислом Каримов баён этганидек, ушбу ҳужжатнинг қабул қилиниши "ШҲТ олдида турган вазифаларни ҳал этишда БМТ минбаридан янада фаолроқ фойдаланиш, жумладан, унинг доирасида ШҲТга аъзо давлатларнинг манфаатларини ифодаловчи масалаларни биргаликда илгари суриш имконини беради".

ШҲТга янги аъзоларни қабул қилиш тартиби тўғрисидаги низомнинг тасдиқланиши ўз аҳамияти билан навбатдаги воқеа бўлдики, унинг қабул қилинишида Ўзбекистоннинг фаол иш олиб боргани ташкилотга аъзо барча давлатларнинг консенсусга ҳамда уларнинг ёндашувлари бирлашувига эришилишига кўмаклашди. ШҲТ янада кенгайиши учун ҳуқуқий заминнинг яратилишида муҳим қадам бўлган мазкур ҳужжат ташкилотнинг тенг ҳуқуқли аъзоси мақомини олишни истаган давлатлар учун бўлган асосий мезонларни белгилаб берди. Бу билан дунёнинг кўпгина мамлакатлари учун борган сари жозибали аҳамият касб этаётган мазкур ташкилотнинг очиқ эканлиги яна бир бор тасдиқланди.

Ўзбекистон ташаббуси ва унинг фаол иштирокида ишлаб чиқилган ва 2010 йили қабул қилинган ШҲТ процедураларининг қоидалари ушбу бирлашманинг янада ривожланишига ҳамда унинг фаолиятидаги ҳуқуқий асосларни такомиллаштиришга хизмат қилди. Мазкур ҳужжат қабул қилингунига қадар ташкилот доирасида меъёрий-ҳуқуқий актлар юзасидан ташаббус кўтариш, ишлаб чиқиш, келишиш ва қабул қилиш бўйича ягона қоида мавжуд эмас эди. Унга ШҲТ фаолиятининг асосий тамойили – ташкилот доирасида фақат консенсус асосидагина қарор қабул қилинишининг муҳрлаб қўйилгани мазкур ҳужжатнинг асосий муваффақиятларидан бири бўлди.Шуни қайд этиш ўринлики, мамлакатимизнинг ташкилотга иккинчи раислиги даврида илм-фан ва техника бўйича ШҲТга аъзо давлатлар вазирлик ва идоралари раҳбарлари учрашувининг механизми ишга солинди. Бундан ташқари, ШҲТ аъзо давлатлар ҳукуматлари ўртасида қишлоқ хўжалиги ва жиноятчиликка қарши кураш соҳаларида ҳамкорлик тўғрисидаги битимлар имзоланди.

2015-2016 йиллардаги Ўзбекистоннинг Республикаси ШҲТга раислиги даврида хавфсизликка таҳдидларга қарши биргаликдаги курашни кучайтириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш, соҳадаги ҳамкорликни ривожлантириш, аъзо давлатларнинг изчил тараққиётини таъминлаш, ташкилотнинг халқаро алоқаларини янада кенгайтириш сингари вазифаларнинг ижросини таъминлашга эътибор қаратилқда.

Ўзбекистоннинг фаол саъй-ҳаракатлари туфайли ШҲТ фаолиятининг асосий йўналишларида аниқ-равшан натижаларга эришилди.

20.6. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) – давлатлараро ташкилот сифвтида 1991 йил 8 декабрда Минскда Белоруссия, Россия, Украина имзоланган битимга асосан ушбу Битимда СССР чуқур таназзулга учраб парчаланиб кетиш натижасида йўқ бўлганлиги қайд қилинди, учала давлат сиёсий, иқтисодий, гуманитар, маданий ва бошқа соҳаларда ҳамкорликни ривожлантиришга интилишини баён этди. 1991 йил 21 декабрда Битимга Озарбайжон, Арманистон Қозоғистон, Қирғизистон, Молдавия, Тожикистон, Туркманистон, Ўзбекистон қўшилди, улар Белоруссия, Россия ва Украина билан бирга МДҲнинг мақсад ва қоидалари тўғрисидаги Декларацияга имзо чекдилар. 1993 йил МДҲга Грузия қўшилди.

20.6.1-расм. Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги.

МДҲ аъзолари
МДҲ ассоциация аъзоси
МДҲни тарк этган давлатлар
МДҲ de-ure аъзоси эмас, МДҲ de-fakto аъзоси
Кузатувчи сифатида МДҲнинг айрим тузилишларида қатнашувчи давлат

Штаб квартираси	Белоруссия, Минск Россия , Москва
Суҳбатлашиш тили	Рус тили
Мажлис ўтказувчи мамлакат	Россия Федерацияси
Маълумоти	1991 йил 8-декабр
Аҳоли	279.506.000 киши. (2012)
Расмий сайти	https://cis.minsk.by/

1993 йил МДҲ Устави қабул қилинди, у давлатларнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, ташқи сиёсий фаолиятини мувофиқлаштириш, умумий иқтисодий маконни вужудга келтириш, транспорт ва алоқа тизимларини ривожлантириш, аҳоли соғлиғи ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, ижтимоий масалалар ва иммиграция сиёсати, уюшган жиноятчиликка қарши кураш, мудофаа сиёсатида ҳамкорлик қилиш ва ташқи чегараларни қўриқлашда биргаликда фаолият юритишни назарда тутади. МДҲ ҳақиқий аъзолари билан бирга МДҲ фаолиятининг айрим турларида қатнашувчи аъзолар бўлиши мумкин. МДҲнинг қуйидаги органлари ташкил қилинган: Давлат бошлиқлари кенгаши, Ҳукумат бошлиқлари кенгаши, Ташқи ишлар вазирлари кенгаши, Давлатлараро иқтисодий қўмита, маркази Санкт-Петербургда бўлган Парламентлараро Ассамблея ва бошқа МДҲнинг доимий ишловчи органи Минск шаҳрида жойлашган Мувофиқлаштирувчи маслаҳат қўмита ҳисобланади.

МДҲ аъзоларининг биргаликдаги ҳаракатларига қуйидаги вазифалар киритилди:

- ташқи сиёсий фаолиятларни мувофиқлаштириш, мудофаа сиёсати ва ташқи чегарани муҳофаза қилиш;
- умумий иқтисодий муҳитни ривожлантириш ва Умум Европа, Евроосиё бозорини шакллантириш;
- иқтисодий ислоҳот ўтказиш;
- божхона сиёсатини бирга олиб бориш;
- транспорт, алоқа, энергетика тизимларини ривожлантириш;
- экологик, атроф-муҳит хавфсизлигини таъминлаш.
- уюшган жиноятчиликка қарши курашиш.

20.6.1-жадвал

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлигига аъзо мамлакатлар

Штаб квартираси	Штаб квартираси
Арманистон	21 декабрь 1991
Озарбайжон	21 декабрь 1991
Белоруссия	8 декабрь 1991
Қозоғистон	21 декабрь 1991
Қирғизистон	21 декабрь 1991
Молдова	21 декабрь 1991
Россия	8 декабрь 1991
Тожикистон	21 декабрь 1991

Туркманистон	21 декабрь 1991
Украина	8 декабрь 1991
Ўзбекистон	21 декабрь 1991

Шунингдек дунёнинг бошқа мамлакатлари, жумладан:

▶ Мўғулистон МДҲнинг баъзи структураларида кузатувчи вазифасини бажариб келмоқда.

Афғонистон 2008 йили МДҲ таркибига кириш хоҳишини билдирди, МДҲнинг "Парламентлараро Ассамблея"сида кузатувчи вазифасини бажариб келмоқда.

Ўзининг МДҲ таркибига киришини хоҳлаётган қатор тан олинмаган давлатлар, автоном раёнлар ва БМТ аъзолари билдиришган. Ушбу давлатлар билан МДҲ келишувни амалга оширмаган. Булар:

Абхазия
Украинадаги Қрим
Тоғли Қорабоғ Республикаси
Приднестров Молдова Республикаси
Россиядаги Чеченистон
Россиядаги Татаристон
Хорватиядаги Сербская Краина Республикаси
собиқ Югославия

Ўтган йиллар МДҲ мамлакатлари икки томонлама ва кўп томонлама шартнома муносабатлари доирасида тенг ҳуқуқли шерикчилик асосида ўзаро фойдали ҳамкорлик ишлари учун кенг имкониятлар мавжудлигини тасдиқлади.

1992 йил май ойида МДҲ давлат раҳбарларининг Тошкент учрашувида Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан бошланган жамоа хавфсизлик тўғрисидаги шартноманинг имзоланиши МДҲ доирасидаги давлатлар ўртасидаги алоқаларнинг янги босқичига кўтарилишига сабаб бўлди. 1993 йил МДҲ давлатлари билан имзоланган "Иқтисодий иттифоқ" ҳақидаги шартнома ҳам бу давлатларнинг иқтисодий тараққиёти ва ўзаро ҳамкорликларининг янада мустаҳкамланишига катта таъсир кўрсатди.

1994 йил 21 октябрда Москвада бўлиб ўтган МДҲ давлат бошлиқларининг кенгашида 10 га яқин масалалар муҳокама қилиниб, асосий эътибор МДҲ мамлакатларининг иқтисодий интеграциясига доир масалаларга қаратилди. МДҲ давлатлари ўртасидаги интеграцияни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари ҳақида меморандум имзоланди. Унда иқтисодий ҳамкорликнинг асосий йўналишлари, интеграциявий тараққиётнинг истиқбол режалари белгилаб берилди. Кенгашда иқтисодий иттифоқнинг давлатлараро иқтисодий қўмитаси тузилди.

1995 йил 10 февралда Олма-Отада МДҲ мамлакатлари давлат ва ҳукумат бошлиқларининг учрашуви бўлиб ўтди. МДҲ давлатлари аъзолари бўлган мамлакатлар чегараларини қўриқлашда ҳамкорлик қилиш концепцияси муҳокама қилинди. Аммо масаланинг характери ва мазмуни ҳақида бир-бирига мос бўлмаган турли фикрлар билдирилди.

Бугунги кунда ҳам Ўзбекистон Республикаси МДҲга кўп томонлама ҳамкорлик учун шарт-шароит яратишдан манфаатдор суверен мамлакатлар бирлашмаси сифатида қарайди. Ўзбекистон Республикаси МДҲ доирасида сунъий равишда жорий этиладиган интеграцияга ҳамда давлатлардан юқори турувчи тузилмаларини парламент, кўплаб амалдорлар ишлайдиган маъмурий идоралар, ҳарбий сиёсий органларни ташкил этишга қарши. Ўзбекистон мустақиллик ва интеграцияни уйғунлаштириш тарафдори, МДҲни ҳақиқий мустақил суверен давлатлар интеграцияси сифатида кўришни хоҳлайди. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатида ҳамдўстлик мамлакатлари билан икки томонлама ҳамкорликни йўлга қўйиш ва ривожлантириш алоҳида ўрин тутади[65].

[65] http://hozir.org/ozbekiston-va-mdh-davlatlari-ozbekistonning-markaziy-osiyo-res.html

OPEC

VI БЎЛИМ.
АЛОҲИДА ТАРМОҚЛАР ВА ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА ҲУКУМАТЛАРАРО ТАШКИЛОТЛАР

21-БОБ. ЖАҲОН ТОВАРЛАР БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

21. 1. Нефть маҳсулотлари бозорини тартибга солиш бўйича халқаро ташкилотлар

Нефть экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти (ОПЕК – Organization of the Petroleum exporting Countries)[66] 1960 йил сентябрь ойида беш мамлакат – Эрон Ислом Республикаси, Ироқ, Қувайт, Саудия Арабистони ва Венесуела томонидан Ироқнинг Бағдод шаҳрида ташкил этилган. Улар Ташкилотнинг таъсис аъзолари бўлишлари керак эди. Кейинчалик ушбу мамлакатларга Қатар (1961 й.), Индонезия (1962 й.), Ливия (1962 й.), Бирлашган Араб Амирликлари (1967 й.), Жазоир (1969 й.), Нигерия (1971 й.), эквадор (1973 й.), Габон (1975 й.), Ангола (2007 й.), экваториал Гвинея (2017 й.) ва Конго (2018 й.) қўшилди. Эквадор 1992 йил декабрда ойида ўз аъзолигини тўхтатди, лекин 2007 йил октябрь ойида ОПЕКга қўшилди. Индонезия 2009 йил январь ойида аъзолигини тўхтатди, уни 2016 йил январь ойида яна фаоллаштирди, лекин 2016 йил 30 ноябрда бўлиб ўтган ОПЕК конференциясида яна бир бор аъзолигини тўхтатишга қарор қилди.

Габон 1995 йил январь ойида аъзолигини тўхтатди, аммо 2016 йил июль ойида Ташкилотга қайта қўшилди. Қатар 2019 йил 1 январда аъзолигини тўхтатди. Бу шуни англатадики, ҳозирги вақтда ташкилотга 14 та аъзо мамлакатлар киради. ОПЕК низоми асосчилар ва тўлиқ аъзоларни ажратиб туради – аъзо бўлиш учун аризалар Конференция томонидан қабул қилинган мамлакатлар.

[66] https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm

Низомга кўра хом нефтни сезиларли даражада соф экспорт қилган, аъзо мамлакатларнинг манфаатларига тубдан ўхшаш бўлган ҳар қандай мамлакат аъзоларнинг кўпчилик – тўртдан уч қисми томонидан қабул қилинса, Ташкилотнинг тўлиқ аъзосига айланиши мумкин. Бундан ташқари, Статут ассоциацияланган аъзолар, яъни тўлиқ аъзоликка эга бўлмаган, лекин Конференцияда белгилаб қўйилиши мумкин бўлган махсус шартлар асосида қабул қилинган давлатлар ҳам мавжуд.

ОПЕК Котибияти нефтни экспорт қилувчи давлатлар ташкилотининг (ОПЕК) ижро этувчи органидир. У Вена шаҳрида жойлашган бўлиб, ОПЕК уставининг қоидаларига мувофиқ у Ташкилотнинг марказий идораси вазифасини ҳам бажаради. У Конференция томонидан қабул қилинган барча қарорларнинг бажарилиши учун жавобгар ва Бошқарувчилар кенгаши томонидан қабул қилинган барча қарорларни бажаради. Бундан ташқари, тадқиқот олиб боради, унинг натижалари қарорларни қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Котибият таркибига Ташкилотнинг Бош ижрочи директори (Бош котиб), ташкилотнинг ишлаши учун зарур бўлган ходимлар киради. Тузилма сифатида Бош котибнинг идораси, юридик идораси, тадқиқот бўлими ва қўллаб-қувватлаш хизматлари бўлимидан иборат. Тадқиқот бўлими маълумотлар хизмати, нефтшунослик ва энергетик тадқиқотлар бўлимларини ўз ичига олади. Қўллаб-қувватлаш хизматлари бўлимига жамоатчилик билан алоқалар ва маълумотлар, молия ва кадрлар ҳамда маъмурият ва ИТ хизматлари киради. Котибият дастлаб 1961 йилда Женевада (Швейцария) ташкил этилган.

ОПЕК Халқаро семинари бугун дунё энергия тақвимидаги энг муҳим тадбирлардан бири сифатида қабул қилинади. Семинарда одатда ОПЕКга аъзо давлатлар ва бошқа нефть ишлаб чиқарувчи давлатлар иштирокчилари, шунингдек ҳукуматлараро ташкилотларнинг раҳбарлари, миллий ва халқаро нефть компаниялари раҳбарлари, олимлар, энергетика экспертлари ва бошқалар қатнашади. Йиллар давомида семинарлар жуда кўп шаклларга эга бўлди, аммо улар ҳар доим энергетика секторида ва ундан ташқарида кенг қамровга эга.

2001 йилда бошланган доимий семинарлар саноатнинг муҳим масалаларига янги туртки берди, мулоқот ва ҳамкорликнинг янги йўналишларини белгилаб бермоқда. Юқори даражадаги маърузачилар қисқа вақт ичида ноаниқлик ва беқарорлик фонидаги кўплаб долзарб масалаларни муҳокама қилган ҳолда, чуқур тақдимотлар ва панелли муҳокамалар орқали соҳани олдинга силжишига хизмат қилмоқда. Вақт ўтган сайин глобал молия, барқарор ривожланиш ва атроф-муҳит каби соҳаларни қамраб олган семинарлар ҳажми ва миқёси кенгайиб, уларнинг обрўси тобора ўсиб борди.

ОПЕК аъзо давлатларининг суверенлари ва давлат раҳбарлари мунтазам равишда учрашмайдилар. Бироқ, улар учрашганда, таъсир ташкилотнинг чекка ҳудудларидан ташқарида ҳам, ўнлаб йиллар давомида ҳам сезилади. Бундай учрашувлар, шунингдек, ҳаётга ижобий таъсир кўрсатишга мойил. Бу уларнинг 1975 йилдаги биринчи учрашуви ОПЕКнинг Халқаро ривожланиш жамғармаси (OFID) орқали дунёнинг қашшоқ мамлакатларига қилган таъсирини кўрсатди дейиш мумкин. ОПЕКга аъзо давлатлар ва бошқа ривожланаётган давлатлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш учун кўп томонлама ривожланиш молия институти сифатида ташкил этилган OFID Жазоир пойтахти Жазоир шаҳрида бўлиб ўтган ОПЕК аъзо давлатлари раҳбарлари ва давлат раҳбарларининг саммитида қабул қилинди.

1975 йил мартда Саммит томонидан қабул қилинган тантанали декларация, ривожланаётган давлатлар билан ОПЕКнинг бошқа ривожланаётган мамлакатлари билан бирлашаётган табиий бирдамликни яна бир бор тасдиқлади ва ушбу давлатлар билан ҳамкорликни кучайтириш чораларини кўрди. Шу руҳда OFID 1976 йил январь ойида Жазоир, Эквадор, Габон, Индонезия, Эрон Ислом Республикаси, Ироқ, Қувайт, Ливия, Нигерия, Қатар, Саудия Арабистонига аъзо давлатлар томонидан кўрсатилаётган ёрдамни бирлаштириш учун молиявий восита сифатида ташкил этилган. OFID ресурслари икки томонлама ва кўп томонлама каналлар орқали ОПЕК МЧЖлари томонидан тақдим этилган манбалар учун қўшимча ҳисобланади. OFID ресурслари асосан ОПЕКнинг ихтиёрий бадаллари ва сармоялар ва ссудалардан олинган даромадлардан иборат. 1976 йил августда бошланғич манбалари 800 миллион АҚШ долларига тенг бўлган OFID операциялари бошланди. Ўшандан буён бу миқдор тўрт марта тўлдирилди. 1 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги охирги тўлдириш 2011 йил июнь ойида ривожланаётган мамлакатларнинг ўсиб бораётган эҳтиёжларига ва молиявий инқирозни уларнинг иқтисодиётига салбий таъсирига тўғридан-тўғри жавоб сифатида Вазирлар Кенгаши томонидан тасдиқланган.

ОПЕКга аъзо бўлмаган барча давлатлар, асосан, OFID ёрдамига эга бўлишади[67]. Бироқ, кам ривожланган ва бошқа кам даромадли мамлакатларга устуворлик берилади ва шунинг учун кўпроқ улушга эга. Бир неча йиллар давомида, OFID ўз маблағларини 134 давлатга тарқатди, улардан 53 таси Африкада, 43 таси Осиёда, 31 таси Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзасида ва еттитаси Европада. Тўртта молиялаштириш механизми ва бошқа муассасаларга ажратмалар

[67] http://www.ofid.org.

орқали тақсимланган OFIDнинг умумий тасдиқланган мажбуриятлари 14 272,3 млн.га тенг. Давлат секторида, OFID ташкил этилганидан буён 19 та кредит дастури амалга оширилди. Уч йиллик муддатга тасдиқланган 20 чи кредитлаш дастури 2017 йил 1 январдан кучга кирди. Давлат сектори мажбуриятларининг учдан икки қисми кам даромадли давлатлар ҳиссасига тўғри келади ва барча мажбуриятларнинг ярми Африкага тўғри келади.

1998 йилда ташкил этилган Хусусий Сектор Механизми доирасида Африка, Осиё, Лотин Америкаси ва Европадаги хусусий ташкилотларни қўллаб-қувватлаш учун 271 та операция тасдиқланган. 2017 йил июль ойи охирига қадар 3117,3 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағ жалб қилинди ва 1877 млн. АҚШ доллари ўзлаштирилди. 2006 йилда савдони молиялаштириш механизми ишга туширилди. 2017 йил июль ойи охирига қадар 2 983 млн. АҚШ доллари миқдорида муддатли кредитлар берилди ва 2594,5 млн. АҚШ доллари ўзлаштирилди. Бундан ташқари, хавфларни тақсимлаш бўйича 2 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги кафолатли дастур тасдиқланди. Грантлар доирасида олтита грант дастури орқали ижтимоий-гуманитар ёрдам ва ижтимоий ривожланиш операцияларига ёрдам кўрсатилмоқда. Улар жумласига техник ёрдам, тадқиқотлар ва шунга ўхшаш тадбирлар, шошилинч тиббий ёрдам, махсус соғлиқни сақлаш дастури, энергетик қашшоқлик ва Фаластин дастурларини келтириш мумкин. Шунингдек, OFID томонидан маълум бир глобал эҳтиёжларни қондириш учун махсус грант ҳисоб рақами орқали Умумий товарлар фонди ва Халқаро қишлоқ хўжалигини ривожлантириш жамғармасига умумий қиймати 639,8 миллион АҚШ долларига тенг 1775 та грант ажратилди[68].

Амалдаги ҳисоб-китобларга кўра, дунёдаги тасдиқланган нефть захираларининг 79,4% ОПЕКга аъзо мамлакатларда жойлашган бўлиб, Яқин Шарқдаги ОПЕК нефть захираларининг асосий қисми ОПЕК умумий ҳажмининг 64,5%ни ташкил этади. Сўнгги йилларда ОПЕКга аъзо давлатлар нефть захираларига муҳим қўшимчалар киритдилар, масалан, саноатнинг энг яхши тажрибаларини қўллаш, жадал қидирув ишларини олиб бориш ва чуқур қазиб олиш. Натижада ОПЕКнинг тасдиқланган нефть захиралари бугунги кунда 118980 миллиард баррелни ташкил этади.

Барча қийинчиликлар ва ноаниқликларга қарамай, ОПЕКга аъзо давлатлар қўшимча қазиб олиш қувватига сармояларни ажратишда давом этмоқда. Аъзо мамлакатлар дуч келадиган катта қувватларни сақлаш харажатлари устига, улар янги лойиҳаларга сармоя киритишни давом эттирмоқдалар ва нефть ҳамда газ бозоридаги мажбуриятларини, шунингдек, барча истеъмолчилар учун етказиб бериш хавфсизлигини таъминлашда давом этмоқдалар. Ўрта муддатли истиқболда (2016-2021 йиллар) ОПЕКга аъзо давлатлар томонидан умумий қиймати 156 миллиард долларга тенг бўлган 160 тага яқин лойиҳа амалга оширилмоқда[69]. Бу даврда ОПЕКга аъзо мамлакатларнинг қуйи оқим

[68] http://www.ofid.org
[69] https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm

секторидаги лойиҳаларига икки омил – Эронга халқаро санкцияларнинг бекор қилиниши ва Габоннинг Ташкилотга қайтиши таъсир кўрсатади. Янги сармояларнинг катта қисми ОПЕКга аъзо мамлакатларда амалга оширилади ва у қўшимча тозалаш қуввати конденсат ажратгичлари, янги кўкаламзорлаштириш ва мавжуд лойиҳаларни кенгайтириш билан тўлдирилган янги лойиҳалар ҳисобига бўлади.

ОПЕКга аъзо мамлакатларнинг ишга туширилиши кутилаётган мега лойиҳаларига Кувайт (Ал Зоур лойиҳаси), Саудия Арабистони (Жизан лойиҳаси) ва Венесуеладаги (Анзоетагуи) лойиҳаларни келтириш мумкин. Маҳаллий хомашёни ишлаб чиқарувчилар орасида кенг тарқалган ва маҳаллий талабни қондиришга йўналтирилган бошқа нисбатан йирик лойиҳалар орасида Лобитодаги янги нефтни қайта ишлаш заводи (Англия), Дел Пасифисо нефтни қайта ишлаш заводи (Эквадор), Хозистон ва Керманшоҳ (Эрон), Фужайра ва Дубай лойиҳалари (БАА) мавжуд.

Умумий ҳисобланган қўшимчалар 2021 йилда ОПЕКга аъзо давлатларнинг базавий қувватини 13,3 мб/с дан ошишига олиб келади ва 2016 ва 2021 йиллар оралиғида кўзда тутилган қўшимчаларни (дистиллаш ва иккиламчи бирликларни) амалга ошириш учун 66,5 миллиард долларга тенг сармояни талаб қилади.

21.2. Озиқ-овқат маҳсулотлари бўйича халқаро ташкилотлар

FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS

Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (Food and Agriculture Organization – FAO) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасаси бўлиб, у очликни бартараф этиш бўйича халқаро саъй-ҳаракатларни амалга оширади[70]. Унинг мақсади ҳамма учун озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш ва одамларнинг фаол ва соғлом ҳаёт кечиришлари учун етарлича юқори сифатли озиқ-овқат маҳсулотларидан доимий равишда фойдаланишларини таъминлашдан иборат. FAO 194 тадан ортиқ аъзо давлатлар билан дунёнинг 130 тадан ортиқ мамлакатларида фаолият олиб боради. У Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва қатор дастурлар, жамғармалар ва ихтисослашган агентликлардан иборат бўлиб, уларнинг барчаси ўз раҳбарияти ва бюджетига эга. Ихтисослашган агентликлар мустақил халқаро ташкилотлар бўлиб, улар ихтиёрий ва баҳоланган бадаллар ҳисобидан молиялаштирилади.

Иқлим ўзгариши глобал озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, қашшоқликни тугатиш ва барқарор ривожланишга эришиш қобилиятига таҳдид солмоқда. Иқлим ўзгариши ва унинг таъсирига қарши курашиш учун Париж битими 195 та мамлакат томонидан имзоланди, улар томонидан глобал

[70] https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/committees/cmo/0096.pdf

ўртача ҳароратнинг 2 даражадан пастгача кўтарилишини чеклаш мажбурияти олинди ва ушбу мақсадга эришиш учун ҳар бир мамлакат "Миллий иқтисодиёт томонидан белгиланадиган ҳисса" деб номланувчи индивидуал иқлим мажбуриятларини ишлаб чиқди.

Мамлакатлар ўзларининг мунтазам равишда янгилаб туришлари, эмиссия ва юмшатиш ҳамда мослашув бўйича уларни амалга ошириш бўйича ҳисоботларни тақдим этишлари шарт. Жараёнга ишончни мустаҳкамлаш учун Париж битими ҳаракат ва қўллаб-қувватлаш учун Кенгайтирилган Шаффофлик доираси деб номланадиган асосий элементни ўз ичига олади. Шаффофлик ва ўзаро ишончни ривожлантириш учун ишлаб чиқилган ушбу тузилма, одатда, ўлчаш, ҳисобот бериш ва текшириш деб номланувчи, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқлим ўзгариши бўйича конвенцияси (United Nation Framework Convention on Climate Change UNFCCC) асосида ташкил этилган мавжуд шаффофлик тузилмаларига асосланади.

Ўзбекистон 2011 йил 2 октябрда FAO аъзоси бўлди. Институционал ҳамкорлик FAO билан ўзаро муносабатларни мувофиқлаштирувчи масъул орган – Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳисобланади. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги вакиллари FAO томонидан қишлоқ хўжалигидаги ҳосилдорликни ошириш, турли трансчегаравий ҳайвон касалликларини тарқалишига тўсқинлик қилиш, ўрмон ва балиқчилик хўжаликларини ривожлантириш бўйича салоҳиятни ошириш мақсадида ўтказилаётган тадбирларда мунтазам равишда иштирок этишмоқда.

FAOнинг Ўзбекистонга кўрсатаётган техник кўмаги қуйидагилардан иборат:

- сабзовот уруғларини ишлаб чиқариш дастурини ривожлантириш;
- ўрмон хўжалигининг ёғоч бўлмаган маҳсулотлар секторини қўллаб-қувватлаш миллий стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- кам сув сарфлайдиган технологияларни Подшоота дарёсининг саёз жойларига жорий қилиш;
- балиқ овлаш ва ем-хашак тайёрлаш жараёнини ташкиллаштиришга кўмак кўрсатиш;
- қишлоқ хўжалиги инновацион тизимларини таҳлил қилиш ва такомиллаштириш салоҳиятини ривожлантириш;
- суғориладиган майдонларда кам ресурс сарфлайдиган технологияларни жорий этиш;
- балиқчилик ва сув хўжалиги маданиятларини ривожлантириш;
- пестицидларни назорат қилиш ва қишлоқ хўжалиги зараркунандаларига қарши курашиш;
- чигирткалар босқинига қарши курашиш;
- юқори-патоген қуш грипини назорат қилиш ва уни йўқ қилиш;
- трансчегаравий ҳайвон касалликларини назорат қилиш.

FAO билан ҳамкорлик доирасида Ўзбекистонда 1,5 миллион АҚШ доллари миқдорида қўшма лойиҳалар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, Ўзбекистон

ташкилотнинг минтақавий лойиҳалари билан ишлашда фаол иштирок этмоқда, уларнинг умумий суммаси тахминан 6,9 миллион АҚШ долларини ташкил этади.

Озиқ-овқат хавфсизлигини халқаро баҳолаш (International Food Security Assessment – IFSA) озиқ-овқатга бўлган эҳтиёж ва унинг қондирилишини ўрганади[71]. Унда ишлатилган ИФСА модели озиқ-овқат маҳсулотларини истеъмол қилиш (озиқ-овқатга бўлган эҳтиёж), озиқ-овқат маҳсулотларига кириш ва бошқа лойиҳаларни ишлаб чиқади. Ишлаб чиқилган ҳисоботлар ва амалга оширилган лойиҳаларга кўра, 2029 йилгача кам ва ўртача даромадли 76 та мамлакатда озиқ-овқат етишмовчилиги кузатилади.

Озиқ-овқатга талабнинг моделлаштириш прогнозлари ҳар бир озиқ-овқат гуруҳининг калория таркибига қараб дон эквивалентида ифодаланади. Дон эквиваленти килограммда ҳам, калория таркибида ҳам осон ифодаланади ва озиқ-овқат гуруҳлари бўйича бирлашишга имкон беради. Ҳисоботда озиқ-овқат хавфсизлигининг учта кўрсаткичи тақдим этилади:

1) озиқ-овқат хавфсизлиги, яъни унинг улуши озуқавий мақсадга эриша олмайдиган умумий аҳоли сони;

2) озиқ-овқат билан боғлиқ хавфли одамлар сони;

3) озиқ-овқат танқислиги, бу ҳар бир кишига истеъмол қилинадиган ҳар бир киши учун зарур бўлган озиқ-овқат миқдоридир, калория мақсадига эришиш учун чегара даражаси.

Ушбу калория мақсади нисбатан фаровонликни кўрсатади ва мамлакат ичидаги озиқ-овқат маҳсулотларининг тенг бўлмаган киришини аниқлашда ёрдам беради. Прогноз натижалари ҳар моделнинг тавсифига ва асосий тахминларга боғлиқ ҳолда ҳар бир мамлакатдаги озиқ-овқат хавфсизлиги ҳолати ва натижаларини тавсифлайди.

21. 3. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозорини тартибга солувчи ташкилотлар

Қишлоқ хўжалигининг турли тармоқлари учун умумий бозор ташкилотлари Бошқарув қўмиталари 2008 йил ягона Низомга мувофиқ Қишлоқ хўжалиги бозорлари ташкилотининг ягона бошқарув қўмитаси билан алмаштирилди. Глобал иқлим ўзгариши ва рўй бериши мумкин бўлган муаммоларга қарамасдан европа 2050 йилга келиб, дунёнинг биринчи иқлимий нейтрал материкига айланиши мумкин. Бунга эришиш учун Европа Комиссияси Европанинг фуқаролари ва бизнесига барқарор яшил ўтишдан фойда олишлари учун имкон берадиган кенг миқёсли чоралар тўпламини тақдим этди. Бинобарин, аҳолининг ўсиши ва ўзгариб турадиган овқатланиш одатларини қондириш учун дунё миқёсида озиқ-овқат ишлаб чиқариш 2050 йилга келиб, икки баравар кўпайиши керак. Айни пайтда, иқлим ўзгариши биологик хилма-хилликка, тупроқ ва сув сифатига ҳамда глобал бозор талабларига таъсир қилади. Европа

[71] https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/committees/cmo/0096.pdf

Иттифоқининг қишлоқ хўжалиги сиёсати озиқ-овқат сифати, кузатиб бориш, савдо ва ЕИ қишлоқ хўжалик маҳсулотларини илгари суриш каби кўплаб соҳаларни қамраб олади. ЕИ ўз деҳқонларини молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлайди, барқарор ва экологик тоза амалиётни қўллаб-қувватлайди, шу билан бирга қишлоқларни ривожлантиришга сармоя киритади. Европа Иттифоқи институтлари озиқ-овқат ва деҳқончилик сиёсатини ишлаб чиқиш, амалга ошириш, мониторинг қилиш ва баҳолаш соҳасида ҳамкорлик қилади. Европа Иттифоқи даражасида келишилган қонунларни миллий ва маҳаллий ҳокимият органлари амалга оширадилар. Европа Иттифоқи бюджети орқали маблағлар ЕИ даражасида белгиланган қоидаларга мувофиқ аъзо давлатларга тақдим этилади. Шунингдек, Европа Иттифоқи қонунларнинг қай тарзда қўлланилишини, уларнинг самарадорлигини ва тузатишларни мувофиқлаштиради.

Қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат билан боғлиқ соҳалар ва хизматлар 44 миллион янги иш жойлари, шу жумладан 22 миллион киши учун доимий иш ўрни яратишга қодир. Қишлоқ хўжалигининг ўзида озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш занжири ЕИда бандликнинг 7,5% ва қўшилган қийматнинг 3,7% ни ташкил қилади.

Савдо шартномалари Европа Иттифоқи фермерлари ва озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларга экспорт имкониятларидан тўлиқ фойдаланишда ёрдам бериши мумкин. 2017 йил февраль ойида эълон қилинган Европа Иттифоқи ҳисоботида Мексика, Жанубий Корея ва Швейцарияга 1 миллиард евродан ортиқ қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти бўйича савдо битимлари имзоланганлиги келтирилган. Экспортнинг кўпайиши қишлоқ хўжалигидаги қарийб 20 000 иш ўринларини қўллаб-қувватлади, улардан 13 700 иш ўрни қишлоқ хўжалигининг бирламчи тармоғидир. Европа Иттифоқи қиймат занжирининг барча қисмларидан маҳсулотларнинг кенг ассортиментини экспорт қилади, бу Европа Иттифоқи аграр озиқ-овқат секторининг товарлардан тортиб юқори даражада қайта ишланган озиқ-овқат саноатига қадар бўлган маҳсулотларнинг турли синфларида рақобатдошлигини намойиш этади.

22-БОБ. БИЗНЕС ФАОЛИЯТИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ АЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР

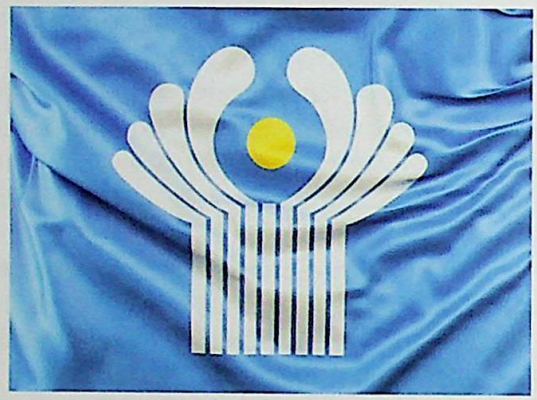

22. 1. Товарларни сертификатлаш ва стандартлаштириш тизимида халқаро ва ҳукуматлараро ташкилотлар фаолияти

Миллий идораларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш, савдода техник тўсиқларни бартараф этиш учун 1992 йилда МДҲ мамлакатларининг (Болтиқ бўйи мамлакатларидан ташқари) стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича Давлатлараро кенгаш тузилди (Минск ш.)

МДҲ мамлакатлари ҳукуматларининг бошлиқлари 1992 йил 13 мартда стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳасида келишилган сиёсатни олиб бориш тўғрисидаги битимга имзо чекди. Бу Битим Ҳамкорлик давлатларининг стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича миллий идораларининг имкониятларини ва бойликларини бирлаштиришга, илгари тўпланган тажрибалар ва меъёрий ҳужжатлардан биргаликда фойдаланишга ва уларни такомиллаштиришга, шунингдек, фаолиятнинг бу соҳаларида ягона техник сиёсатни амалга оширишга имкон берди. Давлатлараро кенгашнинг стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш масалалари бўйича мувофиқлаштирувчи идора сифатида ишлари МДҲда қуйидагиларни таъминлашга қаратилган:

- ягона меъёрий база – давлатлараро стандартлар, таснифлагичлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни қўллаш ва ривожлантириш;
- ягона эталон база ва ўлчашлар бирлигини таъминлаш тизимларини шу жумладан, вақт ва частоталар, моддалар ва материалларнинг таркиби ва хоссаларига оид стандарт маълумотнома маълумотлари давлатлараро хизматларини шакллантириш;
- маҳсулот ва хизматларни синаш ва сертификатлаштириш натижаларини ўзаро тан олиш;

▶ Давлатлараро кенгашнинг техник сиёсати аъзо-давлатларнинг стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича миллий идоралари, илмий-техникавий комиссиялари (ишчи гуруҳлари) ва стандартлаштириш бўйича давлатлараро ташкилот томонидан шакллантирилади.

Давлатлараро кенгаш фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича илмий-техникавий комиссиялар ёки ишчи гуруҳлар, Вақт ва частотанинг бир хил ўлчанишини таъминлаш бўйича ҳамкорлик тўғрисида ҳукуматлараро Битимни бажариш бўйича ваколатли вакилларнинг Кенгаши, шунингдек, стандартлаштириш бўйича 230 дан ортиқ давлатлараро ташкилотлар доимий ишламоқда.

Ҳозирги вақтда Кенгашнинг ишчи идораси стандартлаштириш бўйича Бюродан иборат. МДҲ мамлакатларида ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг сифатини ва хавфсизлигини оширишга, бозорларни сифатсиз ва фуқароларнинг ҳаёти, соғлиги, мулки ва атроф-муҳит учун хавфли маҳсулотдан муҳофазалашга, ўлчашлар бирлилигини таъминлашга қаратилган келишувлар тўғрисида қарорлар қабул қилинган. Давлатлараро кенгаш мажлисларининг ишида барча Ҳамкорлик давлатларининг вакиллари, МДҲнинг Ижро қўмитаси, МДҲ тармоқ вазирликлари, стандартлаштириш бўйича халқаро ва жаҳон мамлакатларининг миллий ташкилотлари қатнашади. Кенгашни ротация асосида Давлатлараро кенгашга аъзо-мамлакатларининг стандартлаштириш, метрология, ва сертификатлаштириш бўйича миллий идораларининг раҳбарлари бошқаради.

Давлатлараро кенгаш ва унинг ишчи идоралари фаолиятининг асосий йўналишлари:

▶ стандартлаштириш бўйича меъёрий ҳужжатлар, шу жумладан давлатлараро стандартларни, қоидалар, тавсияномалар ва таснифлагичларни ишлаб чиқиш;

▶ давлатлараро, халқаро, ҳудудий ва бошқа мамлакатларнинг миллий стандартлари фондини шакллантириш, сақлаш ва юритиш ҳамда Битим қатнашчилари – давлатларини бу стандартлар билан таъминлаш;

▶ эталонлар базасини ва физик катталиклар бирликларининг ўлчамларини узатиш тизимларини бошқариш ва ривожлантириш;

▶ давлатлараро вақт ва частоталар хизматини бошқариш;

▶ ўлчаш воситалари, стандарт намуналар ва моддалар ҳамда материалларнинг хоссалари тўғрисида стандарт маълумотларни бошқариш;

▶ ўлчаш воситаларини давлат синовларидан ўтказиш, метрологик аттестациялаш, қиёслаш ва калибрлаш натижаларини ўзаро тан олиш бўйича қоидалар ва процедураларни ишлаб чиқиш;

▶ аккредитацияланган синов, қиёслаш, калибрлаш ва ўлчаш лабораториялари (марказлари)ни, сертификатлаштириш бўйича идораларни, маҳсулотга ва сифат тизимига сертификатларни ўзаро тан олиш қоидалари ва процедураларини ишлаб чиқиш;

▶ стандартлаштириш, метрология, ва сертификатлаштириш ва сифат соҳасида халқаро ҳамкорликдан иборат.

Бундай фаолиятнинг ҳуқуқий асосини стандартлаштириш бўйича миллий идоралар томонидан Давлатлараро кенгаш доирасида тузилган битимлар ва ҳукуматлараро битимлар ташкил этади.

Кенгаш давлатлараро стандартлаштириш, метрология, ва сертификатлаштириш соҳасида қатор ҳукуматлараро битимларни тайёрлади ва булар МДҲ мамлакатлари ҳукумат бошлиқларининг мажлисларида қабул қилинган. Бундай битимлар жумласига қуйидагилар киради:

- Стандартлаштириш, метрология, ва сертификатлаштириш соҳасида келишилган сиёсатни ўтказиш тўғрисида Битим (1992 йил 13 март, Москва);
- Вақт ва частотани ўлчаш бир хиллигини таъминлаш бўйича ҳамкорлик тўғрисида Битим (1992 йил 9 октябрь, Бишкек);
- қиёслаш ва метрологик аттестациялаш мақсадида чегарадан олиб ўтиладиган меъёрий ҳужжатлар, эталонлар, ўлчаш воситалари ва стандарт намуналарни олиб ўтишга божхона тўловлари, солиқлардан ва махсус рухсатномаларни беришдан озод қилиш тўғрисида Битим (1995 йил 10 февраль, Олма-ота);
- ўзаро етказиб бериладиган маҳсулотга меҳнат муҳофазаси бўйича келишилган меъёрлар ва талабларни ишлаб чиқиш ва риоя қилиш тартиби тўғрисида Битим (1996 йил 12 апрель, Москва);
- эркин савдо ҳудудида техник тўсиқлар бўйича Битим (2000 йил 20 июнь, Москва);

МДҲ давлатларида саёҳат соҳасида давлатлараро стандартларни ва сертификатлаштириш тизимларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш бўйича концепция МДҲ мамлакатларида амалда бўлган техник қонунларни ўзаро уйғунлаштириш мақсадида Давлатлараро кенгашида модель қонунлар ишлаб чиқилган:

«Стандартлаштириш тўғрисида» (МДҲ мамлакатлари Парламентлараро Ассамблеяси (ПАА)нинг 10 ялпи мажлисида қабул қилинган;

«Ўлчашлар бирлилигини таъминлаш тўғрисида» (МДҲ ПААнинг 11 ялпи мажлисида қабул қилинган).

Давлатлараро кенгаш доирасида қуйидаги битимлар тузилган ва бажарилмоқда:

Сертификатлаштириш бўйича ишларни ўтказиш ва ўзаро тан олиш принциплари тўғрисида (1992 йил 4 июнь, Краснодар);

Давлат синовлари ва хилни тасдиқлаш, метрологик аттестациялаш, ўлчаш воситаларини қиёслаш ва калибрлаш натижаларини, шунингдек, ўлчаш воситаларини синаш, қиёслаш ва калибрлаш лабораторияларини аттестациялаш натижаларини ўзаро тан олиш тўғрисида (1992 йил 6 октябрь, Тошкент);

Моддалар ва материаллар таркиби ва хоссаларининг стандарт намуналарини яратиш ва қўллаш бўйича ҳамкорлик тўғрисида (6 октябрь 1992., Тошкент);

Моддалар ва материалларнинг физик константалари ва хоссалари тўғрисида маълумотларни яратиш ва улардан фойдаланиш бўйича ҳамкорлик тўғрисида (1992 йил 6 октябрь, Душанбе). МДҲнинг Ижро қўмиталари билан ҳамкорликда 2000 йилда қатор давлатлараро битимлар тайёрланди ва МДҲ мамлакатларининг ҳукумат бошлиқлари томонидан имзоланди. Бундай битимлар стандартлаштириш, метрология, мувофиқликни баҳолаш, аттестациялаш масалалари бўйича ягона техник сиёсатни ўтказишга, давлатлараро стандартларнинг илмий-техникавий даражасини кўтариш ва фондини халқаро стандартлар билан уйғунлаштиришга ёрдам беради. Жумладан қуйидагилар тузилган:

- Эркин савдо минтақасида техник тўсиқлар бўйича битим. Бу Битим эркин савдо минтақаси қатнашчи-давлатларида техник меъёрлаш, стандартлаштириш ва мувофиқликни баҳолашда ягона принципларини ўрнатади. Бундай принциплар ЖСТ савдодаги техник тўсиқлар бўйича Битим талаблари билан уйғунлаштирилган. МДҲда бу Битимни ратификация қилиш ва амалга киритиш халқаро талабларга жавоб берадиган ягона принципларда техник регламентлар ва стандартлар ёрдамида техник меъёрлашни амалга оширишга имкон беради. Бундай меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқишда халқаро стандартлар асос бўлади. Ягона принципларга риоя қилиш МДҲ давлатларининг ЖСТга киришини осонлаштиради ва савдодаги техник тўсиқларни бартараф этишга имкон беради;
- 1992 йил 13 мартдаги Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳасида келишилган сиёсатни ўтказиш тўғрисидаги Битимга ўзгартиришлар баённомаси 2000 йил 20 июнь ҳукумат бошлиқлари томонидан Москвада имзоланган. Бу Баённомага кўра 1992 йил Битими 1998-1999 йилларда ўтказилган МДҲ ижро идораларини қайта ташкиллаштиришга мувофиқлаштирилди, шу жумладан Давлатлараро кенгашнинг бекор қилинган ишчи гуруҳи – Техник секретариати ўрнига стандартлар бўйича бюро тузиш назарда тутилган, шунингдек, Давлатлараро кенгашнинг ваколатлари кенгайтирилган. Давлатлараро кенгашга, давлатлараро стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш масалаларидан ташқари, стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш соҳасида аттестациялаш бўйича ишларни мувофиқлаштириш ҳам юклатилган;
- Ўзаро етказиб бериладиган маҳсулотга меҳнат хавфсизлиги ва муҳофазалаш соҳасида стандартларни ишлаб чиқиш бўйича 2000 – 2005 йилларга мўлжалланган Давлатлараро дастур амалдаги давлатлараро стандартлар (ГОСТ), меҳнат хавфсизлиги стандартлари тизимлари (МХСТ) ни қайта кўриб чиқиш ва ишлаб чиқиш бўйича ишлар мажмуидан иборат. Дастурни бажаришнинг асосий йўналишидан бири – амалдаги стандартларни халқаро стандартлар билан уйғунлаштиришдан иборат.

Давлатлараро кенгаши стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилотлар (ИСО, МЕК) ва Европа Иттифоқининг стандартлаштириш бўйича ташкилоти, стандартлаштириш бўйича ҳудудий ташкилот томонидан тан олинган, унга ИСО ва МЕК да қабул қилинган қоидаларга мувофиқ «Стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш бўйича Евро – Осиё ташкилоти» (ЕАСС) номи берилган. Юқорида номи келтирилган ташкилотлар билан ҳамкорлик, ахборот ва меъёрий ҳужжатлар билан ўзаро алмашиниш ва ўтказиладиган тадбирларда иштирок қилиш тўғрисида узоқ муддатли келишувлар имзоланган.

Евро-Осиё ташкилоти имзоланган келишувларга асосан халқаро ва Европа стандартларини давлатлараро стандартлар орқали, Евро-Осиё ташкилотининг алоҳида аъзо-мамлакатлари эса, миллий стандартлар орқали қўллаш ҳуқуқига эга. Келишув давлатлараро ва миллий стандартларни ҳам халқаро, ҳам Европа стандартлари билан юқори даражада уйғунлаштиришга ёрдам беради. Бундай ҳуқуқдан Евро-Осиё ташкилотига аъзо давлатлар, бу ташкилотларга аъзолик мақомидан қатъи назар, фойдаланади.

Ҳозирги вақтда МДҲ давлатлараро стандартларининг фондида 19000 дан ортиқ меъёрий ҳужжатлар бор. 1992 йилдан бошлаб 3800 дан ортиқ давлатлараро меъёрий ҳужжатлар ишлаб чиқилган ва қабул қилинган. Жамғарма Давлатлараро кенгашнинг стандартлаштириш бўйича Бюроси томонидан, Давлатлараро кенгашга аъзо давлатларнинг миллий идоралари билан ҳамкорликда бошқарилади.

Давлатлараро меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқишда уларнинг талаблари халқаро, ҳудудий ва илғор миллий стандартлар билан уйғунлаштирилади. Бу МДҲ мамлакатларининг савдо-иқтисодий ва илмий-техникавий ҳамкорлигида техник тўсиқларни бартараф этишга йўналтирилган ягона меъёрий-техник таъминотни сақлаш учун шароит яратади, шунингдек, Давлатлараро кенгашга

аъзо-давлатларда ишлаб чиқариладиган маҳсулотни халқаро ва Европа бозорларига чиқаришга кўмаклашади.

Давлатлараро стандартлаштириш бўйича ишлар 1998 йилгача ҳар йили ишлаб чиқариладиган режаларга мувофиқ бажарилар эди. 1998 йилдан бошлаб Давлатлараро стандартлаштириш бўйича ишлар Дастури ишлаб чиқилди.

МДҲ мамлакатлари ЖСТга киришга интилаётган шароитларда ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг рақобатбардошлигини ошириш ва интеграция мақсадларида Кенгашнинг иши қуйидагиларга йўналтирилган:

- давлатлараро стандартларни халқаро меъёрлар ва қоидалар билан уйғунлаштириш даражасини ошириш;
- МДҲ мамлакатларининг бозорини сифатсиз ва хавфли маҳсулотлардан ҳимоялашни таъминлайдиган давлатлараро стандартларни ишлаб чиқиш (қайта кўриб чиқиш);
- ўлчашлар ва синашлар бирлилигини таъминлаш, шунингдек, 2000 йилдаги 9000 серияли ИСО халқаро стандартларига мувофиқ сифат тизимларини яратиш ва сертификатлаштириш бўйича ишларни ривожлантириш;
- Электрон меъёрий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қўллашни таъминлайдиган замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш;
- МДҲ аъзо-давлатларининг стандартлаштириш (ИСО, МЕК, БМТ ЕИК), метрология (МОЗМ) бўйича халқаро ташкилотларнинг ишида, сифатни бошқаришда МДҲ мамлакатларининг манфаатларини кўзлаб, қатнашиш самарадорлигини оширишдан иборат.

Давлатлараро стандартлар фонди халқаро, ҳудудий ёхуд етакчи хорижий давлатларнинг миллий стандартлари билан уйғунлаштирилган. Уйғунлаштириш, бир томондан, ягона меъёрий-техник доирани сақлашга, бошқа томондан эса, МДҲ аъзо-мамлакатларининг маҳсулотини халқаро ва Европа бозорига киритишга ёрдам беради.

22.2. Стандартлаштириш бўйича халқаро ташкилот (ИСО)

Биринчи стандартлаштириш миллий ташкилоти – Британия Ассоциацияси /Британ энгинезинг Стандардс Ассосиатион/ 1901 йилда ташкил этилган бўлиб, бироз кейинроқ, Биринчи Жаҳон уруши даврида Дания бюроси, Германия қўмитаси (1918 й), Америка қўмитаси (1918 й) ва бошқалар ташкил топди[72].

Стандартлаштириш соҳасидаги ишлар халқаро марказ кераклигини тақозо қилди. Шу мақсадда 1926 йили миллий стандартлаштириш ташкилотларининг Халқаро Ассоциацияси (ИСА) пайдо бўлди. ИСАнинг таркибига 20 та мамлакат вакиллари кирди.

[72] https://www.iso.org/ru/home.html

1938 йили Берлин шаҳрида стандартлаштириш бўйича Халқаро съезд очилди. Унда техниканинг турли соҳалари бўйича 32 та қўмита ва кичик қўмиталар тузилди.

Ҳозирги Халқаро стандартлаштириш ташкилоти (International Standarts Organisation) 1946-1947 йилларда ташкил топди, уни қисқача ИСО деб юритилади. Бу нуфузли ташкилот Бирлашган Миллатлар Бош Ассамблеяси таркибида фаолият кўрсатиб, ривож топмоқда.

ИСО (International Organization for Standardization) нинг тузилишидан кўзда тутилган асосий мақсад – халқаро миқёсдаги мол алмашинувида ва ўзаро ёрдамни енгиллаштириш учун дунё кўламида стандартлаштиришни ривожлантиришга кўмаклашиш ҳамда ақлий, илмий, техникавий ва иқтисодий фаолиятлар соҳасида ҳамдўстликни ривожлантиришдир.

Бу мақсадларни амалга ошириш учун:

- дунё кўламида стандартларни ва улар билан боғлиқ бўлган соҳаларда уйғунлаштиришни енгиллаштириш учун чоралар кўриш;
- халқаро стандартларни ишлаб чиқиш ва чоп этиш (агар ҳар бир стандарт учун унинг фаол ташкилий ва кичик қўмиталарининг иккидан уч қисми маъқуллаб овоз берса ва умумий овоз берувчиларнинг тўртдан уч қисми ёқлаб чиқса, стандарт маъқулланиши мумкин);
- ўз қўмита аъзоларининг ва техникавий қўмиталарнинг ишлари ҳақида ахборотлар алмашинувини ташкил қилиш;
- соҳавий масалалар бўйича манфаатдор бўлган бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш кўзда тутилади.

ИСО раҳбар ва ишчи қўмита идораларидан ташкил топган. Раҳбар идоралари таркибига Кенгашнинг юқори идораси – Бош Ассамблея, Кенгаш, ижроия бюроси, техникавий бюро, кенгашнинг техникавий қўмиталари ва марказий секретариати киради.

ИСОда президент, вице-президент, ғазначи ва бош котиб лавозимлари мавжуд. Бош Ассамблея – ИСОнинг Олий Раҳбари бўлиб, ИСОнинг йиғилиши уч йилда бир марта бўлади. Унинг сессиясида президент уч йил муддат билан сайланади.

Бош Ассамблея қўним вақтида саноат соҳасида етакчи мутахассислар иштирокида халқаро стандартлаштиришнинг муҳим муаммолари ва йўналишлари муҳокама қилинади.

ИСО кенгаши йилига бир марта ўтказилиб, унда ташкилотнинг фаолияти, хусусан, техникавий идораларнинг тузилиши, халқаро стандартларнинг чоп этилиши, кенгаш идораларининг аъзоларини ҳамда техникавий қўмиталарнинг раисларини тайинлайди ва бошқа масалалар кўрилади.

Собиқ Иттифоқ парчалангунга қадар Халқаро стандартлаштириш ташкилотининг таркиби 91 та мамлакатнинг вакилларидан иборат эди.

Республикамизнинг дастлабки мустақиллик йилларидаги (1992 й.) муҳим воқеалардан бири ушбу нуфузли халқаро ташкилотга Ўзбекистон Республикаси 92-давлат сифатида қабул қилиниши бўлди.

Эндиликда Ўзбекистон Республикаси ИСОнинг тенг ҳуқуқли аъзоларидан бири ҳисобланади.

Маҳсулот сифатини яхшилаш, бошқариш ва таъминлаш бўйича охирги вақтда қилинган ишларни мужассамлаб, ИСО ўзининг бир қатор меъёрий ҳужжатларини ишлаб чиқди, бу ҳужжатларга ИСО 9000, 10011 ва 10012 рақамли стандартларни кўрсатиш мумкин.

22. 3. Патентлар бўйича Европа ташкилоти (ЕПО)

Европа Патент идораси (European Patent Organization) бутун дунё бўйлаб ихтирочилар, тадқиқотчилар ва компанияларга ўзларининг ихтиролари учун битта мамлакатда битта аризани талаб қиладиган марказлаштирилган ва ягона процедура орқали 44 та мамлакатда ўз ихтироларини ҳимоя қилиш ҳуқуқини берадиган Европа патент буюртмаларини кўриб чиқади. Бугунги кунда Европа Патент идораси (ЕПО) Европанинг иккинчи йирик халқаро ташкилоти бўлиб, 7000 га яқин юқори малакали ходимларга эга. Агентлик патент маълумотларини тақдим этиш бўйича етакчига айланди ва патентга оид билим ҳамда кўникмаларнинг тарқалишини қўллаб-қувватлайди.

5 октябрь куни, 20 йилдан ортиқ давом этган музокаралар ва мунозаралардан сўнг, 16 та мамлакат Европа патент конвенциясини имзолади. Ушбу кўп томонлама шартнома Европа Патент Ташкилотини ва Европа Патент идорасини (ЕПО) яратади ва Европа патентларини кўриб чиқиш ва бериш учун автоном ҳуқуқий тизимни таъминлайди.

ЕПС 1977 йилда кучга кирганда, талабнома берувчилар ЕПОга битта патентга талабнома топширишлари мумкин, агар улар берилган бўлса, улар танлаган барча аъзо давлатларда қўлланилиши мумкин. Аъзо давлатлар индивидуал патентларни кучга киритиш ва бекор қилиш ҳуқуқини сақлаб қолишади.

1973 йил имзоланган конвенция ЕПС Европанинг бир қатор мамлакатларида топшириш билан боғлиқ тўловларни ва ҳужжатларни расмийлаштиришни сезиларли даражада камайтиради. Илгари бу ҳар бир мамлакатда қимматбаҳо таржималарни ва кўп вақт талаб қиладиган қидириш ва грантларни талаб қилган.

Жоҳаннес Боб ван Бентҳем ЭПОнинг биринчи президенти этиб сайланади ва 1985 йилгача ўз лавозимида қолади. Илгари Нидерландия Патент идорасида юрист ва кейинчалик 1968 йилдан 1977 йилгача унинг президенти бўлган Ван Бентҳем йўлни очишда ёрдам берадиган асосий шахслардан биридир. Европа Патент Ташкилоти учун муҳим бўлган кўпгина матнлар, шу жумладан ЕПС, ўзининг муҳим белгиси ҳисобланади. Европа Патент Ташкилотининг дастлабки йилларида ван Бентҳем идоранинг жадал ривожланишига янги туртки беришга ёрдам беради ва 1980 йилда биринчи Европа патентлари берилганда юқори даражали ходимларнинг мавжудлигини таъминлайди. Унинг президентлик фаолиятидаги яна бир муҳим босқич 1983 йилда АҚШ Патент ва савдо маркалари идораси (УСПТО), Япония Патент идораси (ЖПО) ва Европа Патент Ташкилоти ўртасида бугунги халқаро патент тизимининг асосини яратган уч томонлама ҳамкорликнинг очилишидир. Европага бағишланган ван Бентҳем Мюнхен ва Страсбург университетларининг ҳуқуқ факультетлари томонидан фахрий доктор унвонларига сазовор бўлди. У 2006 йилда 85 ёшида вафот этди.

Европа Патент Ташкилоти вазифалари. Ҳозирда Европа Патент Ташкилотига 38 та аъзо давлат киради. Бундан ташқари, Европа патентлари Европанинг иккита кенгайтма ва тўртта тасдиқлаш ҳолатида тан олинган.

Европа Патент идорасининг қарорлари унинг апелляция кенгашига шикоят қилиниши мумкин. Ўзининг ташкилий тузилмасига интеграциялашган бўлса ҳам, апелляция кенгашлари ўз қарорларида идорадан мустақил бўлиб, фақат Европа Патент Конвенцияси билан боғлиқдир.

Европа Патент Ташкилоти халқаро ташкилот сифатида келгусидаги муаммоларни қандай ҳал қилишни кўриб чиқаётганда ўз ҳаракатларининг янада кенгроқ таъсирини ҳисобга олишга мажбурдир. Барқарорликнинг асосий концепцияси келажак авлодни мерос қилиб олинган қарз билан оғирлаштирмаслик ва уларга бугунги кунимиз каби ҳеч бўлмаганда бойлик ва фаровонликдан баҳраманд бўлишга имкон берадиган стратегик ва тезкор қарорларни қабул қилишдан иборат.

Ахборот технологиялари, ходимларни жалб қилиш ва ЕПО маблағларини батафсил таҳлил қилиш муваффақиятли ва барқарор келажакни таъминлаш учун зарур бўлган ўзгаришларни кўрсатди.

Европа Патент Ташкилоти ИТ тизимларини соддалаштириш ва модернизация қилиш: режада Европа Патент Ташкилоти ИТ тизимини соддалаштириш ва

модернизация қилиш усуллари кўриб чиқилган. Улар электрон патент бериш жараёнини қўллаб-қувватлашнинг ягона воситасини ўз ичига олади, шу билан бирга Осиё ҳужжатлари ва стандартларига алоҳида эътибор қаратган ҳолда, аввалги маълумотлар базаларига қўшимча сармоялар киритилади.

Юқори сифатли маҳсулотлар ва хизматларни самарали етказиб бериш: ушбу ташаббуслар Европа Патент Ташкилоти маҳсулотлари ва хизматларининг юқори стандартларини кафолатлашга қаратилган бўлиб, фойдаланувчи томонидан келишилган сифатни аниқлашни, шунингдек патент беришнинг янада мослашувчан жараёнини ўз ичига олади.

Бутунжаҳон таъсирига эга бўлган Европа патент тизими ва тармоғини яратинг: аъзо давлатлар ва халқаро ҳамкорларнинг миллий патент идоралари (НПО) билан ҳамкорлик мустаҳкамланади. Европа Патент Ташкилоти кўпроқ иштирок этишни рағбатлантириш, иқтисодий ва ўз вақтида етказиб беришни таъминлаш ҳамда ҳамкорлик фаолиятининг таъсирини ошириш учун тақдим этадиган молиявий ва операцион ёрдамни қайта кўриб чиқади.

Узоқ муддатли барқарорликни таъминлаш: режада Европа Патент Ташкилоти молиявий ва экологик барқарорлигини таъминлайдиган ташаббуслар кўрсатилган. Европа Патент Ташкилоти расадхонани, давлат ва хусусий томонлар билан муҳокама қилиш ва таҳлил этиш учун платформа яратишни режалаштирмоқда. Шунингдек, у углерод изини камайтириш, энергия ва қоғоз сарфини камайтириш ва пластмассани йўқ қилиш бўйича аниқ мақсадларни қўяди.

22.4. Фуқаролик ҳуқуқларини унификациялаш халқаро институти

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти (International Institute for Civil Rights Unification) мустақил ҳукуматлараро ташкилот бўлиб, Римдаги Вилла Алдобрандинида жойлашган. Унинг мақсади – давлатлар ва давлатлар гуруҳлари ўртасидаги хусусий, хусусан тижорат қонунларини модернизация қилиш, уйғунлаштириш ва мувофиқлаштиришнинг эҳтиёжлари ва усулларини ўрганиш ва ушбу мақсадларга эришиш учун ягона қонун ҳужжатлари, принциплари ва қоидаларини шакллантиришдан иборат.

1926 йилда Миллатлар Лигасининг ёрдамчи органи сифатида ташкил этилган Институт Лиганинг парчаланишидан кейин 1940 йилда кўп томонлама келишув асосида, Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти асосида қайта ташкил этилган.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтига аъзо бўлиш Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти Статутига қўшилган давлатлар билан чекланган. УНИДРОИТга аъзо 63 та давлат беш қитъадан келиб чиққан

бўлиб, улар турли хил ҳуқуқий, иқтисодий ва сиёсий тизимларни, шунингдек, маданий келиб чиқишини англатади.

Институт Бош Ассамблея томонидан белгиланадиган ҳар йили аъзо давлатларнинг бадаллари ҳисобидан молиялаштирилади. Муайян лойиҳа ёки тадбирларни молиялаштириш учун бюджетдан ташқари бадаллар киритилиши мумкин.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти асосан уч даражали тузилишга эга бўлиб, Котибият, Бошқарув кенгаши ва Бош Ассамблеядан иборат. Котибият Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтининг ўз иш дастурини кундан-кунга амалга оширадиган ижро этувчи органдир. Уни институт президентининг номзодига биноан етакчи кенгаш томонидан тайинланадиган Бош котиб бошқаради. Бош котибга халқаро давлат хизматчилари ва ёрдамчи ходимлар гуруҳи ёрдам беради.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти бир неча йил ичида етмишдан ортиқ ўқув ва лойиҳаларни тайёрлади. Уларнинг аксарияти халқаро ҳужжатлар, шу жумладан халқаро конвенциялар, намунавий қонунлар, принциплар, ҳуқуқий ва шартномавий қўлланмаларга олиб келди. Конвенцияларга келсак, улар Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтига аъзо давлатлар томонидан чақирилган дипломатик конференциялар томонидан қабул қилинди:

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти фаолияти, шунингдек, бошқа халқаро ташкилотлар ҳомийлигида қабул қилинган, бир неча халқаро кучга кирган бир қатор халқаро ҳужжатлар учун ҳам асос бўлиб хизмат қилди.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтининг асосий устувор мақсади кенг ва замонавий маънода тушуниладиган хусусий ҳуқуқнинг замонавий ва мос келадиган ягона қоидаларини тайёрлашдир. Бироқ, тажриба шуни кўрсатадики, оммавий қонунларга, айниқса, демаркация қилишнинг қийин ва тезкор чизиқларини топиш қийин бўлган ёки транзаксион қонунлар ва тартибга солувчи қонунлар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлган жойларда қонунларни вақти-вақти билан киритиш зарурати пайдо бўлди. Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти томонидан ишлаб чиқилган ягона қоидалар муҳим ҳуқуқий нормаларни бирлаштириш билан боғлиқ; улар фақат тасодифан бир-бирига зид қонун-қоидаларини ўз ичига олади.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтининг ҳукуматлараро ташкилотлар ичидаги мустақил мақоми унга иш услубларини қўллашга имкон берди, бу эса уни кўпроқ техник ва тегишли равишда камроқ сиёсий масалаларни ҳал қилиш учун қулай форумга айлантирди.

Субъектларнинг ягона юридик даволаниш ҳуқуқини белгиловчи омиллар янги технологиялар ва халқаро тижорат амалиётлари янги, келишилган ва кенг қабул қилинадиган ечимларни талаб қилади. Умуман олганда, субъектнинг уйғунлашиши ёки ҳатто бирлаштирилиши учун мақбуллиги кўп жиҳатдан давлатларнинг ички қонунчилик қоидаларига тегишли мавзу бўйича

янги халқаро ечим фойдасига қабул қилинишини исташи билан боғлиқдир. Уйғунлаштириш фойдасига қонуний ва бошқа далиллар, мос равишда, бундай идрокка қарши эҳтиёткорлик билан кўриб чиқилиши керак. Шунга ўхшаш мулоҳазалар, шунингдек, ягона қоидаларга, яъни чиндан ҳам трансчегаравий битимлар билан чекланиши ёки ички вазиятларни қамраб олиш учун қўлланилиши керак бўлган соҳаларни аниқлашга мойилдир. Гарчи тижорат ҳуқуқига оид мавзулар аксарият халқаро уйғунлаштириш ташаббуслари учун йўналтирилса-да, Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институтига берилган кенг ваколат ташкилотга тижорат билан боғлиқ бўлмаган масалалар билан ҳам шуғулланиш имконини беради.

Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти томонидан ишлаб чиқилган ягона қоидалар, ҳукуматлараро тузилишга биноан, одатда халқаро штат конвенциялари шаклига эга бўлиб, улар штатнинг муниципал ҳуқуқига нисбатан автоматик равишда қўлланилиши учун ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу давлатнинг ички қонунчилигининг барча расмий талаблари кучга кириши учун тугалланди.

Бироқ, мажбурий бирлаштирувчи восита зарур деб ҳисобланмайдиган жойларда бирлаштиришнинг муқобил шакллари тобора оммалашиб бормоқда. Бундай муқобилликларга давлатлар қонунчилигини ёки судялар, ҳакамлик судялари ва шартнома тузувчи томонлар фойдаланиш ёки қилмаслик тўғрисида қарор қабул қилишлари мумкин бўлган умумий қонунларни ишлаб чиқишда давлатлар эътиборга оладиган намунавий қонунлар киради.

Агар субъект ягона қоидалар бўйича пишиб етилмаган деб ҳисобланса, бошқа муқобиллик ҳуқуқий қўлланмаларни ўз ичига олади, одатда бизнеснинг янги усуллари ёки битим турлари ёки ички ва халқаро миқёсда бозорларни ташкил этиш асослари. Умуман олганда, таклиф қилинган қоидалар доираси соф шартномавий муносабатлардан юқори бўлган жойда ва мулк ҳуқуқида бўлгани каби учинчи томон ёки жамоат манфаатларига хавф туғдирадиган жойларда «қаттиқ қонун» ечимлари (яъни конвенциялар) керак бўлади. Хусусий ҳуқуқни бирлаштириш халқаро институти иш дастури учун мавзуларни танлаш, уларнинг устуворлик даражаси ва ишлаш усуллари, шунингдек фаолиятнинг умумий йўналиши, унинг стратегик режасида белгиланган мезонлар ва стратегик мақсадларга мос келади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Т.: "Ўзбекистон", 2017

2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: "Ўзбекистон", 2016, 56 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: "Ўзбекистон", 2017. – 48 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан қурамиз. – Т.: "Ўзбекистон", 2017, 488 б.

5.С.Н.Сильвестрова. Учебные и учебно-методические изданияМеждународные экономические организации : учебник для бакалавриата и магистратуры / под науч. ред.. — М. : Издательство Юрайт, 2017.246 с. — Серия : Бакалавр и магистр. Академический курс.

6. А. Ф. Завгородний. Международные экономические организации: эволюция и тенденции развития : учебное пособие /– СПб. : Изд-воСПбГЭУ, 2018, 218 с.

▶ Бородулина Л.П., Кудряшова И.А., Юрга В.А. Международные экономические организации : учеб. пособие. / Л.П. Бородулина, И.А. Кудряшова, В.А. Юрга. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Магистр : ИНФРА-М, 2016, 368 с.

▶ Бикмаметова Р.Р.Общие вопросы ограничения международной торговли товарами в системе ГАТТ/ВТО // Евразийский юридический журнал. – 2014. – № 1 (68). – С. 40-44.

▶ Взаимная торговля товарами государств – членов Таможенного союза и Единого экономического пространства за 2014 год. Статистический бюллетень; Евразийская экономическая комиссия. – М. : Сам Полиграфист, 2015, 214 с.

▶ Алехандра Ҳаррингтон – Интернатионал Организатионс анд тҳе Лаw 1ст эдитион Папербаск: 308 пагес Публишер: Роутледге; 1 эдитион (Жуне 1, 2018)

12.Тамар Л. Гутнер – Интернатионал Организатионс ин Worлд Политисс 1ст эдитион, Киндле эдитион Принт Ленгтҳ: 304 пагес Публишер: СҚ Пресс; 1 эдитион (Жануарй 29, 2016)

13. Завгородний А.Ф. Международные экономические организации: эволюция и тенденции развития СПб.: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2018. — 218 с. — ИСБН 978-5-7310-4138-6.

14. Зенкин И.В.Право Всемирной торговой организации / И.В. Зенкин. – М. : Международные отношения, 2014, 792 с.

15. Зенкин И.В., Якубова Н.Г.ВТО в схемах и тестах : методическоепособие по изучению права ВТО / И.В. Зенкин, Н.Г. Якубова. – М. : Международные отношения. – 2015, 160 с.

16. Мокров Г.Г.Евразийский экономический союз: Демпинговыйимпорт и антидемпинговые меры защиты внутреннего рынка : монография / Г.Г. Мокров. – М. : Проспект, 2016, 352 с.

17. Портанский А.П. Многосторонняя торговая система (1947-2014 гг.) и участие в ней России : учебное пособие / А.П. Портанский. –М. : Международные отношения, 2015, 224 с.

18. Вахабов А. В., Разыкова Г. Х., Хажибакиев Ш. Х. Иностранныеинвестиции и модернизация национальной экономики / Под ред. д. э. н.,проф. А. В. Вахабова — Т.: Молия, 2011, 300 с.

19.Вахабов А. В., Разыкова Г. Х. Модернизация экономики. Учебноепособие. — Т.: Иқтисод-Молия. 2014, С. 200.

20. Васильев В. С. Мировой финансово-экономический кризис: фаза 3(пирамиды долга). //США * Канада: экономика, политика и культура,№ 3, 201 И.е. 3-22.

21. Красавина ЖИ. Н. Тенденции развития международных валютныхотношений в условиях глобализации мировой экономики. //Деньгии кредит, № 11, 2011. с. 13-21.

22.Кириченко Э. В., Кулакова В. К. Результаты антикризисной политикиСША. // Международная экономика, № 11, 2011. с. 47-56.

23. Курманалиева Э. Международные потоки капитала в странах СНГ. // Международная экономика, № 10, 2011. с. 28-30.

24.Самарцев В. В. Экономическая дипломатия КНР в Азиатском регионе.// Международная экономика, № 8, 2014. с. 25-41.

25. Сидоров А. А. Кризис конкурентоспособности еврозоны. //Международная экономика, № 3, 2014. с. 30-39.

26. Савойский А. Г. Второй цикл Группы БРИКС. //Международнаяэкономика, № 7, 2018. с. 21-28.

27. Асиан Девелопмент Банк: Промотинг энвиронменталлй Сустаинабле гровтҳин Асиа анд тҳе Пасифис. Аннуал репорт, 2019.

28. Билатерал Инвестмент Треатиес 1959-1999. УН, Нew Ёрк анд Генева, 2018 ФАО. 2018. Тҳе Стате о ф Фоод Инсесуритй ин тҳе Ворлд 2018. Роме, 2018

29. Фоод анд Нутритион ин Нумберс 2018. Роме, 2018. п. 249.

30.Глобал эмплоймент Трендс 2019: Тҳе чалленге о ф а жобс ресоверй/ ИнтернационалЛабоур Оффисе. — Генева: ИЛО, 2019.

31. Глобал эмплоймент Трендс 2019: Риск оф а жоблесс ресоверй? / Интернационал.

32. Ҳуман Девелопмент Репорт 2019: Сустаининг Ҳуман Прогресс: Редусинг Вулнерабилитиес анд Буилдинг Ресилиенсе. Нew Ёрк, 2019. п. 239.

33. Интернационал Монетарй Фунд, ИМФ Финансиал Операционс (Вашингтон, Остобер 2018). П. 183.

34. Шепенко Р.А.Введение в право ВТО: курс антидемпингового регулирования : учебное пособие / Р.А. Шепенко. – М. : Проспект, 2015, 216 с.

35. Шумилов В.М.Право Всемирной торговой организации (ВТО) :учебник для магистров / В.М. Шумилов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. :Юрайт, 2019, 219 с.

36. Trade Profiles 2019 WTO. Geneva, 2019. p. 202.

37. UNCTAD Handbook of Statistics 2019. New York and Geneva 2019. p. 364.

37. http://www.internationaldisabilityalliance.org/content/ida-members

38. https://en.wikipedia.org/wiki/Valdai_Discussion_Club

39. https://www.iso.org/ru/home.html

40. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.htm

41. http://www.ofid.org.

42. http:www.SCO.ru

Илова

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ВА УЛАРНИНГ ҚАРОРГОҲЛАРИ РЎЙХАТИ

Бирлашган Милларлар ташкилотлари

	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
1	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти	United Nations UN	Нью-Йорк, АҚШ	1945 йил	www.un.org
2	Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти	Food and Agriculture Organisation FAO	Палаззо ФАО, Рим, Италия	1945 йил	www.fao.org
3	Халқаро меҳнат ташкилоти	International Labour Organisation ILO	Женева, Швейцария	1919 йил	www.ilo.org
4	Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти	International Civil Aviation Organisation ICAO	Монреал, Квебек, Канада	1947 йил	icao.int
5	Халқаро денгиз ташкилоти	International Maritime Organisation IMO	Лондон, Буюк Британия	1959 йил	www.imo.org
6	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти олий қочоқлар ишлари бўйича комиссар	United Nations High Commissioner for Refugees UNHCR	Женева, Швейцария	1950 йил	www.unhcr.org
7	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ОИВ / ОИТС бўйича дастур	United Nations Programme on HIV/AIDS UNPHA	Женева, Швейцария	1996 йил	www.unaids.org
8	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Атом энергияси комиссияси	United Nations Atom energy Commission UNAEC	Нью-Йорк, АҚШ	1946 йил	-
9	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ривожланиш фонди	United Nations Capital Development Fund UNCDF	Нью-Йорк, АҚШ		www.uncdf.org
10	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Болалар жамғармаси	United Nations Childrens Fund UNCF	Нью-Йорк, АҚШ	1946 йил	www.unicef.org
11	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Тараққиёт дастури	United Nations Development Programme UNDP	Нью-Йорк, АҚШ	1965 йил	www.undp.org
12	Бирлашган Миллатлар Таълим, Илмий ва маданий Ташкилот	United Nations educational Sciencific and Culture Organisation UNESCO	Париж, Франция	1946 йил	yen.unesco.org

13	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти атроф-муҳит Дастури	United Nations Enviroment Programme UNEP	Найроби, Кения	1972 йил	www. unenviron
14	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти БМТнинг яшаш жойлари дастури	United Nations Human Settlement Programme Unhabitant UNHSPU	Найроби, Кения	1978 йил	ment.org
15	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Саноат тараққиёт ташкилоти	United Nations Industrial Development Organisation UNIDO	Вена, Австрия	1985 йил	unhabitat.org
16	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Табиий офатларни камайтириш стратегияси	International Strategy for Disaster reduction UNSDR	Женева, Швейцария	2000 йил	www.unido. org
17	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Гиёҳванд моддалар бўйича идораси Жиноят ва жиноятчилик бўйича	United Nations Office on Drugs and Crime UNODC	Вена, Австрия	1997 йил	www.undrr. org
18	Умумжаҳон почта иттифоқи Берн	United Nations Union UNU	Берн, Швейцария	1874 йил	www.unodc. org
19	Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти	World Health Organisation WHO	Женева, Швейцария	1948 йил	www.upu.int
20	Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти	World Intellectual Property Organisation WIPO	Женева, Швейцария	1967 йил	www.who.int
21	Жаҳон Озиқ-овқат Дастури	Wolrd Food Programme WFP	Рим, Италия	1961 йил	www.wipo.int
22	Жаҳон метеорологик ташкилоти	World Meteorological Organisation WMO	Женева, Швейцария	1950 йил	www.wfp.org
23	Жаҳон сайёҳлик ташкилоти	United Nations World Tourism Organisation UNWTO	Мадрид, Испания	1957 йил	public.wmo. int
24	Халқаро қутқариш қўмитаси	International Rescue Committe IRC	Нью-Йорк, АҚШ	1933 йил	www.unwto. org
25	Халқаро атом энергияси агентлиги	International Atomic energy agency IAEA	Вена, Австрия	1957 йил	www.rescue. org
26	Халқаро Телекоммуникациялар иттифоқи	International Telecommunication Union ITU	Женева, Швейцария	1947 йил	www.iaea.org
27	Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар идораси	Office of the High Commissioner for Human Rights OHCHR	Женева, Швейцария	1993 йил	www.itu.int

Сиёсий ва иқтисодий ташкилотлар

28	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
29	Европа Иттифоқи	Eropean Union EU	Брюссель	1958 йил	europa.eu
30	Африка, Кариб ва Тинч океани давлатлари гуруҳи	African, Carribean and Pasific Group of States ACPGS	Брюссель, Белгия	1975 йил	www.acp.int
31	Африка Иттифоқи	African Union AU	Аддис Абаба, Ёханнесбург	2001 йил	au.int
32	Анд жамияти	Andean Commuty AC	Лима, Перу	1969 йил	www. comunidad
33	Араб Лигаси (Араб давлатлари лигаси)	Arab League AL	Қоҳира	1905 йил	andina.org
34	Араб Мағриб Иттифоқи	Arab Maghreb Union AMU	Рабат, Марокаш	1956 йил	www.Las
35	Осиё-Тинч океани иқтисодий ҳамкорлиги	Asian-Pacific economic Cooperation APEC	Сингапур	1905 йил	Portal.org
36	Жануби-Шарқий Осиё давлатлари уюшмаси	Association of Southest Asian Nations ASEAN	Жакарта, Индонезия	1967 йил	www.umaghre
37	Кариб денгизи ҳамжамияти	Carribean Community CC	Жоржтаун, Гаяна	1973 йил	barabe.org/en
38	Марказий Америка парламенти	Central American Parlament CAP	Гватемала	1980 йил	www.APEK.org
39	Шарқий ва Жанубий Африка умумий бозори	Common Market of east and Southern Africa CMESA	Лусака, Замбия	1994 йил	asean.org
40	Миллатлар ҳамдўстлиги (Британия ҳамдўстлиги)	Commonwealth of Nation (British Commonwealth) CN	Лондон, Буюк Британия	1926 йил	caricom.org
41	Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (Россия ҳамдўстлиги)	Commonwealth of Independent States (Russian Commonwealth) CIS	Москва, Россия	1991 йил	www.parla
42	Европа Кенгаши	Counsil of Europe CE	Страсбург, Франция	1949 йил	cen.int
43	Шарқий Африка ҳамжамияти	East African Community EAC	Аруша	1967 йил	www.comesa.int
44	Ғарбий Африка давлатларининг иқтисодий ҳамжамияти	Economic Community of West African States ECWAS	Абужа, Нигерия	1975 йил	thecommon
45	Европа эркин савдо уюшмаси	Europen Free Trade Association EFTA	Женева, Швейцария	1960 йил	wealth.org
46	Форс кўрфази ҳамкорлик кенгаши	Golf Cooperation Counsil GCC	Риёз, Саудия Арабистони	1981 йил	www.cisstat. com
47	Ҳинд океани комиссияси	Indian Ocean Commition IOC	Порт-Луис, Маврикий	1982 йил	www.coe.int

48	Қўшилмаслик ҳаракати	NON-Aligenet Movement NAM	Нью-Йорк, АҚШ	1961 йил	www.eac.int
49	Шимолий кенгаш	Nordis Counsil	Копенгаген, Дания	1952 йил	www.eac.int
50	Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти	Organisation for economic Cooperation and development OECD	Париж, Франция	1948 йил	www.efta.int
51	Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти	Organisation for Security and Cooperation in Europe OSCE	Вена, Австрия	1973 йил	gcc-sg.org
52	Америка штатлари ташкилоти	Organisation of American States OAS	Вашингтон, Америка	1948 йил	commission
53	Шарқий Кариб денгизи давлатлари ташкилоти	Organisation of Eastern Carribean States OECS	Кастриес, Сент-Лусия	1981 йил	oceanindien.org
54	Ислом Ҳамкорлик Ташкилоти	Organisation of Islamic Cooperation OIC	Жидда, Саудия Арабистони	1969 йил	mnoal.org
55	Тинч океани ҳамжамияти давлат котибияти	Secretariat of the Pacific Community SPC	Нумеа	1947 йил	www.norden.org
56	Тинч океани ороллари-нинг форуми	Pacific Islands Forum PIF	Сува, Фиджи	1971 йил	www.oecd.org
57	Жанубий Осиё минтақавий ҳамкорлик уюшмаси	Soth Asian Association for Regional Cooperation SAARC	Катманду, Непал	1985 йил	www.osce.org
58	Жанубий Африка Ривожланиш Ҳамжамияти	Sothern African Development Community SADC	Габороне, Боцвана	1992 йил	www.oas.org
59	Жанубий Америка халқлари иттифоқи	Union of South American Nations USAN	Қуито, эквадор	2004 йил	www.oecs.org
60	Фуқаролари бўлмаган миллатлар ва халқлар ташкилоти	Unpresented Nations and Peoples Organisation UNPO	Гаага, Голландия	1991 йил	www.oic-oci.org
61	Жаҳон савдо ташкилоти	World Trade Organisation WTO	Женева, Швейцария	1995 йил	www.spc.int
62	Осиё ва Тинч океани иқтисодий ва ижтимоий комиссияси	Economic and Social Commission for Asia and the Pacific ESCAP	Бангкок, Таиланд	1947 йил	www.forum

Ҳарбий ташкилотлар

63	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
64	Шимолий Атлантика шартномаси	North Atlantic Treaty Organisation NATO	Брюссель, Белгия	1949 йил	www.nato.int

65	Европа хавфсизлиги ва мудофааси сиёсати	European Security and Defence Policy ESDP	Париж		-
66	Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти	Shanghai Cooperation Organisation SCO	Пекин, Хитой	1996 йил	www.sectsco.org
67	Коллектив хавфсизлик шартномаси	Collective Security Treaty Organisation CSTO	Москва, Россия	1992 йил	www.odkb-csto.org
68	Тинчлик ва хавфсизлик кенгаши	Peace and Security Counsil PSC	Аддис-Абеба		-

Молиявий ташкилотлар

69	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
70	Жаҳон банки	World Bank WB -	Вашингтон, АҚШ	1944 йил	www.world
71	Африка Ривожланиш Банки	African Development Bank ADB	Абиджан, Фил Суяги Соҳили (қонуний) ва Тунис, Тунис (вақтинча)	1963 йил	bank.org
72	Осиё Тараққиёт Банки	Asian Development Bank ADB	Метро Манила, Филиппин	1966 йил	www.afdb.org
73	Европа тикланиш ва тараққиёт банки	European Bank for Reconstruction and Development EBRD	Лондон	1991 йил	www.adb.org
74	Америкалараро ривожланиш банки	Inter-American Development Bank IADB	Вашингтон	1959 йил	www.ebrd.com
75	Халқаро валюта фонди	International Monetary Fund IMF	Вашингтон	1945 йил	www.iadb.org
76	Ислом тараққиёт банки	Islamic Development Bank	Жидда, Саудия Арабистони	1973 йил	imf.org
77	Халқаро валюта жамғармаси	International Monetary Fund IMF	Вашингтон, АҚШ	1945 йил	www.isdb.org
78	Халқаро қишлоқ хўжалигини ривожлантириш фонди	International Fund for Agricultural Development IFAD	Рим, Италия	1977 йил	imf.org
79	Халқаро ҳисоб-китоблар банки	Bank for International Settlement	Базел, Швейцария	1930 йил	www.ifad.org
80	Қора Денгиз савдо ва ривожланиш банки	Black Sea Trade and Development Bank BSTDB	Салоники, Греция	1997 йил	www.bis.org

81	Кариб денгизини ривожлантириш банки	Carribean Development Bank CDB	Бриджтаун, Барбадос	1969 йил	www.bstdb.org
82	Шимолий ривожланиш фонди	Nordis Development Fund NDF	Хелсинки, Финляндия	1989 йил	www.cari
83	Шимолий инвестиция банки	Nordis Investment Bank NIB	Хелсинки, Финляндия	1970 йил	bank.org
84	Европа Марказий банки	European Central Bank ECB	Франкфурт, Германия	1998 йил	www.ndf.fi

Спорт федерациялари

85	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
86	Осиё футбол конфедерацияси	Asian Football Confederation AFC	Куала-Лумпур, Малайзия	1954 йил	www.the-afc.com
87	Африка Футбол Конфедерацияси	Confederation of African Football CAF	Миср	1957 йил	www.caf
88	Шимолий, Марказий Америка ва Кариб ҳавзалари футбол уюшмаси конфедерацияси	Confederation of North, Central American and Carribbean Association Foodball CNCACAF	Маями, Флорида, АҚШ	1961 йил	online.com
89	Жанубий Америка футбол конфедерацияси	South American Football Confederation SAFC	Лукуе, Парагвай	1916 йил	www.conca
90	Океания Футбол Конфедерацияси	Oceania Foodball Confederation OFC	Окленд, Янги Зеландия	1966 йил	caf.com
91	Европа футбол уюшмалари иттифоқи	Union of Eropean Foodball Association UEFA	Нён, Швейцария	1954 йил	www.conme
92	Жаҳон шахмат федерацияси (Фе́де́ратион Интернационале дес Е́ссс)	World Chess Federation WCF	Афина, Греция	1924 йил	bol.com
93	Халқаро футбол ассоциацияси федерацияси (Халқаро футбол уюшмалари федерацияси)	International Federation of Association Foodball IFAF	Сюрих, Швейцария	1904 йил	www.oceania
94	Халқаро Крикет Кенгаши	International Cricked Counsil ICC	Дубаи, Бирлашган Араб Амирликлари	1909 йил	football.com
95	Халқаро Олимпия Қўмитаси	International Olympic Committe IOC	Лозанна, Швейцария	1894 йил	www.uefa.com

96	Халқаро Паралимпия Қўмитаси	International Paralympic Committe IPC	Бонн, Германия	1989 йил	www.fide.com
97	Халқаро Регби Футбол Кенгаши	World Rugby (International Rugby Footbal Board) WRIFB	Дублин, Ирландия	1886 йил	www.fifa.com
98	Ҳамдўстлик ўйинлари федерацияси	Commonwealth Games Federation CGF	Лондон, Буюк Британия	1930 йил	www.icc-cricket.com
99	Халқаро теннис федерацияси	International Tennis Federation ITF	Лондон, Буюк Британия,	1913 йил	www.olym
100	Бадминтон Жаҳон федерацияси	Badminton World Federation BWF	Куала Лумпур, Малайзия	1934 йил	pic.org
101	Халқаро хоккей федерацияси	International Hockey Federation IHF	Лозанна, Швейцария	1924 йил	www.para

Молиявий ташкилотлар

102	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
103	Европа космик агентлиги	European Space Agency ESA	Париж, Франция	1975 йил	www.esa.int
104	Ҳинд космик тадқиқотлари ташкилоти	Indian Space Research Organisation ISRO	Бангалор, Ҳиндистон	1969 йил	www.isro.
105	Миллий аеронавтика ва космик маъмурияти	International Aeronautiss and Space Administartion NASA	Вашингтон, АҚШ	1958 йил	gov.in
106	Буюк Британия космик агентлиги	United Kingdom Space Agency UKSA	Свиндон, Уилцҳире	2010 йил	www.nasa.gov
107	Хитой миллий фазо маъмурияти	China National Space Administration CNSA	Пекин, Хитой	1993 йил	www.gov.
108	Россия Федерал космик агентлиги	Russian Federal Space Agency ROSKOSMOS	Москва, Россия	1992 йил	uk/ukspace
109	Франция космик агентлиги	French Space Agency FSA	Париж, Франция	1961 йил	agency
110	Япония аерокосмик тадқиқот агентлиги	Japan Airospace exploration Agency JAE	Токио, Япония	2003 йил	www.cnsa.
111	Немис аерокосмик маркази	German Airospace Center GAC	Кёлн	1969 йил	gov.cn
112	Италия космик агентлиги	Italian Space Agency ISA	Рим, Италия	1988 йил	yen.ros

Бошқа муҳим ташкилотлар

113	Ташкилот номи	Ташкилот номи (инглиз тилида) қисқартмаси билан	Қароргоҳи	Асос солинган сана	Сайти
114	Коломбо режаси	Colombo Plan CP	Коломбо, Шри Ланка	1950 йил	colombo-plan.org
115	Антарктика шартномаси тизими	Antarctic Treaty System ATS	Вашингтон, АҚШ	1959 йил	www.ats.aq
116	Ҳукуматлараро Ривожланиш органи	Intergovernmental Authority on Development IGAD	Джибути	1986 йил	igad.int
117	Халқаро Қизил Хоч Қўмитаси	International Commotte of the Red Cross ICRC	Женева, Швейцария	1863 йил	www.icrc.org
118	Халқаро адолат суди	International Court of Justice ICJ	Гаага, Голландия	1945 йил	www.icj-cij.org
119	Халқаро жиноят суди	International Criminal Court ICC	Гаага, Голландия	1998 йил	www.icc-cpi.int
120	Халқаро жиноят полицияси ташкилоти	International Criminal Police Organisation INROPOL	Лион, Франция	1923 йил	www.inter
121	Халқаро Қизил Федерацияси ва Қизил Ярим Ой Жамиятлари	International Federation of Red Cross and Red Cressent Society IFRCRCS	Женева, Швейцария	1919 йил	pol.int
122	Халқаро Миграция ташкилоти	International Organisation for Migration IOM	Женева, Швейцария	1951 йил	www.ifrc.org
123	Халқаро Миграция сиёсатини ишлаб чиқиш маркази	International Center for Migration Policy Development ICMPD	Вена, Австрия	1993 йил	www.iom.int
124	Кимёвий қуролларни тақиқлаш бўйича ташкилот	Organisation for the Prohibition of chemical Weapons OPCW	Гаага, Голландия	1997 йил	www.ic
125	Нефть экспорт қилувчи давлатлар ташкилоти	Organisation of the Petroleum Exporting Countries OPEC	Вена, Австрия	1960 йил	mpd.org
126	Бутунжаҳон ҳожатхона ташкилоти	World Toilet OrganizationWTO	Сингапур	2001 йил	www.opcw.org

МУСТАФАКУЛОВ ШЕРЗОД ИГАМБЕРДИЕВИЧ,
ИСЛАМОВ АНВАР АШИРҚУЛОВИЧ,
ИСАЕВ ҚОБИЛЖОН АБДУҚОДИРОВИЧ,
РАХИМБЕРДИЕВ ОЙБЕК АЛИШЕР ЎҒЛИ

ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ-ИҚТИСОДИЙ ТАШКИЛОТЛАР

(Дайжест)

Тошкент –«Илм-фан ва инновация» – 2022

Муҳаррир	С. Алимбаева
Техник муҳаррир	А.Эргашев
Мусаввир	А. Шушунов
Мусаҳҳиҳ	Л. Ибрагимов
Саҳифаловчи	Ш. Сирожиддинов

Нашриёт лицензияси № 4913-3160-38f4-4927-7ad7-2416-2546, 02.06.2021.

25.05.2022 йилда босишга рухсат этилди.

25.05.2022 йилда босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70×100 $^{1}/_{16}$. «Cambria» гарнитураси.
Шартли босма табоғи 21,0. Нашр босма табоғи 20,75. Адади 100 нусха.
Буюртма рақами № 28. Баҳоси шартнома асосида.
«Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи»
босмахонасида чоп этилди.
100174, Тошкент шаҳри, Университет кўчаси, 7-уй.
Тел.: +998999209035 e-mail: nashr2019@inbox.ru